

Historische Grammatica van het Nederlands

Cor van Bree

bron

Cor van Bree, *Historische Grammatica van het Nederlands*. Foris Publications, Dordrecht 1987

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bree001hist02_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Cor van Bree

Woord vooraf

In 1977 verscheen mijn *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Dit boek was bedoeld als een toegankelijk leerboek dat zich zou beperken tot de hoofdzaken, althans hoofd- en bijzaken duidelijk zou scheiden, dat in zijn explicaties de student zoveel mogelijk tegemoet zou komen en dat door de wijze van indeling een selectie binnen de stof mogelijk zou maken. Het is uiteraard niet aan mij te beoordelen in hoeverre ik in deze opzet geslaagd ben; ik moge hiervoor naar de recensies verwijzen. Ik wil hier slechts opmerken dat het *Leerboek* dikker is geworden dan oorspronkelijk in de bedoeling lag: via de omwerking van een oude syllabus is het onder mijn handen tot een boekwerk van 422 pagina's uitgegroeid. Het heeft daarbij en daardoor ook in een aantal opzichten de trekken van een handboek gekregen. Echter, sinds de invoering van de 'twee-fasenstructuur' kan er voor het oude, klassieke vak historische grammatica nog maar weinig ruimte in het voor iedere student verplichte deel van het programma gereserveerd worden. Om die reden en ook om de prijs binnen de perken te houden heb ik nu een verkorte uitgave gemaakt, die overigens nog omvangrijk genoeg is (maar te veel inkorten zou de zaak onduidelijk maken). In het bijzonder de behandeling van de klankleer per periode is drastisch ingekort en ook is er nogal wat oud-germanistiek vervallen. Verder is de opbouw van de hoofdstukken hier en daar afwijkend van het oorspronkelijke leerboek; zo zijn de ontwikkelingen van het Oerindoëuropees naar het Oergermaans nu steeds achteraan geplaatst.

Wat in de nieuwe uitgave, met enige kleine wijzigingen en uitbreidingen, is gehandhaafd, is de beknopte grammatica van het Gotisch. De rechtvaardiging hiervan is dat deze oudgermaanse taal uit de 4e eeuw bij de historische grammatica een belangrijke hulptaal is. Hoewel het Gotisch al eigen ontwikkelingen heeft doorgemaakt, staat het nog dicht bij de gemeenschappelijke oorsprongstaal van de germaanse talen, o.a. dus ook van het Nederlands, nl. het zgn. Gemeengermaans. Dank zij elementaire kennis van het Gotisch kan men beter de ontwikkeling van het Nederlands uit deze oorsprongstaal begrijpen. De opname van het Gotisch samen met de historische grammatica zelf in één boek symboliseert de hulptaalfunctie van deze oudgermaanse taal.

Ik hoop dat het nieuwe leerboek een omvang heeft die meer aan de moderne situatie is aangepast en dat het de student de basis geeft waarop deze

bij de bestudering van verdere literatuur kan voortbouwen. Dat het boek door de inkorting zijn handboekachtige trekken voor een deel heeft verloren, is jammer maar onvermijdelijk. Ik hoop echter dat het ook voor de onderzoeker van waarde zal zijn en daarnaast blijf ik hopen op een herziening (en omwerking) van het leerboek in zijn oude, uitgebreide vorm. De bouwstoffen hiervoor ben ik bezig te verzamelen.

Voor de geschiedenis van het oude leerboek verwijs ik naar het oude woord vooraf. Hier vermeld ik in dankbaarheid de namen van diegenen die mij bij de voorbereiding van de verkorte uitgave van dienst zijn geweest: Mieke van Dalen (registers), Ella van der Hulst (registers), Johan van Lith (persklaar maken van de tekst, registers), Drs. Adriaan van Puffelen (correctie), Drs. Marijke van der Wal (id.) en Rob van der Zalm (registers, correctie). Ik dank ook diegenen die toestemming hebben gegeven voor de overname van kaartjes.

Ik hoop dat het boek in zijn nieuwe vorm velen goede diensten kan bewijzen. Voor op- en aanmerkingen houd ik mij graag aanbevolen.

Oegstgeest, 30 augustus 1986.

C. van Bree

Bij de digitale druk

Een herdruk op de traditionele manier zat er niet meer in. Daarom is het verheugend dat het boek in digitale vorm kan blijven voortbestaan. Deze digitale druk is nagenoeg gelijk aan de eerste druk. Alleen zijn wat kleine fouten verbeterd en zijn de bibliografische aantekeningen en de daarbij aansluitende bibliografie (zie achterin) aangevuld met enkele belangrijke publicaties, die over het algemeen recent verschenen zijn. Via deze kan men oudere literatuur op het spoor komen.

Ik dank de studenten van vele generaties voor hun op- en aanmerkingen, in het bijzonder Marjo Blok (Leiden) en Maurizio Mantovani (Zürich).

Leiden, 14 februari 2006.

Preliminair

1 Verantwoording

1.1. *Inhoud van het boek en werkwijze van behandeling*

Dit boek behandelt de historische klank- en vormleer (flexie) van het Nederlands. Hieraan vooraf echter gaat een beknopte klank- en vormleer van het Gotisch (2 t/m 8), die vooral datgene geeft wat nodig is voor een goed begrip van de ontwikkeling van het Nederlands en naar het Nederlands toe. Met het oog op de tekstfragmenten zijn enige syntactisch-semantische opmerkingen toegevoegd (9). Achterin bevindt zich een register waarin alle gotische woorden met hun betekenissen zijn opgenomen die ergens in dit boek aan de orde komen.

Met het inleidende hoofdstuk 10 begint het eigenlijke boek: de historische klank- en vormleer van het Nederlands. In 11 worden enkele opmerkingen over de geschiedenis van het accent gemaakt en in 12 over klankveranderingen in zwak geaccentueerde syllaben; de veranderingen in geaccentueerde syllaben, die voor het hedendaagse nederlandse systeem van het allergrootste belang zijn, worden behandeld in de hoofdstukken 13 t/m 35. Het algemene behandelingspatroon is dat per oudgermaanse klank of groep van klanken eerst de ontwikkeling van het oude Germaans naar het Nederlands wordt beschreven, vervolgens de ontwikkeling in teruggaande lijn van het oude Germaans naar het Oerindoëuropees, de prototaal van de indoëuropese talen. Gereconstrueerde ontwikkelingen, van de taalkundige prehistorie, worden dus apart gesteld van die ontwikkelingen die in de geschiedenis te volgen zijn. Er wordt steeds expliciete aandacht besteed aan het effect van klankwetten in de vorm van alternanties, aan gelijkmakingen, dialectische ontwikkelingen en samenvallende klanken. Een aantal hoofdstukken (25 t/m 29, 34) behandelen enige additionele onderwerpen: ronding en ontronding, invloed van de *l*, *r* en *w* op voorafgaande vocalen, rekking, verkorting en samensmelting van vocalen, assimilatie bij consonanten. Het is het duidelijkst deze verschijnselen niet telkens bij iedere afzonderlijke klank aan de orde te stellen maar ze in aparte hoofdstukken bijeen te brengen, zoals ook in het befaamde handboek van Schönfeld/Van Loey gebeurt. De Ablaut, het complex van vocaalalternanties dat een erfenis is van het Oerindoëuropees, wordt in het algemeen in hoofdstuk 30 besproken.

Hoofdstuk 35 vat de hoofdstukken 11 t/m 34 samen en wel zodanig dat de verschillende veranderingen per periode worden opgesomd. Het effect

dat hiermee beoogd wordt, is de samenhang van de verschijnselen duidelijker dan soms in de voorafgaande hoofdstukken mogelijk is, in het licht te stellen. Helaas is het door ruimtegebrek niet mogelijk de veranderingen en het effect ervan op de grammatica op een strakke structuralistische of generatieve wijze te beschrijven. Voor zover er sprake is van een theoretisch kader, is dat het kader van het structuralisme. De opzet: eerst een min of meer atomistische wijze van behandelen en daarna per periode, is om didactische redenen gekozen: de student kan zo gemakkelijk de ontwikkelingslijnen van Oerindo-europees naar Nederlands overzien.

Op de klankleer volgt de vormleer met hoofdstukken over de werkwoorden (36 en 37), de substantieven (38), de adjectieven (39) en de pronomina (40), waarin minder nadrukkelijk dan bij de klankleer onderscheid gemaakt wordt volgens historische en 'prehistorische' ontwikkelingen. Om didactische redenen worden in 36 eerst de sterke werkwoorden apart behandeld voordat in 37 het totale werkwoordensysteem aan de orde komt.

De beschrijving is behalve op het overgeleverde Middelnederlands vooral op het Standaardnederlands gericht. Dialectische ontwikkelingen worden vooral in de beschouwingen betrokken voorzover ze voor het Middelnederlands of voor het Standaardnederlands van belang zijn. Het zijn dan ook voornamelijk de dialecten van het zuiden of van het zuidwesten van het taalgebied waaraan aandacht gegeven wordt.

In de bibliografische aantekeningen geheel achterin wordt de student geattendeerd op literatuur die dienen kan om het inzicht in bepaalde onderwerpen te verdiepen. Deze aantekeningen zijn zeer selectief; het is dus bepaald niet een verantwoording van de literatuur waarop de behandeling in het boek is gebaseerd. Vanuit de aantekeningen wordt verwezen naar de titellijst (bibliografie) achterin. Op de titellijst volgen dan nog een aantal registers; deze registers bevatten de in het boek besproken woorden uit verschillende talen (Nederlands, Middelnederlands en diverse oude talen) met zo nodig de betekenis ervan; hieraan vooraf gaat een zaakregister waarbij zeker niet naar volledigheid is gestreefd en een overzicht van de herkomst van de ndl. klanken.

1.2 Het tekengebruik

Om de tekst niet te onrustig te maken is ervan afgezien consequent fonetische of fonologische tekens te gebruiken; dergelijke tekens worden slechts hier en daar ter verduidelijking gebruikt. Over het algemeen zal men de tekens aantreffen zoals die in de historische grammatica traditie zijn geworden, bijv. *ā* voor ndl. *baak* of du. *Bahn*; een evt. lengteverschil wordt daarbij verwaarloosd. Doordat (o.a.) een dergelijk verschil verwaarloosd wordt, fungeert *ā* als een overkoepelend teken. Een ander voorbeeld is *ǣ*, waarbij een kwali-

teitsverschil genegeerd wordt: [ɑ] als in ndl. *bad* of [a] als in du. *Bad*. Het voordeel hiervan is dat we niet voor alle perioden of dialecten de precieze klankwaarden behoeven vast te stellen. Voor het Gotisch bijv. is die onzeker: [ɑ] of [a] in een woord als *dags*. In een aantal gevallen worden ook fonetische tekens zonder vierkante haken gebruikt: ε, ɔ, χ, χ^u enz. De fonetische tekens zijn over het algemeen ontleend aan het International Phonetic Alphabet, maar er zijn een aantal afwijkingen, o.a. doordat een aantal extra onderscheidingen zijn gemaakt. Zo wordt bij de stemloze fricatieven wel onderscheiden tussen X (velair) en X' (zwakker gearticuleerd; laryngaal?). En zo wordt voor de vocaal van *buut* het teken \bar{y} gebruikt en niet \bar{u} om de suggestie te voorkomen dat de ndl. *uu*-klank door i-Umlaut zou zijn ontstaan. Om een dergelijke reden wordt de vocaal van ndl. *put* met $\bar{æ}$ en niet met \bar{u} aangeduid; deze vocaal is slechts in een deel van de gevallen met i-Umlaut te verklaren.

Behalve tekens zonder afbakening en fonetische tekens tussen vierkante haken worden nog tekens voor fonemen, tussen //, en tekens voor spellingen, tussen < > gebruikt. (Tussen schuine streepjes kunnen, binnen een generatief kader, ook 'onderliggende segmenten' worden geplaatst.) Betekenissen staan tussen enkele aanhalingstekens. Hier volgt van een en ander een voorbeeld: mod. ndl. *baar* heeft een vocaal die in het algemeen met \bar{a} wordt aangeduid, verduidelijkt kan worden met het fonetische teken [a:], gespeld wordt met <aa> en als een lange variant van het foneem /a./ kan worden beschouwd. De betekenis van het woord, althans van één van de in aanmerking komende homofonen, is 'staaf van gegoten (kostbaar) metaal'.

Complete woorden worden meestal in de gebruikelijke spelling gegeven, bijv. het zojuist genoemde woord: *baar*. Bij de gotische woorden wordt de traditionele transcriptie gebruikt (zie 2.2); ter aanduiding van lengte- en mogelijk ook kwaliteitsverschillen, die in de overgeleverde gotische spelling niet tot uitdrukking worden gebracht, worden diacritische tekens gebruikt (zie 3). Ook bij woorden uit andere oude talen, Latijn, Grieks enz., worden lengteverschillen aangegeven, bijv. bij *rex* 'koning' en *rēgis* 'van de koning' met resp. korte en lange vocaal. Uit deze voorbeelden blijkt dat korte vocalen niet gemarkeerd worden. Ook griekse vormen worden getranscribeerd (zie 1.3). Gereconstrueerde vormen worden in de in de historische grammatica gebruikelijke tekens weergegeven; hierbij worden zowel korte als lange vocalen aangeduid. Deze vormen worden uiteraard van een asterisk voorzien. Deze asterisk wordt weggelaten bij die gotische vormen die weliswaar niet overgeleverd zijn, maar toch met grote zekerheid uit de wel overgeleverde zijn af te leiden.

SCHEMA A	voor-ongerond	voor-gerond	midden	achter
MONOFTONGEN				
gesloten (+ hoog - mid)	ī [i] - du. <i>Fisch</i> (zie ook beneden) ī [i] of [i:] - <i>biet</i> , <i>bier</i>	ǣ [œ] - du. <i>füllen</i> (zie ook beneden) ȳ [y] of [y:] - <i>buut</i> , <i>buur</i>	[i:] (als te realiseren)	ÿ [u] - du. <i>dumm</i> (zie ook beneden) ū [u] of [u:] - <i>boek</i> , <i>boer</i>
half gesloten (+ hoog + mid)	ī [i] - <i>pit</i> (zie ook boven) ē [e:] of [e.] - du. <i>Fehme</i> ; ndl. <i>been</i> ē [i:] - <i>beer</i> ê - zie 17	ǣ [œ] - <i>put</i> (zie ook du. <i>Söhne</i> ; <i>reuk</i> ǣ [œ:] - <i>beur</i>	ə [ə] - <i>de</i>	ō [o] - <i>dom</i> of: [ɔ] - <i>doch</i> (zie beneden) ó [ɔ] - <i>dom</i> ō [o:] of [o.] - du. <i>Sohn</i> ; <i>droom</i> ō [ɔ:] - <i>boor</i> ô - zie 18
half open (- hoog + mid)	ě [ɛ] - <i>bed</i> ē [ɛ:] - <i>serre</i>	ōē [œ:] - <i>freule</i> [λ] - eng. <i>but</i>	ö [ɔ] - <i>doch</i> of: [ɔ] - <i>dom</i> (zie boven) ò [ɔ] - <i>doch</i> õ [ɔ:] - <i>rose</i>	
open (- hoog - mid)	æ [æ] - eng. <i>back</i> ǣ [æ:] of [æ.] - zeeuws <i>laeten</i>		ā [a] - du. <i>Bad</i> (zie ook links) rechts) ā = klank tussen [ɑ] ā [a:] of [a.] - en [ɔ] in <i>baar</i> ; <i>baak</i> ā = klank tussen [a:] ā - zie 20 en [ɔ:] in	ā [ɑ] - <i>bak</i> (zie ook links)

OPM. De genasaleerde vocalen worden met ~ aangeduid: ā enz.

SCHEMA B CONSONANTEN	bilabiaal	labiodentaal	dentaal	strident dentaal
halfvocaal	<i>w</i> [ʋ] - <i>bouwen</i> <i>ɥ</i> = <i>w</i> [ʋ]	<i>w</i> (w) - <i>water</i>		
sonantische liquida			<i>l</i> [l] - got. <i>fugls</i> <i>r</i> [r] - got. <i>broþrs</i>	
liquida			<i>l</i> [l] - <i>lopen</i> <i>r</i> [r] - <i>rennen</i>	
sonantische nasaal	<i>m̥</i> [m̥] - got. <i>maipms</i>		<i>ŋ</i> [ŋ] - got. <i>táikns</i>	
nasaal	<i>m</i> [m] - <i>moeder</i>		<i>n</i> [n] - <i>nemen</i>	
stemloze fricatief	<i>f</i> [ɸ] - ogm. <i>*fǎðēr</i>	<i>f</i> [f] - <i>fier</i>	<i>þ</i> [þ] - eng. <i>thin</i> <i>s</i> [s] - <i>samen</i>	
stemhebbende fricatief	<i>β</i> [β] - ogm. <i>*βēnd̥ -</i>	<i>v</i> [v] - <i>vier</i>	<i>ð</i> [ð] - eng. <i>therez</i> <i>z</i> [z] - <i>zeef</i>	
stemloze occlusief	<i>p</i> [p] - <i>paal</i>		<i>t</i> [t] - <i>ton</i>	
stemhebbende occlusief	<i>b</i> [b] - <i>baal</i>		<i>d</i> [d] - <i>dier</i>	
geminaat	<i>mm, ff, pp, bb</i> <i>ff</i>		<i>ll, rr, nn</i> <i>ss</i> <i>þþ, tt, dd</i>	
aspiraant	<i>ph, bh</i>		<i>th, dh</i>	

SCHEMA B CONSONANTEN	palataal	velair	labiovelair
halfvocaal	<i>j</i> [j] - <i>juk</i> <i>˘j</i> = <i>j</i>		
sonantische liquida			
liquida		<i>r</i> [R] - zgn. huig-r	
sonantische nasaal			
nasaal	<i>ɲ</i> [ɲ] - <i>franje</i>	<i>ŋ</i> [ŋ] - <i>zang</i>	

stemloze fricatief	š [š] - <i>chocolade</i> ç [ç] - du. <i>brechen</i>	χ [χ] - <i>lachen</i>	χ ^u [χ ^u] - got. <i>ahva</i>
stemhebbende fricatief	ž [ž] - <i>garage</i>	ǵ [ǵ] - <i>geven</i>	ǵ ^u [ǵ ^u] - ogm. *sǵǵ ^u -
stemloze occlusief	k̂ [k̂] - oeride. * <i>k̂m̂tóm</i>	k [k] - <i>koken</i>	k ^u [k ^u] - got. <i>qiman</i>
stemhebbende occlusief	ǵ̂ [ǵ̂] - oeride. * <i>ǵ̂nō</i> -	g [g] - du. <i>geben</i>	ǵ ^u [ǵ ^u] - oeride. *ǵ ^u ǵ̂m -
geminaat		rr, χχ, kk, gg	
aspiraaf		kh, gh	k ^u h, ǵ ^u h

OPM. De *h* [h] is het beste als stemhebbende laryngale fricatief te karakteriseren. Waarschijnlijk heeft ook de <h> in bijv. got. *ahtau* een laryngale uitspraak gehad: zie 3.4.1.

1.3 Tekens en afkortingen

Vocaaltekens (monoftongen): zie schema A

Consonanttekens: zie schema B

Diftongtekens:

De (fonetische) tekens ter aanduiding van diftongen bestaan uit combinaties van (fonetische) monoftongtekens. Let daarbij op het verschil in notatie tussen een combinatie van twee korte vocaalfonemen, bijv. *ěů* [ɛu], en een als één foneem op te vatten diftong, bijv. *ei* [ɛj].

Toelichting bij de schema's:

1. Men doet er het beste aan *ĩ*, *ǣ* en *ǻ* met de vocaal van de nederlandse woorden uit te spreken; men laat dan duidelijk horen dat *korte* vocalen bedoeld zijn. Mogelijk echter moeten we voor sommige perioden en dialecten de duitse klankwaarde aannemen.
2. Men dient er goed op te letten dat *u* de klankwaarde van de *oe* in ndl. *boek* heeft, dus niet die van de vocaal van *put* of *buren*.
3. De tekens *ī*, *ȳ* en *ū* worden ook voor ndl. *biet*, *buut* en *boek* gebruikt, hoewel de vocalen in deze woorden kort worden uitgesproken. In het algemeen gedragen deze vocalen zich echter als *lānge* vocalen, o.a. doordat ze op het wordeinde kunnen voorkomen. *Vóór* *r* worden ze ook lang uitgesproken.
4. Een *sonantische* nasaal of liquida is een nasaal of liquida die syllabe-dragend is, d.w.z. als meest sonore element binnen een syllabe de functie heeft van een vocaal. Vgl. de slotklank van *lopen* zoals dat in de noordoostelijke dialecten wordt uitgesproken: *loopm* (bisyllabisch).
5. *Strident* betekent met meer geruis uitgesproken. Vgl. *s* met *þ*.
6. Een *labiovelair* is een velair die uitgesproken wordt met gelijktijdige lippenronning.
7. Let erop dat *g* de klankwaarde heeft van de beginklank van het duitse *geben*. Voor de beginklank van ndl. *geven* wordt het teken *g* gebruikt.
8. Een *geminaat* (lett. 'dubbele consonant') is een consonant die lang aangehouden wordt.
9. Een *aspiraant* is een consonant gevolgd door een *h*-achtig geluid: vgl. de beginklank van du. *Tag* (aspiraant) met ndl. *tak*.

De transcriptie van de griekse letters

$\alpha = a$	$\eta = \bar{e}$	$\nu = n$	$\tau = t$
$\beta = b$	$\theta = th$	$\xi = ks$	$\upsilon = u$
$\gamma = g$	$\iota = i$	$\omicron = o$	$\varphi = ph$
$\delta = d$	$\kappa = k$	$\pi = p$	$\chi = kh$
$\varepsilon = e$	$\lambda = l$	$\rho = r$	$\psi = ps$
$\zeta = dz$	$\mu = m$	$\sigma, \varsigma = s$	$\omega = \bar{o}$

Afkortingen

ags.	= angelsaksisch
av.	= avestisch
du.	= duits (nieuwhoogduits)
eng.	= engels
fra.	= frans
fri.	= fries
ggm.	= gemeengermaans
got.	= gotisch
gr.	= grieks
ingw.	= ingweoons
lat.	= latijn
lit.	= litouws
mdl.	= middelnederlands
ndl.	= nederlands
ngm.	= noordgermaans
nhgd.	= zie du.
nnl.	= nieuwnederlands (na 1500)
oeride.	= oerindoëuropees
ofra.	= oudfrans
ofri.	= oudfries
ogm.	= oergermaans
ohgd.	= oudhoogduits
onl.	= oudnederlands
osa.	= oudsaksisch
owgm.	= oer- of oudwestgermaans
owvla.	= oudwestvlaams
skrt.	= sanskrit
wgm.	= westgermaans

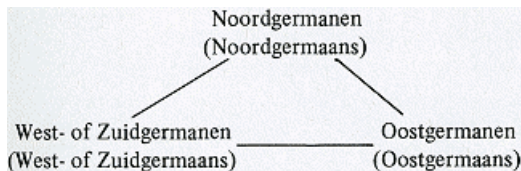
Grammatica van het Gotisch

2 Inleiding: de Goten en hun Bijbel

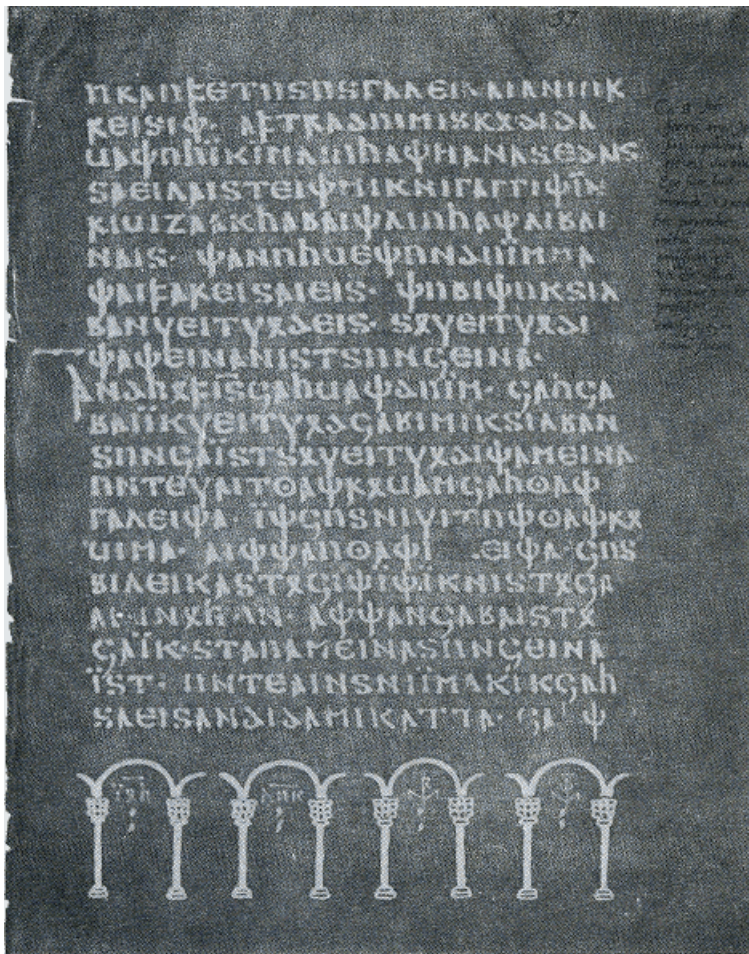
2.1 Historische achtergronden

Het Gotisch is de taal van de Goten, germaanse stammen die afkomstig waren uit Skandinavië. Tesamen met de Vandalen, Rugiërs, Gepiden, Bourgondiërs worden ze Oostgermanen genoemd, omdat ze in een bepaalde periode, de eerste eeuwen na Chr., in Oost-Europa, het gebied van Polen en de Oekraïne, hebben gewoond. Door deze benaming worden ze tegenover de in West-Europa levende Westgermanen gesteld: Franken, Saksen, Angelen enz.. Laatstgenoemde stammen worden ook wel Zuidgermanen genoemd, waardoor een tegenstelling ontstaat tot de in Skandinavië levende Noordgermanen: Noren, Zweden en Denen. Hiermee is de volgende driedeling gegeven:

Schema:

Reeds in de tijd dat de Goten in het gebied ten noorden van de Zwarte Zee woonden, waren er bij hen twee groepen: de Oostgoten en de Westgoten. Eind 4e eeuw zette, o.a. door de komst van de Hunnen, een beweging naar het westen in, die uitliep op de stichting van een westgotisch rijk in Zuid-Frankrijk en Spanje en van een oostgotisch rijk onder koning Theodorik de Grote (493-528) in Italië (hoofdstad Ravenna). Beide rijken zijn tenonder-gegaan; het Gotisch stierf uit en de overgebleven Goten gingen op in de oorspronkelijke bevolking van het land. Een vorm van Gotisch handhaafde zich tot in de 18e eeuw op de Krim bij daar achtergebleven Oostgoten (Krimgo-tisch). Een aantal woorden hieruit is nog in de 16e eeuw opgetekend.

(Joh. 7:52; 8:12-17)

2.2 De gotische bijbelvertaling

De belangrijkste bron voor het Gotisch is een fragmentarisch bewaard gebleven bijbelvertaling uit het Grieks, afkomstig van een westgotische bisschop Wulfila (311-383) op het Balkanschiereiland. Wulfila bedacht voor zijn vertaling een eigen alfabet, omdat hij het door het heidendom 'besmette'

germaanse alfabet, de runen, niet voor zijn doel kon gebruiken. Zijn tekens ontleende hij voornamelijk aan het griekse alfabet. Hij hanteerde waarschijnlijk als eerste het Gotisch als geschreven taal en moest daarom ook zelf een spellingsysteem bedenken. Het is de gewoonte voor de gotische lettertekens (die ook een bepaalde getalswaarde kunnen hebben) een transcriptie met latijnse lettertekens te gebruiken; het latijnse alfabet wordt daarbij aangevuld met het runeteken þ, het griekse teken χ en de letterverbinding hv.

(Dit laatste letterteken wordt in het vervolg om typografische redenen met [Ⓜ] weergegeven.)

Schema:

Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ϝ	Ζ	Η	Ψ	Υ	Κ
λ	β	γ	δ	ε	Ϝ	ζ	η	ψ	υ	κ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20
a	b	g	d	e	q	z	h	þ	i	k
λ	Η	Ν	Ϟ	Π	Ϙ	ϙ	Ϛ	ϛ		
λ	η	ν	Ϟ	π	Ϙ	ϙ	Ϛ	ϛ		
30	40	50	60	70	80	90	100	200		
l	m	n	j	u	p	-	r	s		
Τ	Υ	Ϝ	Χ	Ϟ	Ϙ					
τ	υ	Ϝ	χ	Ϟ	Ϙ					
300	400	500	600	700	800	900				
t	w	f	X	hv	o	-				

Wat van Wulfila's bijbelvertaling is overgebleven, omvat behalve een stuk van het oudtestamentische boek Nehemia driekwart van het Nieuwe Testament. Het belangrijkste ons bewaard gebleven manuscript (met rechtopstaand schrift) is de Codex Argenteus ('zilveren handschrift') uit de 6e eeuw, zo genoemd omdat de letters in zilver- en goudinkt geschreven zijn. De codex bevatte oorspronkelijk de volledige tekst van de evangeliën. Hij wordt thans bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Uppsala; van de oorspronkelijke 336 bladen waren er tot voor kort 187 bekend. In 1970 is in een relikwie-

enkist in de Dom te Spiers een blad teruggevonden met de tekst van Marcus 16:12-einde.

2.3 Onze kennis van het Gotisch

Door de beperkte overlevering is onze kennis van het Gotisch zowel wat de woordenschat als wat de grammatica betreft maar zeer beperkt. Zo weten we wel wat 'morgen' in het Gotisch was, n.l. *gistradagis* (verwant met nld. *gisteren!*), maar welk woord voor 'gisteren' gebruikt werd, is onbekend. Het begrip 'gisteren' komt diverse malen in de Bijbel voor, maar altijd in gedeelten die niet bewaard zijn gebleven, bijv. in Joh. 4:52.

De uitspraak moet uiteraard gereconstrueerd worden. Voor de reconstructie van de klankwaarden van vroegere perioden zijn verschillende argumentaties mogelijk, die in de algemene historische taalwetenschap worden bestudeerd. Waar dat zinvol is, zullen we dergelijke argumentaties geven voor de aangenomen gotische klankwaarden.

Bij de morfologie is het probleem dat maar zelden een volledig paradigma is overgeleverd, met als gevolg dat er soms te weinig vormen zijn om een woord te kunnen indelen. Zo komen van het gotische woord voor 'akker' de volgende vormen voor: *akrs* (nom. sg.), *akra* (dat. sg.), *akr* (acc. sg.). Dit houdt in dat het woord in kwestie een zgn. masc. *ǣ*-stam of een zgn. masc. *i*-stam (vgl. 5.3) kan zijn. Was bijv. de nom. plur. overgeleverd, dan zou het probleem niet bestaan: *akros* zou op een *ǣ*-stam en *akreis* op een *i*-stam wijzen. Op grond van wat andere (met het Gotisch verwante) oude germaanse talen laten zien, is aan te nemen dat ook het gotische woord een *ǣ*-stam is geweest. Op grond daarvan nemen we als nom. plur. *akros* aan. Heel vaak ook lukt het intern-gotisch op grond van de overgeleverde vormen een toevallig niet overgeleverde vorm te reconstrueren. Zo komen bij de nom. sg. *handus* 'hand' de volgende vormen voor: *handáu* (dat. sg.), *handu* (acc. sg.), *handiwe* (gen. plur.), *handum* (dat. plur.) en *handuns* (acc. plur.), op grond waarvan (vgl. 5.3) de ontbrekende gen. sg. *handáus* en nom. plur. *handjus* kunnen worden aangenomen.

Uit het voorbeeld *akrs* enz. wordt duidelijk dat de uitgangen bij verschillende klassen aan elkaar gelijk kunnen zijn, waardoor aan een geïsoleerde vorm niet altijd is te zien in welke klasse hij past.

In de volgende hoofdstukken worden in de overlevering ontbrekende vormen, waarvan we zo goed als zeker kunnen zijn, zonder bijzondere markering vermeld. In twijfelgevallen wordt een vraagteken geplaatst, terwijl een streepje betekent dat de betreffende vorm in het Gotisch moet hebben ontbroken.

3 Spelling, uitspraak en fonologie van het Gotisch

3.1. Het accent

Het (hoofd)accent ligt in de gotische woorden op de eerste syllabe: *dá/ge* ‘van de dagen’, *biu/dan* ‘bieden’ *praúfeteis* ‘profeten’, *má/nagizo* ‘meer’.

De belangrijkste uitzondering op deze regel is dat in werkwoorden met een ‘prefix’ het accent op de stamsyllabe ligt: *and/ni/man* ‘ontvangen’ (met prefix *and-*); *mip/a/na/kúmb/jan/da/ne* ‘van de mede-aanliggenden’ (met de prefixen *mip-* en *ana-*). De band tussen ‘prefix’ en stam was nog tamelijk los; vgl. *inuhsándidedun* ‘en zij zonden’ met het partikel *uh* ‘en’ tussen *in* en *sandidedun* van het werkwoord *insandjan* ‘zenden’.

Nomina met prefix krijgen het accent op de eerste syllabe: *án/da/nems* ‘aangenaam’ (met het prefix *anda-*), *ánd/hu/leins* (met het prefix *and-*) ‘onthulling’. Een uitzondering hierop vormen mogelijk de nomina met het prefix *ga-*, bijv. *galéiks* ‘gelijk’ en *gajúk* ‘paar’, met het accent op de stam.

Het is niet zeker of deze regels ook gelden voor vreemde woorden en namen, maar voor het gemak zou men dat kunnen aannemen.

OPM. Het teken ´ dat hier gebruikt wordt om het accent aan te duiden moet niet verward worden met het teken ´ dat bij <ai> en <au> gebruikt wordt om uitspraakverschillen aan te duiden (zie 3.3).

3.2. De consonanten

1. <w>. Klankwaarde: bilabiaal als de *w* van eng. *water* [*u*] (gemakshalve kan een ndl. *w* worden uitgesproken: [*w*]).

Voorbeelden:

<i>waír</i>	‘man’	<i>-skadwjan</i>	‘-schaduwten’
<i>wlits</i>	‘aangezicht’	<i>snáíws</i>	‘sneeuw’
<i>swistar</i>	‘zuster’	<i>hláiw</i>	‘graf’
<i>sáiwala</i>	‘ziel’	<i>waúrstw</i>	‘werk’

2. <j>. Klankwaarde: als de ndl. *j*.

Voorbeelden:

<i>juk</i>	‘juk’	<i>lagjan</i>	‘leggen’
<i>fráuja</i>	‘heer’	<i>waúrstwja</i>	‘arbeider’

3. <r>. Klankwaarde: als de ndl. *r*.
Voorbeelden:

<i>riqis</i>	‘duisternis’	<i>merjan</i>	‘verkondigen’
--------------	--------------	---------------	---------------

4. <l>. Klankwaarde: als de ndl. *l*.
Voorbeelden:

<i>lapon</i>	‘uitnodigen’	<i>stilan</i>	‘stelen’
--------------	--------------	---------------	----------

5. <m>. Klankwaarde: als de ndl. *m*.
Voorbeelden:

<i>marei</i>	‘zee’	<i>-tamjan</i>	‘temmen’
--------------	-------	----------------	----------

6. <n>. Klankwaarde: als de ndl. *n*.
Voorbeelden:

<i>nahts</i>	‘nacht’	<i>skeinan</i>	‘schijnen’
--------------	---------	----------------	------------

7. <p>. Klankwaarde: als de ndl. *p*.
Voorbeelden:

<i>páida</i>	‘rok’	<i>-hláupan</i>	‘springen’
--------------	-------	-----------------	------------

8. <t>. Klankwaarde: als de ndl. *t*.
Voorbeelden:

<i>triu</i>	‘boom’	<i>haírto</i>	‘hart’
-------------	--------	---------------	--------

9. <k>. Klankwaarde: als de ndl. *k*.
Voorbeelden:

<i>kniu</i>	‘knie’	<i>áukan</i>	‘zich vermeederen’
-------------	--------	--------------	--------------------

10. <q>. Klankwaarde: een *k* met gelijktijdige lippenronning (labio-velair): *k^u*. We hebben hier dus met één segment te maken, maar gemakshalve kunnen we de uitspraak *k + w* aanhouden.
Voorbeelden:

<i>qino</i>	‘vrouw’	<i>naqaps</i>	‘naakt’
-------------	---------	---------------	---------

11. <f>. Klankwaarde: als de ndl. *f*.
Voorbeelden:

<i>fotus</i>	‘voet’	<i>hlifan</i>	‘stelen’
--------------	--------	---------------	----------

OPM. Mogelijk is de uitspraak niet labiodentiaal maar nog bilabiaal geweest: [Φ].

12. . Klankwaarde: die van <th> in het engelse *think*, een stemloze non-strident dentale fricatief *β*.

Voorbeelden:

<i>piufs</i>	'dief'	<i>bropar</i>	'broeder'
<i>preis</i>	'drie'	<i>áips</i>	'eed'
<i>pliuhan</i>	'vlieden'	<i>qap</i>	'ik/hij zeide'

13. <s>. Klankwaarde: als de ndl. *s*. Deze *s* moet altijd duidelijk stemloos worden uitgesproken.

Voorbeelden:

<i>sunus</i>	'zoon'	<i>hunsl</i>	'offer'
--------------	--------	--------------	---------

14. <z>. Klankwaarde: als de ndl. *z*.

Voorbeelden:

<i>huzd</i>	'schat'	<i>marzjan</i>	'ergeren'
-------------	---------	----------------	-----------

15. <h>. Klankwaarde: die van <ch> in ndl. *nacht*, dus als een stemloze velaire fricatief χ , maar in de Anlaut vóór vocaal die van de *h* van ndl. *hand*, dus als laryngaal.

Voorbeelden:

<i>hana</i>	'haan'	<i>swaíhra</i>	'schoonvader'
<i>hráins</i>	'rein'	<i>filhan</i>	'verbergen'
<i>taíhun</i>	'tien'	<i>jah</i>	'en'

16. <hv>. Klankwaarde: een χ met gelijktijdige lippenronning (labio-velair): χ^u . Ook hier hebben we wel met één segment te maken, dat we gemakshalve kunnen uitspreken als $\chi + w$.

Voorbeelden:

<i>hveits</i>	'wit'	<i>faírhvus</i>	'wereld'
<i>sahv</i>	'ik/hij zag'	<i>ahva</i>	'rivier'

17. . Klankwaarde: tweeërlei, als de *b* in ndl. *binden* in de Anlaut en in de Inlaut en Auslaut na consonant en als een *b* (bilabiaal: $[\beta]$), gemakshalve uit te spreken als de *v* in ndl. *vinden*, in de Inlaut na vocaal (in de Auslaut na vocaal komt het teken niet voor).

Voorbeelden:

<i>bindan</i>	'binden'	<i>lamb</i>	'lam'
<i>lamba</i>	'lammeren'	<i>giban</i>	'geven'

OPM. De auslautende moet stemhebbend worden uitgesproken.

18. <d>. Klankwaarde: tweeërlei, als de *d* van ndl. *dag* in de Anlaut en in de Inlaut en Auslaut na consonant en als een δ dat is de klankwaarde van <th> in eng. *there* (stemhebbende non-strident dentale

fricatief), in de Inlaut na vocaal (in de Auslaut na vocaal komt het teken <d> niet voor).

Voorbeelden:

<i>daúhtar</i>	'dochter'	<i>band</i>	'ik/hij bond'
<i>bindan</i>	'binden'	<i>biudan</i>	'bieden'

OPM. 1. De auslautende <d> moet stemhebbend worden uitgesproken.

OPM. 2. De uitspraak van <d> loopt dus parallel met die van als stemhebbende occlusief in de Anlaut en in de Inlaut en Auslaut na consonant en als stemhebbende fricatief in de Inlaut na vocaal.

19. <g>. Vierderlei klankwaarde:

1. de klankwaarde van *g* in du. *geben* in de Anlaut en in de Inlaut en Auslaut na consonant,
2. van *g* in ndl. *liegen* (duidelijk stemhebbend!) in de Inlaut na vocaal,
3. van <ch> χ in ndl. *nacht* in de Auslaut na vocaal,
4. van <ng> η in ndl. *zingen* wanneer op de <g> nog een <g>, <k> of <q> volgt. (Voor uitzonderingen zie opm. hieronder.)

Voorbeelden:

<i>giban</i>	'geven'	<i>stáig</i>	'ik/hij steeg'
<i>baírgan</i>	'bergen, bewaren'	<i>briggan</i>	'brengen'
<i>barg</i>	'ik/hij borg'	<i>drigkan</i>	'drinken'
<i>steigan</i>	'stijgen'	<i>sigqan</i>	'zinken'

OPM. De lettercombinatie <ggw> kan tweeërlei waarde hebben: de waarde van vellaire nasaal + stemhebbende vellaire occlusief + *w* (vgl. het hierboven besprokene): *saggws* 'gezag', of die van een lang aangehouden ('dubbele') stemhebbende vellaire occlusief (geminaat) + *w*, in bijv. *triggws* 'trouw'. In het laatste geval geldt na vocaal dus niet fricatieve (vgl. punt 2 hierboven), maar occlusieve uitspraak. De klankwaarde die we voor <ggw> aannemen, wordt bepaald door wat verwante, andere germaanse talen laten zien. Vgl. *saggws* met ndl. *zang* (ook met vellaire nasaal) en *triggws* met ndl. *trouw* (zonder zo'n nasaal).

Aantekening

We nemen dus aan dat <g> net als en <d> nu eens als stemhebbende occlusief, dan weer als stemhebbende fricatief (in de Auslaut ook als stemloze fricatief) moet worden uitgesproken. Voor en <d> is op dit punt een bewijsvoering mogelijk; vgl. *lamba/lamb* en *bindan/band* (stemhebbende occlusief die ook in de Auslaut optreedt) tegenover *giban/gaf* en *biudan/báup* (stemhebbende fricatief die in de Auslaut stemloos wordt). Bij de <g> is dat niet zo; vgl. *baírgan/barg* en *steigan/stáig*. We nemen dus maar aan (zéker

is het niet) dat de uitspraak van de <g> parallel loopt met die van <d> en . Dit houdt ook in dat we voor *stáig* (Auslaut na vocaal) stemloze fricatief aannemen. Opmerkelijk is dan dat Wulfila ter aanduiding van die stemloze velaire fricatief niet het teken <h> gebruikt. De verklaring kan zijn dat hij dit teken niet gebruiken kon omdat de <h> een zwak gearticuleerde (non-stridente), wellicht laryngale fricatief aanduidt (afwisselend met de blaasklank *h*), terwijl in *stáig* enz. een sterk gearticuleerde velaire fricatief χ moet worden aangenomen. Dat we in beide gevallen het teken χ gebruiken, zou dan niet juist zijn.

20. In het bovenstaande hebben we ons beperkt tot de korte consonanten.

Daarnaast moet het Gotisch lange consonanten (geminaten) gekend hebben, die in de spelling met dubbele consonanten worden aangeduid.

Voorbeelden:

<i>manna</i>	'mens'	<i>atta</i>	'vader'
<i>fulls</i>	'vol'	<i>iddja</i>	'ik/hij ging'.

In het laatste geval moet <dd> wel als occlusief worden uitgesproken, ondanks het feit dat het de positie na vocaal betreft. Vgl. de opmerking over *triggws* hierboven.

3.3. De vocalen

1. <a>. Klankwaarde: zowel kort als lang, ten naaste bij als de vocaal van ndl. *dag* en als de vocaal van ndl. *maar* (duidelijk lang!). We kunnen voor deze verschillende klankwaarden de tekens \tilde{a} en \bar{a} gebruiken; in de spelling van Wulfila wordt het kwantiteitsverschil echter niet tot uitdrukking gebracht. We houden in het vervolg in gotische woorden de tekens *a* en \bar{a} aan. De \bar{a} komt in oorspronkelijk gotische woorden alleen vóór χ <h> voor; daarnaast komt hij ook in andere posities

Voorbeelden:

<i>akrs</i>	'akker'	<i>fāhan</i>	'vangen'
<i>fadar</i>	'vader'	<i>Peilātus</i>	'Pilatus'
<i>guma</i>	'man'	<i>spaiikulātur</i>	'lijfwachter'

OPM. De lengte van de vocaal wordt gebaseerd op de herkomst: zo gaat bijv. in got. *pāhta* 'ik/hij dacht' de \bar{a} terug op \tilde{a} + velaire nasaal (vgl. de infinitief *pāgkjan* 'denken'). Uit deze combinatie ontstond een lange genasaleerde vocaal, die later zijn nasaliteit verloor (zie 29.1).

2. <e>. Klankwaarde: altijd als de vocaal van du. *dehnen* oftewel als die van ndl. *weten* maar dan duidelijk lang: ē.

Voorbeelden:

<i>Kreks</i>	‘Griek’	<i>jer</i>	‘jaar’
<i>letan</i>	‘laten’	<i>dage</i>	‘van de dagen’

OPM. Deze klank vinden we nooit vóór vocaal.

3. <i>. Klankwaarde: ongeveer gelijk aan de vocaal van ndl. *vis*: ĩ. In de regel treffen we deze klank niet aan vóór *r*, *χ* <h> en *χ*^u <hv>. Uitzonderingen zijn *nih* ‘noch’, *hiri* ‘kom hier’, *hirjats* (id. dualis) en *hirjib* (id. pluralis).

Voorbeelden:

<i>fisks</i>	‘vis’	<i>niman</i>	‘nemen’
--------------	-------	--------------	---------

4. <ei>. Klankwaarde: als de vocaal van ndl. *bier*: ī.

Voorbeelden:

<i>skeirs</i>	‘helder’	<i>beitan</i>	‘bijten’
---------------	----------	---------------	----------

OPM. Dit is het enige geval dat kwantiteit in de spelling tot uitdrukking wordt gebracht: vgl. <i> en <ei>, waarschijnlijk doordat Wulfila de spelling <ei> voor ī aan het Grieks kon ontlenen.

5. <o>. Klankwaarde: altijd als de vocaal van du. *Sohn* oftewel als die van ndl. *zoon* maar dan duidelijk lang: ō.

Voorbeelden:

<i>ogan</i>	‘vrezēn’	<i>bropar</i>	‘broeder’
<i>salbon</i>	‘zalven’	<i>hors</i>	‘hoereerder’

OPM. Deze klank vinden we nooit vóór vocaal.

6. <u>. Klankwaarde: evenals in het geval van <a> tweeërlei, kort en lang. Voor de korte vocaal (ǔ) is de vocaal van ndl. *boek* te vergelijken, voor de lange (ū) die van ndl. *boer*. De ũ treffen we evenals de ĩ (zie onder 3) in de regel niet vóór *r*, *χ* <h> en *χ*^u <hv> aan. Uitzonderingen: *duhve* ‘waarom’, *-uh* ‘en’ en het prefix *ur-* in bijv. *urrisan* ‘opstaan’. Binnen gotische woorden onderscheiden we voortaan tussen *u* en *ū*; in de spelling van Wulfila vinden we dit onderscheid echter niet.

Voorbeelden:

<i>juk</i>	‘juk’	<i>dūbo</i>	‘duif’
<i>sunus</i>	‘zoon’	<i>brūkjan</i>	‘gebruiken’
<i>handu</i>	‘hand’ (acc. sg.)	<i>brūhta</i>	‘ik/hij gebruikte’

OPM. Ook nu zijn herkomst en taalvergelijking bepalend voor de kwantiteit die aangenomen wordt.

7. <ai>. Klankwaarde: drieërlei, nl. 1. als de vocaal van ndl. *bed*: *ě*, 2. als die van ndl. *serre* (dus lang): *ē*, 3. ongeveer als die van du. *Stein*: *ai*. Ter onderscheiding van deze klankwaarden in got. woorden gebruiken we de volgende tekens: *ái*, *ái* en *ai*; in de oorspronkelijke tekst komen deze onderscheidingen echter niet voor. De *ě* vinden we in de regel slechts vóór *r*, *χ* <h> en *χ*^u <hv>; hierop zijn een aantal uitzonderingen, o.a. een vreemde naam als *Paítrus* maar ook het got. nevenschikkende voegwoord *aiþþáu* 'of' en de reduplicatie-syllabe (zie 4.3c). De *ē* treedt altijd vóór een vocaal op. De bepaling van de klankwaarde geschiedt weer op basis van herkomst en taal-vergelijking.

Voorbeelden:

<i>waírpan</i>	'werpen'	<i>sáían</i>	'zaaien'
<i>taíhun</i>	'tien'	<i>stáins</i>	'steen'
<i>saihvān</i>	'zien'	<i>háihš</i>	'eenogig'

Aantekening

Het is in het bijzonder een controversieel punt welke klankwaarde we in geval 3 moeten aannemen. Er is ook de opvatting dat net als in geval 2 de klankwaarde een lange vocaal *ē* is geweest. Het is immers niet waarschijnlijk dat Wulfila, terwijl hij zijn eigen spelling kon ontwerpen, zo verschillende klanken als *ai* en *ě/ē* op dezelfde wijze zou hebben weergegeven. En aangezien de klankwaarde van *ai* (*waírpan*) onomstreden is, ligt het voor de hand voor alle gevallen de waarde [*ɛ*] aan te nemen, die dan kort en lang kan zijn geweest. Evenals bij de <a> en de <u> heeft Wulfila hier kwantiteitsverschillen in de spelling verwaarloosd. Aan de andere kant valt er echter niet aan te twifelen dat de *ē* in geval 3, in bijv. *stáins*, op een oudere *ai* teruggaat. Aangezien deze klank dichter staat bij die van het Oergermaans, waarop zowel het Nederlands als het Gotisch teruggaan, heeft het voor de historische klankleer van het Nederlands zijn voordelen deze klank toch maar aan te houden.

8. <au>. Klankwaarde: drieërlei, nl. 1. als de vocaal van ndl. *pot*: *ō*, 2. als die van ndl. *rose* (dus lang): *ō̄*, 3. ongeveer als die van duits *Braut*: *au*. Ter onderscheiding van deze klankwaarden in got. woorden gebruiken we de volgende tekens: *áu*, *áu* en *au*; in de oorspronkelijke tekst komen deze onderscheidingen echter niet voor. De *ō* vinden we in de regel slechts vóór *r* en *χ* <h> (van een *ō* in de positie vóór *χ*^u <hv> bestaat geen voorbeeld). In een leenwoord als *apaústaúlus* 'apostel' treffen we de *ō* echter twee keer in een andere

positie aan. De \bar{o} treedt alleen vóór vocaal op. De bepaling van de klankwaarde geschiedt weer op basis van herkomst en taalvergelijking.

Voorbeelden:

<i>waúrms</i>	‘worm’	<i>báúan</i>	‘wonen’
<i>taúhum</i>	‘wij voerden’	<i>hláupan</i>	‘lopen’
<i>stáúa</i>	‘gericht, rechter’	<i>háuhs</i>	‘hoog’

Aantekening

Ook hier is het een controversieel punt welke klankwaarde we in geval 3 moeten aannemen; de problematiek loopt parallel met die bij de <ai>. De klankwaarde van *aú* (*waúrms*) is onomstreden; het ligt dus voor de hand die op grond van de uniforme spelling ook voor geval 3 aan te nemen. In de gevallen 2 en 3 moet dan weer lange vocaal worden aangenomen. Het staat echter vast dat de \bar{o} in geval 3 op een oudere *au* teruggaat, en aangezien die klank dichterbij het Oergermaans staat, zal hij in het vervolg worden aangehouden.

9. <iu>. Klankwaarde: als een diftong *iu*, te realiseren als een combinatie van de vocaal van *vis* en die van *boek*.

Voorbeelden:

<i>biudan</i>	‘bieden’	<i>liuhap</i>	‘licht’
---------------	----------	---------------	---------

Aantekening

Ook de klankwaarde van <iu> is omstreden. Zo is het goed mogelijk dat we evenals in het geval van *ai* en *au* eigenlijk met een monoftong te maken hebben: bijv. [i:], een lange gesloten ongeronde mediale vocaal, een klank tussen \bar{i} (ndl. *bier*) en \bar{u} (ndl. *boer*) in.

10. Bij de vocalen sluiten zich fonetisch de liquidae en de nasalen aan die in bepaalde syllaben, nl. tussen obstruenten en in de Auslaut na obstruent, als vocalen fungeren, m.a.w. dan sonantisch zijn oftewel het meest sonore element in de syllabe: *r, l, ŋ, m*.

Voorbeelden:

<i>akrs</i>	‘akker’	<i>tagl</i>	‘haar’
<i>broþr</i>	‘aan de broeder’	<i>máipms</i>	‘geschenk’
<i>fugls</i>	‘vogel’	<i>táikns</i>	‘teken’

3.4. Fonologie

3.4.1. De systemen

Bij de beschrijving van de fonologie van het Gotisch gaan we uit van de in de vorige paragrafen vastgestelde uitspraak, dat wil o.a. zeggen dat

we aan <ái>, <áu> en <iu> de klankwaarde van diftongen toekennen. Bij de vaststelling van de gotische fonemen kan het door de beperktheid van de bronnen wel eens moeilijk zijn minimale paren te vinden. Als een minder strenge eis kunnen we aannemen dat de veronderstelde fonemen elkaar globaal in positioneel opzicht niet mogen uitsluiten. We kunnen dan de volgende systemen opstellen:

Vocaalsysteem;

		kort		lang		diftongisch	
		voor	achter	voor	achter		
+hoog	-mid	ī	ū	ī	ū	iu	
+hoog	+mid			ē	ō		
-hoog	+mid	ě	ǫ	ē	ō		
-hoog	-mid		ǣ	ā		ai	au

Als varianten van één foneem vatten we *ī* en *ě* resp. *ū* en *ǫ* op; er is nl.

complementaire distributie zodanig dat *ě* en *ǫ* steeds vóór *r*, *χ* en *χ^u* voorkomen en *ī* en *ū* in de andere gevallen. In de tijd van Wulfila echter zijn daarop al uitzonderingen ontstaan (zie 3.3 sub 3, 6, 7 en 8). Eveneens als varianten van één foneem vatten we *ē* en *ē* resp. *ō* en *ō* op, waarbij *ē* en *ō* vóór vocaal en *ē* en *ō* vóór consonant voorkomen. De *ā* moet in oorspronkelijk gotische woorden in complementaire distributie tot *ǣ* + velaire nasaal hebben gestaan: *ā* vóór *χ* en *ǣ* + vel. nas. in andere gevallen. Tengevolge van ontleningen kwam *ā* ook in andere posities voor, waarom deze klank al wel als zelfstandig foneem moet worden opgevat.

Ter ondersteuning van het hierboven opgestelde systeem kunnen we de volgende reeks woorden met de vocaal in de positie vóór *t* aanvoeren: *bitum* 'wij beten', *gutum* 'wij goten', *wato* 'water', *beitan* 'bijten', *ūta* 'buiten', *setum* 'wij zaten', *fotus* 'voet', *Peilātus* 'Pilatus', *giutan* 'gieten', *háitan* 'noemen' en *stáutan* 'stoten'.

Consonantensysteem;

halfvocalen:	j	w
liquidae:	l	r
nasalen:	m	n ŋ
laryngaal:	h	χ'

obstruenten:

	stemloos		stemhebbend	
	occlusief	fricatief	occlusief	fricatief
labiaal	p	f	b	ɸ
dentaal	t	þ	d	ð
strident dentaal	–	s	–	z
velair	k	χ	g	g̊
labiovelair	k ^u	χ ^u	–	–

Het hierboven staande schema bevat een aantal vereenvoudigingen: zo is geen rekening gehouden met de lange consonanten, die als zelfstandige fonemen tegenover de korte moeten worden opgevat (vgl. schaarse minimale paren als *ina* ‘hem’ tegenover *inna* ‘binnen’), en met de sonantische varianten van de liquidae en nasalen, die tussen obstruenten en in de Auslaut na obstruent voorkomen.

De *η* is de variant van /n/ vóór velaire consonant. Ook *h* en *χ* staan tot elkaar in complementaire distributie, waarbij de *h* in de Anlaut vóór vocaal voorkomt en de *χ* in de overige posities (vgl. 3.2 sub 15, bijv. *hana* en *jah*). De *χ* is van een diacritisch tekenje voorzien om hem te onderscheiden van de *χ* in bijv. *stáig* (zie 3.2 sub. 19), die bij de obstruenten is ondergebracht. We hebben voor het schema de *χ* evenals de *h* als een laryngaal opgevat. Bij de obstruenten doet zich complementaire distributie voor bij *b* en *ɸ* resp. *d* en *ð*: *ɸ* en *ð* treden op in de Inlaut na vocaal, *b* en *d* in de overige posities. Bij de velairen vertonen drie klanken complementaire distributie: *g̊* in de Inlaut na vocaal, *χ* (indien verschillend van *χ*) in de Auslaut na vocaal (ook na vocaal vóór *s* en *t*; vgl. *dags* ‘dag’ en *magt* ‘je kunt’) en *g* in de overige posities. De betreffende fonemen kunnen we aanduiden als /b/, /d/ en /g/.

Ter ondersteuning van het opgestelde schema voeren we weer een reeks woorden aan, waarin de consonant in de Anlautspositie vóór vocaal staat: *juk* ‘juk’, *waír* ‘man’, *riqis* ‘duisternis’, *lapon* ‘uitnodigen’, *marei* ‘zee’, *nahts* ‘nacht’, *páida* ‘rok’, *tuggo* ‘tong’, *kuni* ‘geslacht’, *qino* ‘vrouw’, *fotus* ‘voet’, *piufs* ‘dief’, *sunus* ‘zoon’, *hana* ‘haan’, *hveits* ‘wit’, *bindan* ‘binden’, *daúhtar* ‘dochter’ en *giban* ‘geven’. Alleen *z* komt in die positie niet voor; dat we hier toch een zelfstandig foneem t.o.v. *s* hebben, bewijst *hazjan* ‘loven’ tegenover *wasjan* ‘kleden’, beide met de betreffende consonant in de Inlaut tussen vocaal en *j*.

3.4.2 Neutralisatie van opposities en alternanties

1. Auslautsverscherping

Voor het Gotisch geldt een Auslautsverscherpingsregel die inhoudt dat in de Auslaut alleen een stemloze en dus niet een stemhebbende *fricatief*

mogelijk is: vgl. *giban* - *gaf*, *biudan* - *báup*, *steigan* - *stáig*, *máiza* 'meer' adj. - *máis* 'meer' adv.. In de Auslaut na vocaal zijn dus de opposities /f/ - /b/, /p/ - /d/ en /s/ - /z/ geneutraliseerd; alleen /f/, /p/ en /s/ zijn dan mogelijk. Bij de velairen ligt dat anders, als tenminste de auslautende χ inderdaad verschillend is van de in 3.4.1 besproken χ' ; de χ is dan variant van het foneem /g/. Overigens kan een auslautende stemloze fricatief ook naast eenzelfde stemloze fricatief in de Inlaut voorkomen; vgl. bijv. *-leipan* 'gaan' - *-láip* 'ik/hij ging', *wáirpan* 'worden' - *warp* 'ik/hij werd'. Bij de occlusieven vinden we geen Auslautverscherping: vgl. *lamba* - *lamb*, *bindan* - *band*, *baírgan* - *barg*.

2. Alternanties van *iu* en *iw*, *áu* en *aw*, *ĩ* en *j*

Binnen paradigmata kunnen *iu* en *iw*, *áu* en *aw* en *ĩ* en *j* afwisselen.

Voorbeelden: *triu* 'boom' - *triwis* 'van de boom', *pius* 'dienaar' - *piwis* 'van de dienaar', *-qiujan* 'levend maken' - *-qiwida* 'ik/hij maakte levend'; *táujan* 'doen' - *tawida* 'ik/hij deed'; *kuni* 'geslacht' - *kunjis* 'van het geslacht'.

3. Lange en korte stammen

Voor de flexie kan het verschil tussen lange en korte stam van belang zijn. Een korte stam bevat een korte vocaal gevolgd door één consonant of een lange vocaal die niet door een consonant gevolgd wordt. Lang is een stam met een lange vocaal, gevolgd door één consonant, of een stam met een korte vocaal plus twee consonanten (of een geminaat). Lang is ook een stam met meer dan één syllabe. De *j* waarop de stam kan eindigen, speelt in het bepalen van de lengte geen rol.

Een voorbeeld is het substantief *harjis* 'leger' met als gen. sg. eveneens *harjis*. Dit substantief heeft een korte stam: \check{a} + één consonant. *Haírdeis* 'herder', dat tot dezelfde klasse (van de zgn. *jă*-stammen) behoort, met eveneens *haírdeis* als gen. sg., heeft een lange stam: \check{e} + twee consonanten; vandaar *-eis* en niet *-jis*. De lengte van de stam is ook van belang bij een andere klasse van de substantieven (de \bar{o} -stammen): zo vinden we *halja* 'hel' met korte stam naast *bandi* 'band' met lange stam. Niet altijd echter is het verschil van belang. Vergelijk uit weer een andere klasse van de substantieven (de *n*-stammen) *gumins* gen. sg. bij *guma* 'man' naast *bandjins* en niet *bandeins* als gen. sg. bij *bandja* 'gevangene'.

4. De nominatief -s

De uitgang *-s* zoals die bijv. in de nom. sg. masc. van substantieven voorkomt (vgl. *dags*), valt af wanneer de stam al op een *s* eindigt: vgl. *drus* 'val' i.p.v. *druss* (gen. sg. masc. *drusis*). Deze *-s* vervalt ook na korte vocaal + *r*. *wáir* 'man' i.p.v. *wáirs* (gen. sg. masc. *wáiris*). In *akrs* 'akker' en *hors* 'hoereerder' blijft de *-s* echter staan: in *akrs* gaat aan de (sonantische) *r* niet onmiddellijk een vocaal vooraf, in *hors* is de vocaal die voorafgaat lang.

4 Het gotische werkwoord

4.1 Indeling van de werkwoordsvormen

De vormen van het gotische werkwoord zijn naar de volgende criteria te onderscheiden:

- a. naar genus (geslacht): activum of passivum.
Van het passivum komt slechts het praesens voor; het praeteritum is perifrastisch.
Voorbeelden: *nasjada* 'hij wordt gered', *nasips was/warp* 'hij werd gered' (beide van het werkwoord *nasjan* 'redden').
- b. naar tempus (tijd): praesens of praeteritum.
Voorbeelden: *nasja* 'ik red', *nasida* 'ik/hij redde'.
- c. naar modus (wijze): indicatief, optatief (=conjunctief) of imperatief. Van de imperatief komen voor de 2e en 3e persoon singularis, de 2e persoon dualis en de 1e, 2e en 3e persoon pluralis.
Voorbeelden: *nasei* 'red', *nasjadáu* 'hij moet redden', *nasjats* 'redt' (tot twee personen gericht), *nasjam* 'laat ons redden', *nasjip* 'redt' (tot meer dan twee personen gericht), *nasjandáu* 'zij moeten redden'.
- d. naar numerus (getal): singularis, dualis of pluralis.
Voorbeelden: *nasja* 'ik red', *nasjos* 'wij beiden redden' *nasjam* 'wij redden'.
- e. naar persona (persoon): 1e, 2e en 3e persoon.
Voorbeelden: *nasja* 'ik red', *nasjis* 'jij redt', *nasjip* 'hij redt'.
- f. naar klasse: zie 4.2.

Daarnaast komen de volgende zgn. nominale vormen voor:

- g. een infinitief: *nasjan* 'redden'.
- h. een participium praesens: *nasjands* 'reddende'.
- i. een participium praeteritum: *nasips* 'gered'.

OPM. De participia worden verbogen. Zie 7.4.

4.2. Klasse-indeling

De gotische werkwoorden zijn op grond van de praeteritumvorming in de volgende hoofdgroepen te verdelen:

- a. de sterke werkwoorden: praet. en part. praet. worden zonder dentaalsuffix gevormd. Deze werkwoorden zijn weer in drie subgroepen te verdelen:
1. die met alleen vocaalwisseling (Ablaut),
 2. die met vocaalwisseling en reduplicatie,
 3. die met alleen reduplicatie.

Voorbeelden:

niman 'nemen' - *nam* 'ik/hij nam', *letan* 'laten' - *laílot* 'ik/hij liet', *háitan* 'noemen' - *haiháit* 'ik/hij noemde'.

De beide eerste groepen, de werkwoorden met Ablaut dus, vormen tesamen zeven klassen; in klasse 7 zitten de werkwoorden met Ablaut en reduplicatie, in de klassen 1 t/m 6 de werkwoorden met alleen Ablaut. Groep drie bestaat volgens de traditie uit vijf maar eigenlijk uit zes klassen.

- b. de zwakke werkwoorden: praet. en part. praet. worden met een dentaalsuffix gevormd. Deze zijn te verdelen in die zwakke werkwoorden die in hun praet. en part. praet. een tussenvocaal hebben en die welke zo'n vocaal niet hebben. Voorbeelden: *nasjan* 'redden' - *nasida* 'ik/hij redde', *pagkjan* 'denken' - *pāhta* 'ik/hij dacht'.

4.3 De sterke werkwoorden

We onderscheiden bij de sterke werkwoorden vier categorieën van vormen:

1. de infinitief met praes., imperatief en part. praes.,
2. de 1e pers. sg. praet. indic. met 2e en 3e pers.,
3. de 1e pers. plur. praet. indic. met de rest van het praeteritum, inclusief de hele optatief van het praeteritum,
4. de nom. sg. masc. (sterke flexie) van het part. praet. en de andere vormen daarvan.

Er worden hieronder telkens vier vormen opgegeven: infinitief, 1e pers. sg. praet. indic., 1e pers. plur. praet. indic., nom. sg. masc. sterk part. praet. Kent men die vormen, dan kan men met behulp van de uitgangen (zie 4.7) de andere vormen daarvan afleiden. Zo heeft de infinitief van *steigan* 'stijgen' een \bar{i} <ei>; deze \bar{i} keert in het gehele praesens, de imperatief en het part. praes. terug. En zo heeft de 1e pers. sg. praet. indic. van *háitan* 'noemen' de reduplicatiesyllabe *hai-* (*haiháit*), die in de gehele 2e, trouwens ook in de 3e categorie voorkomt. Zoals men ziet is er per klasse niet altijd van vier categorieën sprake. Nog een voorbeeld: *steigan* heeft zowel in categorie 3 als in categorie 4 dezelfde vocaal \bar{i} .

a. de sterke werkwoorden met Ablaut

Klasse 1 (1e cat.: \bar{i} vóór cons.):

a.	<i>steigan</i> (\bar{i})	'stijgen'	<i>stáig</i> (<i>ai</i>)	<i>stigum</i> (\bar{i})	<i>stigans</i> (\bar{i})
b.	<i>gateihan</i> (\bar{i})	'verkondigen'	<i>gatáih</i> (<i>ai</i>)	<i>gataíhum</i> (\check{e})	<i>gataíhans</i> (\check{e})

Gateihan heeft in de 3e en 4e cat. \check{e} in de positie vóór χ (zie 3.3).

Klasse 2 (1e cat.: *iu* of \bar{u} vóór cons.):

1	a.	<i>biudan</i> (<i>iu</i>)	'bieden'	<i>báup</i> (<i>au</i>)	<i>budum</i> (\bar{u})	<i>budans</i> (\bar{u})
	b.	<i>tiuhan</i> (<i>iu</i>)	'trekken'	<i>táuh</i> (<i>au</i>)	<i>taúhum</i> (\bar{o})	<i>taúhans</i> (\bar{o})
2		<i>lūkan</i> (\bar{u})	'sluiten'	<i>láuk</i> (<i>au</i>)	<i>lukum</i> (\bar{u})	<i>lukans</i> (\bar{u})

Tiuhan heeft in de 3e en 4e cat. \bar{o} in de positie vóór χ (zie 3.3).

Klasse 3 (1e cat.: \bar{i} of \check{e} vóór nas. + cons. of liq. + cons.):

a.	<i>bindan</i> (\bar{i})	'binden'	<i>band</i> (\check{a})	<i>bundum</i> (\bar{u})	<i>bundans</i> (\bar{u})
	<i>hilpan</i> (\bar{i})	'helpen'	<i>halp</i> (\check{a})	<i>hulpum</i> (\bar{u})	<i>hulpans</i> (\bar{u})
b.	<i>waírpan</i> (\check{e})	'werpen'	<i>warp</i> (\check{a})	<i>waúrpum</i> (\bar{o})	<i>waúrpans</i> (\bar{o})

In geval b. treden \check{e} en \bar{o} op vóór *r* (zie 3.3).

Klasse 4 (1e cat.: \bar{i} of \check{e} doorgaans vóór enkele nas. of liq.):

a.	<i>niman</i> (\bar{i})	'nemen'	<i>nam</i> (\check{a})	<i>nelum</i> (\bar{e})	<i>numans</i> (\bar{u})
	<i>stílan</i> (\bar{i})	'stelen'	<i>stal</i> (\check{a})	<i>stelum</i> (\bar{e})	<i>stulans</i> (\bar{u})
b.	<i>baíran</i> (\check{e})	'dragen'	<i>bar</i> (\check{a})	<i>berum</i> (\bar{e})	<i>baúrans</i> (\bar{o})

In deze klasse komt ook het geval voor van *r* + stamvocaal + consonant:

<i>brikan</i> (\bar{i})	'breken'	<i>brak</i> (\check{a})	<i>brekum</i> (\bar{e})	<i>brukans</i> (\bar{u})
-----------------------------	----------	-----------------------------	-----------------------------	------------------------------

De vormen van *baíran* vertonen \check{e} en \bar{o} vóór *r* (zie 3.3).

Klasse 5 (1e cat.: \bar{i} of \check{e} vóór enkele consonant die geen nasaal of liquida is):

a.	<i>giban</i> (\bar{i})	'geven'	<i>gaf</i> (\check{a})	<i>gebum</i> (\bar{e})	<i>gibans</i> (\bar{i})
b.	<i>saihvan</i> (\check{e})	'zien'	<i>sahv</i> (\check{a})	<i>sehvim</i> (\bar{e})	<i>saihvans</i> (\check{e})

Saihvan en *saihvans* vertonen een \check{e} voor χ^u (zie 3.3).

Een *j*-suffix heeft *bidjan* 'bidden', een *n*-suffix *fraihnan* 'vragen'; beide suffixen komen slechts in de 1e cat. voor.

Klasse 6 (1e cat.: \check{a} vóór enkele consonant):

<i>faran</i> (\check{a})	'gaan'	<i>for</i> (\bar{o})	<i>forum</i> (\bar{o})	<i>farans</i> (\check{a})
<i>slahan</i> (\check{a})	'slaan'	<i>sloh</i> (\bar{o})	<i>slohum</i> (\bar{o})	<i>slahans</i> (\check{a})

Een aantal werkwoorden van deze klasse heeft een *j*-suffix in de 1e cat.: bijv. *hafjan* 'heffen'. *Standan* 'staan' heeft een *n*-infix in de 1e cat.: *standan - stop - stopum* - part. praet. ontbreekt.

Biezonderheden bij de klassen 1 t/m 6

Keinan (1e klasse) 'ontkiemen' heeft een praesens-*n*; in het part. praet. *kijans* staat de stamvocaal dus niet vóór consonant. Het praet. gaat volgens klasse 4 van de zwakke werkwoorden: *keinoda* (zie 4.4). Ook *digan* 'kneden' behoort waarschijnlijk tot klasse 1; de praesensvocaal is dan afwijkend. Tot klasse 3 behoort ook het geval met de stamvocaal vóór lange nasaal ('dubbele nasaal'): *rinnan* 'rennen', en het geval met de stamvocaal na liquida vóór een combinatie van twee consonanten: bijv. *priskan* 'dorsen', *prask*, *pruskum*, *pruskans*. *Trudan* 'treden' met afwijkende praesensvocaal *u* behoort tot klasse 4. *Wrikan* 'wreken' gaat afwijkend volgens klasse 5 (vgl. *brikan*). Voor *itan* 'eten' moeten als praet. vormen *et* en *etum* worden aangenomen: vgl. *fret* en *fretum* bij *fraitan* 'vreten'. In *wahsjan* 'groeien' (klasse 6) volgt op de stamvocaal een combinatie van twee consonanten.

b. de sterke werkwoorden met Ablaut en reduplicatie

Klasse 7 (1e cat.: \bar{e} of $\bar{\epsilon}$):

a.	<i>letan</i> (\bar{e})	'laten'	<i>laílot</i> (\bar{o})	<i>laílotum</i> (\bar{o})	<i>letans</i> (\bar{e})
b.	<i>sáín</i> ($\bar{\epsilon}$)	'zaaien'	<i>saíso</i> (\bar{o})	<i>saísoum</i> (\bar{o})	<i>sáians</i> ($\bar{\epsilon}$)

Sáían heeft een $\bar{\epsilon}$, die optreedt vóór een onmiddellijk volgende vocaal (zie 3.4.1). Voor de principes van de reduplicatie zie onder c.

c. de sterke werkwoorden met alleen reduplicatie

De principes van de reduplicatie zijn de volgende: de reduplicatie komt alleen in het praeteritum voor, dus niet in het part. praet.; de vocaal van de reduplicatie is altijd \bar{e} <ai>; alleen de beginconsonant wordt herhaald; uitzondering: in het geval van *st-* en *sk-* worden deze beide consonanten herhaald; begint de stam met een vocaal, dan bestaat de reduplicatiesyllabe alleen uit \bar{e} . De reduplicatiesyllabe draagt het accent.

Klasse 1 (stamvocaal: *ai* vóór cons.):

<i>háitan</i>	'noemen'	<i>haiháit</i>	<i>haiháitum</i>	<i>háitans</i>
<i>skáidan</i>	'scheiden'	<i>saískáip</i>	<i>skaískáidum</i>	<i>skáidans</i>
<i>fráisan</i>	'bekoren'	<i>faífráis</i>	<i>faífráisum</i>	<i>fráisans</i>

Klasse 2 (stamvocaal: *au* vóór cons.):

áukan 'zich vermeederen' *aíáuk* *aíáukum* *áukans*

Klasse 3 (stamvocaal: *ǣ* vóór liq. + cons.):

gastaldan 'verwerven' *gastaístald* *gastaístaldum* *gastaldans*

Klasse 4 (stamvocaal: *ē* vóór cons.):

slepan 'slapen' *saíslep* *saíslepum* *slepans*

(voor *letan* en *sáian* zie klasse 7 van de werkwoorden met Ablaut; *slepan* is het enige bekende voorbeeld van klasse 4 reduplicerend).

Klasse 5 (stamvocaal: *ō* vóór cons.):

hvopan 'zich beroemen' *hvaíhvop* *hvaíhvopum* *hvopans.*

Klasse 6 (stamvocaal: *ā* vóór cons.):

fāhan 'vangen' *faífāh* *faífāhum* *fāhans*

Algemeen over de indeling van de got. werkwoorden

De hierboven gegeven indeling is primair gebaseerd op de vorming van praeteritum en participium praeteritum (met Ablaut en/of reduplicatie); volgens traditie zijn de sterke werkwoorden met Ablaut en reduplicatie als klasse 7 van de ablautende beschouwd, hoewel ze eigenlijk een groep apart tegenover de klassen 1 t/m 6 vormen.

De indeling van de werkwoorden met alleen Ablaut kan men gebaseerd zien op de vocaalalternantie in praeteritum en participium praeteritum, waarbij de vocaal van de 1e categorie en de stamstructuur (aard van de volgende consonant(en)) van secundair belang zijn:

1: <i>ái / ĭ / ĭ</i>	2: <i>áu / ŭ / ŭ</i>
3: <i>ǣ / ũ / ũ</i>	4: <i>ǣ / ē / ũ</i>
5: <i>ǣ / ē / ĭ</i>	6: <i>ō / ō / ǣ</i>

(Hierbij is afgezien van de varianten *ě* en *ǫ* vóór *r*, *χ* en *χ^u*.)

De indeling van de werkwoorden met alleen reduplicatie is op de stamvocaal gebaseerd; van de klassen 1 t/m 3 kan men deze terugvinden in de 2e cat. van de klassen 1 t/m 3 van de werkwoorden met alleen Ablaut. Omdat het reduplicatieprocédé voor alle werkwoorden hetzelfde is, is er in feite slechts sprake van één klasse.

4.4 De zwakke werkwoorden met een tussenvocaal in het praeteritum

We noemen voor deze werkwoorden telkens slechts drie vormen, waarvan alle andere vormen zijn af te leiden: infinitief - 1e pers. sg. praet. indic. - nom. sg. masc. sterk part. praet.

De hier bedoelde werkwoorden worden in vier klassen verdeeld:

Klasse 1 (infinitief op *-jan*):

<i>nasjan</i>	'redden'	<i>nasida</i>	<i>nasips</i>
---------------	----------	---------------	---------------

Klasse 2 (infinitief op *-on*):

<i>salbon</i>	'zalven'	<i>salboda</i>	<i>salbops</i>
---------------	----------	----------------	----------------

Klasse 3 (infinitief op *-an*):

<i>haban</i>	'hebben'	<i>habáida</i>	<i>habáips</i>
--------------	----------	----------------	----------------

Klasse 4 (infinitief op *-nan*):

<i>fullnan</i>	'in vervulling gaan'	<i>fullnoda</i>
----------------	----------------------	-----------------

OPM. Het merendeel van de zwakke werkwoorden van de 1e klasse heeft een causatieve betekenis, d.w.z. de betekenis is met *doen* of *maken* te omschrijven: *hnáíws* 'nederig' - *hnáíwján* 'vernederen' (afgeleid van adjectief); *táikns* 'teken' - *táiknján* 'tonen' (afgeleid van substantief); *drigkan* 'drinken' - *dragkjan* 'drenken, doen drinken' (afgeleid van werkwoord). De meeste werkwoorden van klasse 2 zijn afgeleid van substantieven: *sunjon* 'verontschuldigen' (van *sunja* Fjō 'waarheid'), *karon* 'zorgen' (van *kara* Fō 'zorg'). Die van 3 zijn over het algemeen niet afgeleid. Het bijzondere van de werkwoorden van klasse 4 is dat ze van adjectieven of werkwoorden afgeleid zijn en het intreden van een nieuwe toestand betekenen: *fulls* 'vol' - *fullnan* 'in vervulling gaan'; *fraliusan* 'verliezen' - *fralusnan* 'verloren gaan'. Een part. praet. ontbreekt erbij.

4.5 De zwakke werkwoorden zonder een tussenvocaal in het praeteritum

Deze werkwoorden zijn als volgt in te delen:

a. de praeterito-praesentia (enkelvoud: praeterito-praesens).

Het kenmerk van deze werkwoorden is dat hun praesensvormen opmerkelijke overeenkomsten vertonen met de praeteritumvormen van de sterke werk-

woorden met Ablaut, en wel in twee opzichten: 1. ze hebben dezelfde uitgangen, 2. ze vertonen hetzelfde vocalisme. Op het laatste punt zijn er echter uitzonderingen. Het praet. en het part. praet. van deze werkwoorden zijn zwak gevormd, dus met een dentaalsuffix, evenwel zonder tussenvocaal en soms ook met nog meer 'onregelmatigheden'.

Voorbeeld:

kunnan 'kennen, weten'. Praesensvormen: *kann* 'ik ken, weet'; *kunnum* 'wij kennen, weten' (te vergelijken met het praet. van de 3e klasse van de sterke werkwoorden: *band - bundum*). Praeteritum: *kunþa* (zonder tussenvocaal; vgl. de regelmatige vormen *nasida, salboda* etc.; de dentaal is geen *ð* maar *þ*). Part. praet. (adjectief geworden): *kunþs* 'bekend' (ook zonder tussenvocaal; vgl. bijv. *nasþs, salbþs*).

Ander voorbeeld:

skulan 'moeten'. Praesens: *skal, skulum* (op grond van de parallellie met klasse 4 van de sterke werkwoorden verwachten we *skelum* in plaats van *skulum*; vgl. *stal - stelum*). Praeteritum: *skulda*. Part. praet.: *skulds* 'schuldig' (adjectief geworden).

Overzicht van de praeterito-praesentia

De praeterito-praesentia worden hieronder in klassen verdeeld, die corresponderen met de klassen van de sterke werkwoorden met Ablaut.

Klasse 1e en 3e pers. 1e pers. plur. 1e en 3e pers. infinitief praes. indic.

	sg. praes. indic.		sg. praet. indic.		
1	<i>wáit</i>	<i>witum</i>	<i>wissa</i>	<i>witan</i>	'weten'
	<i>láis</i>	-	-	-	'weten'
2	<i>dáug</i>	-	-	-	'deugen'
3	<i>kann</i>	<i>kunnum</i>	<i>kunþa</i>	<i>kunnan</i>	'kennen'
	<i>þarf</i>	<i>þaúrbum</i>	<i>þaúrfta</i>	<i>þaúrban</i>	'nodig hebben'
	<i>gadars</i>	<i>gadaúrsum</i>	<i>gadaúrsta</i>	<i>gadaúrsan</i>	'wagen'
4	<i>skal</i>	<i>skulum</i>	<i>skulda</i>	<i>skulan</i>	'moeten'
	<i>man</i>	<i>munum</i>	<i>munda</i>	<i>munan</i>	'menen'
6	<i>gamot</i>	<i>gamotum</i>	<i>gamosta</i>	<i>gamotan</i>	'ruimte vinden'
	<i>og</i>	<i>ogum</i>	<i>ohta</i>	<i>ogan</i>	'vrezan'

Moeilijker met een klasse in verband te brengen zijn:

<i>mag</i>	<i>magum</i>	<i>mahta</i>	<i>magan</i>	'kunnen'
<i>ganah/binah</i>	-	-	-	'genoeg/ nodig zijn'
<i>áih</i>	<i>áigum/áihum</i>	<i>áihta</i>	<i>áihan</i>	'bezitten'

OPM. *Magan* sluit wat de stamstructuur en de vocaal van *mag* betreft aan bij klasse 5, maar verder kloppen de vocalen niet; *ganah* en *binah* sluiten er eveneens bij aan maar het adjectief geworden part. praet. *bináúhts* klopt weer niet wat de vocaal betreft; *áihan* sluit aan bij klasse 1, maar heeft *ai* in alle vormen en kenmerkt zich door een eigen consonantafwisseling.

b. het gotische werkwoord voor 'willen' (infin. *wiljan*), dat als een apart geval moet worden beschouwd:

praes. indic.

sg.:	1	<i>wiljáu</i>	plur.	1	<i>wileima</i>
	2	<i>wileis</i>		2	<i>wileiþ</i>
	3	<i>wili</i>		3	<i>wileina</i>

Deze praesensvormen vertonen dezelfde uitgangen als de praet. opt. vormen van de sterke werkwoorden; vgl. *wiljáu* 'ik wil' met *nemjáu* 'dat ik name' van *niman*. Het zwakgevormde praeteritum is *wilda*.

c. de andere zwakke werkwoorden zonder tussenvocaal in het praeteritum:

<i>briggan</i>	'brengen'	praet.:	<i>brāhta</i>
<i>bugjan</i>	'kopen'	praet.:	<i>baúhta</i> (met <i>ǒ</i> vóór <i>χ</i>)
<i>brūkjan</i>	'gebruiken'	praet.:	<i>brūhta</i>
<i>waúrkjan</i>	'werken'	praet.:	<i>waúrhta</i>
<i>þagkjan</i>	'denken'	praet.:	<i>þāhta</i>
<i>þugkjan</i>	'dunken'	praet.:	<i>þūhta</i>

OPM. In *brāhta*, *þāhta* en *þūhta* komt vóór *χ* een lange vocaal voor, die afwisselt met een korte vocaal + nasaal in infinitief en praesens. In het geval *brāhta* treedt bovendien Ablaut op, nl. de afwisseling van *ī* met *ā*.

4.6. De werkwoorden *gaggan* en *wisan*

In deze paragraaf komen nog twee 'onregelmatige' werkwoorden aan de orde:

- a. *gaggan* 'gaan' met als praeteritum meestal *iddja*;
- b. het gotische werkwoord voor 'zijn', met vormen die op een nogal verschillende wijze gevormd zijn. Er zijn ten eerste vormen die in klasse 5 van de sterke werkwoorden passen: de infinitief *wisan*, het part. praesens *wisands*, het praeteritum *was* - *wesum*. De praesensvormen zien er heel anders uit.

		indicativus	optativus
sg.	1.	<i>im</i>	<i>sijáu</i>
	2.	<i>is</i>	<i>sijáis</i>
	3.	<i>ist</i>	<i>sijái</i>
dual.	1.	<i>siju</i>	<i>sijáiwa</i>
	2.	<i>sijuts</i>	<i>sijáits</i>
plur.	1.	<i>sijum</i>	<i>sijáima</i>
	2.	<i>sijup</i>	<i>sijáip</i>
	3.	<i>sind</i>	<i>sijáina</i>

4.7 Werkwoordsparadigmata

a. Infinitief

sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
<i>niman</i>	<i>fullnan</i>	<i>nasjan</i>	<i>haban</i>	<i>salbon</i>

b. Praesens indicativus activum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg.	<i>nima</i>	<i>fullna</i>	<i>nasja</i>	<i>haba</i>	<i>salbo</i>
	<i>nimis</i>	<i>fullnis</i>	<i>etc.</i>	<i>habáis</i>	<i>salbos</i>
	<i>nimip</i>	<i>etc.</i>		<i>habáip</i>	<i>salbop</i>
dual.	<i>nimos</i>			<i>habos</i>	<i>salbos</i>
	<i>nimats</i>			?	<i>salbots</i>
plur.	<i>nimam</i>			<i>habam</i>	<i>salbom</i>
	<i>nimip</i>			<i>habáip</i>	<i>salbop</i>
	<i>nimand</i>			<i>haband</i>	<i>salbond</i>

c. Praesens optativus activum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg.	<i>nimáu</i>	<i>fullnáu</i>	<i>nasjáu</i>	<i>habáu</i>	<i>salbo</i>
	<i>nimáis</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>salbos</i>
	<i>nimái</i>				<i>salbo</i>

dual.	<i>nimáíwa</i> <i>nimáits</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>salbowa</i> <i>salbots</i>
plur.	<i>nimáíma</i> <i>nimáíp</i> <i>nimáina</i>				<i>salboma</i> <i>salbop</i> <i>salbona</i>

d. Imperatief

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg. 2	<i>nim</i>	<i>fulln</i>	<i>nasei</i>	<i>habái</i>	<i>salbo</i>
sg. 3	<i>nimadáu</i>	<i>etc.</i>	<i>nasjadáu</i>	<i>habadáu</i>	<i>salbodáu</i>
dual. 2	<i>nimats</i>		<i>etc.</i>	?	<i>salbots</i>
plur. 1	<i>nimam</i>			<i>habam</i>	<i>salbom</i>
plur. 2	<i>nimíp</i>			<i>habáíp</i>	<i>salbop</i>
plur. 3	<i>nimandáu</i>			<i>habandáu</i>	<i>salbondáu</i>

e. Participium praesens

sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
<i>nimands</i>	<i>fullnands</i>	<i>nasjands</i>	<i>habands</i>	<i>salbonds</i>

f. Praeteritum indicativus activum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg.	<i>nam</i> <i>namt</i> <i>nam</i>	<i>fullnoda</i> <i>fullnodes</i> <i>fullnoda</i>	<i>nasida</i> <i>etc.</i>	<i>habáida</i> <i>etc.</i>	<i>salboda</i> <i>etc.</i>
dual.	<i>nemu</i> <i>nemuts</i>	<i>fullnodedu</i> <i>fullnodeduts</i>			
plur.	<i>nemum</i> <i>nemup</i> <i>nemun</i>	<i>fullnodedum</i> <i>fullnodedup</i> <i>fullnodedun</i>			

OPM. Bij *biudan* bijv. is de 2e pers. sg. *báust*: de slot-dentaal van de stam verschijnt voor -*t* altijd als *s*.

g. Praeteritum optativus activum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg.	<i>nemjáu</i> <i>nemeis</i> <i>nemi</i>	<i>fullnodedjáu</i> <i>fullnodedeis</i> <i>fullnodedi</i>	<i>nasidedjáu</i> <i>etc.</i>	<i>habáidedjáu</i> <i>etc.</i>	<i>salbodedjáu</i> <i>etc.</i>
dual.	<i>nemeiwa</i> <i>nemeits</i>	<i>fullnodedeiwa</i> <i>fullnodedeits</i>			
plur.	<i>nemeima</i> <i>nemeip</i> <i>nemeina</i>	<i>fullnodedeima</i> <i>fullnodedeip</i> <i>fullnodedeina</i>			

h. Participium praeteritum

sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
<i>numans</i>	-	<i>nasips</i>	<i>habáips</i>	<i>salbops</i>

i. Praesens indicativus passivum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg. 1	<i>nimada</i>	-	<i>nasjada</i>	<i>habada</i>	<i>salboda</i>
2	<i>nimaza</i>	-	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>
3	<i>nimada</i>	-			
plur. 1/3	<i>nimanda</i>				

j. Praesens optativus passivum

	sterk	zwak 4	zwak 1	zwak 3	zwak 2
sg. 1	<i>nimáidáu</i>	-	<i>nasjáidáu</i>	<i>habáidáu</i>	<i>salbodáu</i>
sg. 2	<i>nimáizáu</i>	-	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>	<i>etc.</i>
sg. 3	<i>nimáidáu</i>	-			
plur. 1/3	<i>nimáindáu</i>	-			

Opmerkingen bij de werkwoordsuitgangen

Sterke werkwoorden met een praesens-*j* (bijv. *bidjan*) worden in het praesens, de imperatief en het part. praes. als zwakke werkwoorden van de 1e klasse vervoegd. *Fraíhnan* met praesens-*n* gaat in die vormen als een zwak werkwoord van de 4e klasse. Bij de zwakke werkwoorden van de eerste klasse speelt het verschil tussen korte en lange stam (zie 3.4.2) een rol: 2e en 3e pers. sg. en 2e pers. plur. praes. indic. act. *sokeis*, *sokeip*, *sokeip* naast *nasjis*, *nasjib*, *nasjib*; vgl. ook de 2e pers. plur. imper. *sokeip*. Van de praeterito-praesentia zijn de praesensuitgangen gelijk aan de praeteritumuitgangen van de sterke werkwoorden. De praeterita zonder tussenvocaal, bijv. *brāhta*, gaan als *nasida*, dus: *brāhta*, *brāhtes*, *brāhtedu* etc.. *Bugjan* en de andere 'onregelmatige' werkwoorden met een *j* in de infinitief gaan buiten het praeteritum als zwakke werkwoorden van de 1e klasse; *briggan* gaat als een sterk werkwoord.

5 Het gotische substantief

5.1 Indeling

De vormen van het gotische substantief zijn volgens drie criteria te onderscheiden:

- naar genus (geslacht): masculinum (mannelijk), femininum (vrouwelijk), neutrum (onzijdig);
- naar numerus (getal): singularis (enkelvoud), pluralis (meervoud);
- naar casus (naamval): nominativus, genitivus, dativus, accusativus, vocativus.

De substantieven worden in een groot aantal klassen verdeeld, waarvan de belangrijkste in het hieronderstaande overzicht zijn vermeld.

vocaalstammen

ǣ-stammen:	<i>dags</i> (masc.) 'dag', <i>waúrd</i> (neutrum) 'woord'
jǣ-stammen:	<i>háirdeis</i> (masc.) 'herder', <i>harjis</i> (masc.) 'leger', <i>kuni</i> (neutr.) 'geslacht'
ō-stammen:	<i>giba</i> (fem.) 'gave'
jō-stammen:	<i>halja</i> (fem.) 'hel', <i>bandi</i> (fem.) 'band'
i-stammen:	<i>gasts</i> (masc.) 'gast', <i>ansts</i> (fem.) 'gunst'
u-stammen:	<i>sunus</i> (masc.) 'zoon', <i>handus</i> (fem.) 'hand', <i>faíhu</i> (neutrum) 'geld'

consonantstammen

n-stammen:	<i>ǣn-</i> , <i>jǣn-</i> , <i>jō-</i> , <i>jōn-</i> en <i>īn-</i> stammen:
ǣn-stammen:	<i>guma</i> (masc.) 'man', <i>háirto</i> (neutrum) 'hart'
jǣn-stammen:	<i>arbja</i> (masc.) 'erfgenaam', <i>sigljo</i> (neutrum) 'zegel'
ōn-stammen:	<i>tuggo</i> 'tong'
jōn-stammen:	<i>rapjo</i> (fem.) 'getal'
īn-stammen:	<i>managei</i> (fem.) 'menigte'
r-stammen:	<i>broþar</i> (masc.) 'broeder', <i>swistar</i> (fem.) 'zuster'
nd-stammen:	<i>nasjands</i> (masc.) 'redder'
wortelnomina:	bijv. het fem. <i>baúrgs</i> 'stad'

5.2 Beschouwingen

De hierboven aangeduide klasse-indeling gaat in hoge mate voor het Gotisch op, zij is m.a.w. voor een zeer belangrijk deel synchroon verantwoord. De benamingen echter - termen dus als *ǎ*-stammen, *i*-stammen etc. - gaan niet meer voor het Gotisch op. Deze terminologie is gebaseerd op een analyse van de vormen in een vóór het Gotisch liggend stadium: het Oergermaans. De *ǎ*-stammen bijv. worden zo genoemd, omdat de stam van deze substantieven in het Oergermaans in een belangrijk aantal naamvallen uitging op een *ǎ*. Voor het Gotisch is deze term goed beschouwd niet meer te gebruiken, omdat in deze taal de stam van bijv. *dags* niet op een *ǎ* maar op een *g* eindigt. De *n*-stammen zijn binnen het Gotisch te herkennen aan het veelvuldig voorkomen van een *n* in de uitgang: *guma* (nom. sg.), *gumins* (gen. sg.), *gumin* (dat. sg.) enz. De verschillende soorten vocaalstammen zijn goed te herkennen aan de vocaal die optreedt in de dat. plur.: *dagam* (*ǎ*-stam), *gibom* (*ō*-stam), *gastim* (*i*-stam), *sunum* (*u*-stam).

5.3 Paradigmata

(N.B. Als de vocatief niet vermeld wordt, is hij identiek aan de nominatief).

M = masculinum, N = neutrum of nominatief, F = femininum, G = genitief, D = datief, A = accusatief, V = vocatief

	M	ǎ-stam	M jā-stam	N ǎ-stam	N jā-stam
sing.	N	<i>dags</i>	<i>harjis</i>	<i>waúrd</i>	<i>kuni</i>
	G	<i>dagis</i>	<i>harjis</i>	<i>waúrdis</i>	<i>kunjis</i>
	D	<i>daga</i>	<i>harja</i>	<i>waúrda</i>	<i>kunja</i>
	A	<i>dag</i>	<i>hari</i>	<i>waúrd</i>	<i>kuni</i>
	V	<i>dag</i>	<i>hari</i>		
plur.	N	<i>dagos</i>	<i>harjos</i>	<i>waúrda</i>	<i>kunja</i>
	G	<i>dage</i>	<i>harje</i>	<i>waúrde</i>	<i>kunje</i>
	D	<i>dagam</i>	<i>harjam</i>	<i>waúrdam</i>	<i>kunjam</i>
	A	<i>dagans</i>	<i>harjans</i>	<i>waúrda</i>	<i>kunja</i>

	F	ō-stam	F jō-stam	M i-stam	F i-stam
sing.	N	<i>giba</i>	<i>bandi</i>	<i>gasts</i>	<i>ansts</i>
	G	<i>gibos</i>	<i>bandjos</i>	<i>gastis</i>	<i>anstáis</i>
	D	<i>gibái</i>	<i>bandjái</i>	<i>gasta</i>	<i>anstái</i>
	A	<i>giba</i>	<i>bandja</i>	<i>gast</i>	<i>anst</i>
	V			<i>gast</i>	<i>anst</i>

plur.	N	<i>gibos</i>	<i>bandjos</i>	<i>gasteis</i>	<i>ansteis</i>
	G	<i>gibo</i>	<i>bandjo</i>	<i>gaste</i>	<i>anste</i>
	D	<i>gibom</i>	<i>bandjom</i>	<i>gastim</i>	<i>anstim</i>
	A	<i>gibos</i>	<i>bandjos</i>	<i>gastins</i>	<i>anstins</i>

	M	u-stam	M n-stam	N n-stam	F n-stam
sing.	N	<i>sunus</i>	<i>guma</i>	<i>háirto</i>	<i>tuggo</i>
	G	<i>sunáus</i>	<i>gumins</i>	<i>háirtins</i>	<i>tuggons</i>
	D	<i>sunáu</i>	<i>gumin</i>	<i>háirtin</i>	<i>tuggon</i>
	A	<i>sunu</i>	<i>guman</i>	<i>háirto</i>	<i>tuggon</i>
	V	<i>sunu/sunáu</i>			
plur.	N	<i>sunjus</i>	<i>gumans</i>	<i>háirtona</i>	<i>tuggons</i>
	G	<i>sunuwe</i>	<i>gumane</i>	<i>háirtane</i>	<i>tuggono</i>
	D	<i>sunum</i>	<i>gumam</i>	<i>háirtam</i>	<i>tuggom</i>
	A	<i>sununs</i>	<i>gumans</i>	<i>háirtona</i>	<i>tuggons</i>

	F	n-stam	r-stam	nd-stam	wortelnomen
sing.	N	<i>managei</i>	<i>broþar</i>	<i>nasjands</i>	<i>baúrgs</i>
	G	<i>manageins</i>	<i>broþrs</i>	<i>nasjandis</i>	<i>baúrgs</i>
	D	<i>managein</i>	<i>broþr</i>	<i>nasjand</i>	<i>baúrg</i>
	A	<i>managein</i>	<i>broþar</i>	<i>nasjand</i>	<i>baúrg</i>
	V			<i>nasjand</i>	
plur.	N	<i>manageins</i>	<i>broþrjus</i>	<i>nasjands</i>	<i>baúrgs</i>
	G	<i>manageino</i>	<i>broþre</i>	<i>nasjande</i>	<i>baúrge</i>
	D	<i>manageim</i>	<i>broþrum</i>	<i>nasjandam</i>	<i>baúrgim</i>
	A	<i>manageins</i>	<i>broþuns</i>	<i>nasjands</i>	<i>baúrgs</i>

Biezonderheden

Mjä-stammen: *harjis* heeft een korte stam; bij *háirdeis*, met lange stam (vgl. 3.4.2), vinden we i.p.v. *-jis -eis*. Bij de onzijdige jä-stammen speelt het verschil in korte en lange stam geen rol; vgl. *reiki* 'rijk' - *reikjis* gen. sg.

jō-stammen: net als *giba* gaat *halja* met korte stam. *Bandi* heeft een lange stam (vgl. 3.4.2.).

ũ-stammen: net als *sunus* gaan *handus* (fem. u-stam) en *faihu* (neutr. u-stam).

n-stammen: de hier gegeven n-stammen staan ook model voor de jān- en de jōn-stammen. Het verschil in korte en lange stam speelt geen rol (zie 3.4.2).

r-stammen: als *broþar* gaat ook *swistar*.

Wortelnomina: het masculiene wortelnomen *manna* 'mens' gaat als volgt: sg. *manna, mans, mann, mannan*; plur. *mans/mannans, manne, mannam, mans/mannans*.

6 De gotische pronomina

N.B. We bespreken in dit hoofdstuk met enkele uitzonderingen alleen die pronomina waarvan de flexie afwijkt van die van de nomina.

6.1 Pronomina personalia

		1e persoon	2e persoon	reflexivum
sing.	N	<i>ik</i>	<i>þu</i>	-
	G	<i>meina</i>	<i>þeina</i>	<i>seina</i>
	D	<i>mis</i>	<i>þus</i>	<i>sis</i>
	A	<i>mik</i>	<i>þuk</i>	<i>sik</i>
dual.	N	<i>wit</i>	?	-
	G	?	<i>igqara</i>	<i>seina</i>
	D	<i>ugkis</i>	<i>igqis</i>	<i>sis</i>
plur.	A	<i>ugkis</i>	<i>igqis</i>	<i>sik</i>
	N	<i>weis</i>	<i>jus (jūs?)</i>	-
	G	<i>unsara</i>	<i>izwara</i>	<i>seina</i>
	D	<i>uns, unsis</i>	<i>izwis</i>	<i>sis</i>
	A	<i>uns, unsis</i>	<i>izwis</i>	<i>sik</i>

		3e persoon		
		masc.	neutrum	fem.
sing.	N	<i>is</i>	<i>ita</i>	<i>si</i>
	G	<i>is</i>	<i>is</i>	<i>izos</i>
	D	<i>imma</i>	<i>imma</i>	<i>izái</i>
plur.	A	<i>ina</i>	<i>ita</i>	<i>ija</i>
	N	<i>eis</i>	<i>ija</i>	<i>ijos</i>
	G	<i>ize</i>	<i>ize</i>	<i>izo</i>
	D	<i>im</i>	<i>im</i>	<i>im</i>
	A	<i>ins</i>	<i>ija</i>	<i>ijos</i>

6.2 Pronomina possessiva

De pronomina possessiva zijn *meins* (1e pers. sg.), *þeins* (2e pers. sg.), *seins* (reflexivum), *unsar* (1e pers. plur.), *izwar* (2e pers. plur.) en *igqar* (2e pers. dualis). Voor de flexie zie 7.4. De 1e pers. dualis ontbreekt.

6.3 Pronomina demonstrativa

		masc.	neutr.	fem.
sing.	N	<i>sa</i>	<i>þata</i>	<i>so</i>
	G	<i>þis</i>	<i>þis</i>	<i>þizos</i>
	D	<i>þamma</i>	<i>þamma</i>	<i>þizái</i>
	A	<i>þana</i>	<i>þata</i>	<i>þo</i>
plur.	N	<i>þái</i>	<i>þo</i>	<i>þos</i>
	G	<i>þize</i>	<i>þize</i>	<i>þizo</i>
	D	<i>þáim</i>	<i>þáim</i>	<i>þáim</i>
	A	<i>þans</i>	<i>þo</i>	<i>þos</i>

OPM. 1. Het 'versterkte' demonstrativum (*sah* enz.) kan van het eenvoudige demonstrativum (*sa* enz.) door middel van de volgende regels worden afgeleid: 1. niet-geaccentueerde *ã* vervalt vóór het toegevoegde partikel *uh*: *þamma* + *uh* = *þammuh*; 2. in de andere gevallen waarin *-uh* op een vocaal volgt, vervalt *ũ*: *sa* + *uh* = *sah*, *þize* + *uh* = *þizeh*; 3. de auslautende *s* van het eenvoudige demonstrativum verschijnt als *z*: *þizos* + *uh* = *þizozuh*.

OPM. 2. Het Got. kent nog drie demonstratiefvormen die met *h* beginnen: *himmá daga* 'op deze dag' (temporale datief, masc.), *und hina dag* 'tot op deze dag' (*und* + acc. sg. masc.), *und hita* 'tot op heden' (*und* + acc. sg. neutr.).

6.4 Pronomina relativa

Het relativum wordt door middel van het partikel *-ei* van het eenvoudige demonstrativum afgeleid. Ook hierbij gelden mutatis mutandis de bij het versterkte demonstrativum besproken afleidingsregels 1 en 3: vgl. *þamma* + *ei* = *þammei*, *þans* + *ei* = *þanzei*. Regel 2 geldt niet doordat *-ei* in de andere gevallen na vocaal blijft staan; vgl. *saei*, *þizeei*, *þizoei*. De flexie ziet er derhalve als volgt uit:

		masc.	neutr.	fem.
sing.	N	<i>saei</i>	<i>þatei</i>	<i>soei</i>
	G	<i>þizei</i>	<i>þizei</i>	<i>þizozei</i>
	D	<i>þammei</i>	<i>þammei</i>	<i>þizáiei</i>
	A	<i>þanei</i>	<i>þatei</i>	<i>þoei</i>
plur.	N	<i>þáiei</i>	<i>þoei</i>	<i>þozei</i>
	G	<i>þizeei</i>	<i>þizeei</i>	<i>þizoei</i>
	D	<i>þáimei</i>	<i>þáimei</i>	<i>þáimei</i>
	A	<i>þanzei</i>	<i>þoei</i>	<i>þozei</i>

In plaats van *saei* (nom. sg. masc.) vinden we ook *izei*, in plaats van *soei*

(nom. sg. fem.) *sei* (uit *si-ei*). Beide vormen zijn afgeleid van het personale 3e persoon. Ook als het antecedent een 1e of 2e persoon is, worden van het personale afgeleide vormen gebruikt: *ikei* 'ik die', *puei* 'jij die' enz.

6.5 Pronomina interrogativa

		masc.		neutr.	fem.
sing.	N	<i>hvas</i>		<i>hva</i>	<i>hvo</i>
	G		<i>hvis</i>		<i>hvizos</i>
	D		<i>hvamma</i>		<i>hvizái</i>
	A	<i>hvana</i>		<i>hva</i>	<i>hvo</i>
Instr.		-	<i>hve</i>	-	

OPM. De instrumentalis *hve* kan met 'waarmee' vertaald worden. Pluralisvormen komen niet voor.

6.6 Pronomina indefinita

Het pronomen interrogativum *hvas* kan ook als pronomen indefinitum dienst doen in de betekenis 'iemand, een of ander'. Verder valt te wijzen op *ni mannahun* 'niemand', samengesteld uit de ontkenning *ni* + *manna* 'mens' + het partikel *hun* (voor de flexie van *manna* zie 5.3); *hvazuh* = *hvas* + *uh* 'versterkt interrogativum' met de betekenis 'ieder'; *hvarjizuh* = *hvarjis* (interrogativum 'welke') + *uh*, eveneens met de betekenis 'ieder'; *ni áinshun* = *ni* (ontkenning) + *áins* numerale 'één' + partikel *hun*, met de betekenis 'niemand, geen'.

De flexies van *hvazuh*, *hvarjizuh* en *áinshun* volgen hieronder.

		masc.		neutr.	fem.
sing.	N	<i>hvazuh</i>		<i>hvah</i>	<i>hvoh</i>
	G		<i>hvizuh</i>		?
	D		<i>hvammeh</i>		?
	A	<i>hvanoh</i>		<i>hvah</i>	<i>hvoh</i>
plur.	A	<i>hvanzuh</i>		?	?
sing.	N	<i>hvarjizuh</i>		<i>hvarjatoh</i>	?
	G		<i>hvarjizuh</i>		?
	D		<i>hvarjammeh</i>		?
	A	<i>hvarjanoh</i>		<i>hvarjatoh</i>	<i>hvarjoh</i>
sing.	N	<i>áinshun</i>		<i>áinhun</i>	<i>áinohun</i>
	G		<i>áinishun</i>		-
	D		<i>áinummehun</i>		<i>áináihun</i>
	A	<i>áin(n)ohun</i>		<i>áinhun</i>	<i>áinohun</i>

7 Het gotische adjectief

7.1 Algemene opmerkingen

De vormen van het gotische adjectief verschillen in klasse (ǣ-stam, jā-stam etc.), flexie (sterk en zwak), genus (masculinum, femininum, neutrum), numerus (singularis en pluralis) en casus (nominativus, genitivus, dativus, accusativus). Dat wil zeggen: een adjectief behoort tot een bepaalde klasse; het wordt in de zin gekenmerkt door een bepaald genus, numerus en casus; het wordt over het algemeen zwak geflecteerd in geval van bepaaldheid en sterk in geval van onbepaaldheid. Sommige adjectieven hebben echter slechts één van beide flexies. Zie voor het gebruik van de adjectivische vormen verder 9.2. Voor de termen waarmee de klassen worden aangeduid zie 5.2.

7.2 Paradigmata adjectief

N.B. Voor de verklaring van de uitroepetekens zie 7.3.

Sterke flexie

ǣ-stam: *blinds* 'blind'

		masc.	neutr.	fem.
sing.	N	<i>blinds</i>	<i>blind, blindata(!)</i>	<i>blinda</i>
	G	<i>blindis</i>	<i>blindis</i>	<i>blindáizos (!)</i>
	D	<i>blindamma (!)</i>	<i>blindamma (!)</i>	<i>blindái</i>
	A	<i>blindana (!)</i>	<i>blind, blindata (!)</i>	<i>blinda</i>
plur.	N	<i>blindái (!)</i>	<i>blinda</i>	<i>blindos</i>
	G	<i>blindáize (!)</i>	<i>blindáize (!)</i>	<i>blindáizo (!)</i>
	D	<i>blindáim (!)</i>	<i>blindáim (!)</i>	<i>blindáim (!)</i>
	A	<i>blindans</i>	<i>blinda</i>	<i>blindos</i>

jā-stam: *midjis* 'midden' (korte stam)

sing.	N	<i>midjis</i>	<i>midí, midjata (!)</i>	<i>midja</i>
	G	<i>midjis</i>	<i>midjis</i>	<i>midjáizos (!)</i>

	D	<i>midjamma (!)</i>	<i>midjamma (!)</i>	<i>midjái</i>
	A	<i>midjana (!)</i>	<i>midí, midjata (!)</i>	<i>midja</i>
plur.	N	<i>midjái (!)</i>	<i>midja</i>	<i>midjos</i>
	G	<i>midjáize (!)</i>	<i>midjáize (!)</i>	<i>midjáizo (!)</i>
	D	<i>midjáim (!)</i>	<i>midjáim (!)</i>	<i>midjáim (!)</i>
	A	<i>midjans</i>	<i>midja</i>	<i>midjos</i>

OPM. Het langstammige *wilpeis* 'wild' heeft in de nom. en gen. sg. masc. en in de gen. sg. neutr. *-eis* i.p.v. *-jis*; zie 3.4.2. De nom. sg. fem. luidt *wilpi*.

i-stam: *hráins* 'rein'

		masc.	neutr.	fem.
sing.	N	<i>hráins (!!)</i>	<i>hráin (!!)</i> , <i>hráinjata (!)</i>	<i>hráins (!!)</i>
	G	<i>hráinis (!!)</i>	<i>hráinis (!!)</i>	<i>hráinjáizos (!)</i>
	D	<i>hráinjamma (!)</i>	<i>hráinjamma (!)</i>	<i>hráinjái</i>
	A	<i>hráinjana (!)</i>	<i>hráin (!!)</i> , <i>hráinjata (!)</i>	<i>hráinja</i>
plur.	N	<i>hráinjái (!)</i>	<i>hráinja</i>	<i>hráinjós</i>

(verder als *midjis*)

u-stam: *hardus* 'hard'

sing.	N	<i>hardus (!!)</i>	<i>hardu (!!)</i> , <i>hardjata (!)</i>	<i>hardus (!!)</i>
	G	<i>hardáus (!!)</i>	<i>hardáus (!!)</i>	<i>hardjáizos (!)</i>
	D	<i>hardjamma (!)</i>	<i>hardjamma (!)</i>	<i>hardjái</i>
	A	<i>hardjana (!)</i>	<i>hardu (!!)</i> , <i>hardjata (!)</i>	<i>hardja</i>
plur.	N	<i>hardjái (!)</i>	<i>hardja</i>	<i>hardjos</i>

(verder als *midjis*)

Zwakke flexie

ä-stam: *blinds*

		masc.	neutr.	fem.
sing.	N	<i>blinda</i>	<i>blindo</i>	<i>blindo</i>
	G	<i>blindins</i>	<i>blindins</i>	<i>blindons</i>
	D	<i>blindin</i>	<i>blindin</i>	<i>blindon</i>
	A	<i>blindan</i>	<i>blindo</i>	<i>blindon</i>
plur.	N	<i>blindans</i>	<i>blindona</i>	<i>blindons</i>
	G	<i>blindane</i>	<i>blindane</i>	<i>blindono</i>
	D	<i>blindam</i>	<i>blindam</i>	<i>blindom</i>
	A	<i>blindans</i>	<i>blindona</i>	<i>blindons</i>

OPM. Op dezelfde wijze gaan *midja* (jä-stam), *hráinja* (i-stam) en *hardja* (ü-stam). Bij de langstammige jä-stam *wilbja* vinden we in de uitgangen niet *ei* maar *ji*: bijv. gen. sg. masc. *wilbjins* (vgl. 3.4.2.).

7.3 Analyse van de uitgangen

De sterke flexie vertoont uitgangen die identiek zijn aan de flexie van de substantieven (vocaalstammen) en/of de flexie van de pronomina demonstrativa. Vgl. hiervoor bijv. de masculiene vormen van *blinds* met de flexie van de masc. ä-stammen in 5.3 en de flexie van het demonstrativum in 6.3.

In de nom. sing. is de uitgang van het adjectief identiek aan die van het substantief, in de gen. sing. en de acc. plur. aan die van het substantief zowel als aan die van het pronomen, in de overige naamvallen alleen aan die van het pronomen (waarbij we het verschil tussen *-áize* en *-ize* verwaarlozen). Is dat laatste het geval, dus is de uitgang van het adjectief wèl identiek aan die van het pronomen maar niet aan die van het substantief, dan spreken we van een 'pronominale uitgang'. Zo'n uitgang is in de paradigmata met een uitroepteken gemarkeerd. In de beide andere gevallen spreken we van 'substantivische uitgangen'. Omdat de substantivische uitgangen van *blinds*, althans van het masculinum en neutrum, bij de substantieven van het type *dags* of van het type *waúrd* (ä-stammen) teruggevonden worden, noemen we *blinds* een ä-stam. De substantivische femininum-uitgangen vinden we terug bij de ò-stammen onder de substantieven (type *giba*); beter zou het derhalve zijn *blinds* een ä/ò-stam te noemen.

Naast deze gemengd substantivisch-pronominale flexie staat de zwakke flexie, die in haar uitgangen identiek is aan de flexie van de n-stammen bij de substantieven. Vgl. hiervoor bijvoorbeeld de masculiene vormen van *blinda* met de flexie van de masc. n-stam *guma* bij de substantieven. De vrouwelijke uitgangen zijn identiek aan die van een vrouwelijke n-stam bij de substantieven (type *tuggo*): *blindo*, *blindons*, *blindon* etc., de onzijdige aan die van een onzijdige n-stam (*hairto*): *blindo*, *blindins*, *blindin* etc.

Midjis moeten we voor de substantivische uitgangen in masculinum en neutrum vergelijken met de jä-stammen bij de substantieven: *harjis*, *kuni*, en voor die in het femininum met de jō-stammen: *halja*. Voor het langstammige *wilbeis* vergelijken we resp. *hairdeis* en *bandi*. De substantivische uitgangen van *hráins* en *hardus* komen ten dele overeen met die van de substantivische i- of u-stammen, ten dele met die van de substantivische jä- of jō-stammen. Eerstgenoemde uitgangen zijn met dubbele uitroeptekens gemarkeerd. Bij *midjis*, *hráins* en *hardus* komt voor een pronominale uitgang en in de zwakke flexie steeds een *j* te staan, die als de slotklank van de stam beschouwd dient te worden.

7.4 Andere woorden met adjectivische valentie

Participia praesens. Deze hebben de zwakke flexie; naast de zwakke nom. sg. masc. komt echter een sterke vorm voor, naast bijv. *gibanda* (zwak) *gibands* (sterk) bij *giban*. De vrouwelijke vorm is *gibandei*, die verbogen wordt als een vrouwelijke n-stam (subst.) van het type *managei*.

OPM. De participia praesens moeten niet verward worden met de nd-stammen bij de substantieven (type *nasjands* 'redder'), die een geheel eigen flexie hebben (zie 5.3).

Participia praeteritum. Deze hebben zowel de sterke als de zwakke flexie.

Comparatieven. Deze hebben de zwakke flexie. Het femininum eindigt op $-\bar{i}$ <ei>. Er zijn twee suffixen mogelijk: $-\bar{i}z-$ en $-\bar{o}z-$. Bijv. *manags* 'veel', *manag-iz-a* 'meer' (nom. sg. masc.); *frops* 'wijs', *frod-oz-a* 'wijzer' (idem). Vrouwelijke vormen (nom. sg.): *managizei*, *frodozei*.

Superlatieven. Deze hebben de sterke en de zwakke flexie. Er zijn twee suffixen mogelijk: $-\bar{i}st-$ en $-\bar{o}st-$ (= comparatiefsuffix + dentaalsuffix). Voorbeeld: *manag-ist-s* 'meest' (nom. sg. masc. sterk), *arm-ost-s* 'armst' (idem, bij *arms* 'arm').

Onregelmatige vormen van comparatief en superlatief:

<i>gops</i>	'goed'	-	<i>batiza</i>	'beter'	-	<i>batists</i>	'best'
<i>ubils</i>	'kwaad'	-	<i>waírsiza</i>	'slechter'	-	-	
<i>mikils</i>	'groot'	-	<i>máiza</i>	'meer'	-	<i>máists</i>	'meest'
<i>leitils</i>	'klein'	-	<i>minniza</i>	'minder'	-	<i>minnists</i>	'minst'
<i>sineigs</i>	'oud'	-	-		-	<i>sinista</i>	'oudst'

Pronomina possessiva. Deze pronomina (zie 6.2) hebben alleen de sterke flexie.

8 Gotische numeralia

8.1 Cardinalia

Hieronder volgen enkele cardinalia zonder dat naar een volledige opsomming is gestreefd:

1	<i>áins</i>	7	<i>sibun</i>	20	<i>twái tigjus</i>
2	<i>twái</i>	8	<i>ahtáu</i>	70	<i>sibuntehund</i>
3	<i>þreis</i>	9	<i>niun</i>	100	<i>taihuntaihund</i>
4	<i>fidwor</i>	10	<i>taihun</i>	200	<i>twa hunda</i>
5	<i>fimf</i>	11	<i>áinlif</i>	1000	<i>þusundi</i>
6	<i>saihs</i>	12	<i>twalif</i>	2000	<i>twos þūsundjos</i>
		14	<i>fidwortaihun</i>		

Áins wordt verbogen als een sterk adjectief. Verder geven we hier nog de verbuiging van *twái* en *þreis*:

	masc.	neutr.	fem.				
N	<i>twái</i>	<i>twa</i>	<i>twos</i>	N	<i>þreis</i>	<i>þrija</i>	?
G	<i>twaddje</i>	<i>twaddje</i>	?	G	<i>þrije</i>	<i>þrije</i>	?
D	<i>twáim</i>	<i>twáim</i>	<i>twáim</i>	D	<i>þrim</i>	<i>þrim</i>	?
A	<i>twans</i>	<i>twa</i>	<i>twos</i>	A	<i>þrins</i>	<i>þrija</i>	<i>þrins</i>

8.2 Ordinalia

Overgeleverde ordinalia (alle met zwakke flexie) zijn:

<i>fruma</i>	‘eerste’
<i>anþar</i>	‘tweede’
<i>þridja</i>	‘derde’
<i>saihsta</i>	‘zesde’
<i>ahtuda</i>	‘achtste’
<i>niunda</i>	‘negende’
<i>taihunda</i>	‘tiende’
<i>fimftataihunda</i>	‘vijftiende’

9 Gotische tekstfragmenten

In dit hoofdstuk beperken we ons ertoe te wijzen op enige verschijnselen waarmee men bij de lectuur van de gotische fragmenten geconfronteerd kan worden.

9.1. Gebruik naamvallen

a. nominatief

1. als subject: *jah sunsáiw gapaúrsnoda sa brunna bloþis izos* 'en terstond droogde de bron van haar bloed op' (Marc. 5:29);
2. als predikaatsnomen: *jah sijáis háila* 'en moge jij (gezegd tegen een vrouw) gezond zijn' (Marc. 5:34).

b. genitief

1. genitief, afhankelijk van een bepaald werkwoord: *þizei jus þaúrþup* 'wat jullie nodig hebben' (Matth. 6:8);
2. genitief, afhankelijk van een voorzetsel: *in þizei = in þis + ei* 'wegens dát dat' (Luc. 15:5);
3. temporele genitief: *þis dagis afar sabbate* 'op de dag na de sabbath' (Marc. 16:21);
4. partitieve genitief: *qinono suma* (gen. plur. van *qino* en nom. sg. fem. van *sums*) 'een of andere van de vrouwen, een of andere vrouw' (Marc. 5:25);
5. absolute genitief: *inwisandins sabbate dagis* 'en voorbijzijnde (?) de sabbathdag', d.w.z. 'en toen de sabbathdag voorbij was' (Marc. 16:1);
6. genitivus qualitatis: *was áuk jere twalibe* 'ze was nl. twaalf jaar' (Marc. 5:24).

c. datief

1. datief, afhankelijk van een bepaald werkwoord: *attaítok wastjái is* 'raakte zij zijn kleding aan' (Marc. 5:27);
2. datief, afhankelijk van een bepaald voorzetsel: *fram attin izwamma* 'van de kant van jullie vader' (Matth. 6:1);
3. dativus instrumentalis: *biwáibidana wastjái hveitái* 'gekleed met (in) een wit gewaad' (Marc. 16:5);
4. temporele datief: *laggái hveilái* 'lange tijd' (Luc. 18:4);

5. absolute datief: *naúhpanuh imma rodjandin* 'en toen hij dan nog sprak' (Marc. 5:35), *at urrinnandin sunnin* 'toen de zon opging' (met toegevoegd voorzetsel *at*) (Marc. 16:2);
6. datief van maat: *ni waíhtái botida* 'in niets beter geworden' (Marc. 5:26);
7. datief van betrekking: *qimip áins namin Jaeirus* 'komt één (iemand) van naam Jaïrus' (Marc. 5:22);
8. een eigenaardig gebruik van de datief hebben we o.a. in: *du saíhvan im* 'om bij (door) hen gezien te worden' (Matth. 6:1); de datief duidt hier de agens in een passieve zin aan.

d. accusatief

1. accusativus objectivus: *aíppáu láun ni habáip* 'of jullie zullen geen loon hebben' (Matth. 6:1);
2. accusatief, afhankelijk van een voorzetsel: *atgaggandeins in þata hláiw* 'binnengaande in het graf' (*in* + acc.; Marc. 16:5);
3. absolute accusatief: *ip þuk táujandan armáion* lett. 'maar wanneer je aalmoes doet' (Matth. 6:3);
4. accusatief van maat (tijd): *wisandei in runa bloþis jera twalif* 'wezende in bloedvloeiing twaalf jaren' (Marc. 5:25).

9.2 Het gebruik van de vormen van het adjectief

De zwakke flexie van het adjectief wordt in de regel gebruikt na het demon-strativum en in het geval van de vocatief. In beide gevallen is van bepaaldheid sprake. Vergelijk: *ik im háirdeis sa goda* 'ik ben de goede herder' (Joh. 10:11); *atta weiha, fastái ins in namin þeinamma* 'heilige vader, bewaar hen in jouw naam' (vocatief) (Joh. 17:11).

Het adjectief sluit zich in de zin in genus, numerus en casus aan bij het woord waar het bij hoort. Vgl. *biwáibidana wastjá hveitái* (zie 9.1), waarin *hveitái* aansluit bij het substantief *wastjái*. In *sijáis hváila* (zie weer 9.1) wordt de vorm van *háila* bepaald door de referent van het impliciete subject van *sijáis*, nl. een vrouw (zie 9.3).

9.3 Pronomina

a. Een persoonlijk voornaamwoord ontbreekt meestal in het Gotisch: *aíppáu láun ni habáip* (Matth. 6:1) 'of jullie zullen geen loon hebben'. In sommige gevallen is de uitgang voldoende indicatie: *qipa* 'ik zeg' (Luc. 18:14), in andere geeft de context aan wat bedoeld is: *habáip* (Matth. 6:1) 'jullie zullen hebben' en niet 'hij heeft'. Het voornaamwoord komt wel voor bij een tegenstelling of bij nadruk: *aflet uns þatei skulans sijáima, swaswe jah weis afleþam þáim skulam unsaráim* 'vergeef ons dat wij schuldenaars zijn, zoals ook

wij vergeven onze schuldenaars' (Matth. 6:12). Soms is er echter van een tegenstelling of nadruk geen sprake: *mibpaneí nehva was is laíreikon* 'toen hij nabij Jericho was' (Luc. 18:35).

b. Het wederkerend voornaamwoord (persoonlijk of bezittelijk) heeft altijd betrekking op het onderwerp van de zin: *nih Saúlaúmon gawasida sik swe áins pize blomane* 'zelfs Salomo bekleedde zich niet (was niet bekleed) als een van deze bloemen' (Matth. 6:29); *ip gup niu gawrikái pans wopjandans du sis* 'maar zal God niet wreken de roependen tot hem?' (Luc. 18:7). Uit het laatste voorbeeld blijkt dat het gotische reflexivum niet altijd met het nederlandse vertaald kan worden. Vgl. verder: *haband mizdon seina* 'zij hebben het loon van hen = hun loon' (Matth. 6:5). Was het personale gebruikt: *haband mizdon ize*, dan zou de bedoeling geweest zijn dat de met *zij* bedoelde personen het loon van anderen zouden hebben.

c. Het bezittelijk voornaamwoord. Bij een substantief met een bezittelijk voornaamwoord kan bovendien een bepaald lidwoord staan: *páim skulam unsaráim* (Matth. 6:12). Een ander voorbeeld is *hláif unsarana pana sinteinan* 'ons brood het dagelijkse' (Matth. 6:11). Ook hierin staat volgens de regel het possessivum achter het substantief waar het bij hoort; daarop volgt dan nog een bijvoeglijke bepaling, bestaande uit demonstrativum (of bepaald lidwoord: zie sub d) + adjectief.

N.B. Het is vaak niet uit te maken of we met een possessivum danwel met een genitief van een personale te doen hebben: *mizdon seina* (Matth. 6:2 en 5) 'hun loon' of 'loon van hen'. Op grond van de griekse paralleltekst kunnen we in dit geval tot een personale besluiten. Voor de betekenis maakt dit overigens niets uit.

d. *sa* etc. (zie 6.3) heeft zowel de waarde van het pronomen demonstrativum als van het bepaald lidwoord: vgl. *áins pize (blomane)* 'één van deze (bloemen)' (Matth. 6:29) met *sa hairdeis goda* (Joh. 10:11) 'de goede herder'. Het bepaalde lidwoord wordt gebruikt wanneer iemand of iets bekend is of in het voorafgaande al is genoemd: *atiddjedun du þamma hláíwa* 'zij gingen naar het graf' (Marc. 16:2), waarbij het graf al is genoemd in Marc. 15:46: *jah galagida ita in hláíwa* 'en legde het (lichaam) in een graf' en: *jah atwalwida stáin du daúra þis hláíwis* 'en wentelde een steen voor de deur van het graf'. Zeer vaak is een bepaald lidwoord afwezig. Vgl: *qap þan fráuja* 'en zeide dan de heer' (Luc. 18:6). Een onbepaald lidwoord is altijd afwezig: *qapup-þan jah gajukon im* 'en hij zeide dan ook tot hen een gelijkenis' (Luc. 18:1).

9.4 Werkwoordsvormen

a. *infinitief*. Deze kan passieve betekenis hebben: *du saihvan im* 'om bij (door) hen gezien te worden' (Matth. 6:1). *du* + infinitief moet vertaald

worden met 'om te'; vgl. nog in Luc. 18:35 *du áihtron* 'om te bedelen'. Vgl. daarnaast Luc. 18:10 zonder *du*: *mans twái usiddjedun in alh bidjan* 'twee mannen gingen uit om in de tempel te bidden' ('gingen in de tempel bidden').

b. *praesens*. Hierbij dienen we rekening te houden met futurumbetekenis: *sahvazuh saei háuheip sik silba, gahnáiwjada* 'alwie zichzelf verhoogt (zal verhogen), zal vernederd worden' (Luc. 18:14).

c. *praeteritum*. Dit kan in het Nederlands behalve met een onvoltooid verleden tijd met een voltooid tegenwoordige of voltooid verleden tijd vertaald worden. Voor een voltooid tegenwoordige tijd vgl. Marc. 5:35: *daúhtar þeina gaswalt* 'je dochter is gestorven'.

d. *optatief*

1. optatief met imperatiefunctie: *ni haúrnjáis faúra þus* '(dan) moet je ('t) niet voor je uitbazuinen' (Matth. 6:2);
2. optatief in bijzinnen: *þan bidjáip* 'wanneer jullie bidden' (Matth. 6:5), *ei háuhjáindáu fram mannam* 'opdat zij door de mensen verhoogd worden' (Matth. 6:2), *faúrþizei jus bidjáip ina* 'voordat jullie hem bidden' (Matth. 6:8). Deze optatief komt ook voor in een afhankelijke vraag: *hva wesi þata* 'wat dat was' (Luc. 18:36);
3. optatief met futurumbetekenis: *hvas afwalwjái unsis pana stáin* 'wie zal ons de steen afwentelen' (Marc. 16:3); vgl. verder Luc. 18:7: *ip guþ niu gawrikái...?* 'maar zou (zal) God niet wreken?';
4. optatief die een wens uitdrukt: *weihnái namo þein* 'moge jouw naam geheiligd worden' (Matth. 6:9).

Gotische tekstfragmenten

Mattheus 6:1-15

1 Atsaihviþ armaion izwara ni taujan in andwairþja manne du saihvan im; aiþþau laun ni habaiþ fram attin izwamma þamma in himinam. 2 þan nu taujais armaion, ni haurnjais faura þus, swaswe þai liutans taujand in gaqumpim jah in garunsim, ei hauhjaindau fram mannam; amen qiþa izwis: andnemun mizdon seina. 3 iþ þuk taujandan armaion ni witi hleidumei þeina, hva taujiþ taihswo þeina,³ 4 ei sijai so armahairtiþa þeina in fulhsnja, jah atta þeins saei saihviþ in fulhsnja, usgibiþ þus in bairhtein. 5 jah þan bidjaiþ, ni sijaþ swaswe þai liutans, unte frijond in gaqumpim jah waihstam plapjo standandans bidjan, ei gaumjaindau mannam. Amen, qiþa izwis þatei haband mizdon seina. 6 iþ þu þan bidjais, gagg in heþjon þeina jah galukands haurdai þeinai bidei du attin þeinamma þamma in fulhsnja, jah atta þeins saei saihviþ in fulhsnja, usgibiþ þus in bairhtein. 7 bidjandansub-þan ni filuwardjaþ, swaswe þai þiudo; þugkeiþ im auk ei in filuwaúrdein seinai andhausjaindau.⁷ 8 ni galeikoþ nu þaim; wait auk atta izwar þizei jus þaurbuþ, faurþizei jus bidjaiþ ina. 9 swa nu bidjaiþ jus: atta unsar þu in himinam, weihnai namo þein. 10 qimai þiudinassus þeins. wairþai wilja þeins, swe in himina jah ana airþai. 11 hlaif unsarana þana sinteinan gif uns himma daga. 12 jah aflet uns þatei skulans sijaima, swaswe jah weis afletam þaim skulam unsaraim. 13 jah ni briggais uns in fraistubnjai, ak lausei uns af þamma ubilin; unte þeina ist þiudangardi jah mahts jah wulþus in aiwins. amen. 14 unte jabai afletiþ mannam missadedins ize, afletiþ jah izwis atta izwar sa ufar himinam. 15 iþ jabai ni afletiþ mannam missadedins ize, ni þau atta izwar afletiþ missadedins izwaros.

Marcus 5:21-43

21 jah usleiþandin Iesua in skipa aftra hindar marein, gaqemun sik manageins

3 *hleidumei* - begrijp: *hleidumei handus*;
taihswo - begrijp: *taihswo handus*

7 *bidjandansub-þan* - begrijp: *bidjandans-uh-þan*

filu du imma, jah was faura marein. 22 jah sai, qimiþ ains þize swnogafade namin Jaeirus; jah saihvands ina gadraus du fotum lesuis 23 jah þap ina filu, qipands þatei dauhtar meina aftumist habaiþ, ei qimands lagjais ana þo handuns, ei ganisai jah libai. 24 jah galaip miþ imma, jah iddjedun afar imma manageins filu jah þraihun ina. 25 jah qinono suma wisandei in runa bloþis jera twalif 26 jah manag gapulandei fram managaim lekjam jah fraqimandei allamma seinamma jah ni waihtai botida, ak mais wairs habaida,²⁶ 27 gahausjandei bi lesu, atgaggandei in managein aftana attaitok wastjai is. 28 unte qap þatei jabai wastjom is atteka, ganisa. 29 jah sunsaiw gapaursnoda sa brunna bloþis izos, jah ufkunþa ana leika þatei gahailnoda af þamma slaha. 30 jah sunsaiw lesus ufkunþa in sis silbin þo us sis maht usgaggandei; gawand-jands sik in managein qap: hvas mis taitok wastjom? 31 jah qepun du imma sponjos is: saihvis þo managein þreihandei þuk jah qipis: hvas mis taitok? 32 jah wlaitoda saihvan þo þata taujandei. 33 ip so qino ogandei jah reirandei, witandei þatei warþ bi ija, qam jah draus du imma jah qap imma alla þo sunja. 34 ip is qap du izai: dauhtar, galaubeins þeina ganasida þuk, gagg in gawairþi jah sijais haila af þamma slaha þeinamma. 35 nauhþanuh imma rodjandin qemun fram þamma swnogafada, qipandans þatei dauhtar þeina gaswalt; hva þanamais draibeis þana laisari? 36 ip lesus sunsaiw gahaus-jands þata waurd rodip, qap du þamma swnogafada: ni faurhtei, þatainei galaubei. 37 jah ni fralailot ainohun ize miþ sis afargaggan, nibai Paitru jah lakobu jah lohannen broþar lakobis. 38 jah galaip in gard þis swnago-gafadis. jah gasahv auhjodu jah gretandans jah waifairhvjandans filu. 39 jah innatgagaands qap du im: hva auhjob jah gretip? þata barn ni gadaupnoda, ak slepiþ. 40 jah bihlohun ina. ip is uswairpands allaim ganimiþ attan þis barnis jah aiþein jah þans miþ sis jah galaip inn þarei was þata barn ligando. 41 jah fairgraip bi handau þata barn qapuh du izai: taleiþa kumei, þatei ist gaskeirip: mawilo, du þus qiþa: urreis. 42 jah suns urrais so mawi jah iddja; was auk jere twalibe; jah usgeisnodedun faurhtein mikilai. 43 jah anabaup im filu ei manna ni funþi þata; jah haihait izai giban matjan.

Marcus 16:1-8

1 jah inwisandins sabbate dagis Marja so Magdalene jah Marja so lakobis jah Salome usbauhtedun aromata, ei atgaggandeins gasalbodedeina ina. 2 jah filu air þis dagis afarsabbate atiddjedun du þamma hlaiwa at urrin-nandin sunnin. 3 jah qepun du sis misso: hvas afwalwjai unsis þana stain af daurom þis hlaiwis? 4 jah insaihvandeins gaumidedun þammei afwal-

26 *botida* - vat op als een part. praet. evenals waarschijnlijk *habáida*: 'en in niets verbeterd maar eerder "slechter gehad" = verslechterd'

wips ist sa stains; was auk mikils abraba.⁴ 5 jah atgaggandeins in þata hlaiw gasehvun juggalaup sitandan in taihswai biwaibidana wastjai hveitai; jah usgeisnodedun. 6 þaruh qap du im: ni faurhteip izwis, lesu sokeip Nazoraiu þana ushramidan; nist her, urrais, sai þana stap þarei galagidedun ina.⁶ 7 akei gaggip qipiduh du siponjam is jah du Paitrau þatei faurbigaggip izwis in Galeilaian; þaruh ina gasaihviþ, swaswe qap izwis.⁷ 8 jah usgaggandeins af þamma hlaiwa gaplauhun; dizuh-þan-sat ijós reiro jah usfilmei, jah ni qepun mannhun wait; ohtedun sis auk.⁸

Lucas 18:1-17

1 Qapub-þan jah gajukon im du þammei sinteino skulun bidjan jah ni wairþan usgrudjans,¹ 2 qipands: staua was sums in sumai baurg, guþ ni ogands jah mannan ni aistands. 3 wasub-þan jah widuwo in þizai baurg jainai jah atiddja du imma qipandei: fraweit mik ana andastapja meinamma. 4 jah ni wilda laggai hveilai. Afarub-þan þata qap in sis silbin: jabai jah guþ ni og jah mannan ni aista, 5 ip in þizei uspriutip mis so widuwo, fraweita þo, ibai und andi qimandei usagljai mis.⁵ 6 qap þan frauja: hauseip hva staua inwindipos qipip. 7 ip guþ niu gawrikai þans gawalidans seinans, þans wopjandans du sis dagam jah nahtam, jah usbeidands ist ana im? 8 aþþan qipa izwis þatei gawrikip ins sprauto. ip swepauh sunus mans qimands bi-u-gitai galaubein ana airþai?⁸ 9 qap þan du sumaim, þaiei silbans trauaidedun sis ei weseina garaihtai jah frakunnandans þaim anþaraim, þo gajukon: 10 mans twai usiddjedun in alh bidjan, ains Fareisaius jah anþar motareis. 11 sa Fareisaius standands sis þo bad: guþ, awiliudo þus, unte ni im swaswe þai anþarai mans, wilwans, inwindai, horos, aipþau <jah> swaswe sa motareis.¹¹ 12 fasta twaim sinþam sabbataus jah afdailja taihundon dail allis þize gastalda.¹² 13 jah sa motareis fairrapro standands ni wilda nih augona seina ushafjan du himina, ak sloh in brusts seinos qipands: guþ, hulþs sijais mis frawaurhtamma. 14 qipa izwis: atiddja sa garaihtoza gataihans du garda seinamma þau raihtis jains; unte sahvazuh saei hauheip sik silba, gahnaiwjada, ip saei hnaiweip sik silba, ushauhjada.¹⁴ 15 berun þan du imma barna, ei im attaitoki. gasaihvandans þan siponjos andbitun ins. 16 ip lesus athaitands ins qap: letip þo barna gaggan du mis jah ni warjip þo, unte þize swaleikaize ist þiudangardi gudis.

4 *þammei* - begriip 'dát dat' = 'dat'

6 *nist* - begriip *ni ist*

7 *qipiduh* - begriip: *qipip-uh*

8 *dizuh-þan-sat* - begriip: *dissat-uh-þan* (*dissat* praet. van *dis-sitan*) *ni...* *mannhun* - 'aan niemand' (dat. van *ni mannahun*) *waiht* - acc. sg. van *waihts* (Fi) 'ding', hier te vertalen met 'iets'

1 *qapub-þan* - begriip: *qap-uh-þan* (vgl. ook in 3 *wasub-þan* en in 4 *afarub-þan*) *du þammei* - 'met het oog op dát dat', 'met de bedoeling dat'

5 *in þizei* - 'wegens dát dat', 'wegens het feit dat'

8 *bi-u-gitai* - begriip: *bigitai* (vorm van *bigitan*) + de vraagpartikel *-u-*.

11 *bad* - vat op als *þap*

12 *þize* - vat op als *þize*; *allis þize gastalda* - lett. 'van alles, van wat ik verwerf', dus 'van alles wat ik verwerf'

14 *garaihtoza gataihans* - lett. 'rechtvaardiger gesproken' *sahvazuh saei* - 'een ieder die', 'alwie'

17 amen, qīpa izwis, saei ni andnimip biudangardja gudis swe barn, ni qimip in izai.

Historische grammatica van het Nederlands

10 Inleiding tot de historische grammatica van het Nederlands

10.1. *Het Nederlands temidden van de andere indoëuropese talen*

In deze paragraaf maken wij enige opmerkingen over de plaats van het Nederlands temidden van de indoëuropese, in het bijzonder de germaanse talen. Wij doen dit in de vorm van toelichtingen bij het schema 'Indeling van het Germaans', dat zoals men ziet opgesteld is volgens het stamboommodel.

Oerindoëuropees (Oeride.) (omstreeks 3000 vóór Chr.): hypothetische 'oertaal', gereconstrueerd op basis vooral van de oudste stadia van de indoëuropese talen en waaruit men zich die indoëuropese talen ontwikkeld denkt. Andere benamingen: Protoindoëuropees. Oerindogermaans. Enige indoëuropese talen en talengroepen zijn: de indoïraanse talen (o.a. het Sanskrit, de klassieke indische literatuurtaal; het moderne Hindi; het Perzisch in oude en moderne vormen); het Hettitisch, de taal van de Hettieten (2e millennium vóór Chr. in Klein-Azië); het Armeens; het Grieks in oude en moderne vormen; het Albanees; het Latijn met als dochters de romaanse talen: Frans, Spaans, Portugees, Italiaans, Roemeens etc.; de keltische talen: Iers, Welsh, Gaelisch (in Schotland), Bretons; de baltische talen: Litouws, Lettisch; de slavische talen: o.a. Bulgaars, Joegoslavisch, Tsjechisch, Slowaaks, Pools, Russisch; de germaanse talen (zie beneden).

Oergermaans (tijdens het laatste millenium vóór Chr.) en *Gemeengermaans* (omstreeks het begin van de jaartelling); resp. de eerste en de tweede hypothetische fase in de ontwikkeling van het Germaans, gereconstrueerd op basis vooral van de oudste stadia van de germaanse talen; uit het Gemeengermaans, dat al wel een grotere dialectische schakering gehad zal hebben dan het Oergermaans, denken we ons de verschillende germaanse talen ontwikkeld. Kenmerkend voor het Germaans in vergelijking met de niet-germaanse indoëuropese talen zijn de Germaanse klankverschuiving (zie 31.10), de vorming van de zwakke verleden tijd van het werkwoord met een dentaalsuffix (vgl. ndl. *zalven* - *zalfde*, *dopen* - *doopte*), de zwakke verbuiging van het adjectief zoals we die nog duidelijk in het Gotisch terugvinden (zie 7) en de accentverschuiving, die inhoudt dat het hoofdaccent in alle vormen op de eerste syllabe kwam te liggen (zie 11). Met de accentverschuiving laten we de periode van het Gemeengermaans beginnen; de andere genoemde veranderingen kunnen reeds in het Oergermaans geplaatst worden.

Oeroostgermaans: hypothetische taalvorm waaruit zich de oudoostger-

maanse talen hebben ontwikkeld met als belangrijkste vertegenwoordiger het Gotisch.

Oernoordgermaans: hypothetische taalvorm waaruit zich de oudnoordgermaanse talen hebben ontwikkeld, o.a. het Oudnoors (ook wel Oudijlands genoemd; betere term: Oudnoords) van omstreeks 1000, de taal van de Edda's en de saga's (familieverhalen). Op de oudnoordgermaanse talen gaan de huidige skandinavische talen terug: Deens, Zweeds, Noors, modern IJslands.

Oerwestgermaans: hypothetische taalvorm waaruit zich de oudwestgermaanse talen hebben ontwikkeld. Synoniem met *westgermaans* is *zuidgermaans*. De oudwestgermaanse talen worden in het schema verdeeld in ingweonse en niet-ingweonse. Deze splitsing dateert mogelijk van ± 500 na Chr. De term *ingweoons* zal hieronder in 10.3 worden verduidelijkt.

Oudhoogduits: verzameling dialecten rond 800, gesproken in het zuidelijk deel van het westgermaanse taalgebied (= nu de zuidelijke helft van Duitsland plus Oostenrijk en Zwitserland). Deze dialecten kenmerken zich door de Hoogduitse klankverschuiving, die eenvoudig gesteld inhoudt dat *p* verschuift tot *pf* of *f*, *t* tot *ts* of *s*, *k* tot *ç* (de zgn. Ich-laut) of *χ* en *d* tot *t*: vgl. ndl. *paard, lopen, tien, eten, breken, maken, dag* met du. resp. *Pferd, laufen, zehn, essen, brechen, machen, Tag*. Deze Oudhoogduitse klankverschuiving moet niet worden verward met de Germaanse, die veel ouder is (oergermaans) en typerend voor het hele Germaans. Van ± 1100 tot ± 1500 spreekt men van Middelhoogduits. Het Standaardduits (Duits) is op hoogduitse leest geschoeid.

Angelsaksisch (ook wel *Oudengels* genoemd): verzameling dialecten rond 800 gesproken in Engeland. Van ± 1150 tot ± 1500 spreekt men van Middelenengels. Uit het Angelsaksisch is onder sterke franse invloed het Standaardengels (Engels) ontstaan.

Oudfries: tot ± 1550 gesproken o.a. in het gebied van de tegenwoordige provincie Friesland. Na ± 1550 spreekt men van Middelfries (tot ± 1800) en Nieuwfries (na ± 1800).

Oudsaksisch: rond 800 gesproken in het noorden van het tegenwoordige Duitsland, oostelijk tot aan de Elbe, westelijk tot aan de IJssel. Het Oudsaksisch leeft althans ten dele voort in de dialecten van N.O. Nederland en de nederduitse dialecten van het noorden van Duitsland. Vanaf ± 1100 tot 1600 spreekt men van Middelnederduits.

Oudnederfrankisch: dialecten rond 1000 gesproken in het gebied tussen de grote rivieren en de romaans-germaanse taalgrens, van het Rijnland tot in Vlaanderen. Een veel gemaakte onderscheiding is die tussen Oudoost- (Rijnlands, Limburgs) en Oudwestnederfrankisch (Brabants, Vlaams).

OPM. In hoeverre het Oudsaksisch verband houdt met de stam van de Saksen en het Oudnederfrankisch met de stam van de Franken, is onzeker. De termen moeten in taalkundige zin worden begrepen.

Ingweoons kustdialect: rond 1000 te localiseren langs de kust van het tegenwoordige Vlaanderen, Zeeland en Holland, waarschijnlijk ook in Groningen en Noord-Drente. Zie hiervoor verder 10.3.

Oudnederlands: verzamelnaam voor de oudnederfrankische dialecten plus het ingweoonse kustdialect. Oudvlaams, Oudbrabants enz. kunnen hierbinnen globaal als dialecten worden onderscheiden. Behalve o.a. verspreide nederlandse namen of woorden in latijnse teksten zijn er de volgende bronnen: 1. een fragmentarisch overgeleverde psalmvertaling in een oostelijk dialect uit de 10e eeuw, de Wachtendonckse psalmen genaamd, omdat het handschrift met de volledige vertaling in de 16e eeuw in het bezit was van de Luikse kanunnik Wachtendonck (vgl. 10.5); 2. een oudwestvlaams zinnetje uit de 12e eeuw (*hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu uuat unbidan uue nu*, letterlijk: 'Hebben alle vogelen nesten begonnen behalve ik en jij, wat verwachten we nu?').

Middelnederlands: gesproken op het ook voor het Oudnederlands geldende gebied vanaf de 12 eeuw (begin van de schriftelijke overlevering) tot ± 1500 (doordringen van de Renaissance), met dien verstande dat men nu ook het gebied van de laatmiddeleeuwse dialecten van Gelderland, Overijssel, Drente en Groningen erbinnen kan laten vallen. Middelvlaams, Middelbrabants enz. kunnen globaal als dialecten worden onderscheiden.

Nieuwnederlands: vanaf omstreeks 1500 tot heden, met als globale dialecten Vlaams, Brabants enz. Uit bepaalde nieuwnederlandse dialecten ontwikkelde zich de standaardtaal (zie 10.2). Op een nieuwnederlands dialect, nl. het Hollands, gaat ook het Zuidafrikaans terug.

10.2. Ontstaan van het Standaardnederlands

Het Standaardnederlands wordt ook wel Algemeen (Beschaafd) Nederlands (ABN) genoemd. Het is algemeen in die zin dat het niet aan een bepaalde streek of stad gebonden is. Het (gesproken) Standaardnederlands is ontstaan op basis vooral van het hollandse dialect in de patricische kringen van Amsterdam, maar ook van Haarlem, Leiden, Den Haag. Dat het daar in de loop van de 16e tot de 18e eeuw ontstond, is begrijpelijk: daar lag immers na de val van Antwerpen (1585) het politieke, economische en culturele zwaartepunt van de Nederlanden. Vanuit genoemde kringen in die steden breidde de Standaardtaal zich uit naar lagere kringen (sociaal) en naar andere streken (regionaal). Dit acceptatieproces is nog steeds aan de gang; het onderwijs en tegenwoordig ook de media en de toegenomen mobiliteit van de bevolking spelen hierbij een belangrijke rol. Het succes van de Standaardtaal betekent echter niet dat het steeds in zijn 'zuivere' vorm wordt gesproken: vele Nederlanders spreken een regionaal of stedelijk gekleurde vorm van de Standaardtaal. Men kan zelfs stellen dat de 'zuivere' Standaardtaal door niemand gesproken wordt, nl. als men het als een abstracte vorm definieert,

waaraan niemand helemaal beantwoordt. Naast, of beter onder het Standaard-nederlands, worden nog altijd vele dialecten en sociolecten gesproken.

Het Standaardnederlands is voor een belangrijk deel het resultaat van bewuste vorming (taalcultuur): het is een taal die bewust d.m.v. grammatica's en woordenboeken gereguleerd wordt (codificatie) en ook geschikt gemaakt om in een grote variatie aan situaties te worden gebruikt (functionele elaboratie). Een bewijs van die taalcultuur is dat verschillende typisch hollandsse eigenaardigheden geen kans gekregen hebben, bijv. *veul* voor *veel*, *stien* voor *steen*, *zeun* voor *zoon*, *stik* voor *stuk*. Men heeft zich dus op een aantal punten van de hollandsse dialecten gedistantieerd. Behalve het Hollands is ook het zuidelijke Nederlands (Vlaams, Brabants) een belangrijke bron voor het Standaardnederlands geweest. De grote zuidnederlandse invloed valt o.a. te verklaren uit het feit dat de literatuur van de Middeleeuwen vooral in zuidnederlandse dialecten geschreven was. Hieruit resulteerde een zuidnederlandse spelling- en schrijfftraditie, waarbij het Noorden zich later voor een deel aangesloten heeft. Die spelling- en schrijfftraditie had (en heeft) weer grote invloed op de gesproken taal. Dat vormen als *veul*, *stien*, *zeun*, *stik* geen genade vonden, kan o.a. het gevolg geweest zijn van het feit dat ze niet overeenstemden met de spelvormen *veel*, *steen*, *zoon*, *stuk*. Woorden en vormen die van zuidnederlandse oorsprong zijn, staan door hun afkomst uit de literaire taal stilistisch over het algemeen hoger dan de autochtoon hollandsse: zo zijn *nu* en *duwen* van vlaamse oorsprong tegenover hollands *nou* en *douwen*; vgl. verder het zuidnederlandse *werpen* tegenover het hollandsse *gooien* (lexicaal verschil). Een andere oorzaak van de sterke zuidnederlandse invloed kan gezocht worden in de uitwijking van Brabanders en Vlamingen naar de noordelijke Nederlanden vooral na de val van Antwerpen. Ook andere gewesten leverden een bijdrage. We geven een paar voorbeelden van dialectische bijdragen tot het Standaardnederlands uit de klankleer: *lieden bestieren*, *Diets* (tegenover *lui(den)*, *besturen*, *Duits*) zijn vlaams en brabant; het reeds vermelde *nu*, *duwen* en *veel* in het bijzonder vlaams; *beuk*, *geneugte* (tegenover *boek* 'beuk' en *genoegen*) noordoostelijk; en *sjorren*, *sjouwen*; *tjalk*, *tjotter*; *gniffelen*, *gnorren*, *gnuiven* met anlautende *sj*, *tj* of *gn* fries (evt. noordhollands) van oorsprong.

Opmerkelijk in de klankgeschiedenis van het Standaardnederlands zijn o.a.:

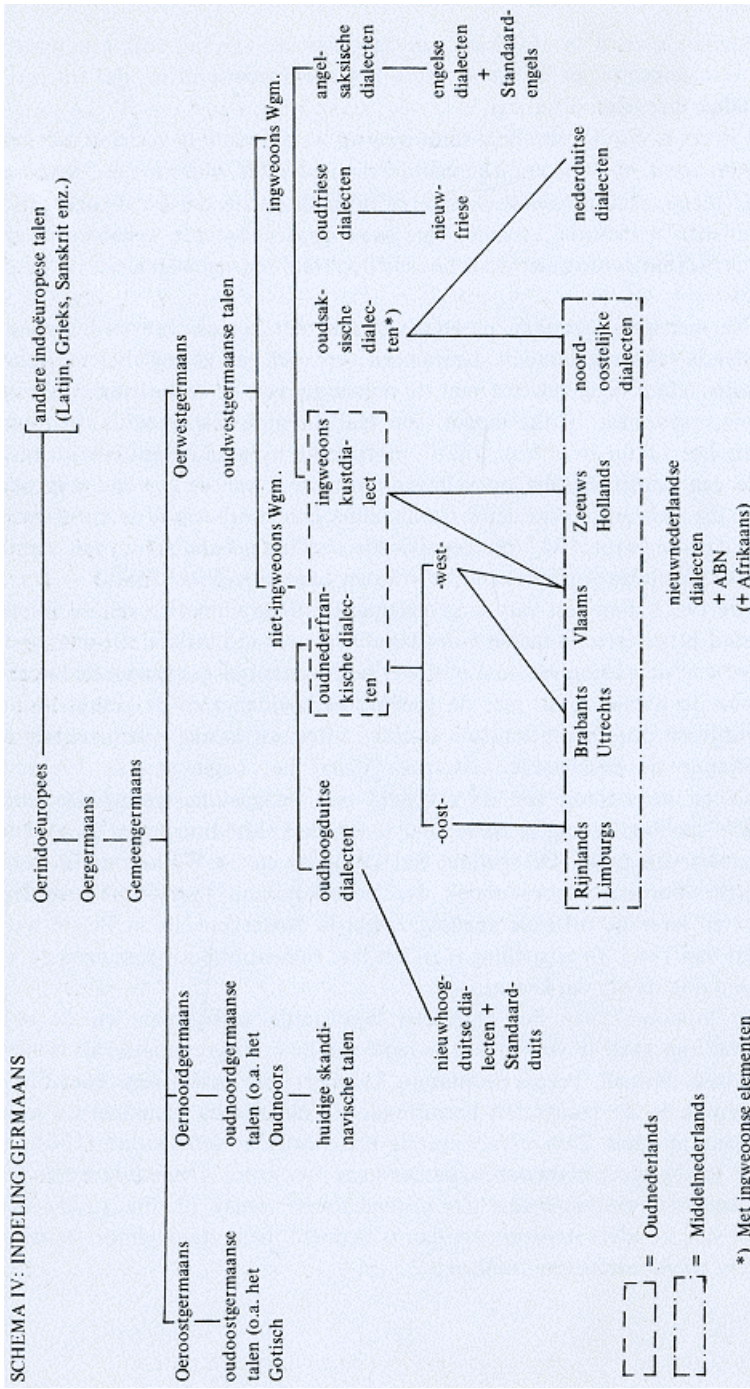
1. het streven van de culturele voorhoede naar een 'mooie', 'beschaafde' uitspraak: zo werden de extreme diftongen *ai* voor <ij> en <ei> en *oi* voor <ui> als lelijk en onbeschaafd beschouwd (misschien omdat ze bij het 'lagere volk' voorkwamen) en daarom vermeden;
2. de vereenvoudiging van het vocaalsysteem: zo had het oude Zuidhollands voor <ei> en <ij> nog twee verschillende klanken (fonemen), die men in het 17e-eeuwse Amsterdam nog kon horen als *ai* en *ei*. In het Standaard-

nederlands werd in afwijking van de uitspraak van het volk (zie punt 1) *ei* veralgemeend, in dit geval tegen het spellingverschil in, dat tot op de huidige dag gehandhaafd is.

3. de invloed van het spellingbeeld, waarop we al wezen in verband met *veel, steen, zoon, stuk*. Hoe dit nog altijd van invloed is, blijkt uit de ‘beschaafde’ uitspraak van *banaan* met [ɑ] of [a] in de eerste syllabe; de natuurlijke tendens ‘gekleurde’ vocalen in zwak geaccentueerde syllaben tot [ə] te verdoffen, wordt hier door het spellingbeeld tegengewerkt.

Behalve met het gesproken moeten we ook met het geschreven Standaardnederlands rekening houden. Grammatici en met hen gezaghebbende schrijvers zijn actief bezig geweest met de regulering van de verbuiging en de vervoeging, vaak naar latijns model: een taal die zich respecteerde, behoorde evenals het Latijn over een ‘rijke’ morfologie te beschikken. Hieruit resulteerde een schrijftaal, die op vele punten afweek van de gewone gesproken taal en die zich tot in deze eeuw handhaafde. Een voorbeeld is de kunstmatige onderscheiding (tot 1947 in de officiële spelling gehandhaafd) van mannelijke (of onzijdige) en vrouwelijke vormen: *aan den bond* (mnl.) - *aan de regering* (vrl.). Een rest van de gereguleerde grammatica van de Renaissancetijd is het verschil tussen *hun* (datief) en *hen* (accusatief), dat men onder invloed van de geschreven taal ook wel in de verzorgd gesproken taal in acht probeert te nemen. Ook met de spelling bemoeiden zich de grammatici en de schrijvers; deze bemoeienissen stonden uiteraard in nauw verband met die betreffende de beschaafde uitspraak. Vanaf het begin van de 19e eeuw dateert de bemoeienis van de overheid met de spellingregeling. De eerste officiële spellingregeling in Nederland is van de Leidse hoogleraar Siegenbeek en dateert van 1804. De spelling van De Vries en Te Winkel, die in eerste instantie voor het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) werd gemaakt en later de officiële spelling zowel in Nederland als in België werd, dateert van 1863. Deze spelling is zij het met tussentijdse aanpassingen en wijzigingen nog steeds van kracht.

De ‘opbouw’ van het algemeen beschaafde taalsysteem en de strijd daarover zijn goed te volgen aan de hand van de oude grammatici als Hendrik Laurenszn. Spiegel, Petrus Montanus, Lambert ten Kate (resp. 16e, 17e en 18e eeuw). In de paragrafen betreffende de historische klankleer zal nu en dan naar Spiegels *Twe-spraack vande nederduitsche letterkunst* (1584; ed. Caron 1962) worden verwezen, verder naar Ten Kates *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der nederduitsche sprake* (2 dln. 1723). Is er sprake van Vondels *Aenleidinge*, dan is bedoeld diens *Aenleidinge ter nederduitsche dichtkunste* van 1650.

SCHEMA IV: INDELING GERMAANS

10.3. Het Ingweoons

Het ingweonse kustdialect is in sterke mate verwant geweest met het Angelsaksisch en het Oudfries, in bepaalde opzichten ook met het Oudsaksisch. Vandaar de groepering van al deze talen binnen het schema tot ingweoons Westgermaans. Het is in de loop van de Middeleeuwen verdwenen onder nederfrankische invloed, maar niet zonder sporen na te laten (ingweonismen): speciale woorden als *elder* voor 'uier' (dit woord ook in de engelse Midlands; zie kaartje 1; vgl. ook *ladder* tegenover *leer* op krt. 4) en speciale klanken als bijv. een *ī* of een *ē* die door ontronding uit *oē* ontstaan zijn: *rik, reg* voor *rug*; *pit, pet* voor *put* (vgl. eng. *ridge, pit*, fri. *rêch, rich* en vgl. ook de plaatsnaam *Petten*; zie kaartje 2). Sommige ingweonismen blijven niet tot het kustgebied beperkt maar komen over een veel groter gebied voor, waaruit valt af te leiden, dat ook het Ingweoons zelf in een bepaalde (oudere) periode een veel grotere uitbreiding moet hebben gehad. Voorbeelden van dergelijke ingweonismen zijn woorden als *eiland* en *big* (vgl. eng. *island, pig*, fri. *eilân, bigge*; daartegenover du. *Insel, Ferkel*) en een klankverschijnsel als verlies van nasaal + rekking van de vocaal vóór *f*, bijv. in mnl. *vijf* (mod. ndl. met diftong), eng. *five* (id.), fri. *fiif* tegenover du. *fünf* met bewaarde nasaal. Sommige ingweonismen zijn zelfs in het Standaardnederlands doorgedrongen: vgl. de woorden *eiland* en *big*, de klank van *vijf* en op het vlak van de morfologie o.a. de meervouds-s. Het ingweonse karakter van die *s* blijkt hieruit dat deze de meervoudsuitgang bij uitstek is van het Engels maar in het Duits slechts in enkele gevallen voorkomt.

OPM. De term *ingweoons* is afkomstig van Tacitus, die in zijn *Germania* spreekt van de *proximi Oceano Ingaevones* 'de Ingweonen die het dichtst bij de oceaan wonen'. Bij Tacitus is daar zeker niet een door een bepaalde taal gekenmerkte groep Germanen mee bedoeld. In de historische taalkunde heeft de term echter een taalkundige lading gekregen.

10.4. Verdere opmerkingen bij het schema Indeling van het Germaans

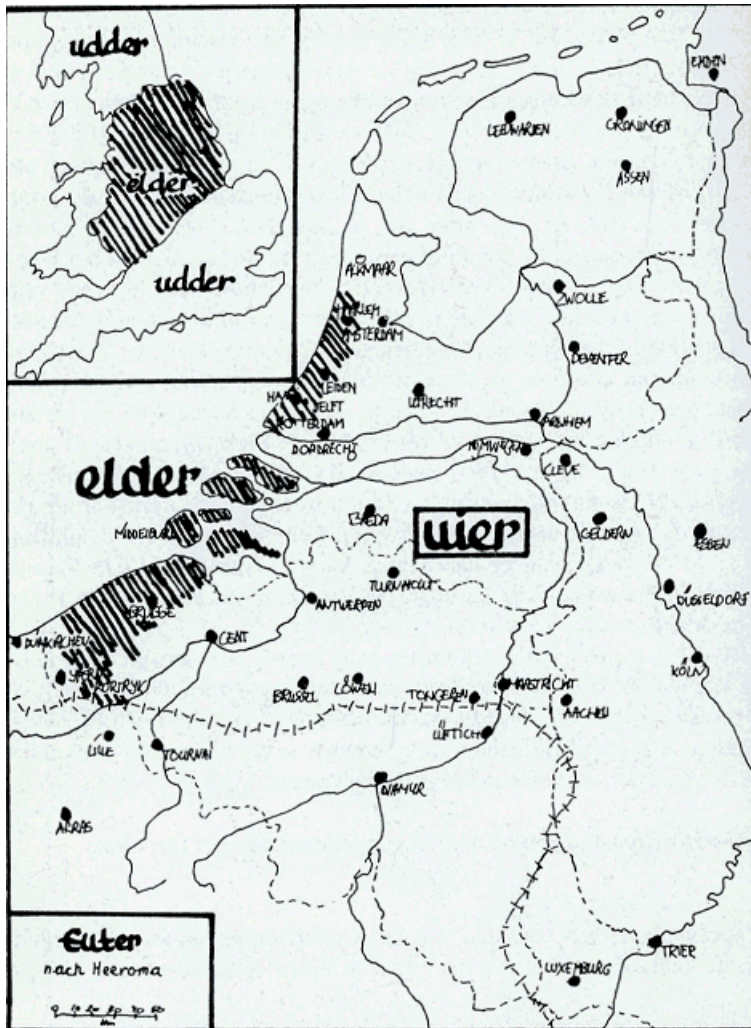
10.4.1. Periodisering

De opeenvolging van perioden van het Oerindoëuropees tot en met het Nieuwnederlands, die uit het schema valt af te leiden, is de volgende:

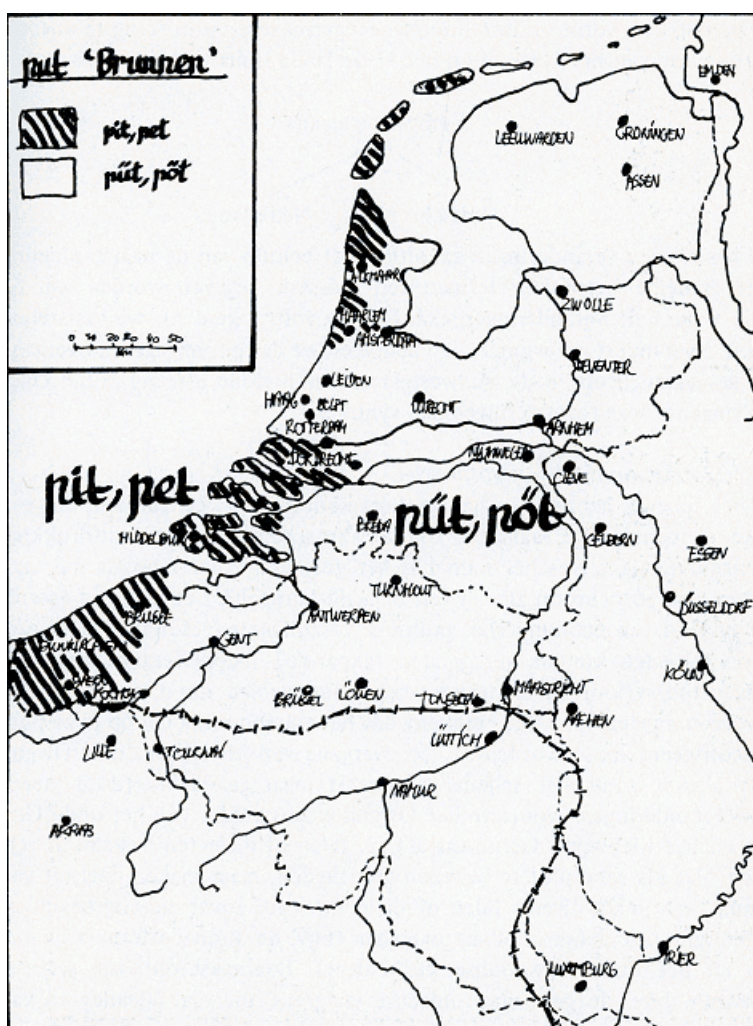
Oerindoëuropees > Oergermaans > Gemeengermaans > Oerwestgermaans > Oudnederlands > Middelnederlands > Nieuwnederlands.

Van het Oerindoëuropees naar het Gotisch moeten we de volgende weg afleggen:

Oerindoëuropees > Oergermaans > Gemeengermaans > Gotisch.

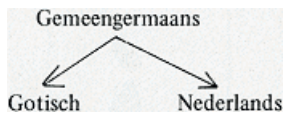

KAART 1
Karte 18 (Frings 1944)

KAART 2
Karte 14 (Frings 1944)

Het is belangrijk erop te letten dat er geen rechtstreekse weg is van het Gotisch naar het Nederlands: een nederlandse vorm is dus nooit uit een gotische af te leiden; de vormen kunnen wel worden vergeleken en in vele gevallen staan ze in etymologisch opzicht op één lijn, d.w.z. zijn de nederlandse en de gotische vorm op dezelfde gemeengermaanse vorm terug te voeren. De verhouding van het Gotisch en het Nederlands is als volgt weer te geven:

Bij de beschreven veranderingen zal altijd met behulp van de naar aanleiding van het schema besproken termen een indicatie gegeven worden van de periode waarin de veranderingen zich hebben voltrokken. Als we vaststellen dat ggm. *z* verandert in owgm. *r*, dan bedoelen we dat de aangegeven overgang plaats gevonden heeft in de oudwestgermaanse periode oftewel in het Oudwestgermaans (deze formuleringen zijn synoniem).

10.4.2. Stamboommodel of golfmodel

In het schema hebben we het zgn. stamboommodel gehanteerd, dat een handige en eenvoudige manier is om verwantschapsrelaties tot uitdrukking te brengen. Een realistischer model is het golfmodel, dat inhoudt dat taalveranderingen autochtoon zijn in een bepaald kerngebied en zich van daaruit onder invloed van economische, politieke of culturele factoren over de omliggende gebieden kunnen verspreiden (expansie). Iedere verandering heeft zijn eigen tijdsverloop en zijn eigen verspreidingsgebied, dat d.m.v. isoglossen kan worden aangegeven. Dat betekent dat het stamboommodel op twee punten gecorrigeerd moet worden: 1. de overgang van bijv. Ggm. naar Owgm. is niet abrupt zoals het schema suggereert maar geleidelijk (door steeds nieuwe veranderingen evolueert het Owgm. steeds verder van het oude Germaans en het niet-wgm. Germaans af), 2. talen of dialecten bestaan in vele gevallen niet als scherp af te bakenen grootheden, maar maken deel uit van continua, waarin de diverse talen of dialecten voor zover die nog te onderscheiden zijn, geleidelijk in elkaar overgaan (bijv. de oudnederfrankische dialecten en het oude ingweoonse kustdialect). Daarnaast ontstaan scherpe taalgrenzen, bijv. de germaans-romaanse taalgrens, die o.a. Vlaanderen van Wallonië scheidt, en scherp van elkaar af te bakenen zijn ook de standaardtalen als bijv. het Nederlands en het Duits en de gebieden waarbinnen die dominant zijn. Wanneer nu bijv. gesteld wordt dat de Oudhoogduitse klankverschuiving in het Oudhoogduits gewerkt heeft, dan betekent dat niet dat die klankverschuiving in het hele gebied waar hij voorkomt, autochtoon is; in het algemeen wordt aangenomen dat de klankverschuiving zich vanuit het zuiden in noordelijke richting heeft uitgebreid.

10.5. *Psalm 66 (67) in het Oudnederlands (ed. Cowan 1957)*

2. Got gināthi unsig in geuuīe unsig, irliohte antscēine sīn ouir uns in genāthi unsig,²
(God zij genadig ons en zegene ons, doe lichten aanschiijn zijn over ons en zij genadig ons,
3. That uuir antkennan (conj. praes.) an erthon (dat.sg.) uueg thinin, an allon thiadon (dat. plur.)
salda thina.³
opdat wij leren kennen op aarde weg jouw (uw), onder alle volkeren heil jouw (uw).
4. Begian thi folc, got, begian thi folc alla.⁴
Mogen belijden (loven) jou de volkeren, God, mogen belijden jou volkeren alle.
5. Blithent in mendint thiadi, uuanda thu irduomis folc an rehti (dat. sg.), in thiadi an erthon gerihtis.⁵
Verblijden zich en jubelen de volkeren, want jij (gij) richt de volkeren in gerechtigheid, en de
volkeren op aarde zul je (zult ge) richten.
6. Begian thi folc, got, begian thi folc alla (zie vers 4).
7. Ertha gaf uuahsmo sinin. Geuuie unsig got, got unser,
De aarde gaf wasdom (vrucht) haar. Moge zegenen ons God, God onze,
8. Genuie unsig got, in forhtan imo alla einde erthon.⁸
Moge zegenen ons God, en mogen vrezen hem alle einden der aarde.)

2 geuuīe: vgl. mnl. *wiēn*, ndl. *wijden*

3 thinin: vgl. mnl. *dijn* 'jouw'; thiadon: vgl. got. *þiuda* 'volk' (mnl. *dietsch*, *duutsch* oorspr. 'volkstaal')

4 begian: vgl. mnl. *gien* 'belijden'

5 irduomis: vgl. ndl. (*ver*)doemen

8 forhtan: vgl. mnl. *vruchten* 'vrezen', du. *fürchten*

Historische grammatica van het Nederlands / klankleer

11 Het Accent

In het Ggm. ligt het (hoofd)accent in alle gevallen op de eerste syllabe van het woord. Dit is het gevolg van de accentverschuiving, die we aan het begin van het Ggm. plaatsen. In het Ogm. bestond nog de oude, uit het Oeride. overgeërfde accentuatie, die inhield dat het accent, van woord(vorm) tot woord(vorm) verschillend, in sommige gevallen op de eerste, in andere gevallen op de tweede of op de derde syllabe lag. Vgl. de volgende voorbeelden waarbij het Grieks representatief is voor het Oeride.:

Grieks

patēr
phrātēr

Gotisch

fáðar
bróþar

De ggm. toestand is ook nog die van het Gotisch, met deze uitzondering echter dat bij met een 'prefix' samengestelde werkwoorden het accent valt op de stam, dus niet op het eerste deel: vgl. tegenover *ándawaúrđi andwáúrdjan* (vgl. 3.1). De verklaring kan zijn dat dit type ná de accentverschuiving is ontstaan, en wel in de sandhi uit combinaties van (zwak geaccentueerd) adverbium plus werkwoord. Dat dit verschijnsel in het moderne Nederlands zijn sporen heeft nagelaten, blijkt uit gevallen als *vóorzorg* tegen-over *verzórgen*, mnl. *biloke* 'klooster' tegenover *belúiken* enz. (het eerste deel van de werkwoorden is nu duidelijk prefix en vertoont reductie als gevolg van het zwakke accent. Werkwoorden die afgeleid zijn van nomina (denominatieven) hebben natuurlijk het accent voorop: vgl. *ántwoorden*, afgeleid van *ántwoord*. Beginaccent hebben ook werkwoordelijke samenstellingen die later ontstaan zijn, bijv. *wáarnemen* (met *ware* (mnl.) = zorg). Dergelijke samenstellingen blijken anders dan de oude scheidbaar te zijn (vgl. *waarnemen*, *ik neem iets waar*). Nog een paar voorbeelden van onscheidbaar tegenover scheidbaar samengesteld: *doorlópen/dóorlopen*, *onderhóuden/ónderhouden*.

Voor het Ndl. wijzen we tenslotte op het finale eenheidsaccent (*Hoge Rijndijk*, *Weteringschans*) en op de verspringing van het accent in gevallen als *ootmóedig*, *hartstóchtelijk*, *arbéidzaam*, *aanhóudend*, waarbij een ritmische factor in het geding geweest kan zijn. Door dergelijke ontwikkelingen en ook door toedoen van de vele leenwoorden uit het Frans ontstonden er steeds meer uitzonderingen op de regel van het beginaccent, die de weg effenden voor weer nieuwe uitzonderingen.

12 De klanken in zwak geaccentueerde syllaben

12.1. De oudgermaanse wetten voor zwak geaccentueerde syllabe

Het feit dat in het Ggm. het hoofdaccent op de eerste syllabe kwam te liggen, had belangrijke gevolgen voor de vocalen en soms ook voor de consonanten in de zwak geaccentueerde syllaben. Zo werd bijv. de ogm. acc. sg. * *đǣgǣn* 'dag' via **dǣgǣ*, met op het eind waarschijnlijk nog een genasaleerde vocaal, tot owgm **dǣg* (in het Gotisch *dag*). We moeten voor de zwak geaccentueerde syllaben met allerlei gevallen van syncope en apocope rekening houden en met veranderingen die vaak verschillend zijn geweest van wat in geaccentueerde syllaben pleegde te gebeuren. Doordat de meeste klanken waar het hier om gaat, in het Ndl. niet meer terug te vinden zijn, gaan we op deze veranderingen hier niet verder in. Zie echter 12.2.

12.2. De syncopewet van Sievers

De syncopewet van Sievers luidt: in een vroeg stadium van het Owgm. wordt de korte vocaal van een middensyllabe gesyncopeerd wanneer de voorafgaande stam lang is, d.w.z. er vindt syncope plaats wanneer de korte middenvocaal voorafgegaan wordt door een korte vocaal + 2 consonanten of een geminaat, een lange vocaal of diftong + 1 consonant en verder ook wanneer er meer dan één syllabe voorafgaat. Geen syncope vindt dus plaats na korte vocaal + 1 consonant of na lange vocaal danwel diftong zonder volgende consonant. Vgl. de volgende vormen:

got.	<i>kannjan</i>	(inf.)	ggm.	* <i>kannjan</i>	mnl.	<i>kennen</i>
got.	<i>kannida</i>	(praet.)	ggm.	* <i>kanniða</i>	mnl.	<i>kande</i>

In de tweede vorm wordt de korte *ǐ* gesyncopeerd; de stamsyllabe is immers lang: korte vocaal + geminaat. De syncope van Sievers vindt plaats vóór de in 14.1 behandelen i-Umlaut (van *ǣ* tot *ě* onder invloed van de *ǐ* in de volgende syllabe): vandaar mnl. *kande* en niet *kende*. In *kannjan* *kàn* onder invloed van de *j*, die niet gesyncopeerd wordt, wèl i-Umlaut plaatsvinden: vandaar mnl. *kennen*. De mnl. afwisseling *kennen* - *kande*, met resp. *ě* - *ǣ*, moet dus aan de syncopewet van Sievers worden toegeschreven. Naast *kande* komt overigens de analogische vorm *kende* voor. Als part. praet. vinden we

zowel *ghekent* als *ghekant*; *ghekent* kan uit de onverbogen vormen worden verklaard (vgl. de got. vorm *kanniþs* nom. sg. masc.), *ghekant* uit de verbogen vormen, waarin syncope plaatsvindt (vgl. got. *kannidis*, owgm. **kannides* (zonder Umlautsfactor in de derde syllabe!) gen. sg. masc.). *Ghekent/ghekant* vormen dus een zgn. doublet.

Andere gevallen zijn (telkens met een stam op *nn* of *nd*): mnl. *sende* - *sande/sende* - *ghesant/ghesent*; zo ook *rennen*, *wenden*, *schenden*. *Rennen* en *kennen* hebben nu alleen nog maar vormen met *ë*; *zenden* en *schenden* zijn sterk geworden (klasse 3, type *binden*). De sporen van de syncopewet van Sievers vindt men nog duidelijk in het Duits: vgl. *kennen* - *kannte* - *ge* - *kannt* enz.

We geven tenslotte nog een voorbeeld van een nomen: owgm. **hairrō* (oorspronkelijk een comparatief bij een adj. **hair*, vgl. *heer(lijk)* en du. *hehr* 'verheven') > **hērro* (Sievers!) > **hēro* > mnl. *here* > nnl. *heer* 'seigneur'.

OPM. 1 Ten onrechte sprak men vóór de ontdekking van de syncopewet van Sievers t.a.v. vormen als *kande* van Rückumlaut, alsof de Umlaut in een dergelijke vorm weer te niet gedaan zou zijn.

OPM. 2. Op de syncopewet van Sievers bestaan nogal wat uitzonderingen: vgl. bijv. *hengst* uit ggm. **hāngīstā*. Hier is de *ī* kennelijk niet vroeg gesyncopeerd, waardoor i-Umlaut kon optreden.

12.3. Latere ontwikkelingen

Voor de ontwikkeling vanaf het Onl. zijn de volgende ontwikkelingen van belang:

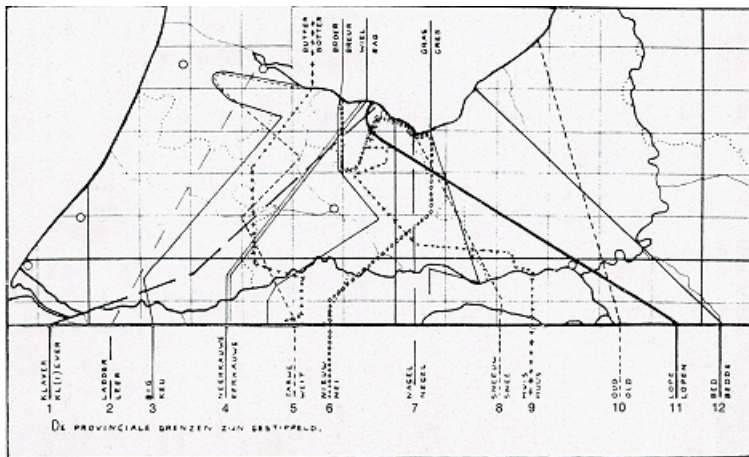
1. het ontstaan van een sjwa oftewel reductievocaal *ə*: vgl. bijv. got. *bindan*, *tuggo*, *diupeī*, *nemun*, *gibiþ* met mnl. *binden*, *tonge*, *diepe* 'diepte', *nemen*, *gevet*.
2. syncope van reductievocalen en andere elementen: mnl. *(hi) cussedese* > *(hi) cussese*; nnl. *politie* > *pəlisie* > *plisie*.
3. apocope van sjwa: mnl. *sonne* > nnl. *zon*, mnl. *(ic) geve* > nnl. *(ik) geef*. Dit verschijnsel komt niet in het hele taalgebied voor, nl. niet in de zuidwestelijke en noordoostelijke gebieden (zie kaarten 3 en 4). Er zijn vele uitzonderingen, die aan diverse oorzaken kunnen worden toegeschreven: vermijding van homofonie of polyfunctionaliteit (vgl. *aarde* tegenover *aard*; de verleden tijd *maakte* tegenover de tegenwoordige tijd *maakt*); betekenisdifferentiatie (*wijze* 'manier' tegenover *wijs* 'melodie', in het Mnl. beide *wise*); versteend of archaisch taalgebruik (vgl. *er is sprake van*; juridische termen als *boete* en *getuige*); ontlening: aan het Frans de aanduiding met *-ə* van vrouwelijke persoonsnamen als in *agente* naast *agent*, aan het Duits substantieven op *-name*, *-lage* en *-gave* als *toename*, *toelage* en *uitgave*. Dat in het geval *maakte* vermijding van polyfunctionaliteit inderdaad

KAART 3

een rol gespeeld heeft, blijkt uit nnl. *moest*, *wist* enz. waarin de apocope wèl heeft plaatsgevonden: mnl. *moeste*, *wiste*.

4. de apocope van *n*: mnl. *lopen* > nnl. *lope*; mnl. *tongen* > nnl. *tonge*. De *n*-apocope is niet thuis in het zuidwesten en het noordoosten van het taalgebied (zie kaart 4). De uitspraak met *-n* buiten deze gebieden moet aan invloed van het schriftbeeld worden toegeschreven. Heel gewoon is de *-n* in bijv. *eten-en-drinke*, om een hiaat te voorkomen. Hoort de *-n* tot de stam van het woord, dan treedt minder vaak apocope op: vgl. nnl. *regen*. Bij de *n* van een werkwoordelijke stam blijft de apocope zelfs geheel achterwege: (*ik*) *reken*. OPM. Synchron kan men *eten-en-drinke* zien als een geval waarin een onderliggende *n* niet wordt geapocopeerd of waarin een *n* wordt geïnserteerd. Voor het laatste pleit dat zo'n hiaatdelgende *n* ook verschijnt waar hij historisch gezien niet aanwezig was: vgl. *ik hoorde-n-em* 'ik hoorde hem'.

KAART 4 Isoglossen in Midden-Nederland (naar Kloeke 1954)

1. klaver/klever
2. ladder/leer
3. big/keu
4. neerkauwe/eerkauwe
5. tarwe/weit
6. nieuw/nei
7. nagel/negel
8. sneeuw/snee
9. huis/huus
10. oud/old
11. lope/lopen
12. bed/bedde

5. optreden van svarabhaktivocalen (maar niet in het noordoosten) tussen *l* of *r* en een labiaal of velair: vgl. *kalm*, *stolp*, *elf*, *kalk*, *walg*; *zwerf*, *dorp*, *erf*, *kerk*, *erg*. Soms kan wat synchroon voor het mod. Ndl. als een svarabhaktivocaal moet worden beschouwd, historisch gezien een oude vocaal blijken te zijn: vgl. *melk* met got. *miluks*.

De klanken in geaccentueerde syllaben / de vocalen

13 De vocalen van het Gemeengermaans

In de volgende hoofdstukken zullen we telkens uitgaan van één of meer gemeengermaanse vocalen en zien hoe die naar het Nederlands toe veranderd zijn. Daarom is het goed eerst een overzicht te geven van het ggm. vocalen-systeem zoals dat op basis van taalvergelijking is gereconstrueerd.

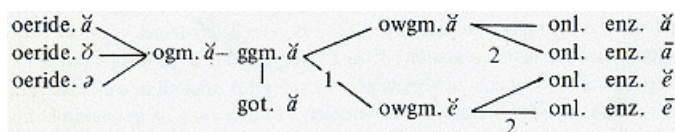
Het Ggm. had vijf korte vocalen: *ǣ*, *ĕ*, *ĭ*, *ō* en *ŭ*. Het is mogelijk dat *ĕ* en *ĭ* varianten van één foneem zijn geweest, van *ō* en *ŭ* staat dat wel vast (zie 15.1, 16.1, 16.6 en 35.4). Deze korte vocalen konden ook in bepaalde combinaties voorkomen: *ǣĭ*, *ǣŭ*, *ĕō*, *ĭŭ*, combinaties van twee korte tot dezelfde syllabe behorende (tautosyllabische) vocaalfonemen. In bepaalde hoofdstukken worden deze combinaties als uitgangspunt gekozen, omdat die naar het Nederlands toe eigen ontwikkelingen vertonen. Daarnaast had het Ggm. vijf lange vocalen: *ī*, *ē*, *ē̄* (in andere grammatica's wel met *ǣ* aangeduid), *ū* en *ō̄*. In schema gebracht:

SCHEMA:

	-lang		+lang	
	-achter	+achter	-achter	+achter
+hoog -mid	<i>ĭ</i>	<i>ŭ</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
+hoog +mid			<i>ē</i>	
-hoog +mid	<i>ĕ</i>	<i>ō</i>	<i>ē̄</i>	<i>ō̄</i>
-hoog -mid		<i>ǣ</i>		

14 GGM. \check{a}

SCHEMA:

1 = i-Umlaut

2 = rekking

14.1. Gemeengermaans > Nederlands

De ggm. \check{a} , waarvoor het Gotisch representatief is, correspondeert in het Nederlands over het algemeen met een \check{a} (1), een \bar{a} (2), een \check{e} (3) of een \bar{e} (4). Spellingen resp. <a>, <a/aa>, <e> en <e/ee>. Vgl.:

1	got.	<i>dags</i>	-	nl.	<i>dag</i>
2		<i>dagos</i>	-		<i>dagen</i>
3		<i>wandjan</i>	-		<i>wenden</i>
4		<i>fani</i>			<i>veen</i> (mnl. <i>vene</i>)

We bespreken eerst de gevallen (1) en (2). In *dagen* (2) heeft in het Onl. rekking plaats gevonden: de \check{a} is in open syllabe met hoofdaccent gerekte tot \bar{a} . In *dag* (1), met gesloten syllabe, bleef de vocaal ongerekt. (Voor dialectklanken voor \bar{a} zie 20.3.). Dat de rekking Onl. is, dus reeds een feit was aan het begin van de schriftelijke overlevering, blijkt hieruit dat in het Mnl. door rekking ontstane vocalen rijmen op vocalen die van oorsprong lang zijn: *hane* (rekking) op *wane* (van ouds lang); vgl. got. *hana* en *wens*. In *vandaag* (mnl. *vandage*) is de rekkingsvocaal door sjwa-apocope in een gesloten syllabe komen te staan.

Om *wenden* te verklaren hebben we de klankwet van de i-Umlaut nodig. Die vond plaats in het Owgm. en hield in dit geval in dat de \check{a} van de stam tot \check{e} is geworden onder invloed van de *j* in de volgende syllabe: de articulatie-plaats van de stamvocaal heeft zich gewijzigd in de richting van die van de

j, de Umlautsfactor (palatalisatie). De Umlautsfactor *j* is al vóór het Mnl., dus in het Onl., verdwenen. In *veen*, mnl. *vene* (4) hebben als klankwetten i-Umlaut en rekking gewerkt. Eerst werd in de owgm. periode door i-Umlaut de stamvocaal *ǣ* tot *ě*, nu onder invloed van de *ĩ* als Umlautsfactor (vgl. got. *fani*). Vervolgens trad in het Onl. rekking in open syllabe met hoofdaccent op van *ě* tot *ē*. De Umlautsfactor *ĩ* vinden we in het Mnl. door reductie als een sjwa terug: *vene*. Door apocope van de sjwa is de gerekte vocaal later in een gesloten syllabe komen te staan, vgl. mnl. *vene* met nnl. *veen*.

De *ĩ*-Umlaut werd verhinderd door lange velaire fricatief *χχ* en door de combinatie stemloze velaire fricatief *χ* + *t*: vgl. osa. *hlahhian* (<*hh*> = *χχ*) - ndl. *lachen* (met later verkorte stemloze velaire fricatief); het suffix-*achtig*; *machtig* tegenover *amechtig* 'buiten adem' (mnl. 'machteloos') uit het Limburgs-Brabants, waar vóór *χt* wél i-Umlaut is opgetreden.

OPM. Naast *veen* (mnl. *vene*) staat *ven* (mnl. *venne*). In de laatste vorm was door zgn. jod-gemintatie (zie 31.2) een gesloten syllabe ontstaan waardoor geen rekking kon optreden. *Veen/ven* is een doublet: *veen* is uit de nom. en acc. te verklaren (got. *fani*), *ven* uit de gen. en dat. (got. *fanjis*). Er is later betekenisdifferentiatie opgetreden.

14.2. Secundaire ontwikkelingen

1. *ě* > *ĩ*

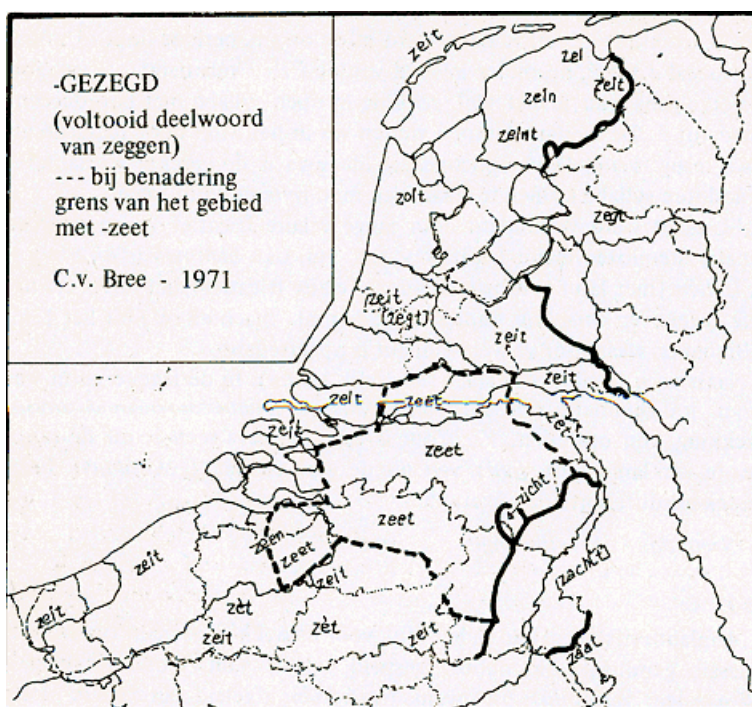
Door i-Umlaut ontstane *ě* kan in het Mnl. vóór nasaal + consonant (waaronder ook nasale geminaat, die dubbel gespeld wordt: <*nn*>) of vóór lange *l* <*ll*> *ĩ* worden: *verminken* uit owgm. **-mǎnkjǎn*, afgeleid van **mǎnk-*, leenwoord uit het Lat. (*mancus*); *bil*, mnl. *bille* uit owgm. **bǎllĩ-*, verwant met ndl. *bal*; *kinnen* naast *kennen*, vgl. got. *kannjan*. Vgl. ook *zilt* in 26.

2. *ě* > *ei*

Umlauts-*ě* vinden we in het Mnl. en Nnl. vóór nasaal + dentaal soms als *ei* terug: *einde* naast *ende* (got. *andeis*) en *heinde* (in *van heinde en ver*) uit mnl. (*ghe*)*hende* uit owgm. **hǎndĩ* bij *hand* ('wat bij de hand ligt; dichtbij'). Ook in leenwoorden vinden we vóór nasaal + dentaal *ě* wel als *ei* terug: *peinzen* naast (mnl.) *pensen* uit lat. *pensāre*; *veinzen* naast (mnl.) *venzen* uit lat. *fingerē* 'verzinnen'; mnl. *veinster* naast *venster* uit lat. *fenestra*.

3. De klankgroepen *ǣgĩ*, *ěg* en *ĩgĩ*

In het Owgm. wordt de klankgroep *ǣgĩ* door i-Umlaut om te beginnen tot *ěgĩ*. Daarna palataliseert in het Onl. de *g* tot *j* met als eindresultaat een *ei*. Zo hoort bij *zeggen* uit owgm. **sǣgjǎn zeide* uit owgm. *sǣgĩđǎ*. Naast *zeide* (met d-syncope *zei*), dat vooral westelijk (ingweoons) is, komt in het Mnl. meer oostelijk *seghede* voor, met i-Umlaut en rekking. Voor *gezeit* tegenover *gezeet* (met syncope van *g*) uit owgm. **-sǣgĩþ-* zie kaart 5. *Gezegd* is een analogische vorm van de schrijftaal, later ook van de standaardtaal.

KAART 5

Deze ontwikkeling doet zich ook voor in vormen met oude \ddot{e} ($\ddot{e}g > ei$): *breien* via *breiden* (met d-syncope) uit owgm. **brēgdān*; *zeil* uit owgm. **sēgl* (ohgd. *segal*). Ook *īgi* wordt tot *ei*: owgm. **īgiþ* > nnl. (*hi*) *leit* 'ligt'.

14.3. Alternanties en gelijkmakingen

Duidelijke sporen van de rekking vinden we nog in de nnl. alternanties bij de meervoudsvorming van substantieven: *dag* - *dagen*, *gat* - *gaten* enz. In andere gevallen zijn de alternanties door paradigmatische gelijkmaking verdwenen: *getal* - *getallen* (vgl. echter nog *ten getale van*); *tam* - *tamme* (mnl. nog wel *tame*). Meestal wint de vocaal van de onverbogen vorm, maar dat is niet altijd het geval: vgl. met betekenisdifferentiatie *staf* - *staven* naast *staaf* - *staven*.

Ontstonden er in de flexie naast elkaar vormen met en vormen zonder i-Umlaut, dan vond er gewoonlijk gelijkmaking plaats. Vgl. got. *gasts/gasteis* (i-stam) - du. *Gast/Gäste* - nnl. *gast/gaste(n)*. Verder got. *dragan/dragiþ* - du. *tragen/(er) trägt* - nnl. *dragen/(hij) draagt*. Daartegenover *den* met \ddot{e}

i.p.v. *ǣ*, terwijl een Umlautsfactor ontbrak; vgl. du. *Tanne*. Dit woord heeft zich aangepast aan het stoffelijk bijv.nw. mnl. *dennen* uit owgm. **dǣnnīn-*. Bewaard is de Umlautsalternantie nog in bijv. *hand - behendig*, *land - belendend*. In *steden* bij *stad* heeft zowel i-Umlaut als rekking plaatsgevonden (uit een ggm. vorm **stǣdī-*).

14.4. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

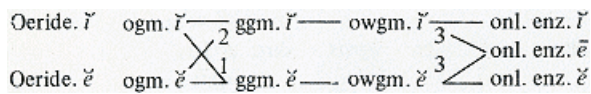
De ggm. *ǣ* gaat op drie oeride. vocalen terug; deze oorsprongen illustreren we met de volgende voorbeeldreeksen:

1	got	<i>akrs</i>	lat.	<i>ager</i>	gr.	<i>agros</i>	skrt.	<i>ajra(s)</i>
2		<i>ahtáu</i>		<i>octō</i>		<i>oktō</i>		<i>aṣṭāu</i>
3		<i>fadar</i>		<i>pater</i>		<i>patēr</i>		<i>pitár</i>

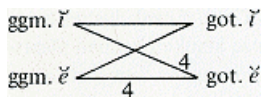
In geval (1) is een oeride. vorm met *ǣ* gereconstrueerd: **áǵros*; in geval (2) met een *ō*: **óktō(u)* 'twee viertallen'; in geval (3), het geval met skrt. *i*, met een *ə*, het 'sjwa indogermanicum': **pətēr*. Ggm: *ǣ* gaat dus terug op oeride. *ǣ*, *ō* of *ə*; in het Ogm. moet samenvallende klanken hebben plaatsgevonden, waarschijnlijk in eerste instantie in een klank tussen *ǣ* en *ō* in: *ǣ̄*. Zoals men aan de voorbeelden kan zien, is het Latijn representatief voor de oeride. *ǣ* en *ō*, maar niet voor de oeride. *ə*. (Let in het geval **pətēr* op de accentuering, die we nog in het Grieks en het oude Sanskrit terugvinden.)

15 GGM. ĩ, ě

Schema A:

Schema B:

1	=	a-Umlaut
2	=	vóór <i>i, j</i> of <i>u</i> in volgende syllabe of vóór nas. + cons.
3	=	rekking
4	=	vóór <i>r, χ</i> en χ^u

15.1. Gemeengermaans, Gotisch

De verdeling van ggm. ě en ĩ moet ten naaste bij complementair geweest zijn: ĩ vóór *i, j* of *u* in volgende zwak geaccentueerde syllabe of vóór nasaal + consonant subsidair lange nasaal (geminaat), ě in de overige gevallen. ĩ en ě kunnen dus heel goed varianten van één foneem zijn geweest; om die reden worden ze hier ook samengenomen. In het Gotisch vinden we een andere verdeling van ĩ en ě <ai>: ě vóór *r, χ* en χ^u , ĩ in de overige gevallen. Op deze distributieregel bestaan echter in het historische Gotisch al enige uitzonderingen (zie 3.3). Voor de overgang van Ggm. naar Got. formuleren we de volgende klankwetten: ggm. ĩ blijft in het Got. ĩ maar wordt ě vóór *r, χ* en χ^u , ggm. ě wordt got. ĩ maar blijft ě vóór *r, χ* en χ^u . Belangrijk is de vaststelling dat in het geval van ĩ en ě het Got. niet representatief is voor het Ggm.

15.2. Gemeengermaans > Nederlands

We vergelijken hieronder enkele ohgd. of osa. vormen met ndl.; de ohgd en osa. kunnen als representatief voor het Ggm. worden beschouwd (de got. staan als niet representatief tussen haakjes):

1.	ohgd.	<i>sehs</i>	ndl.	<i>zes</i>	(got.	<i>saihs</i>)
2.	osa.	<i>rihtian</i>		<i>richten</i>	(<i>raih̄tjan</i>)
	ohgd.	<i>bintan</i>		<i>binden</i>	(<i>bindan</i>)
3.		<i>gibit</i>		<i>geeft</i> (mnl. <i>gevet</i>)	(<i>gibip</i>)
		<i>geban</i>		<i>geven</i>	(<i>giban</i>)
		<i>gistigan</i>		<i>gestegen</i>	(<i>stigans</i>)

OPM. Het ohgd. *gistigan* is in strijd met de distributieregel van het Ggm.: de stamvocaal is *ī* terwijl er in de volgende syllabe een *ǣ* staat. Die uitzondering is wel aan analogie toe te schrijven: *gistigan* onder invloed van praet. plur. *stigum* 'wij stegen'.

We kunnen dus drie gevallen onderscheiden:

1. ggm. *ě* - ndl. *ě* <e>
2. ggm. *ī* - ndl. *ī* <i>
3. ggm. *ě* of *ī* - ndl. *ē* <e/ee>

De *ě* die in geval (1) bedoeld is, valt samen met de *ě* die door i-Umlaut ontstaat (zie 14.1). In geval (3) moeten we rekening houden met de onl. klankwet van de rekking in open syllaben met hoofdaccent (vgl. 14.1): zowel *ě* (oude *ě* én Umlauts-*ě*) als *ī* worden gerekend tot *ē*. Het oude verschil *ī* - *ě* verdwijnt dus in open syllabe, anders dan in het Duits: vgl. du. *geben* tegenover *gestiegen*. (In du. *gibt* is rekking achterwege gebleven.)

15.3. Secundaire ontwikkelingen

Op de regel dat in gesloten syllabe ggm. *ě* vertegenwoordigd wordt door ndl. *ě* en ggm. *ī* door ndl. *ī*, bestaan talrijke uitzonderingen. We moeten rekening houden met:

1. Invloed van omgevende consonanten: zo wordt ook later vóór nasaal + consonant of vóór lange / <ll> *ě* vaak weer *ī*. *twintig* naast *twee*, *sint* uit frans *saint*, *gillen* naast mnl. *ghellen* (vgl. ook de in 14.2.1. besproken gevallen *verminken* en *bil*); ook vóór *st* kan deze overgang plaats vinden: vgl. *gisteren* naast du. *gestern*; mogelijk is bovendien invloed van voorafgaande *g*: *gillen*, *gisteren*. In het Mnl. is deze overgang vooral brabantse en ook wel hollands.

2. Dialectische invloeden: mnl. <e>-spellingen voor mod. ndl. <i> komen vooral in oostvlaamse en limburgse teksten voor: bijv. *smet* voor *smit*; voor mnl. *ī* voor *ě* zie hierboven onder 1.
OPM. Voor de ontwikkeling van *ěg* en *īgī* tot *ei* zie 14.2.3.

15.4. Alternanties en gelijkmakingen

Ggm. *ě* en *ī* (hoogstwaarschijnlijk dus foneemvarianten) wisselden af bij verwante woorden of binnen het paradigma. Resten van die afwisseling in het Ndl. zijn: *recht* - *richten* (osa. *reht* - *rihtian*), *geven* - *gift* (ohgd. *geban* - *gift* uit ggm. **gīf-tī*), mnl. *nest* - *nisten* 'nestelen' (ags. *nest* - *nistian*). Dergelijke resten zijn talrijker in het Duits; vgl. behalve *Recht* - *richten*, *geben* - *Gift*, *Nest* - *nisten* nog *Berg* - *Gebirge* (ohgd. *gibirgi*), *Wetter* - *Gewitter* (ohgd. *giwittiri*). In het Ndl. is het verschil klankwettig of door Ausgleich heel vaak verdwenen; vgl. du. *sprechen* - (*er*) *spricht* (ohgd. *sprehhan* - *sprihhit*) met mnl. *spreken* - (*hi*) *spreket* (nnl. *spreekt*). *Spreken* heeft *ē* uit *ě*, *spreket* uit *ī* (rekkingen). Vgl. verder du. *helfen* - (*er*) *hilft* (ohgd. *helfan* - *hilfit*) met mnl. *helpen* - (*hi*) *helpt* (analogische *ě*).

Door de rekking ontstaan nieuwe alternanties: vgl. *gebed* - *gebeden*, *schip* - *schepen*. In het hierboven al genoemde *geven* (ggm. *ě*) bij *gift* (ggm. *ī*) heeft ook rekking plaatsgevonden.

15.5. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken een aantal ohgd. of osa. vormen, representatief voor het Ggm., met lat. (de got. als niet representatief zijn tussen haakjes gegeven):

1.	ohgd.	<i>sehs</i>	(ndl. <i>zes</i>)	lat.	<i>sex</i>	(got. <i>saihs</i>)
2.		<i>wer</i>	(ndl. <i>weer-wolf</i>)		<i>vir</i>	(<i>waír</i>)
3.		<i>wituwa</i>	(ndl. <i>weduwe</i>)		<i>vidua</i>	(<i>widuwo</i>)
4.	osa.	<i>bindan</i>	(ndl. <i>binden</i>)		<i>fend-</i>	(<i>bindan</i>)
5.	ohgd.	<i>mitti</i>	(ndl. <i>midden</i>)		<i>medius</i>	(<i>midjis</i>)

(Lat. *fend* zit in *offendimentum* 'kinband aan muts'.)

Het Lat. kan als representatief voor het Oeride. gezien worden. De o.a. op grond van het Lat. gereconstrueerde oeride. verhoudingen worden ook nog voor het Ogm. aangenomen. In het Ggm. worden dan de volgende klankwetten geacht te werken:

In geval 2 werkt een klankwet die inhoudt dat ogm. *ī* ggm. *ě* wordt wanneer er in de volgende syllabe een *ǣ* staat (*a*-Umlaut): de articulatieplaats van de stamvocaal schuift op in de richting van de Umlautfactor. Zo wordt oeride. **wīrōs* (lat. *vir*) via ogm. **wīrǣz* in het ggm. **wērǣz* (ohgd. *wer*, ndl. met rekking vóór *r*: *weerwolf*). Op deze klankwet zijn nogal wat

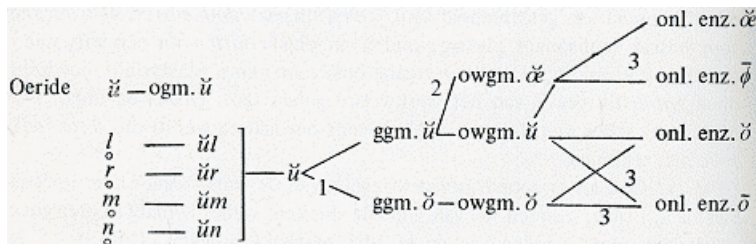
uitzonderingen: vgl. de in 15.2 genoemde vorm *gistigan*. Als deze vorm inderdaad met behulp van analogie kan worden verklaard, dan hebben we hier met een schijnbare uitzondering te doen. Er zijn aanwijzingen dat we ook met klankwettige uitzonderingen rekening moeten houden: nl. dat de *ǣ*-Umlaut verhinderd wordt door een *j* in de volgende syllabe. Vgl. ags. *nistian* naast *nest* (lat. *nīdus* uit oeride. **nīzdōs*), mnl. *nisten* - *nest*. In de gevallen 4 en 5 werkt een klankwet die inhoudt dat ogm. *ě* ggm. *ī* wordt, als er een nasaal + consonant subsidiair lange nasaal volgt of als er in de volgende syllabe een *i*, *j* of *u* staat. In het laatstgenoemde geval wijzigt de articulatieplaats van de stamvocaal zich weer in de richting van de Umlautsfactor: de stamvocaal krijgt dezelfde graad van geslotenheid als *i*, *j* en *u*. In osa. *bindan* heeft de overgang vóór nasaal +consonant plaatsgevonden, in ohgd. *mitti* vóór een volgende *j* (vgl. nog got. *midjis*). Dat de overgang ook vóór *i* en *u* plaatsvindt, bewijzen ohgd. *gibit* 'hij geeft' van het werkwoord *geban* (got. *giban*) en ohgd. *situ* 'zede' (gr. *ēthos* met de oude *ē*). Vgl. voor het laatste woord du. *Sitte* (ndl. *zede* met rekking).

OPM. 1: Ook als er sprake is van wijziging van de stamvocaal onder invloed van de *i*, *j* of *u*, kunnen we van Umlaut spreken, welke Umlaut echter goed gescheiden moet worden van de in 14.1 besproken owgm. *ī*-Umlaut: 1. er is verschil in periode (ggm. tegenover owgm.), 2. de ggm. Umlaut vindt ook vóór *u* plaats, 3. de ggm. Umlaut wordt niet verhinderd door *χt* en *χχ*. Bij de ggm. Umlaut gaat het om een meer gesloten worden van de vocaal (bij de ggm. *ǣ*-Umlaut om een meer ópen worden), bij de owgm. *i*-Umlaut om een naar voren schuiven van de vocaal (palatalisatie, vgl. de verhinderende velaire factoren *χt* en *χχ*).

OPM. 2: De afwisseling *ě* - *ī* ohgd. *geban* - *gibit* (du. *geben* - *gibt*) is ontstaan door de ggm. *i*-Umlaut en heeft als basis derhalve de ogm. *ě*, de afwisseling in ags. *nest* - *nistian* daarentegen is ontstaan door de (ggm.) *ǣ*-Umlaut en heeft als basis de ogm. *ī*.

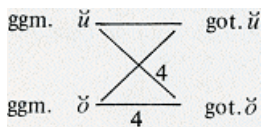
16 GGM. ũ, ǫ

Schema A:

- 1 = a-Umlaut
 2 = i-Umlaut
 3 = rekking

Schema B:

- 4 = vóór r , χ en χ^u

16.1. Gotisch, Gemeengermaans

De verdeling van ggm. \check{u} en \check{o} is complementair geweest: \check{u} vóór i , j of u in de volgende zwakgeaccentueerde syllabe of vóór nasaal + consonant subsidiair lange nasaal, \check{o} in de overige gevallen; \check{u} en \check{o} zijn dus varianten van één foneem geweest. (Let op de parallellie met \check{i} en \check{e} ; zie 15.1.) Om die reden worden ze ook in dit hoofdstuk samengenomen. In het Gotisch vinden we evenals bij \check{i} en \check{e} een andere verdeling: \check{o} <aú> vóór r , χ en χ^u , \check{u} in de overige gevallen, maar ook op deze distributieregel bestaan al in het historische Go-

tisch uitzonderingen (zie 3.3). Voor de overgang van Ggm. naar Got. formuleren we de volgende klankwetten, die parallel lopen met de in 15.1. geformuleerde wetten: ggm. *ũ* blijft in het Got. *ũ* maar wordt *ō* vóór *r*, *χ* en *χ^u* ggm. *ō* wordt *ũ* maar blijft *ō* vóór *r*, *χ* en *χ^u*. Belangrijk is wederom de vaststelling dat ook in het geval van *ũ* en *ō* het Got. niet representatief is voor het Ggm.

16.2. Gemeengermaans > Nederlands

We vergelijken hieronder ohgd. of osa. vormen (representatief voor het Ggm.) met ndl. De niet representatieve got. vormen worden weer tussen haakjes toegevoegd.

1	ohgd. <i>gibuntan</i> <i>wunta</i>	ndl. <i>gebonden</i> <i>wond</i>	(got. <i>bundans</i>) (<i>wunds</i>)
2	<i>giholfan</i> <i>tohter</i>	<i>geholpen</i> <i>dochter</i>	(<i>hulpans</i>) (<i>daúhtar</i>)
3	<i>sunu</i> <i>judo</i>	<i>zoon</i> (mnl. <i>sonē</i>) <i>Jood</i> (mnl. <i>Jode</i>)	(<i>sunus</i>) (<i>Judáius</i>)
4	<i>ginoman</i> <i>gibotan</i>	<i>genomen</i> <i>geboden</i>	(<i>numans</i>) (<i>budans</i>)
5	<i>fulljan</i> <i>thunni</i>	<i>vullen</i> <i>dun</i>	(<i>fulljan</i>) (-)
6	<i>ubil</i>	<i>euvel</i>	(<i>ubils</i>)

Samengevat:

1. ggm.	<i>ũ</i>	-	ndl.	<i>ō</i>	<o>
2. ggm.	<i>ō</i>	-	ndl.	<i>ō</i>	<o>
3. ggm.	<i>ũ</i>	-	ndl.	<i>ō</i>	<o/oo>
4. ggm.	<i>ō</i>	-	ndl.	<i>ō</i>	<o/oo>
5. ggm.	<i>ũ</i>	-	ndl.	<i>œ</i>	<u>
6. ggm.	<i>ũ</i>	-	ndl.	<i>ø</i>	<eu>

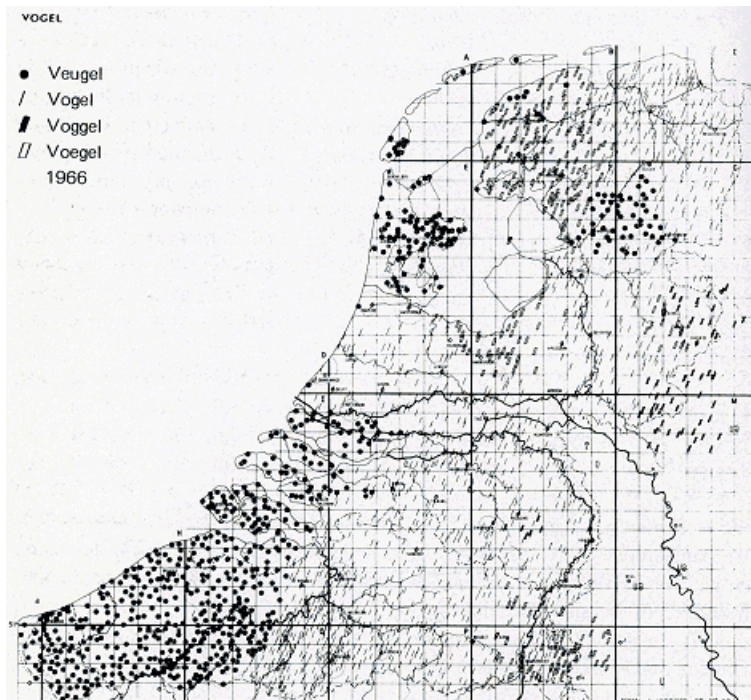
We constateren dat ggm. *ũ* en *ō* in gesloten syllabe tot *ō* zijn samengevallen. We constateren verder dat ook in open syllabe samenvallende plaatsgevonden en wel tot *ō*; hiervoor is de onl. klankwet van de rekking in open syllabe met hoofdaccent verantwoordelijk (vgl. 14.1 en 15.2 voor de rekking van *ǣ*, *ě* en *ī*). In geval (5) heeft i-Umlaut plaatsgevonden tot *œ* (vgl. 14.1 voor i-Umlaut van *ǣ*), in geval (6) is bovendien rekking opgetreden tot *ø*.

In het Duits zijn *ũ* en *ō* niet zoals in het Ndl. samengevallen: vgl. *gebunden* naast *geholfen* en *Jude* naast *geboden*. (In *Sohn* (ohgd. *sunu*) is de *ō* aan de *n* toe te schrijven; in *genommen* is de rekking achterwege gebleven).

OPM. Voor de <eu>-spelling zie 23.3.

16.3. Spontane palatalisatie en i-Umlaut

In de kustdialecten, ook soms in andere dialecten, vindt men œ of ø zonder dat er ooit in het woord van een Umlautsfactor sprake was (zgn. spontane palatalisatie). Zo vindt men bijv. naast 17e-eeuws *drok druk* (ohgd. *druc*). Omgekeerd vinden we in woorden met een vroegere Umlautsfactor soms ō : mnl. en 17e-eeuws *locht* naast *lucht* (osa. *luft* i-stam). Naast *zomer* (osa. *sumar*) vindt men dialectisch *zeumer*, naast *vogel* (osa. *fuga*) id. *veugel* (zie kaart 6). Omgekeerd heeft een woord met een vroegere Umlautsfactor

KAART 6
(Daan en Francken 1972)

soms een \bar{o} : standaardndl. *koning* naast dialectisch *keuning* (osa. *kuning*). Deze wisselingen kwamen al in het Mnl. voor. Betekenisdifferentiatie is opgetreden bij *dof - duf*, *knol - knul*, *stolp - stulp*, *sproke - spreuk*. Het ligt het meest voor de hand in de gevallen *zeumer* en *veugel* eerst spontane palatalisatie aan te nemen, daarna rekking.

OPM. 1. Een westelijke vorm *leugen* (ggm. **lŭgīnǎ-*) kan zowel op i-Umlaut als op spontane palatalisatie wijzen.

OPM. 2. De opvatting kan worden verdedigd dat, afgezien van een smalle kuststrook, de i-Umlaut in het westen beperkt bleef tot de \check{a} . De i-Umlaut van \check{u} zou dan, evenals die van d lange vocalen (vgl. 18.2, 20.2 en 24.2), oostelijk geweest zijn. De spontane palatalisatie is wél westelijk geweest.

16.4. Dialectische verschillen

In 16.2 is voor het Ndl. als samenvallingsprodukt in gesloten syllabe \check{o} gegeven. In sommige dialecten, o.a. het Drechterlands, is het oude verschil bewaard. In genoemd dialect vinden we *dochter* met [ɔ] en *wond* met [ɔ̄]. Betekenisoppositie komt o.a. voor bij *dol* [ɔ] 'malle meid' en *dol* [ɔ̄] 'niet meer pakkend' (van een schroef gezegd). [ɔ] en [ɔ̄] kunnen dus de status van fonemen hebben. Voor het hedendaagse ABN kan over het algemeen gesteld worden dat er maar één foneem \check{o} voorkomt; op het oude leesplankje van Hoogeveen werden echter *bok* [ɔ̄] en *hok* [ɔ] nog onderscheiden. Voorzover nog een verschil tussen [ɔ] en [ɔ̄] voorkomt, is dat combinatorisch bepaald; het hangt af van de omringende consonanten: *doch* met [ɔ] vóór χ , *dom* met ϱ vóór m . De [ɔ] klinkt over het algemeen wat verzorgder dan de [ɔ̄].

Het zuidelijke Mnl. heeft het foneemverschil niet meer gekend, als we dat althans uit het ontbreken van spellingverschil mogen afleiden. Spiegel noemt het nog in zijn *Twespraack* (1584), evenals Ten Kate in zijn *Aenleiding* (1723). In het beschaafde Amsterdams bestond het dus nog tot in de 18e eeuw.

OPM. 1 De [ɔ] wordt wel scherpkorte, de [ɔ̄] zacht korte \check{o} genoemd. Men vindt vaak \check{o} genoteerd tegenover \acute{o} .

OPM. 2 Het is niet altijd zo dat het (foneem-)verschil \acute{o} - \check{o} recht toe recht aan teruggaat op het owgm. verschil tussen \check{u} en \check{o} . Zo onderscheidt Spiegel *stok* met \check{o} (bij hem < \acute{o} >) van *bok* met \acute{o} (bij hem < \acute{o} >); in het Ohgd. hebben beide woorden echter een \check{o} (*stock*, *bock*). En zo heeft ook het Drechterlands *bok* met \acute{o} i.p.v. \check{o} . Blijkbaar moeten we met secundaire ontwikkelingen (invloed van omgevende consonanten?) rekening houden. Voor verdere dialectische verschillen zie 16.3.

16.5. Alternanties en gelijkmakingen

Alternanties die teruggaan op ggm. \check{u} - \check{o} (zonder Umlautsfactor en in gelijksoortige syllaben), kunnen we voor het Ndl. niet verwachten, omdat immers zowel in open als in gesloten syllabe samenvall heeft plaatsgevonden. i-Umlaut kan tot alternanties leiden o.a. van het type \check{o} - $\check{o}\check{e}$; *vol* (ohgd. *fol*) - *vullen* (ohgd. *fulljan*) en van het type \bar{o} - \bar{o} (in beide gevallen met rekking): *gespro-*

ILLUSTRATIE

Het leesplankje van Hoogeveen.

ken - spreuk, en rekking tot alternanties van het type *ǫ - ȝ*: *god - goden*. Van *ǫ - ȝ* is geen goed voorbeeld.

16.6. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken weer een aantal ohgd. of osa. vormen, die representatief zijn voor het Ggm., met lat. (de got. als niet representatief zijn weer tussen haakjes gegeven):

1.	osa	<i>juk</i>	(ndl. <i>juk</i>)	lat.	<i>iugum</i>	(got. <i>juk</i>)
2.	ohgd.	<i>mord</i>	(ndl. <i>moord</i>)		<i>mors, mortis</i>	(<i>maúrþr</i>)
3.		<i>hund</i>	(ndl. <i>hond-erd</i>)		<i>centum</i>	(<i>hund</i>)

In geval 1 is voor het Oeride. een *ǔ* gereconstrueerd, die we ook nog voor het Ogm. aannemen. Verder is ogm. *ǔ* in combinatie met een liquida of nasaal ontstaan uit oeride. sonantische liquida of nasaal: *l, r, m, ŋ*. In het Lat. vinden we daarvoor, respectievelijk *ǫl, ǫr, ǫm, ǫn*. Vgl. *mors, mortis* en *centum*.

OPM. 1. Voor laatstgenoemde vorm gaan we uit van een oeride. vorm met een *m*: **km̥tóm* op grond van lit. *šim̃tas*, waar we de *m* nog terugvinden. Voor volgende dentaal is die *m* dan *n* geworden zowel in het Lat. als in het Ogm.

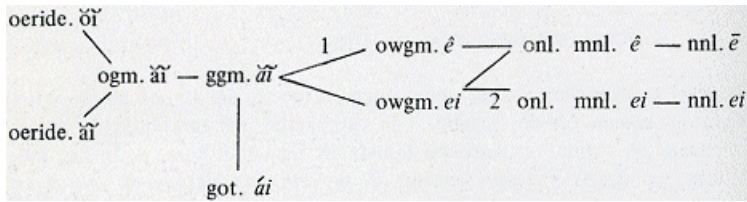
OPM. 2. Soms ontwikkelt de *ǔ* zich niet vóór maar achter de liquida of nasaal, bijv. in ohgd. *fluhtum* 'wij vlochten' naast en onder invloed van de infinitief *flehtan* waarin de vocaal achter de liquida staat.

In het Ggm. vindt a-Umlaut plaats van *ǔ* tot *ǫ*. Hierdoor ontstaat weer een nieuwe *ǫ*; de oude oeride. *ǫ* was immers in het Ogm. een *ǣ* geworden (zie 14.4). (Dat de door a-Umlaut ontstane *ǫ* geen *ǣ* wordt, is in feite een bewijs dat de overgang van oeride. *ǫ* in *ǣ* aan het ontstaan van de nieuwe *ǫ* voorafgaat; we drukken dat uit door de laatste verandering ggm. en de eerste ogm. te noemen.) De a-Umlaut wordt verhinderd door nasaal + consonant subsidiair lange nasaal en door een *j* in de volgende syllabe: vgl. ohgd. *gibuntan, wunta, fulljan* (vgl. de a-Umlaut van *ǣ* tot *ǣ*; zie 15.5).

OPM. 3. De beide vormen van a-Umlaut en de overgang van *ǣ* tot *ǣ* (zie 15.5) hebben geleid tot de synchrone toestand van het Ggm. zoals beschreven in 15.1 en 16.1: de gesloten vocaal (*ǣ, ǣ*) vóór *i, j* of *u* in de volgende syllabe en voor nasaal + consonant subsidiair lange nasaal, de meer open vocaal (*ǣ, ǣ*) in de overige gevallen.

17 GGM. *ǣ*

Schema:

- 1 = vóór *r, χ, w* en in de Auslaut
 2 = vóór *i* of *j* in de volgende syllabe.

OPM. *ǣ* en *ǫ* zijn als bifonematisch bedoeld, *ai* als monofonematisch. *ê* wordt binnen een bepaalde periode of dialect als teken gebruikt ter onderscheiding van de door rekking ontstane *ē* (resp. vanouds lange en gerekte klank). *ê* is in dit verband een overkoepelend teken voor alle klankwaarden die niet gelijk zijn aan *ē* [e.].

17.1. Gemeengermaans > Nederlands

De combinatie *ǣ* wordt hier apart behandeld, omdat ze geheel eigen reflexen heeft in het Ndl., nl. *ei* en *ē*. De spellingen zijn resp. <ei> en <e/ee>. We vergelijken hieronder een aantal got. en ndl. woorden. De got. woorden kunnen min of meer als representatief voor het Ggm. worden beschouwd.

1a got.	<i>sáir</i>	- ndl.	<i>zeer</i>
1b	<i>fáih</i>		<i>vete</i> (mnl. <i>vede</i>)
1c	<i>sáiws</i>		<i>zee</i>
1d	<i>wái</i>		<i>wee</i>
2	<i>háipi</i>		<i>heide</i>
3	<i>stáins</i>		<i>steen</i>

We constateren op grond van deze en andere vormen dat het Ndl. altijd *ē* heeft vóór *r* (1a), vroegere *χ* (1b), vroegere *w* (1c) en in de Auslaut (1d), terwijl voor de overige gevallen geldt dat we *ei* vinden voor vroegere *i* of *j*

in de volgende syllabe (2) en anders weer \bar{e} (3). In het Duits vinden we ook in de laatstbedoelde gevallen <ei> (huidige uitspraak: [ai]). Vergelijk: *sehr, Fehde, See, Weh, Heide, Stein*. (De oude χ en w worden niet meer in alle vormen teruggevonden, maar vergelijk bij *vete* het ohgd. *-fêhida*, waarin de <h> de klankwaarde χ heeft, en bij *zee* de oude gen. sg. van het Mnl. *sewes* en het verwante woord *Zeeuwen*.)

OPM. In de $j\bar{o}$ -stam *háipi* stond een i of j in de volgende syllabe; voor de a -stam *stáins* gold dat niet.

Conform het schema kunnen we ons de gang van zaken als volgt voorstellen: ggm. $\bar{a}i$ wordt in het Owgm. \hat{e} vóór r , χ , w en in de Auslaut en wordt in de overige gevallen ei ; deze ei blijft in het Onl. ei vóór i of j in de volgende syllabe en wordt (anders dan in het Duits) in de overblijvende gevallen \hat{e} . In het geval dat $\bar{a}i$ staat vóór r , gevolgd door j , ontstaat volgens de geschetste gang van zaken \hat{e} : ggm. $*l\bar{a}izj\bar{a}n >$ owgm. $*lairj\bar{a}n >$ *leren* (vgl. got. *láisjan* met waarschijnlijk analogische s). Op grond van de j in de volgende syllabe zouden we een vorm met ei verwachten; de r geeft als factor echter al in een vroeg stadium de doorslag. Verder blijkt de verandering van z in r (rhotacisme: zie 31.5.6) ouder te zijn dan die van ai in \hat{e} . In het Standaardndl. valt \hat{e} samen met \bar{e} in \bar{e} (zie 17.4).

OPM. Hoe precies de klankwaarde van de \hat{e} in oudere fasen was, is onzeker. In hedendaagse dialecten (zie 17.3) vinden we vaak een ie-achtige klank, bijv. [iə].

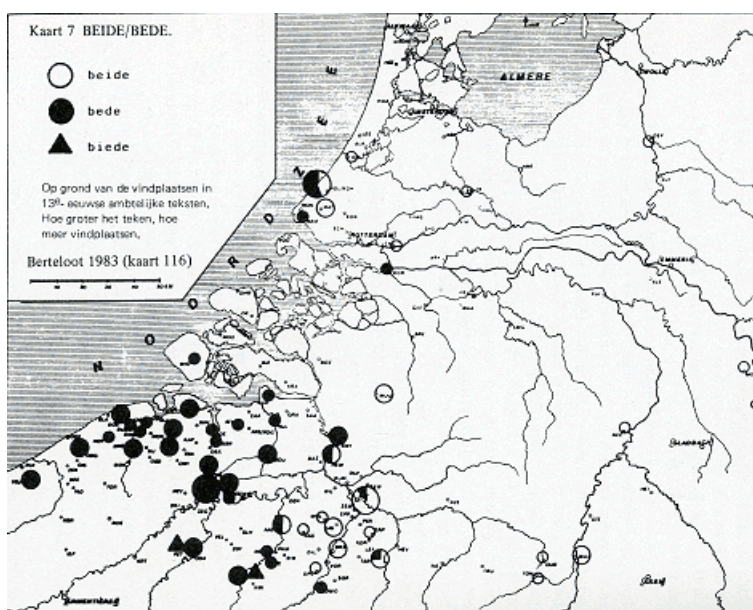
17.2. Alternanties en gelijkmakingen

Een voorbeeld van een alternantie kan zijn *gereed* tegenover *bereid*, resp. een oude \bar{a} - en een oude $j\bar{a}$ -stam: vgl. got. *garáips* \bar{a} -stam, ohgd. *bireiti* $j\bar{a}$ -stam. Heel vaak heeft gelijkmaking plaatsgevonden: zo is het oude *eek* (vgl. nog *eekhoorn*) vervangen door *eik* onder invloed van het stoffelijk bijv. nw. *eiken*, mnl. *eikijn*; omgekeerd heeft *helen* \hat{e} (standaardndl. \bar{e}) in plaats van ei (vgl. got. *háiljan*) onder invloed van het adj. *heel* (got. *háils* \bar{a} -stam).

OPM. Een $j\bar{a}$ -stam betekent dat in de oude casusuitgangen, dus in volgende syllaben, een j voorkwam.

17.3. Dialectische verschillen

Het Vlaams heeft een duidelijke voorkeur voor de \hat{e} (hedendaagse klankwaarde: [iə]), ook wanneer in de volgende syllabe i of j stond, het oostelijke Limburgs evenals het Du. voor de ei ook wanneer dat niet het geval was. Met dit gegeven moeten we rekening houden bij mnl. teksten; vgl. in de vlaamse *Reinaert* *beede* voor *beide* (osa. *bêthia*) (zie kaart 7), *cleene* voor *cleine* (ohgd. *chleini*), *ghereeden* voor *ghereiden* (got. *ráidjan* 'in orde brengen') en bij de limburgse Hendrik van Veldeke in zijn *Sint Servaes-*

KAART 7

Legende *weit* voor *weet* (got. *wáit*), *eyne* voor *eene* (got. *áins* ã-stam), *gheheiten* voor *gheheeten* (got. *háitans*).

Deze dialectverschillen werken tot in het Standaardnederlands door: zo vinden we daar *schede* i.p.v. het verwachte *scheide* (vgl. osa. *skêthia* met *i* wellicht onder vlaamse, in ieder geval zuidelijke invloed, terwijl *-stein* in kasteelnamen (o.a. in *Loevestein*) in oostelijke richting wijst (vgl. got. *stáins* ã-stam). Ontleningen aan het Duits zijn *heimwee* (tegenover *heem*) en *geheim* (het Duits heeft nu *Geheimnis*).

Voor *ei* komt dialectisch wel *ai* of *ē* voor: *ai* bijv. in het Rotterdams, *ē* bijv. in het Haags en Leids (het Amsterdams kan zelfs *ā* hebben). Deze dialectische waarden gelden ook voor *ei* met andere oorsprong (zie 17.4). Voor typische dialectklanken voor *ê* zie eveneens 17.4.

OPM. 1. Een ingweonse ontwikkeling van *ǎĩ* tot *ā* vertoont de plaatsnaam *Haamstede* naast *Heemstede* en *heim*.

OPM. 2. Voor het Hollands moet misschien rekening worden gehouden met bewaard blijven van de *ei* vóór dentaal: *scheiden* (ook in het Standaardndl.; got. *skáidan*), *vleis* 'vlees'.

17.4. Samenval van klanken

De *ei* uit *ǎĩ* is al in het Mnl. samengevallen met *ei* uit *ě* vóór nasaal + dentaal en de *ei* uit de owgm. klankgroepen *ǎgĩ*, *ěg* en *ĩgĩ* (zie 14.2.). Vgl. *heide* (*ei* uit *ai*), *einde* (*ei* uit *ě* vóór nasaal + dentaal) en *zeide* (*ei* uit *ǎgĩ*). Voor de verhouding tot *ei* <ij> zie 22.3.

In het Standaardndl. is de *ê* uit *ai* (de vanouds lange klank) samengevallen met de *ē* die door rekking ontstaan is uit *ě* of *ĩ* (zie 14.1 en 15.2): *steen* (*ê* uit *ǎĩ*), *geven* (*ē* uit *ě*), *schepen* (*ē* uit *ĩ*), *veen* (*ē* uit *ě* uit *ǎ*). Synchroon voor het Standaardndl. kunnen we dus niet meer het tekenverschil *ē/ê* maken; in alle gevallen is de klankwaarde immers [e:], vóór *r* [l:]. Om historisch-grammaticale redenen wordt het echter wel gehandhaafd.

Het verschil tussen de gerekte: *ē*, en de vanouds lange klank: *ê*, moet in sommige hollandse dialecten, in ieder geval in het zich ontwikkelende Standaardndl., al vroeg verdwenen zijn. Spiegels *Twespraack* (1584) geeft het verschil niet meer; Ten Kate (*Aenleiding*, 1723) betreurt het verdwijnen ervan in Amstelland en Rijnland (Amsterdam, Leiden), vermeldt het echter nog voor Maasland (Rotterdam).

Een eigenaardigheid in sommige hollandse dialecten (bijv. Katwijkse en Schevenings) is het optreden van een *ī* voor *ê* vooral vóór dentaal. In die dialecten vinden we dus geen samenval, althans niet over de hele linie. Deze *ī*-vormen zijn goed bekend uit de hollandse kluchten van de 17e en 18e eeuw, in de taal van boeren en buitenlui, die met die vormen als boers werd gekarakteriseerd. Uit Bredero's *Klucht van de koe* noteren we *ien*, *gien*, *miest*, (*ich*) *mien*, *giesten* 'geesten, vrolijke kwanten'. Het verschil tussen *ē* en *ê*

komt ook nog in het Zeeuws, Vlaams en Brabants voor; de klankwaarde van *ê* is dan vaak de al eerder genoemde diftong [iə]. *ē* klinkt dan als [e:]. Voor de, voor het grootste deel zuidelijke, mnl. teksten moeten we ook rekening met klankverschil houden. In vele teksten constateren we:

1. dat *ê* zelden rijmt op *ē*, bijv. niet in de Reinaert;
2. dat *ê* zij het niet altijd consequent in open lettergreep met <ee> gespeld wordt, *ē* daarentegen altijd met <e>.

Het spellingverschil komt vooral in vlaamse teksten voor. Voorbeelden: *ghebeten, weten, lesen, wesen* met *ē* (vgl. got. *bitans, witan, lisan, wisan*) tegenover *beede, cleene, ghereeden* met *ê* (vgl. got. *bái, ohgd. chleini, got. ráidjan*). Hoe het uitspraakverschil in het Mnl. was, is moeilijk te achterhalen. <ie>-spelingen, die vooral vóór dentalen optreden, wijzen voor sommige streken op een met [iə] verwante klankwaarde van *ê*. Een oudere klankwaarde kan [ɛə] of [ɛ:] geweest zijn.

OPM. 1. In de nog niet herziene spelling van De Vries en Te Winkel werd op etymologische gronden nog spellingverschil gemaakt: <weten> naast <steenen>.

OPM. 2. De *ê* wordt wel de scherplange, de *ē* de zachtlange *ee* genoemd. Deze terminologie, trouwens ook de grote overeenkomst in de gebruikte tekens: *ê/ē*, suggereert ten onrechte dat de bedoelde klanken nog iets gemeen (gehad) hebben, iets *ee*-achtigs. Ze verschilden en verschillen echter evenzeer als bijv. in het Standaardndl. de *ā* en de *ē*, d.w.z. er was en er is foneemverschil; vgl. mnl. *bede* 'gebed' met *ē* en *beede* 'beide' met *ê*; vgl. verder Zeeuws *stenen* 'steunen' met *ē* en *steenen* 'stenen' met *ê* = [iə].

17.5. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken twee got. woorden (representatief voor het Ogm.) met lat. en griekse; de laatste zijn altijd min of meer representatief voor het Oeride.

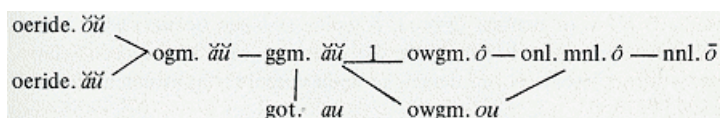
1.	got.	<i>áiws</i> <i>áins</i>	lat.	<i>aevum</i> <i>ūnus</i>	gr.	<i>aiōn</i> <i>oinos</i>
----	------	----------------------------	------	-----------------------------	-----	-----------------------------

In geval 1 is oeride. *ǣ* gereconstrueerd, in geval 2 oeride. *ō*. Het Lat. is slechts representatief voor het Oeride. in geval 1, waarbij we <ae> de klankwaarde *ai* toekennen.

We zien dus dat ook in de combinatie met *ǣ* oeride. *ō* zowel als oeride. *ǣ* in het Ogm., Ggm. als *ǣ* worden teruggevonden (vgl. 14.4). Hieruit wordt duidelijk dat we terecht voor Oeride., Ogm. en Ggm. combinaties van twee korte tautosyllabische vocalen aannemen. In ieder geval moet het eerste element met de in 14.4 besproken vocalen (*ō, ǣ*) worden geïdentificeerd.

18 GGM. *ǣ*

SCHEMA:

1 = vóór *r*, *χ* en dentaal

OPM. *ǣ*, *ǣ* zijn als bifonematisch, *au*, *ou* als monofonematisch bedoeld. *ǣ* wordt binnen bepaalde perioden of dialecten als teken gebruikt ter onderscheiding van de door rekking ontstane *ǣ* (resp. vanouds lange en gerekte klank). *ǣ* is in dit verband een overkoepelend teken voor alle klankwaarden die niet gelijk zijn aan *ǣ* [o.].

18.1. Gemeengermaans Nederlands

De combinatie *ǣ* wordt apart behandeld, omdat ze een geheel eigen reflex in het Ndl. heeft, nl. bijna altijd *ǣ*. De spelling is <o/oo>. We vergelijken een aantal got. en ndl. woorden:

1a.	got.	<i>hláupan</i>	-	ndl.	<i>lopen</i>
1b.		<i>áugo</i>	-		<i>oog</i>
2a.		<i>áuso</i>	-		<i>oor</i>
2b.		<i>háuhs</i>	-		<i>hoog</i>
2c.		<i>stáutan</i>	-		<i>stoten</i>

We kunnen ons de gang van zaken als volgt voorstellen: ggm. *ǣ* wordt in de owgm. periode *ǣ* vóór *r* (ook *r* uit *z*), *χ* en dentaal en *ou* in de overige gevallen; in het Onl. wordt echter ook *ou* alsnog tot *ǣ*. In het Standaardndl. valt *ǣ* met *ǣ* in *ǣ* samen. De *ou* (huidige uitspraak [ɑy]) vinden we echter nog buiten de genoemde posities in het Duits terug: vgl. du. *laufen*, *Auge*; *Ohr*, *hoch*, *stossen*.

OPM. 1. Slechts in één positie, nl. vóór *w*, wist de *ou* zich te handhaven: *schouwen* (got. *usskáus* 'voorzichtig', du. *schauen*).

OPM. 2. Hoe precies de klankwaarde van *ô* in vroegere fasen was, is onzeker: mogelijk *uə* of nog *ɔə*. Zie voor hedendaagse klankwaarden 18.2.

18.2. Dialectische verschillen

Opmerkelijk zijn diftongen als [ɔə], [ɔə] en [uə] voor *ô* zoals die voorkomen in zuidelijke dialecten (Vlaams en Brabants). Het Oostvlaams heeft overigens een *y*-klank (met palatalisatie) en in het Westvlaams vinden we weliswaar een diftong vóór dentaal maar vóór labiaal of velair een monoftong *ō*. Zie verder kaart 8. Ook een groot deel van het Zeeuws differentieert naar volgende consonant: *uə* vóór dentaal (*groot*), *ō* (soms nog iets opener) vóór labiaal of velair (*boom*, *rook*). In vele hollandse dialecten, bijv. Katwijk en Schevenings, wordt *ô* steeds als een dergelijke open vocaal teruggevonden, dus ook in *groot*.

Voor oostelijke dialecten moeten we rekening houden met i-Umlaut van uit *ǣ* ontstane *ô*: *ō*, bijv. *geleuven* voor *geloven* (got. *galáubjan*). (In het Du. hier geen Umlaut vóór *b*: *glauben*.) Zie kaart 8 en 18. Uit het oosten komt *sneu* naast zonder Umlautsvocaal *snood* (mnl. *snode*). (Wél i-Umlaut heeft het Du. in *lösen* (got. *láusjan*, mnl. *losen*) en *gläubig* (ndl. *gelovig*), met resp. Umlaut van *ô* en *ou*).

OPM. Een ingweonse (maar niet angelsaksische) ontwikkeling van *ǣ* tot *ā* vertoont het toponiem *Kaag* naast *Koog*.

18.3. Samenval van klanken

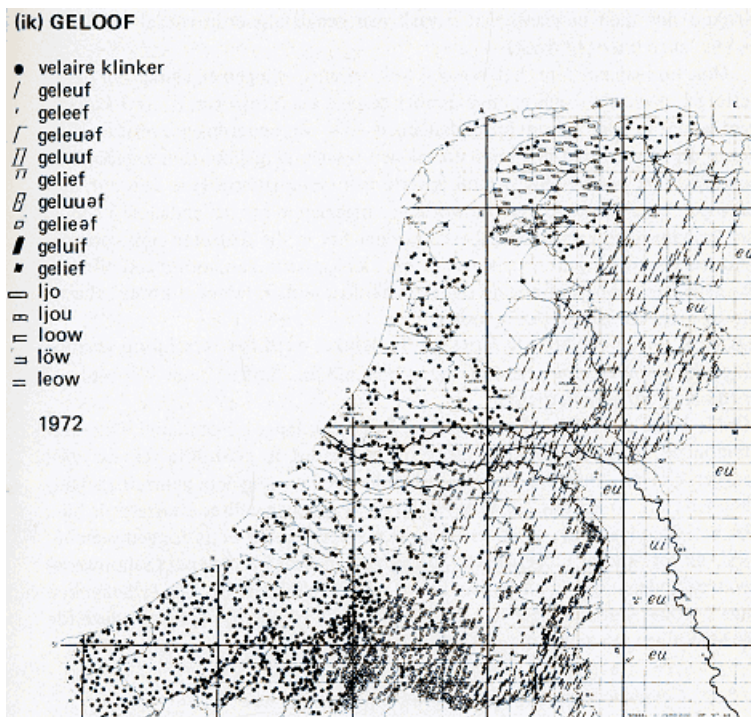
De *ô* uit *ǣ* is in het Standaardndl. samengevallen met *ō*, die door rekking uit *ō* of *ǔ* ontstaan is (zie 16.2.). Het is dus voor het Standaardndl. synchroon niet verantwoord meer een tekenverschil te maken tussen *ô* en *ō*; om historisch-grammaticale redenen wordt dat toch wel gedaan. Het moderne sammenvallingsproduct is [o.] of, vóór *r*, [ɔ:].

De samenval van *ô* en *ō* moet later plaats gevonden hebben dan die van *ê* en *ē*. Spiegel (*Twespraack* 1584) kent het verschil nog en wil het door middel van diacritische tekenjes in de spelling tot uitdrukking brengen: <óó> voor *ô* en <oo> voor *ō*. Zo onderscheidt hij (het lat. equivalent is van Spiegel, het du. voegen wij eraan toe):

<i>hóóp</i>	'acervus'	'Haufen'	-	<i>hoop</i>	'spes'	'Hoffnung'
<i>róóck</i>	'fumus'	'Rauch'	-	<i>roock</i>	'odor'	'Geruch'
<i>ghelóóf</i>	'fides'	'Glauben'	-	<i>ick loof</i>	'laudo'	'ich lobe'

(Het mod. ndl. equivalent van *roock* is *reuk* met *ō*; zie voor de afwisseling van *ō* en *ō* 16.3.).

Spiegel noemt de klank die hij met <óó> aanduidt, de verlenging van de

KAART 8 (Daan en Francken 1977)

klank waarvoor hij <ó> gebruikt; de vocaal, aangeduid met <oo>, is de verlenging van de met <o> aangeduide (zie 16.4 over de zgn. scherpkope en zachtkope ö).

Ten Kate (*Aenleiding* 1723) signaleert het verdwijnen van het verschil tussen ô en ò in Amstelland en Rijnland, terwijl het dan in Maasland (Rotterdam) nog voorkomt.

De klankwaarde van *ô* moet in het oude Hollands en het zich ontwikkelende Standaardndl. (zoals nu nog in sommige dialecten) tamelijk open geweest zijn, op zijn minst *õ*. Vgl. opm. 2 in 18.1.

Verskil tussen *ô* en *õ* bestaat nog in vele dialecten; behalve in een aantal hollandse dialecten (Katwijk, Scheveningen) in het Zeeuws, Brabants, Vlaams. Voor de *ô* in deze dialecten zie 18.2; *õ* klinkt er als [o.]. Hierbij valt te bedenken dat men in plaats van *õ* vaak een gepalataliseerde vocaal aantreft: *õ̃*, bijv. in *zeumer* (zie 16.3).

Ook nu laat het Mnl. het verschil wel zien in spellingen en rijmen: in open lettergreep wordt *õ* enkel en *ô* dubbel gespeld en rijmen van *õ* op *ô* komen niet voor. Er zijn echter meer dan bij *ē* en *ê* uitzonderingen: woorden die tegen de verwachting in rijmen en teksten waarin dergelijke rijmen gebruikelijk zijn; ook het spellingverskil is verre van systematisch. Hoe deze uitzonderingen ook verklaard moeten worden, aangezien in het hedendaagse Vlaams en Brabants het verschil nog bestaat, moet het in die dialecten ook voor de Middeleeuwen aangenomen worden. Als klankwaarde kan voor *ô* een diftong *uə* gegolden hebben of nog de oudere waarde *ɔə* of *õ̃*. (Voor *ô* komt behalve de spelling <oo> ook <oe> voor.)

OPM. 1. In de spelling-De Vries en Te Winkel werd het verschil op etymologische gronden nog gemaakt: vgl. <hopen> du. 'hopen' met <opeenhoopen> du. 'aufeinanderhäufen'.

OPM. 2. De *ô* wordt wel scherpiange, de *õ* zachtlange *oo* genoemd. Deze terminologie, trouwens, ook de grote overeenkomst in gebruikte tekens: *ô/õ*, suggereert ten onrechte dat de bedoelde klanken nog iets gemeen (gehad) hebben, iets *oo*-achtigs. Ze verschiden en verschillen echter evenzeer als bijv. in het Standaardndl. de *ā* en de *ē*, d.w.z. er was en er is foneemverschil. Vgl. de uit Spiegel aangehaalde voorbeelden en voor het Zeeuws (Schouwens) *boom* 'bodem' met *õ* en *boom* 'boom' met *ô* = *õ̃*. (Hierbij valt te bedenken dat *ô* in het Zeeuws meer dan één klankwaarde voorstelt.) Vgl. voor dezelfde redeneringen ten aanzien van *ê* en *ē* 17.4.

18.4. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken een paar got. woorden met lat. en griekse:

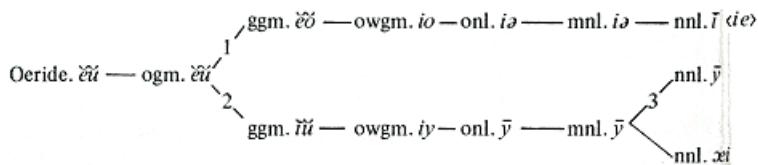
1.	got.	<i>áukan</i>	lat.	<i>augēre</i>	gr.	<i>auksanein</i>
2.		<i>ráups</i>		<i>rūfus</i>		-
3.		<i>háusjan</i>		-		(a)kouein

In geval 1 is oeride. *ǣ* gereconstrueerd, in geval 2 oeride. *ǫ̃*. Grieks en Lat. kunnen dus alleen in het eerste geval als min of meer representatief voor het Oeride. worden beschouwd (N.B. gr. <ou> wordt als [u:] uitgesproken.) Ook nu constateren we de verandering van oeride. *ǫ̃* en *ǣ* in ogm., ggm. *ǣ*, ook

dus in combinatie met *ǔ*. Dat betekent dat we ook nu voor de betreffende perioden combinaties van korte tautosyllabische vocalen moeten aannemen (vgl. 17.5).

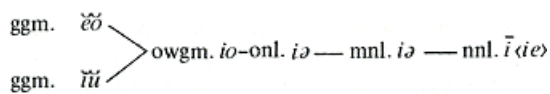
19 GGM. ěǒ, iŭ

Schema A:

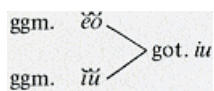

- 1 = in de overige gevallen
 2 = vóór *i, j, u* in volgende syllabe
 3 = vóór *r*

Schema B: ZW

Schema C:

19.1. Gemeengermaans, Gotisch

Ggm. ěǒ en iŭ kwamen in complementaire distributie voor: iŭ vóór *i, j* of *u* in volgende syllabe, ěǒ in de overige gevallen. (Vgl. hierbij de in 15.1 en 16.1 besproken distributieregels voor ggm. ĩ en ě en ggm. ŭ en ő.) Beide foneemcombinaties treffen we in het Got. als *iu* (monofonematisch) aan (schema C). Het Got. is derhalve maar ten dele representatief voor het Gemeengermaans.

19.2. Gemeengermaans > Nederlands

Aan ggm. *ěǿ* en *ĩũ* wordt een apart hoofdstuk gewijd, omdat ook deze foneemcombinaties eigen reflexen in het Ndl. hebben. We vergelijken eerst een aantal got., ohgd. en ndl. woorden (de slechts ten dele representatieve got. woorden staan tussen haakjes):

1.	(got.	<i>biudan</i>)	ohgd.	<i>biotan</i>	ndl.	<i>bieden</i>
2a.	(<i>piudisks</i>)		<i>diutisc</i>		<i>Duits</i>
2b.	(<i>stjurjan</i>)		<i>stiuren</i>		<i>sturen</i>
2c.	(-		<i>hiutu</i>		<i>huid(ig)</i>

Ohgd. *io*, in *biotan*, vertegenwoordigt ggm. *ěǿ*, ohgd. *iu* ggm. *ĩũ*. De diftong *io* hebben we in de schema's al voor het Owgm. aangenomen: in het Onl. ontstaat daaruit door reductie van de tweede component *iə*, welke diftong we ook nog voor latere perioden moeten aannemen, althans voor sommige delen van het taalgebied. In ieder geval nemen we hem nog voor het (oudste) Mnl. aan. De spelling is al vanaf het Onl. <ie>. In deze spelling kan zich nog het oude diftongische karakter weerspiegelen; een andere verklaring is dat <e> verlengingsteken is. In het Standaardndl. vinden we behalve vóór *r* korte monofong [i] <ie>: *bieden*; vóór *r* is de lengte bewaard: *bier*. Voor de ggm. *ĩũ* nemen we blijkens schema A aan dat deze combinatie in het Owgm. tot *iy* is geworden, welke klankwaarde dan ook voor het Ohgd. moet gelden. Deze diftong ontstaat door interne assimilatie: de tweede component past zich aan de eerste aan. Verdergaande assimilatie levert een lange \bar{y} op, die we ook nog voor het Mnl. moeten aannemen. In het Nnl. vindt diftongering tot œi <ui> plaats, die in ieder geval achterwege blijft vóór *r*. mnl. *duutsc*, *sturen*, *hudich*, nnl. *duits*, *sturen*, *huidig*. Mogelijk kwam in het Mnl. hier en daar reeds een klank voor die in de richting van de latere diftong ging. In het Duits ontwikkelt *io* zich tot \bar{i} <ie> (*bieten*) en *iy* zich eveneens via een lange \bar{y} tot een diftong: ɔy (*deutsch*; *steuern*, *heute*). De diftongering vindt hier dus wél vóór *r* plaats, waarbij echter tussen de diftong en de *r* een sjwa ontstaat. In de spelling <ui> had <i> oorspronkelijk waarschijnlijk de waarde van een verlengingsteken: *vuil* met lange \bar{y} kon zo onderscheiden worden van *vul*. Over de geschiedenis van de diftongering zie verder 23.4 en 23.5; voor dialectische verschillen bij œi zie 23.3.

19.3. Alternanties en gelijkmakingen

Met gelijkmaking hebben we rekening te houden bij de sterke werkwoorden van de 2e klasse. In het Ggm. stond daarbij in praesens en infinitief, de zgn. 1e categorie, al naar gelang de klank in de volgende syllabe, *ěǿ* of *ĩũ*. Deze afwisseling is in het Ohgd. nog bewaard; in het latere Du. evenals in het Ndl.

(reeds Mnl.) is de afwisseling door Ausgleich verdwenen ten gunste van de klank uit *ěö*. Vgl.:

got. <i>biudan</i>	-	ohgd. <i>biotan</i>	-	du. <i>bieten</i>	-	mnl. <i>bieden</i>
<i>biuda</i>	-	<i>biutu</i>	-	<i>biete</i>	-	<i>biede</i>
<i>biudis</i>	-	<i>biutis</i>	-	<i>bietest</i>	-	<i>biets</i>
<i>biudip</i>	-	<i>biutit</i>	-	<i>bietet</i>	-	<i>biet</i>
<i>biudam</i>	-	<i>biotumēs</i>	-	<i>bieten</i>	-	<i>bieden</i>
<i>biudip</i>	-	<i>biotet</i>	-	<i>bietet</i>	-	<i>biet</i>
<i>biudand</i>	-	<i>biotant</i>	-	<i>bieten</i>	-	<i>bieden</i>

Het Got. heeft in de corresponderende vormen volgens de regel overal een *iu*. Ohgd. *biotumēs* met *io* voor volgende *ū* berust op analogie naar de andere meervoudsvormen. Een rest van 'klankwettig' *oy* in de duitse 3e pers. sg. praesens indic. hebben we in het dichterlijke *was da kreucht und fleucht* 'wat daar kruipt en vliegt' d.w.z. 'alle levende wezens'.

19.4. Dialectische verschillen

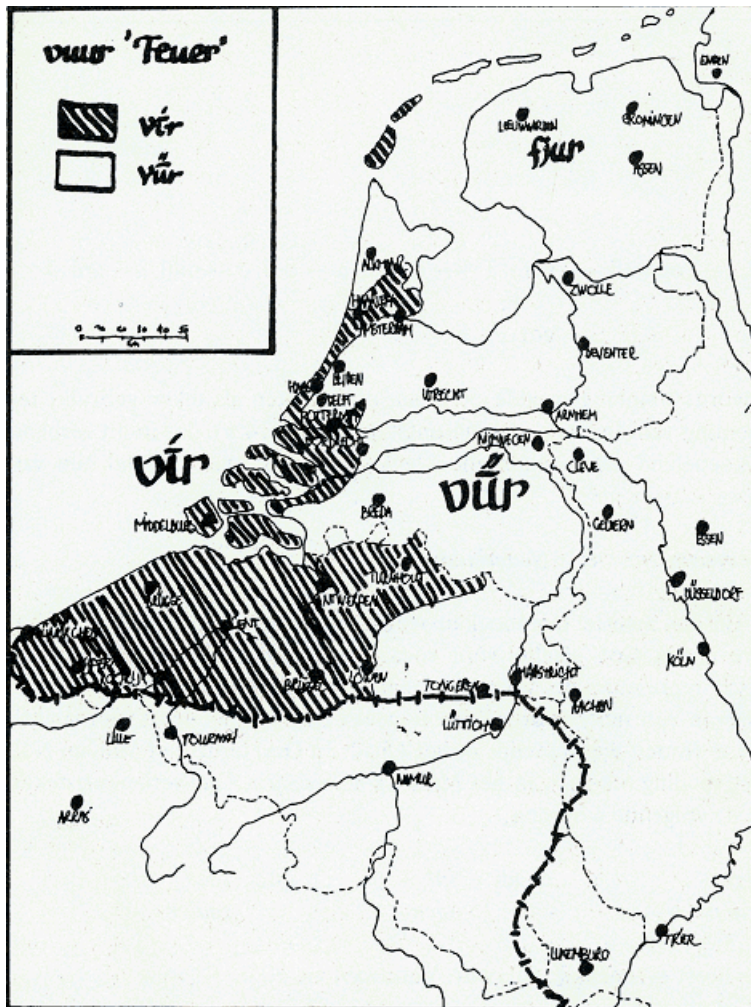
In het ZW van het taalgebied (Zeeland, Vlaanderen, Brabant) met als kern Vlaanderen vallen *ěö* en *ĩũ* samen tot *ī* <ie> (of nog *iə*?). *ĩũ* ontwikkelt zich in dit gebied niet tot *iy* maar tot *io*, welke diftong samenvalt met *io* uit *ěö* en dan verder de ontwikkeling tot *ī* meemaakt. Zie schema B. Het is duidelijk dat de in 19.3. besproken Ausgleich niet geldt voor het ZW., omdat daar immers al klankwettig door het gehele paradigma heen *ī* ontstaat. In hollandse dialecten vinden we nog wel *ī* in plaats van *ȳ* vóór *r*, zo hebben het oude Katwijkse en Schevenings *vier*, *dier* en *stiere(n)* voor *vuur*, *duur* en *sturen* (de *ȳ* van *vuur* heeft overigens niet precies de in dit hoofdstuk behandelde oorsprong). In het 17e-eeuwse Hollands kan men dergelijke vormen veelvuldig aantreffen. Zie kaart 9.

Treffen we *ī*-vormen in het ABN aan, dan zijn ze daarin vanuit het Vlaams doorgedrongen via de literaire taal (schrijftaal); ze staan dan ook stilistisch hoger dan de vormen met *œi* en *ȳ*: vgl. *dierbaar* - *duur*, *diets* - *duits*, *lieden* - *lui(den)*, *kieken* - *kuiken*, *stieren* (*bestiering*) - *sturen*. Er is soms ook van betekenisdifferentiatie sprake. Voor het doublet *rieken* - *ruiken* zie 36.3.2.2.

19.5. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken een tweetal got. woorden (altijd met *iu*) met lat. en griekse:

got.	<i>tiuhan</i>	lat.	<i>dūcere</i>	gr.	-
	<i>kiusan</i>		-		<i>geuomai</i>

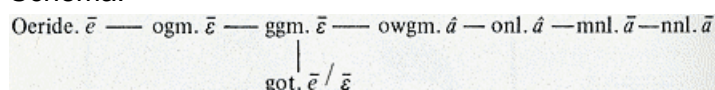

KAART 9
Karte 15 (Frings 1944)

Voor het Oeride. is $\check{e}\check{u}$ gereconstrueerd. Het Lat. met lange \check{u} is niet representatief, het Grieks min of meer wel, als we tenminste <eu> de klankwaarde [ɛy] toekennen. De combinatie $\check{e}\check{u}$ nemen we ook nog voor het Ogm. aan. Ook nu gedragen \check{e} en \check{u} in deze combinatie zich als zelfstandige fonemen: ogm. $\check{e}\check{u}$ wordt door a-Umlaut ggm. $\check{e}\check{o}$ (vgl. 16.6), ogm. $\check{e}\check{u}$ wordt $\check{i}\check{u}$ vóór i, j of u in volgende syllabe (vgl. 15.5).

20 GGM. ε □

Schema:

OPM. \hat{a} wordt binnen bepaalde perioden of dialecten als teken gebruikt ter onderscheiding van de door rekking ontstane \bar{a} (zie 14.1). \hat{a} is in dit verband een overkoepelend teken voor alle klankwaarden die verschillend zijn van \bar{a} = [a.].

20.1. Gemeengermaans > Nederlands

Ggm. \bar{e} (in de meeste handboeken wordt hiervoor het teken $\bar{æ}$ gebruikt) vinden we in het Got. slechts vóór vocaal als \bar{e} terug: alleen in dat geval is het Gotisch representatief. Vóór consonant vinden we een geslotener klank, nl. \bar{e} . Daarvan zijn meer voorbeelden te geven dan van het geval vóór vocaal. De owgm. \hat{a} vinden we duidelijk in het Ohgd. en Osa. terug; het Mnl. en Ndl. hebben \bar{a} : spelling <a/aa>, in het Mnl. <a/ae> waarin <e> verlengingsteken was. Vgl. de volgende woorden:

got.	<i>seþs</i>	ohgd.	<i>sât</i>	ndl.	<i>zaad</i>
	<i>sáían</i>		<i>sâen</i>		<i>zaaien</i>

Het Duits heeft eveneens \bar{a} : vgl. *saat*. Voor *sâen* zie 20.2.

20.2. Dialectische verschillen

In ieder geval voor het oosten van het taalgebied moeten we rekening houden met i-Umlaut van \hat{a} : \bar{e} . Voorbeelden van een door i-Umlaut uit \hat{a} ontstane \bar{e} vinden we in de volgende standaardndl. woorden: *scheper* naast *schaap* (osa. *skâp*), *bedeesd* naast *dazen*, en *gedwee*, mnl. *ghedwede* naast mnl. *ghedwade* (ohgd. *gidwâdi*). Deze woorden moeten uit oostelijke dialecten afkomstig zijn; behoudens uitzonderingen vinden we in het westelijke Ndl. en dus ook in het Standaardndl. geen i-Umlaut van lange vocalen en difton-

gen. In het Mnl. rijmt deze \bar{e} op de door rekking ontstane \bar{e} . Het Duits vertoont ook de Umlaut: vgl. *Schäfer*. Ook de vocaal van *säen* moet zo verklaard worden (vgl. osa. *sâian* met Umlautsfactor). Palatale klankwaarden voor \hat{a} vinden we in westelijke gebieden: het Zeeuws heeft doorgaans $\bar{æ}$, welke $\bar{æ}$ o.a. ook nog in het Katwijks voorkomt. Of we hierin nog de oude open klankwaarde van \hat{a} mogen zien, is onzeker. In Noord-Holland boven het IJ is de vocaal geslotener geworden: \bar{e} of *ei* in bijv. *skēp*, *skeip* voor *schaap*. Deze palatale vocalen kunnen als ingweoons gekarakteriseerd worden.

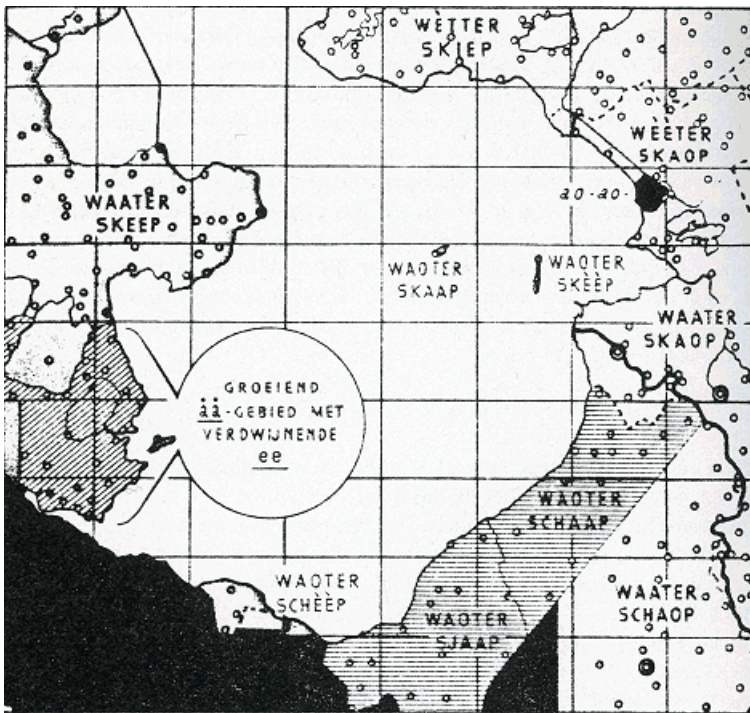
OPM. Bij *kaas* bijv. (ohgd. *châsi*; uit lat. *cāseus*) blijkt de palatale vocaal zowel in oostelijke als in westelijke gebieden voor te komen. Voor de laatste, bijv. Zeeland, moeten we hem dan zien als de normale representant van de \hat{a} , voor de eerste als Umlautsvocaal. Zo komt in Zeeland *kaes* [kae.s] naast *schaep* [sχae.p] (zonder Umlautsfactor) voor, in het Oosten echter *kaes* of *keze* naast *schoap*.

20.3. Samenvall van klanken

De \hat{a} (de vanouds lange vocaal) is in het Standaardndl. samengevallen met \bar{a} (de gerekte vocaal). Het is dus goed beschouwd niet juist daarvoor het tekenverschil te handhaven; alleen om historisch-grammaticale redenen is dit gerechtvaardigd. Deze samenvall moet in de dialecten beneden het IJ en in het zich ontwikkelende Standaardndl. vroegtijdig hebben plaatsgevonden: noch Spiegel noch Ten Kate reppen van een verschil. Waarschijnlijk was het samenvallingsprodukt in een groot deel van Holland aanvankelijk $\bar{æ}$ en heeft zich daaruit, om te beginnen in het 16e- en 17e-eeuwse Amsterdams, een meer open klank \bar{a} ontwikkeld. Deze 'heldere' \bar{a} komt nu althans in een groot deel van de hollandse volkstaal voor, o.a. in de gebieden rond Haarlem en Leiden. In oude Amsterdamse kluchten vindt men de meer palatale vocaal nog wel terug. De hedendaagse Amsterdamse volkstaal heeft een wat donkere \bar{a} -klank.

Ook in de zuidelijke dialecten heeft samenvall plaats gevonden: in het Zeeuws tot $\bar{æ}$, in het Vlaams en het Brabants en ook in het Gronings tot meer velaire vocalen, bijv. \bar{o} . Vgl. Kempenlands *sloap* 'slaap' met \bar{o} en *joor* 'jaar' met [ɔ:]. En vergelijk uit de Antwerpse taal van de Spaanse Brabander in het gelijknamige stuk van Bredero: *moor* 'maar', *woor* 'waar', *stooltje* 'staaltje'. In de middeleeuwen moet die samenvall al een feit geweest zijn; in het Mnl. ontbreekt ieder spellingverschil en ook in de rijmen vinden we er geen indicaties voor. Het oude verschil is in ieder geval bewaard in de dialecten aan weerszijden van de oude Zuiderzee; Noord-Holland boven het IJ heeft \bar{e} of *ei* voor \hat{a} , [a.] voor \bar{a} (*skeep*, *skeip* - *water*); Overijssel heeft voor \hat{a} \bar{o} , voor \bar{a} [a.]. Zie kaart 10.

OPM. 1. Op de gebruikelijke tekens \hat{a} en \bar{a} kan men de kritiek hebben dat er ten onrechte mee gesuggereerd wordt dat de ermee aangeduide klanken nog

KAART 10

water/schaap rond de Zuiderzee (Kloeker 1933)
 (donker gebied is gebied met ãã - ãã en ao - ao)

iets gemeen hebben, nl. iets aa-achtigs. Er is echter sprake van foneemverschil: vgl. noordhollands *laat* bijv. nw. met [a.] voor \bar{a} tegenover bijv. *leit* werkwoordsvorm met *ei* voor \hat{a} .

OPM. 2. De opvatting is verdedigd dat de standaardndl. heldere \bar{a} een produkt van taalopbouw is. Men heeft dan voor die uitspraak gekozen omdat men die ook uit de romaanse talen kende en daarom beschaafder vond (Erasmus bijv. was die mening toegedaan). Het is verder de vraag of we voor het oude Amsterdams van een eenheids- \bar{a} moeten uitgaan. Wellicht moeten we uitgaan van de situatie die we nu nog in Noord-Holland aantreffen: *water/skeep*. De taalopbouw zou dan in een veralgemening van de \bar{a} bestaan hebben. Deze \bar{a} was dan de klank waarmee het ABC geleerd werd (en die men uit de romaanse talen kende) en die daarom als de juiste klank beschouwd werd.

20.4. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

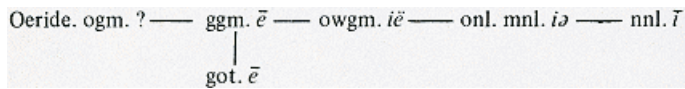
We vergelijken een tweetal got. woorden met lat. en griekse:

1a.	got.	<i>seþs</i>	lat.	<i>sēmen</i>	gr.	-
1b.		<i>-deþs</i>		<i>fēci</i>		<i>(ti)thēmi</i>

Voor het Oeride. is *ē* gereconstrueerd, waarvoor het Lat. duidelijk representatief is. (De griekse *ē* moet als *ē̄* gerealiseerd worden.) Voor het Ogm. nemen we al *ē̄* aan.

21 GGM. ē

Schema:

21.1. Gemeengermaans > Nederlands

De ontwikkeling van ggm. ē (waarvoor het Got. representatief is: *her* 'hier') gaat blijkens het schema via een diftongische tussentrap in het Owgm.: *iē*. Deze tussentrap is overigens per dialect verschillend geweest: vgl. ohgd. *hiar*. Voor het Onl. vinden we *iə*; het Mnl. heeft als spelling <ie> voor waarschijnlijk nog *iə*. Er vindt dus samenvallende plaats met *iə* uit ggm. *ěō* (zie 19.2) en met zuidwestelijke *iə* uit ggm. *īū* (zie 19.4). De ontwikkeling via een diftongische tussentrap *iē* of *ia* geldt echter niet voor de kustdialekten; daar heeft de overgang in de onl. periode rechtstreeks van *ē* tot *ī* (<ie>) plaatsgevonden. Het mod. Ndl. heeft *ī* <ie>. Ook het Du. heeft *ī*: *hier*.

OPM. 1. In het Got. vindt samenvallende plaats van ggm. ē en ggm. ē in ē althans vóór consonant (zie 20.1).

OPM. 2. In een geval als mnl. *miede* is de ē (>iə) ontstaan uit ggm. **mēzdō* met syncope van *z* (of *r* uit *z*: zie 31.5.6) en rekking van de vocaal; vgl. du. *Miete* en got. *mizdo* met bewaarde *z*.

21.2. Leenwoorden uit het Lat. of het Oudfrans

Behalve in een aantal van oorsprong germaanse woorden moeten we de ontwikkeling van een oude ē tot iə aannemen voor twee groepen leenwoorden uit het Lat.:

1.	lat.	<i>bēta</i>	-	ndl.	<i>biet</i>
		<i>Graecus</i>			<i>Griek</i>

(In *Graecus* moet de klankwaarde van <ae> niet meer *ai* maar al ē geweest zijn.)

2.	lat.	<i>brēve</i> <i>spēgulum</i>	-	ndl.	<i>brief</i> <i>spiegel</i>
----	------	---------------------------------	---	------	--------------------------------

(De ontwikkeling van *ě* via *ē* tot *iə* kan voor een deel in het Oudfrans hebben plaatsgevonden.)

In een latere ontleningsfase gaat de lat. *ē* in owgm. *ī* over, die in het Ndl. behalve vóór *r* diftongeert tot *ei* <ij> (zie 22.1):

3.	lat.	<i>crēta</i>	-	ndl.	<i>krijt</i>
		<i>saeda (ē)</i>	-		<i>zijde</i>
		<i>poena(ē)</i>	-		<i>pijn</i> (mnl. <i>pine</i>)
		<i>fēriari</i>	-		<i>vieren</i>

Bij nog latere ontlening vinden we de lat. *ē* en de lat. *ě* (de laatste in open syllabe) in het Ndl. (ook Mnl.) als *ē* terug:

4.	lat.	<i>bēta</i>	-	ndl.	<i>beet(wortel)</i>
		<i>spēgulum</i>	-		<i>spiegel</i>

Bij de bestudering van dergelijke leenwoorden uit het Lat. of het Oudfrans moeten we rekening houden met:

1. verschillende lat. leenwoorden naast elkaar, bijv. met korte en lange vocaal: *regula* - *rēgula*; alleen de laatste vorm kan mnl. *rigel* opleveren.
2. vulgair-lat. (dus niet klassiek-lat.) vormen als *saeda* (klassiek-lat. *saeta*) en *spēgulum* (klassiek-lat. *speculum*).
3. ontlening in verschillende perioden (zie boven).
4. de weg der ontlening, mondeling of schriftelijk: gevallen 1, 2 en 3 tegenover 4.

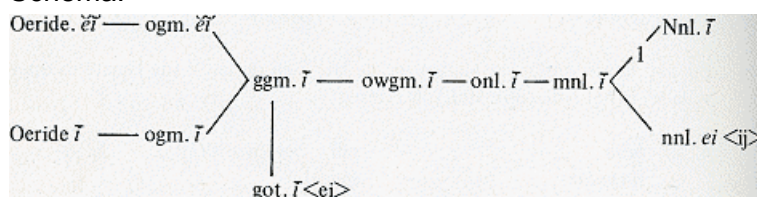
21.3. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

De oorsprong van de ggm. *ē* is een beroemd probleem in de oudgermanistiek, dat we hier niet zullen behandelen. Voor meer informatie verwijzen we naar de bibliografische aantekeningen.

De ggm. *ē* moet in ieder geval goed gescheiden worden van de in het vorige hoofdstuk besproken ggm. *ē̄*. In de oude historische grammatica wordt de *ē* wel als *e*¹ en de *ē̄* als *e*² aangeduid. Deze terminologie is goed beschouwd onjuist, omdat de zgn. *e*¹ helemaal geen *ē*-klank is geweest. Voor het Got. zou men de termen nog op diachronische gronden kunnen handhaven: *letan* met *e*¹, d.w.z. *ē* uit ggm. *ē̄*, *her* met *e*², d.w.z. *ē̄* uit ggm. *ē̄*. Synchron was er in het Got. echter sprake van één foneem /*ē̄*/.

22 GGM \bar{i}

Schema:

1 = vóór *r*

22.1 Gemeengermaans > Nederlands

We vergelijken got. woorden (het Got. is representatief voor het Ggm.) met mnl. en nnl.:

got.	<i>swein</i>	mnl.	<i>swijn</i>	nnl.	<i>zwijn</i>
	<i>skeirs</i>		<i>Schier-</i>		<i>Schier-</i>
	<i>wein</i>		<i>wijn</i>		<i>wijn</i>

OPM. 1. *Schier-* komt als element voor in *Schiermonnikoog* 'eiland van de grijze monniken' (=Cisterciënsers). Het is etymologisch niet zonder meer identiek met *schier* 'bijna' met *ie* uit \bar{e} (ohgd. *skēro*).

OPM. 2. Got. *wein*, ndl. *wijn* is een leenwoord uit het Lat. (*vinum*). Voor leenwoorden met oorspronkelijk lat. \bar{e} (*crēta* - *crite* - *krijt*) zie 21.2.

We zien dat we de ggm. \bar{i} nog als een lange monoftong in het Mnl. terugvinden. De spelling is <i> en <ij>, waarbij doorgaans <i> in open en <ij> in gesloten lettergrepen voorkomt: *swijn* - *swine*; vóór *r* is de spelling <ie> (zie beneden). De <j> in de lettercombinatie <ij> moet als een verlengingsteken worden opgevat: er ontstond zo in gesloten lettergreep verschil tussen bijv. <min> [mln] en <mijn> [mi:n]. Merk op dat de klank waar het hier om gaat, afgezien van de positie vóór *r*, verschillend moet zijn geweest van

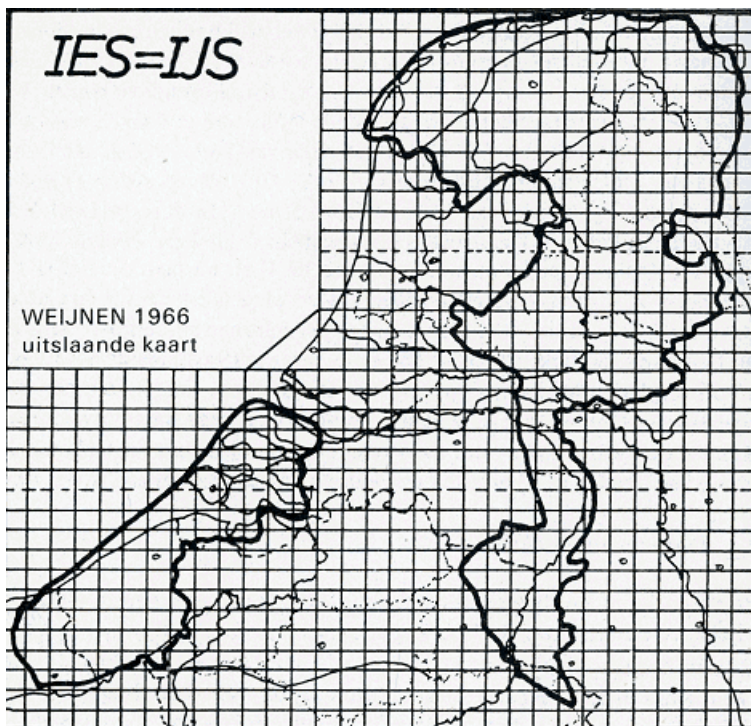
de klank (waarschijnlijk nog *iə*) die met <ie> gespeld werd zoals in *bieden* (zie 19.2, 19.4, 22.1). De traditionele uitspraak van het Mnl. waarbij geen verschil gemaakt wordt (vgl. *bieden*, *swijn*, *swine*), is dus in strijd met zoals het in werkelijkheid geweest moet zijn. Dat er verschil bestaan moet hebben, kan behalve uit het spellingverschil afgeleid worden uit het feit dat <ie>-woorden doorgaans niet op <i,ij>-woorden rijmen. Bovendien vinden we beide klanken op verschillende wijze in het Ndl. terug: voor mnl. <ie> vinden we in het mod. Ndl. \bar{i} <ie>, in het geval van mnl. \bar{i} <i, ij> vindt op de grens van Mnl. naar Nnl. diftongering tot *ei* <ij> plaats: *zwijn*, *zwijnen*, welke diftongering achterwege bleef vóór *r*: *Schier*-. In deze positie vindt (mogelijk al in het Mnl.) samenval plaats met de \bar{i} uit ggm. *ě* (zie 19.2), uit ggm. *ĩ* (zuidwestelijke ontwikkeling, zie 19.4) en uit ggm. *ē* (zie 21.1): *dier* 'animal' (got. *dius*, *diuzis*), *dier*(baar), *hier*. Mogelijk kwam in het latere Mnl. hier en daar al een klank voor die in de richting van de latere diftong ging. De *ei*-diftong duikt vanaf de 14e eeuw het eerst in Brabant, het gebied, van Antwerpen en Mechelen, op. Ook het Duits en het Engels vertonen diftongering: *Schwein*, *swine*; zelfs vóór *r* komt ze daar voor (met ontwikkeling van een *sjwa*): vgl. ndl. *lier*, du. *Leier*, eng. *lyre*. Over de geschiedenis van de diftongering worden in 23.6 verder nog enige opmerkingen gemaakt.

22.2. Dialectische verschillen

Niet overal komt de diftong voor. Geen diftongering hebben West-Vlaanderen, Goeree-Overflakkee, de Veluwe, een deel van Limburg en het grootste deel van Zeeland. Zie kaart 11. Friesland, het Noordoosten, het Oosten en een deel van Limburg hebben monoftong vóór consonant, maar vóór vocaal lichte diftong [li]. Het ZW heeft tegenwoordig korte monoftong [ɪ]. In het tussengebied (Brabant - Holland) treffen we behalve *ei* de 'extreme' diftong *ai* (of Zuidbrabants bijv. *ɔə*) aan en soms ook een (secundaire?) monoftong \bar{e} (o.a. in Amsterdam, Den Haag, Leiden; in Amsterdam is ook wel \bar{a} te horen).

22.3. Samenval van klanken

De door diftongering uit \bar{i} ontstane *ei* valt in het Standaardndl. samen met de *ei* die er al was en ontstaan is uit *ě* vóór nasaal + dentaal (zie 14.2), ggm. *-ǣgĩ -ěg* of *-īgĩ* (zie eveneens 14.2) of ggm. *ǣĩ* (zie 17.1 en 17.4). Deze samenval moet omstreeks 1700 in Amsterdam een feit geweest zijn; Ten Kate (*Aenleiding*) betreurt het verdwijnen van het verschil in Amstelland en Rijnland en vermeldt daarbij dat hij van oude Amsterdammers vernomen heeft dat die het verschil, op de 'Zaenlandse' wijze, nog bij 'den deftigen grijzen Ouderdom' in gebruik vonden: *ai* voor <ei> en *ei* voor <ij>. In Ten Kate's tijd was de beschaafde eenheidsuitspraak *ei* geworden (de extreme diftong *ai* vond men

KAART 11

wellicht op grond o.a. van de spelling <ei> niet verzorgd); in het Brabants en een deel van het 'platte' Hollands was de uitspraak in beide gevallen *ai*. Spiegel's mededelingen (*Twespraack*) wijzen voor het 16e-eeuwse Amsterdam voor <ij> nog op een monoftong *i* of op een daarmee verwante klank: 'De /i/ komt wat grijnzende voort de tong an de bovenste backtanden roerende: hoort na mij in *ijzer, ijpen, ijver, mij, dij...*' (ed. Caron p. 19). Hij vervolgt: 'enighe zonderling in Braband treckenze wat na de e [begrijp: [ɛ]] ende klinckt benaast als /ei'. Dit wijst op een diftong *ei* in ieder geval maar niet alleen in Brabant. Voor <ei> sprak men in het 16e- en 17e-eeuwse Amsterdam meestal *ai* (vgl. de opmerking van Ten Kate hierboven); zie Spiegel ed. Caron p. 26 en vgl. ook in Hoofts *Baeto* (1617) het rijm *dreit* 'draait' - *gezeidt* (vs. 21, 22; ed. Veenstra p. 111). In de Amsterdamse volkstaal moet de samenval van de beide klanken eerder hebben plaatsgevonden dan in de taal van de hogere standen. Tegenwoordig is niet alleen in het Standaardndl. maar ook in de meeste dialecten van het diftongische tussengebied het

verschil verdwenen. Een uitzondering is o.a. het oude Katwijks met een *ei*-klank voor <ij> en een *ai* of *ā* voor <ei>. In de niet-diftongerende gebieden is het verschil uiteraard bewaard gebleven.

OPM. Grammatici als Ten Kate wilden het verschil tussen <ij> en <ei> in de uitspraak handhaven; het lijkt erop dat Ten Kate voor de <ij> anders dan voor <ei> een uitspraak als 'onheldere' monoftong of als lichte diftong propageert. Hij beschrijft deze uitspraak als de verdubbeling van de vocaal van *min*. Mogelijk heeft ook Spiegel deze klank bedoeld, die we met het teken [i j] kunnen aanduiden. De grammatici wilden het verschil handhaven o.a. omdat ze bang waren voor het ontstaan van een groot aantal homoniemen (vgl. *leiden* - *lijden* enz.). In dit licht kan men ook Vondels kritiek in zijn *Aenleidinge* zien op het 'out Amsterdamsch' en het 'plat Antwerpsch': beide zijn niet 'onderscheidelijk genoeg', doordat in deze beide volkstalen <ei> en <ij> qua klank waren samengevallen. Jan Luyken, die met zijn poëzie het volk wilde bereiken, nam een andere houding aan: uit spellingen bij hem als <eidel> voor <ijdel> en <klijn> voor <klein> en uit een rijm *tijd/eeuwigheid* blijkt dat de klanken voor hem in een duidelijke diftong waren samengevallen. De strijd van de grammatici voor het behoud van het verschil heeft (tot op de huidige dag) alleen op het punt van de spelling succes gehad.

22.4. Relicten

Er zijn enkele woorden die nog de monoftong vertonen: *piepen* naast *pijpen*, *kiekeboe* naast *kijken*, *grienen* naast *grijnen*. Klanknabootsing of klanksymboliek hebben verhinderd dat de diftong in deze woorden doordrong. Een andere mogelijkheid is dat het hier ontlenen in het Standaardndl. uit niet- diftongerende dialecten betreft.

22.5. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

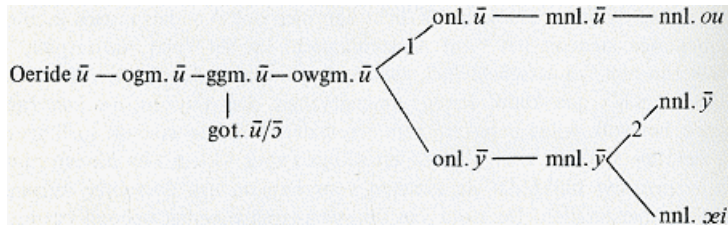
We vergelijken een tweetal got. woorden met lat. en griekse:

1.	got.	<i>swein</i>	lat.	<i>suīnus</i>	gr.	<i>(korak)īnos</i>
2.		<i>-teihan</i>		<i>dīcere</i>		<i>deik(nūmi)</i>

In geval 1 is voor het Oeride. \bar{i} gereconstrueerd, waarvoor zowel het Lat. als het Grieks representatief zijn. Het griekse diminutiefsuffix $-\bar{i}n-$ in *korakīnos* 'jonge raaf' is qua oorsprong identiek met het suffix $-\bar{i}n-$ in het lat. *suīnus* (dat een adjectief, afgeleid van *sūs* 'varken', is) en met $-\bar{i}n$ <ein> in got. *swein*, dat van oorsprong ook een verkleinwoord is (waarbij *sw-* correspondeert met lat. *su-*). In geval 2 is oeride $\bar{e}\bar{i}$ gereconstrueerd, waarvoor het Grieks representatief is. Deze $\bar{e}\bar{i}$ -combinatie wordt ook voor het Ogm. aangenomen.

23 GGM. ū

Schema A:

1 = vóór *w* en in de Auslaut
 2 = vóór *r*

Schema B: ZW

Owgm. *ū* - onl. *ȳ* - mnl. *ȳ* - nnl. *ȳ*

23.1. Gemeengermaans > Nederlands

We vergelijken een aantal got., ohgd., mnl. en nnl. woorden:

got.	<i>hūs</i>	ohgd.	<i>hūs</i>	mnl.	<i>huus</i>	nnl.	<i>huis</i>
	<i>nū</i>		<i>nū</i>		<i>nou</i>		<i>nou</i>
	<i>báúan</i>		<i>būan</i>		<i>bouwen</i>		<i>bouwen</i>
	-		-		<i>douwen</i>		<i>douwen</i>
	-		<i>sūr</i>		<i>suur</i>		<i>zuur</i>

Het Got. is representatief voor het Ggm., behalve in de positie vóór vocaal, waar het *ǃ* heeft, gespeld <áú>. Het Owgm. heeft nog de *ū* van het Ggm., maar in de onl. periode vindt behalve vóór *w* (die zoals in het geval *bouwen* overgangsklank kan zijn) en in de Auslaut spontane palatalisering plaats tot *ȳ*. Het Mnl. heeft derhalve een *ȳ* (*huus* en *suur*) <u/uu> maar kan daarnaast een <ou> vóór *w* en in de Auslaut hebben. Deze <ou> kan nog als een monoftong geïnterpreteerd worden, waaruit zich dan later mogelijk parallel aan

ei <ij> uit \bar{i} en \bar{e} uit \bar{y} de diftong *ou* heeft ontwikkeld. De langs de aangegeven weg ontstane \bar{y} valt samen met de \bar{y} uit ggm. $\bar{i}\bar{u}$ in bijv. *duutsc* en *sturen* (zie 19.2.). Ook bij de hier besproken \bar{y} vindt derhalve op de grens van Mnl. naar Nnl. diftongering plaats tot \bar{e} behalve vóór *r*: *huis*, *zuur*. In de Middeleeuwen kan al hier en daar een aanloop tot diftongering bestaan hebben (vgl. voor de \bar{i} 22.1). Behalve vóór *r* komt een \bar{y} -klank (maar dan kort uitgesproken) in het Standaardndl. nog voor in klanknabootsende en klanksymbolische woorden (zie 23.5) en leenwoorden (vgl. *substituut*, *kaduuk*). In het Du. en Engels diftongeert \bar{u} in alle posities rechtstreeks, dus zonder palatalisatie, tot *au*: du. *Haus*, *bauen*, *sauer*, eng. *house*, *sour*. (*Häuser* heeft \bar{y} door diftongering uit \bar{y} , welke *y* door oostelijke i-Umlaut van lange vocaal uit oude \bar{u} is ontstaan).

23.2. Leenwoorden uit het Lat.

De palatalisering en diftongering vinden ook plaats in leenwoorden uit het Lat.: *muil(ezel)* uit lat. *mūlus*, *pluim* uit lat. *plūma*, *muur* (zonder diftongering vóór *r*) uit lat. *mūrus*. In sommige gevallen komen we bij een lat. \bar{o} terecht: *kruin* uit lat. *corona*, *kluister* uit lat. *clostrum*. De lat. \bar{o} , die zeer gesloten was, heeft dan in het Owgm. de klankwaarde \bar{u} gekregen (vgl. 21.2 voor lat. *creta*, dat voortleeft in ndl. *krijft*). Latere ontleningen zijn *kampioen* (lat. *campio*, *campiōnis*), waarin de \bar{u} niet meer is gepalataliseerd, en *kroon* (lat. *corōna*), dat langs schriftelijke weg ontleend moet zijn (vgl. weer 21.2). *Klooster* gaat terug op een lat. vorm *claustrum*, met ontwikkeling van *au* tot \bar{o} (zie 18.1).

23.3. Dialectische verschillen

De in 23.1. beschreven ontwikkeling geldt vooral voor Brabant en Holland; daar vinden we dus vóór *r* altijd *uu*, vóór *w* en in de Auslaut *ou*, verder \bar{e} . Deze \bar{e} is hier en daar een extreme diftong geworden: *oi*, elders bijv. in Amsterdam, Leiden, Den Haag (secundaire?) monoftong $\bar{o}\bar{e}$. Ook voor de *ou* treden dgl. waarden op: bijv. in het Haags \bar{o} . Wel palatalisering, ook vóór *w* en in de Auslaut, maar geen diftongering heeft West-Vlaanderen. De \bar{y} is daar kort geworden, in tegenstelling tot de overige niet-diftongerende gebieden, o.a. de Veluwe en het gebied om de Zuiderzee. Het Zeeuws heeft eveneens korte \bar{y} , in woorden als *bouwen* en *douwen* echter een diftong en in *nu* een korte \bar{u} : *noe*. Oost-Vlaanderen is door de diftongering bereikt. In Groningen, Drente, Twente, het Oosten van de Graafschap en het oosten van Limburg komt nog de oude \bar{u} voor. Zie kaarten 4 en 12. Het Westvlaams kent een speciale ontwikkeling van \bar{y} tot $\bar{æ}$ vóór *r*: de \bar{y} gaat dan altijd op \bar{u} terug, omdat ggm. $\bar{i}\bar{u}$ in het ZW immers als \bar{i} verschijnt (zie 19.4). Reeds voor het Mnl. moeten we met deze ontwikkeling rekening houden; rijmen als

KAART 12

1. Ook voor Frans-Vlaanderen moet toch wel in afwijking van Kloeke *uu* worden aangenomen.

ure/labure 'uur'/ 'werk' (vgl. nog hedendaags Vlaams *labeur* 'werk') en *(ter)-curen/naturen* 'in hoge mate'/ 'natuur' (vgl. *keur*) worden dan duidelijk evenals <ue>-spellingen als *scuere* 'schuur', *muere* 'muur', *gheduerende* 'gedurende', *ghebuer* 'gebuur' (voor een <ue>-spelling met andere klankwaarde zie 24.2.).

OPM. 1. Standaardnl. woorden als *nu* en *duwen* kunnen uit de vlaams georiënteerde schrijftaal afkomstig zijn. Dat verklaart waarom ze stilistisch hoger staan dan *nou* en *douwen*.

OPM. 2. De *ō*-klank (en *œ* vóór *r*) wordt in het Mnl. op zeer veel manieren gespeld: <u> *labure*, <ue> *teugel*, <o> *cropel* 'kreupel', <oe> *gheboeren* 'gebeuren'. Pas tamelijk laat (14e, 15e eeuw) komt de <eu>-spelling in gebruik.

23.4. Samenval van klanken

Een *œi* (zgn. *ui*²) met een geheel andere oorsprong vinden we in woorden als *lui*, *bui*, *sluier*, *fruit*, *fluit*, *wambuis* (de eerste drie oorspronkelijk germaanse

woorden met *œi* uit ggm. *ǔ* of *ū* plus *j*, de laatste drie leenwoorden uit het Oudfrans). In deze gevallen bestond de diftong al in het Mnl.; <oi>, <oei>, <euy> zijn voorkomende spellingen. Deze oude diftong valt met de door diftongering ontstane vocaal samen in *œi*; de extreme diftong *oi*, waarnaar de samenvallende, is bij de vorming van het Standaardndl. als onbeschaafd afgewezen.

In niet-diftongerende gebieden kan het verschil bewaard gebleven zijn; het Zeeuws heeft voor de niet door diftongering ontstane klank de diftong *œi*, bijv. in *lui*, en *fluite*, naast *ȳ* in bijv. *muus* en *schure*.

23.5. u- en y-relicten

Er zijn enkele woorden die nog de oude *ū*-klank vertonen: *snoeven* naast *snuiven*, *groezelig* naast *gruis*, *boer* naast *buur*; verder komen er woorden voor met bewaarde *ȳ*-klank: *beduust* naast *duizelen*, verder *duvel*, *duzend*, *gruzelementen*. Klanknabootsing of klanksymboliek hebben verhinderd dat de gepalataliseerde vocaal of diftong in deze woorden doordrong. Een andere mogelijkheid is dat we hier met ontleningen uit niet-palataliserende of niet-diftongerende dialecten te maken hebben.

23.5. Geschiedenis van de diftongering

De diftongering van *ȳ* tot *œi* en mogelijk ook die van *ū* tot *ou* loopt parallel met die van *ī* tot *ei* <ij> (zie 22.1.). Over deze diftongeringen in Holland bestaat een beroemde controverse in de historische grammatica. Zijn ze autochtoon of berusten ze op brabantse expansie? In het laatste geval zouden vooral de Brabanders die na de val van Antwerpen in 1585 naar het Noorden uitweken, daar de diftongen hebben gebracht. Hogere standen hebben die dan het eerst van de cultureel superieure zuiderlingen overgenomen. Ook bij de palatalisering tot *ȳ* zou brabantse afkomst in het geding kunnen zijn: vanuit Brabant zou deze klank zich in de Middeleeuwen zowel in westelijke als in noordelijke richting hebben verspreid. Zelfs wordt wel aangenomen dat terwijl in de 16e, 17e eeuw de brabantse diftong *œi* doordringt in hogere hollandse milieus, lagere maritieme milieus (schippers e.d.) de toenmalige hollandse *ȳ* exporteren o.a. naar de gebieden rond de Zuiderzee (Kloeke's 'hollandse expansie'). Tegenover de expansiologen die deze visies propageren, staan anderen die autochtone ontwikkeling aannemen, o.a. van de diftongen in Holland en van de *ȳ* o.a. in de gebieden rond de Zuiderzee. De hollandse diftongen komen dan eerder bij de lagere dan bij de hogere klassen op. Een tussenstandpunt houdt in dat een aanzet tot diftongering in Holland reeds aanwezig was in de vorm van een lichte diftong; vgl. hiervoor de in 22.3. vermelde [ij]-klank. Het proces waarbij een duidelijke, meer gedissimileerde diftong ontstond, heeft dan onder brabantse invloed zijn beslag gekregen.

23.7. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

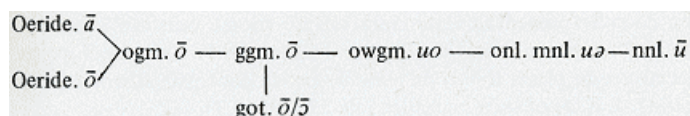
We vergelijken een paar oudgermaanse woorden met lat. en griekse woorden.

1. got.	<i>fūls</i>	lat.	<i>pūs</i>	gr.	<i>pūon</i>
2. ohgd.	<i>mūs</i>		<i>mūs</i>		<i>mūs</i>
3. ags.	<i>crūma</i>		<i>grūmus</i>		<i>grūmea</i>

Voor het oeride. is een *ū* gereconstrueerd, waarvoor het Lat. representatief is, het Grieks echter niet als we daarin aan <u> de klankwaarde *ȳ* toekennen. *ū* wordt ook voor het Ogm. aangenomen.

24 GGM. \bar{o}

Schema:

24.1. Gemeengermaans > Nederlands

De klankwaarde van ggm. \bar{o} is waarschijnlijk nogal open geweest: \bar{o} . Deze klank vinden we in het Got. vóór vocaal terug; overigens heeft het Got. een gesloten vocaal \bar{o} . Illustratief is de afwisseling *stojan* 'richten' - *stáúa* 'rechter' en 'gerecht'. Het Got. is dus ten dele representatief. We vergelijken nu de volgende got., ohgd. en ndl. woorden:

got.	<i>broþar</i>	ohgd.	<i>bruodor</i>	ndl.	<i>broeder</i>
	<i>sokjan</i>		<i>suohhen</i>		<i>zoeken</i>
	<i>bloma</i>		<i>bluoma</i>		<i>bloem</i>

We constateren dat ggm. \bar{o} in het Ndl. altijd als \bar{u} (kort) <oe> wordt teruggevonden (vóór *r* lang). Deze ontwikkeling (vgl. de parallellie met ggm. \bar{e} ; zie 21.1) heeft waarschijnlijk evenals in het Ohgd. via een diftongische tussentrap plaatsgevonden: owgm. *uo*. Voor (het oudste) Mnl. doen we er goed aan nog een diftong *uə* aan te nemen. De spelling <oe> kan zijn ontstaan aan zo'n diftongische tussentrap te danken hebben, maar het is ook mogelijk dat <e> als een verlengingsteken moet worden opgevat. De ontwikkeling via diftongen, die per dialect verschillend was, geldt echter niet voor de kustgebieden, waarvoor we nog lang \bar{o} moeten aannemen: vgl. mnl. spellingen als *nomen* 'noemen', *ropen* 'roepen', *rode* 'roede', die daar rechtstreeks in een \bar{u} -klank overging. De <ou>-spelling, die vooral in vlaamse teksten optreedt, kan al in de richting van een \bar{u} -klank wijzen. Vgl. in de *Walewein*: *bouc*, *plouch*, *roupen*, *behouf*. Deze <ou>, die alleen vóór labiaal of velair optreedt, vertegenwoordigt in deze tekst dan dezelfde klankwaarde als de <ou> van bijv. *cout*, waarin het hedendaagse Westvlaams nog steeds \bar{u} heeft evenals in *ploeg* enz. Een andere mogelijkheid is dat de <ou>-spelling op een

ou-diftong wijst, die dan later in het Westvlaams \bar{u} geworden is. In de posities vóór dentaal ontwikkelde zich een diftongische klank $u\bar{e}$ <oe>; vgl. nog het hedendaagse Westvlaams.

Voor een deel van het 17e-eeuwse Hollands moeten we een *oe*-achtige klank aannemen vóór labiaal of velair; in andere posities werd een \bar{o} -klank uitgesproken. In sommige dialecten is het precies andersom geweest: de meer gesloten klank vóór dentaal, de meer open vóór labiaal en velair. De grammaticus Séwel (1708) vermeldt nog dat veel Rotterdammers *kookje* zeggen in plaats van *koekje*. Later vielen de beide varianten in de hedendaagse \bar{u} -klank samen. De oude \bar{o} verdwijnt dus, maar de plaats daarvan wordt ingenomen door het samenvallingsprodukt van de vocaal, ontstaan door rekking van \bar{u} of $\bar{ö}$, en de vocaal uit $\bar{ä}$ (zie 16.2 en 18.1). De oude \bar{o} wordt \bar{u} en neemt zo de plaats in van de oude \bar{u} , die we door palatalisering en/of diftongering als \bar{y} , *œi* of *ou* terugvinden (zie 23.1 en 23.3).

24.2. Dialectische verschillen

In de oostelijke helft van het taalgebied komt i-Umlaut van owgm. \bar{o} voor met als resultaat $\bar{ö}$: *greun* voor *groen* (vgl. osa. *grōni*), *zeuken* voor *zoeken* (vgl. osa. *sōkian*). Deze $\bar{ö}$ vinden we op de Veluwe en in de Achterhoek en Twente. In streken waar de overgang van \bar{o} tot $u\bar{e}$ eerder plaats vond dan de i-Umlaut, is het resultaat \bar{y} via $y\bar{e}$: *gruun*, *zugen*. Dergelijke streken zijn Brabant, de Betuwe, de Lijmers, Drente. Het Duits heeft ook \bar{y} : vgl. *grün*; *suchen* vertoont, wellicht onder invloed van de velair, de Umlaut niet. Ook voor oost-mnl. (bijv. brabantse) teksten moeten we met deze Umlaut rekening houden: vgl. spellingen als <gruene> en <suete> met waarschijnlijk $y\bar{e}$ door i-Umlaut uit $u\bar{e}$. Zie kaart 13 en 18.

24.3. Gemeengermaans < Oerindoëuropees

We vergelijken de volgende twee woorden met lat. en griekse:

1.	got.	<i>broþar</i>	lat.	<i>frāter</i>	gr.	<i>phrātēr</i>
2.		<i>bloma</i>		<i>flōs</i>		-

In geval 1 is voor het Oeride. een \bar{a} gereconstrueerd, waarvoor het Lat. en het Grieks, althans een bepaald grieks dialect, representatief zijn. In geval 2 is als oeride. klank \bar{o} aangenomen, waarvoor het Lat. weer als representatief kan gelden. Oeride. \bar{a} en \bar{o} vallen in het Ogm. samen in $\bar{ō}$, een klank die nogal open moet zijn geweest, aanvankelijk zelfs $\bar{ā}$, later in het Ggm., $\bar{ō}$. De open klank vinden we in het Got. nog vóór vocaal terug (zie 24.1).

KAART 13
Karte 21 (Frings 1944)

25 Rondingen en ontrondingen

25.1. Ronding

Ronding vindt in het Onl. plaats:

1. van \check{e} of \check{i} tot \check{a} , die vervolgens gerekt wordt tot \bar{o}
2. van \check{e} of \check{i} tot \check{a} in gesloten syllabe
3. van \bar{i} tot \bar{y}

We plaatsen deze rondingen in het Onl., omdat we de geronde vormen al in het Mnl. aantreffen.

Ter verklaring van de onder 1 genoemde ronding kan men denken aan invloed van de \check{o} (soms \check{u}), die oorspronkelijk in de volgende syllabe stond. Zo kan *leunen* i.p.v. *lenen* (bekend nog als oude dichtertijke vorm) in verband gezien worden met osa. *hlinon*, *veul* met osa. *filo* (got. *filu*), *zeuven* (als telefoonwoord in gebruik gekomen) met osa. *sibun* (dus met \check{u} als factor; vgl. got. *sibun*). In al deze gevallen is echter ook aan invloed van aangrenzende consonanten te denken: vooral aan de *l*, maar ook aan labialen en labiodentalen, in casu *f* en *v*. *Leunen* heeft de overhand gekregen, misschien doordat het rijmt op *steunen* en om verwarring te voorkomen met *lenen* '(geld) lenen'.

Deze ronding komt niet voor in het ZW; het standaardndl. woord *veel* moet daarom via de literaire taal uit het Vlaams afkomstig zijn. Zie kaart 14. In vele gevallen, wanneer de geronde vocaal in gesloten syllabe staat (geval 2), kan men niet aan een factor \check{o} of \check{u} denken; de ronding heeft dan in latere tijd plaats gevonden en is zeker toe te schrijven aan de omringende consonanten. Deze rondingsverschijnselen komen over een veel groter gebied voor, ook bijv. in het Vlaams. De beïnvloedende consonanten kunnen zijn: voorafgaande of volgende *l* (1), voorafgaande nog bilabiale *w* (2), volgende *n* (3), voorafgaande of volgende *r* (4); soms werd de \check{e} na *w* tot \check{o} gerond en gevelariseerd (5):

- (1) *schulp* naast *schelp*; *blussen* naast *lessen* (de *b* van *blussen* is een restant van het prefix *be-*);
- (2) *wuft* naast *wift* (laatste vorm bij Kiliaen);
 - (1) en (2) *wulp*, *wulps* naast *welp*;

KAART 14

Dinsdag zonder nasaal (-); veel met ongeronde vocaal (---).
(Heeroma 1939)

- (3) *bun* ('koffertje, mandje') naast *ben*; *sunte-* naast *sinte-*;
- (4) *rudder* naast *ridder* (*rudder* komt o.a. in de *Walewein* voor); hollands *vurf* naast *verf*;
- (5) *worden* naast mnl. *werden*; *worstelen* naast mnl. *werstelen* (eng. *to wrestle*).

OPM. Indien *w* niet in de Auslaut stond, ging hij met de volgende *ě*, *ĩ* soms in de *ǣ* op: got. *swistar*, hgd. *Schwester*, ndl. *zuster*, hgd. *zwischen*, ndl. *tussen*.

Bij de onder 3 genoemde ronding moeten we aan invloed van de *w* denken: *spuwen* naast got. *speiwan*. Voor de bijvormen *spouwen* en *spiën* zie 28.3.

25.2. Ontronding

Ontronding vindt in het Onl. plaats:

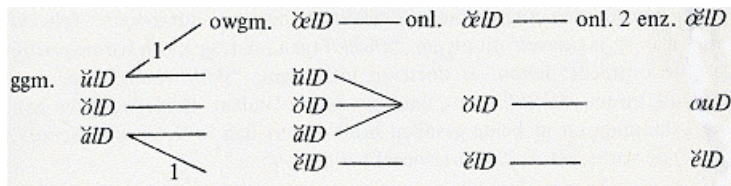
1. van *ǣ*, ontstaan door i-Umlaut, tot *ě* of *ĩ* met vervolgens rekking in open syllabe tot *ē*
2. van *ǣ*, ontstaan door i-Umlaut, tot *ě* of *ĩ*

De onder 1. genoemde ontronding is in de eerste plaats westvlaams maar komt ook wel elders voor. Voorbeelden: mnl. *crepel* voor *kreupel* (owgm. **krūpīl*) bij *kruipen*, *evel* voor *euvel* (got. *ubils*).

De onder 2 genoemde ontronding is duidelijk ingweoons. Zie kaart 2 en 10.3. Ook in dit geval zijn de ontronde vormen niet in het Standaardndl. doorgedrongen. Voorbeelden: *pit*, *pet* voor *put*; *brig*, *bregge* voor *brug*. De vormen met *ě* zijn vooral noordelijk (vgl. de noordhollandse plaatsnaam *Petten*), die met *ĩ* vooral zuidelijk. Deze ontronding, die evenals die onder 1 Umlautsvocalen treft, vindt veelal plaats vóór een door jod-geminatie (zie 31.2) ontstane geminaat. Vgl. mnl. *brugge*, *putte*; osa. *bruggia*, lat. *pute us* (bij de ontleening van dit woord werd de *ē* als *j* geïnterpreteerd).

26 Invloed van de I op het vocalisme

Schema

D = dentaal

1 = i-Umlaut

In het Onl. ontwikkelde de combinatie *ǫID* zich, door vocalisering van de *l* tot *ǫ*, tot *ouD*, dus met de diftong *ou* (in het Westvlaams vinden we echter een *u*-klank; zie 24.1). Deze *ǫID*-verbinding kan al in het Owgm. bestaan hebben, ze kan zich pas in het Onl. uit *ũID* ontwikkeld hebben (zie 16.2), ze kan tenslotte in een bepaald stadium van het Onl. onder invloed van de donkere, *ǫ*-achtige *l* uit *ǣID* ontstaan zijn.

In het Duits vinden we deze ontwikkelingen niet; daar vinden we resp. nog *ǫID* (1a), *ũID* (1b) en *ǣID* (2). Voorbeelden (het Got. is op het punt van *ǫ* en *ǫ* niet representatief voor het Ggm.!):

1a	(got.	<i>gulps</i> (ǣ-stam))	ndl. <i>goud</i>	hgd. <i>Gold</i>
1b	(<i>skulds</i>)	mnl. <i>schout</i> 'schuld'	<i>Schuld</i>
2	(<i>salt</i>)	ndl. <i>zout</i>	<i>Salz</i>

Bij verwante vormen moeten we rekening houden met i-Umlaut: vgl. (*ver*)-*gulden* uit ggm. **gǫldjǣn* bij *goud* en *zilt* via owgm. **sǣltǣ* uit ggm. **sǣltǣ*. In *zilt* is door een secundaire ontwikkeling (vgl. 15.3) de Umlauts-*ǣ* een *ī* geworden.

In het NO vinden we nog de *oid*-verbinding: vgl. *Oldebroek*, *Oldehove* (Leeuwarden), *Woldberg* (o.a. op de noordelijke Veluwe), *Oosterwolde*. Zie verder kaart 4. In het ZO is op de een of andere manier het onderscheid tussen *ǣID* en *ǫID* bewaard gebleven: vgl. Maastrichts *kaajd* 'koud' (du.

kalt) en *goud* 'goud' (du. *Gold*). Komt in het Standaardndl. de verbinding *ǎID* of *ǒID* voor, dan hebben we vaak te doen met leenwoorden uit het Latijn, Duits of Frans. Voorbeelden: uit het Latijn: *aldaar* naast de oude ontlening *outer*, *psalter* naast id. *souter*; uit het Duits: *aanstalten*, *gestalte*, *gehalte*, *waldhoorn*, *folteren*; uit het Frans: *halte*, *soldaat* naast ouder *soudenier*.

Een verbinding *ǎID* of *ǒID* in het Mnl. of Nnl. kan ook het gevolg zijn van analogie: vgl. mnl. *ghelden* - *ghalt* (praet. sg.) i.p.v. het klankwettige *ghelden* - *ghout*, mod. ndl. *gelden* - *gold* - *golden* - *gegouden* i.p.v. klankwettig *gelden* - *gout* - *gouden* - *gegouden*. Ter verklaring van de mnl. doubletten *ghewout/ghewelt* en *onschout/onschult* moeten we uitgaan van verschillende vormen binnen één paradigma. *Ghewout* is ontstaan uit owgm. **gīwǎld* (nom., acc. sg.); *ghewelt* uit owgm. **gīwǎldī* (gen., dat. sg.), een vorm waarbij i-Umlaut optreedt; *schout* is ontstaan uit owgm. **skūlt* (nom., acc. sg.); *schult* uit owgm. **skūldi* (gen., dat. sg.) door i-Umlaut. Beide woorden zijn oude i-stammen en in beide gevallen heeft anders dan in het Duits (*Schuld*, *Gewalt*) de vorm met de Umlautsvocaal het gewonnen.

27 Invloed van de *r* op het vocalisme

De invloed van de *r* op (vooral) de voorafgaande vocaal is een lastig en ingewikkeld onderdeel van de historische grammatica. We noemen hier slechts enkele punten; diepgaande bestudering van het onderwerp maakt duidelijk hoe verschillend de situatie kan zijn naar streek, periode en op de *r* volgende consonant, ook hoe moeilijk het is uit spellingen mogelijke klankwaarden af te leiden.

N.B. Bij de volgende voorbeelden moet men bedenken dat het Got. op het punt van *ī/ě* en *ū/ō* niet representatief is voor het Ggm. en het Owgm.

1. owgm. *ī* + *r* + consonant > onl. *ē* + *r* + cons. (vocaal wordt meer open):

got.	<i>hái</i> rdeis	-	du.	<i>Hirt</i>	-	ndl.	<i>herder</i>
				<i>wirken</i>			<i>werken</i>

OPM. Vergelijk ook mnl. *derst* 'dorst' uit onl. **dīrst* met *ī* als ingweoonse ontronding van Umlauts-*ōē* (zie 25.2); got. equivalent: *paúrstei*.

- 2a. owgm. *ē* + *r* + consonant is behouden in:

got.	<i>faír</i> zna	-	du.	<i>Ferse</i>	-	rd.	<i>verzenen</i> (plur.)
	<i>wáir</i> pan			<i>werfen</i>			<i>werpen</i>
	<i>baír</i> gahei			<i>Berg</i>			<i>berg</i>

- 2b. owgm. *ē* + *r* + consonant > onl. *ē* + *r* + consonant (rekking):

got.	<i>-qáir</i> mus	-	osa.	<i>querna</i>	-	ndl.	<i>kweern</i> 'handmolen'
------	------------------	---	------	---------------	---	------	------------------------------

- 2c. owgm. *ē* + *r* + (vooral) dentaal > onl. *ǣ* + *r* + dentaal (in het Mnl. vooral in vlaamse teksten) (vocaal wordt meer open en depalataliseert):

got.	<i>háir</i> to	-	du.	<i>Herz</i>	-	ndl.	<i>hart</i>
------	----------------	---	-----	-------------	---	------	-------------

- 2d. owgm. *ē* + *r* + (vooral) dentaal > onl. *ā* + *r* + dentaal (vocaal wordt meer open, depalataliseert en wordt bovendien gerekt):

got.	- <i>gairns</i>	-	du.	<i>gerne</i>	-	ndl.	<i>gaarne</i>
	<i>airpa</i>			<i>Erde</i>			<i>aarde</i>

(Vgl. ook mnl. en nnl. *baren*, mnl. *taren*, *begaren* naast mnl. *beren*, mnl. en nnl. *teren*, *begeren*; got. *baíran*, *-taíran*, osa. *geron*.)

3a. owgm. *ǣ* + *r* + consonant (vooral dentaal) is behouden in:

got.	<i>hardus</i>	-	du.	<i>hart</i>	-	ndl.	<i>hard</i>
	<i>arms</i>	-		<i>arm</i>	-		<i>arm</i>
	<i>marka</i>	-		<i>Mark</i>	-		<i>mark</i>

3b. owgm. *ǣ* + *r* + (vocaal) dentaal > onl. *ā* + *r* + (rekking):

got.	<i>gards</i>	-	du.	<i>Garten</i>	-	ndl.	<i>gaarde</i>
------	--------------	---	-----	---------------	---	------	---------------

3c. owgm. *ǣ* + *r* + (vooral) labiaal of velair > onl. *ě* + *r* + labiaal of velair (in het Mnl. vooral brabant) (vocaal wordt minder open en palataliseert):

got.	<i>parban</i>	-	du.	<i>darben</i>	-	ndl.	<i>derven</i>
				<i>stark</i>			<i>sterk</i>

4a. owgm. *ǫ* + *r* + dentaal is behouden in:

got.	<i>haúm</i>	-	du.	<i>Horn</i>	-	ndl.	<i>-horn</i> (in plaatsnamen; vgl. <i>hoorn</i> met rekking).
------	-------------	---	-----	-------------	---	------	--

4b. owgm. *ǫ* + *r* + (vooral) dentaal > onl. *ō* + *r* + dentaal (rekking):

got.	<i>waúrd</i>	-	du.	<i>Wort</i>	-	ndl.	<i>woord</i>
------	--------------	---	-----	-------------	---	------	--------------

5a. owgm. *ǔ* + *r* + consonant > onl. *ō* + *r* + cons. (conform de in 16.2 besproken ontwikkeling):

du.	<i>Durst</i>	-	ndl.	<i>dorst</i>
-----	--------------	---	------	--------------

(beide zonder Umlaut; vgl. daarmee de sub. 1 OPM. besproken vorm mèt Umlautsfactor).

5b. owgm. *ǔ* + *r* + (vooral) labiaal of velair > onl. *œ* + *r* labiaal of velair (palatalisatie):

got. *waúrms* - du. *Wurm* - ndl. *wurm* (waarnaast volgens 5a *worm*).

Vgl. ook *snurken* naast *snorken*, *slurpen* naast *slorpen* etc.

Samengevat: we constateren onder invloed van de *r* ten eerste vaak rekking (vooral vóór *r* + dentaal); ten tweede vaak een meer open worden van de vocaal, gepaard gaande met depalatalisatie, in het bijzonder weer vóór *r* + dentaal; ten derde een meer gesloten worden + palatalisatie of alleen palatalisatie, vooral vóór *r* + labiaal of velair.

OPM. 1. In plaats van in het Onl. kunnen sommige ontwikkelingen misschien beter in het Mnl. geplaatst worden.

OPM. 2. Vóór de *r* vindt geen diftongering plaats van *ī* tot *ei* en van *uu* tot *ui* (zie 19.2, 22.1 en 23.1).

OPM. 3. Westvlaams is de ontwikkeling van *uu* tot *ōē* vóór *r*, zie hiervoor 23.3.

OPM. 4. Lange vocalen behouden vóór *r* hun lengte: vgl. *maar* naast *maal* etc. 'Verkleuring' treedt op bij *ē*, *ō* en *ō̄*: vgl. *beer* met *beek*, *beur* met *beuk* en *boor* met *boot*.

28 Invloed van de w op het vocalisme

28.1. Inleiding

De hieronder besproken ontwikkelingen zijn het beste in het Onl. te plaatsen. We onderscheiden vier gevallen:

- 1a. auslautende *w* na vocaal (zie 28.2)
- 1b. inlautende *w* na vocaal (zie 28.2)
- 2a. auslautende *w* na consonant (zie 28.6)
- 2b. inlautende *w* na consonant (zie 28.6)

De *w* moet voor de genoemde periode nog als bilabiaal worden opgevat. (Voor de rondende invloed van de *w* zie 25.1, voor de overgang van *wě* of *wĩ* na cons. tot *œ* zie 25.1. OPM.)

28.2. *w* na vocaal

- 1a. auslautende *w* na vocaal: in dit geval wordt de *w* gevoicaliseerd tot *ō*, welke *ō* na lange vocaal eerst *ə* wordt en daarna verdwijnt of met korte vocaal samensmelt.
- 1b. inlautende *w* na vocaal: in dit geval ontstaan uit de combinatie vocaal + *w* een diftong + *w* of een combinatie van lange vocaal + *w*.

Voorbeelden:

1a.	<i>*blâw</i>	>	mnl. <i>blâ</i>
	<i>*strâw</i>	>	<i>strō</i>
	(<i>*sâiw</i>	>)	<i>*sêw</i> > <i>zee</i>
1b.	<i>*blâw-</i>	>	<i>blauw</i>
	<i>*strâw-</i>	>	mnl. <i>strouw</i> 'stro'
	(<i>*sâiw-</i>	>	<i>*sêw-</i> >
			17e eeuws <i>seeuw</i> 'zee'
	<i>*gêw-</i>	>	<i>geeuwen</i>
	<i>*spîw-</i>	>	<i>spuwen</i>

OPM. Voor *zee/seeuw* vergelijk got. *sáiw*s en in het Mnl. de verbogen vormen *seewes*, *seewen*, verder *Zeeuwen*, oorspronkelijk 'bewoners van de zeekust'. In *spuwen* (vgl. got. *speiwan*) is de vocaal onder invloed van de *w* gerond (zie 25.1). Voor de geografische verhouding van *sneeuw* (westelijk) en *snee* (oostelijk) (got. *snáiw*s) zie krt. 4.

Uit de voorbeelden wordt duidelijk dat binnen één paradigma verschillende vormen konden ontstaan, uit de verbogen vormen (rechts) andere dan uit de onverbogen (links). Soms vinden we in het Mnl. (vgl. *see/seewes* nom. gen.) de afwisseling van de verschillende vormen terug; soms zijn er doubletten ontstaan: vgl. *bla/blauw*; *stro/strouw*. Op den duur behaalde één vorm de overwinning: vgl. *blauw*. *stro*, *zee*, maar vergelijk nog in plaatsnamen (*Heiliger)lee* naast (*Dender)leeuw* (got. *hláiw* 'graf', oorspr. bet. 'heuvel') en vgl. ook *ree(weg)* 'lijkweg' naast wvla. *reeuw(roof)* (got. *hráíwa(dubo)* 'tortelduif', letterlijk 'lijkduif', mnl. *ree* en *reeuw* 'lijk').

28.3. *y*/*ou*-afwisseling

Naast *spuwen* komt *spouwen* voor. Deze *y*/*ou*-afwisseling komt ook in andere gevallen voor, ook zoals we al gezien hebben (zie 23.1) wanneer de vocaal op ogm. *ū* teruggaat: *duwen/douwen*; verder wanneer we moeten uitgaan van ggm. *-iūw*: mnl. *bluwen/blouwen* 'slaan' (got. *bliggwan* met oostgermaanse ontwikkeling van *-iūw-* tot *-gw-*). Vgl. verder nog *nuw/nouw* naast met nog een andere ontwikkeling *nieuw* (got. *niujis*). Naast *ou* uit *ōID* (zie 26) komt echter geen *y* voor, bijv. niet naast mnl. *spouwen* 'splijten' (vgl. *spouw(muur)*), met d-syncope uit owgm. **spāldān*, hgd. *spalten*. De verhouding tussen de vormen met *y* en die met *ou* is etymologisch en regionaal nog niet opgehelderd. De vormen met *y* staan stilistisch hoger voorzover er nog vormen met *ou* voorkomen. De verklaring kan zijn dat ze in het Standaardndl. uit de vlaams geöriënteerde schrijftaal opgenomen zijn.

OPM. Naast *spuwen* komt in het Mnl. *spiēn* voor (hgd. *speien*). Dergelijke vormen met vooral oostelijke syncope van de *w* komen wel meer voor: vgl. nog mnl. *hiēn* naast *huwen* en vgl. ook *nij(e)* naast *nieuw(e)* (*Nijkerk*). Zie kaart 4.

28.4. *ou*/*ooi*-afwisseling

Aparte bespreking verdienen de ggm. verbindingen *-āwī-* en *-āūj-*. *-āwī-*, in de onverbogen vorm voorkomend, ontwikkelt zich via reductie en wegval van de *--ī* tot *-ouw-*; *-āūj-*, later *-ōj-*, in de verbogen vormen, ontwikkelt zich conform 18.1 tot *-ooi*. Ook hier ontstaan in het Mnl. doubletten; in het moderne Ndl. vinden we één van beide vormen of krijgen we betekenisspecialisatie.

Voorbeelden:

<i>*hāwi</i>	>	mnl. <i>houwe</i> 'hooi'	<i>*hāūj-</i>	>	mnl., nnl. <i>hooi</i>
<i>*gāwi</i>	>	mnl., nnl. <i>gouw</i>	<i>*gāūj-</i>	>	<i>Gooi</i>

Voor *houw/hooi* vgl. got. *hawi*, gen. *háujis*; voor *gouw/gooi* vgl. got. *gawi*, gen. *gáujis*. Vgl. verder got. *táujan* - *tawida* met ndl. *toeien/getouw*.

28.5. Oorsprong en samenval van *au* en *ou*

De moderne ndl. diftong *ou* wordt nog op twee manieren geschreven: <au> en <ou>. Oorspronkelijk was er verschil in uitspraak, resp. ongeveer [au] en [ɔu] (of [ɑu]), zoals nu nog wel te horen valt in Zeeland en op de zuidhollandse eilanden.

De met <au> aangeduide diftong, bijv. *blauw*, is ontstaan uit owgm. *āw* in de Inlaut (zie hierboven onder 28.2).

De met <ou> aangeduide diftong heeft de volgende reeds besproken oorsprongen:

1. owgm. *ǣw* in de Inlaut (zie hierboven onder 28.2 en 28.4): *strouw*, *gouw*;
2. owgm. *ū* vóór *w* en in de Auslaut (zie 23.1): *nou*, *douwen*;
3. owgm. *ī* vóór *w* (zie 28.3): *spouwen* 'spuwen';
4. ggm. owgm. *īŭ* vóór *w* (zie 28.3): *blouwen*;
5. owgm. *ǣl*, *ōl* en *ūl* vóór dentaal (zie 26): *zout*, *goud*, mnl. *schout*;
6. ggm. *ǣŭ*, owgm. *ou* vóór *w* (zie 18.1): *schouwen*.

28.6. *w* na consonant

- 2a. auslautende *w* na consonant: in deze positie wordt de *w* via *ō* tot *ə*, die tenslotte geapocopeerd kan worden;
- 2b. inlautende *w* na consonant: tussen consonant (*l* of *r*) en *w* ontwikkelt zich een svarabhaktivocaal met (op den duur) *y*-timbre. Soms echter ontwikkelt die vocaal zich niet en gaat *w*, vooral na *r*, in *v*, door Auslautsverscherping *f*, over. De laatste ontwikkeling is vooral hollands, brabantse en limburgse.

Voorbeelden:

2a.	<i>*gēlw</i>	>	<i>geel</i>
	<i>*skādw</i>	>	<i>(nacht)schade</i>
2b.	<i>*gēlw-</i>	>	mnl. <i>geluw</i>
	<i>*skādw-</i>	>	<i>schaduw</i>

Vgl. verder *gaar* uit **gār* naast mnl. *gerwen*, *geruwen* 'tooien, looien' uit owgm. **gār**wjān*; daarnaast *gerf* in bijv. *gerfkamer* 'consistorie, kamer waar de priester zich gereed maakt voor de dienst'. Vgl. in het Duits en het Engels: *gehl* naast *gelb*, verder *Schatten*; *yellow* en *shade* naast *shadow*. Ook in dit geval komen er in het Mnl. doubletten (oorspronkelijk vormen van één paradigma) voor; vgl. *gele* naast *geluw*. In het mod. Ndl. heeft één van de beide vormen het gewonnen; *schade* is door semantische isolering in een samenstelling bewaard gebleven: *nachtschade*.

29 Rekking, verkorting en samensmelting van vocalen

In dit hoofdstuk noemen we nog enkele verschijnselen die te vangen zijn onder het hoofd rekking, verkorting en samensmelting van vocalen.

29.1. Ersatzdehnungen

Rekking van de vocalen bij verdwijnen van een volgende nasaal vóór stemloze fricatief.

Er zijn een aantal ontwikkelingen, in verschillende perioden te plaatsen, waarop de bovenstaande beschrijving toepasbaar is.

1. Zgn. Ersatzdehnung, alleen vóór stemloze velaire fricatief, in het Ggm.: $\check{a}\eta\chi > \check{a}\chi$; $i\eta\chi > i\chi$ en $\check{u}\eta\chi > \check{u}\chi$, met telkens lange genasaleerde vocaal. De lange genasaleerde vocaal blijft lange tijd bestaan, maar verliest tenslotte in de afzonderlijke talen, ook in in het Got., zijn nasalatie.

Voorbeelden uit het Got. zijn *pāhta* praet. bij *pagkjan*, *brāhta* praet. bij *briggan* en *pūhta* praet. bij *bugkjan*; in de infinitiefvorm is de korte vocaal met de nasaal vóór andere consonant dan stemloze velaire fricatief bewaard gebleven. De alternantie van vormen zonder nasaal met vormen met een nasaal is een indicatie dat de lange vocaal in *pāhta*, *brāhta* en *pūhta* inderdaad uit korte vocaal + nasaal is ontstaan, hetgeen door taalvergelijking wordt bevestigd: zo is *pagkjan* verwant met lat. *tongēre*. Uit dit voorbeeld blijkt ook dat de in het Ogm. geplaatste overgang van \check{o} in \check{a} (zie 14.4) inderdaad ouder is dan de in het Ggm. geplaatste Ersatzdehnung.

Andere got. voorbeelden zijn *fāhan* (lat. *pangere*), *hāhan* en *preihan*, verwant met resp. ndl. *vangen*, *hangen* en *dringen* met nog de nasaal. In *preihan* gaat de \bar{i} via $i\eta\chi$ op oeride. *ěnk* terug, vgl. lit. *trenkiù* 'met kracht stoten'. In het Ggm. vindt de overgang van \check{e} in \check{i} vóór nas. + cons. (zie 15.5) dus vóór de Ersatzdehnung plaats. Got. *brāhta* en *pāhta* corresponderen met ndl. *bracht* en *dacht*, waarin verkorting is opgetreden evenals in het mnl. *docht* (got. *pūhta*), got. *fāhan* en *hāhan* met mnl. *vaen* en *haen* met syncope van de oude χ . Naast *bracht* en *dacht* staan de ingweoons aandoende vormen *brocht* en *docht*, waarin de genasaleerde \check{a} eerst tot \check{o} is geworden.

OPM. 1. De term Ersatzdehnung die voor deze ontwikkeling gebruikt

wordt, is niet gelukkig. Hij suggereert dat eerst de nasaal verdwenen is en dat daarna als het ware ter compensatie de vocaal is gerekt. In werkelijkheid is er sprake geweest van één proces, waarbij tegelijkertijd door een assimilatieproces de vocaal verlengd is en de nasaal is omgezet in nasaliteit.

OPM. 2. Voor de vocaalalternantie in *briggan* - *brāhta* en de consonantafwisseling in dezelfde vormen en in *þagkjan* - *þāhta* en *þugkjan* - *þūhta* zie resp. 37.2.3 en 31.10.2.

2. Ersatzdehnung vóór stemloze labiale fricatief (reeds in 10.3 vermeld) in een latere (owgm.) periode in het ingweoonse noordwesten van het wgm. gebied: owgm. **fīnf* > **fif* > ndl. *vijf*, eng. *five*. Het Du. heeft die nasaal bewaard: *fünf*, evenzo het Noordgermaans: zweeds *fem*, en het Oostgermaans: got. *fimf* (beide met assimilatie van de *n* aan de wellicht nog bilabiale *f*).
3. Ersatzdehnung vóór stemloze dentale fricatief (*þ*, *s*) op een over het algemeen beperkter ingweoons gebied: owgm. **mūnþ*-gt; onl. **mūþ* > ndl. *muid(en)* (in plaatsnamen), eng. *mouth*; owgm. **ūns* > onl. **ȳs* > ndl. (dialectisch, o.a. zeeuws) *uus*, eng. *us*. De nasaal is bewaard in standaardndl. *mond* en *ons*, zo ook in du. *Mund* en *uns*. Deze ingweoonse ontwikkeling treffen we, zoals te verwachten was, ook aan in het Osa., het Ofri. en het Ags. (vgl. de eng. voorbeelden). Een mogelijk voorbeeld is ook *diesdag* voor *dinsdag* (zie krt. 14).
4. Recent en daardoor niet ingweoons lijkt de ontwikkeling van bijv. *mens* tot *mēs*, met lange genasaleerde vocaal; een dergelijk genasaleerd tussenstadium moet ook voor de onder 2 en 3 besproken gevallen worden aangenomen.

29.2. Verkorting van vocalen

Verkorting van vocalen treedt op in het Onl. of Mnl.:

1. vóór *χt* (uit ouder *χt* of *ft*); vgl. *bracht*, *dacht*, *dochte* (zie hierboven onder 29.1), *kocht* (met *χt* uit *ft* bij *kopen*, een leenwoord uit het Lat.);
2. vóór andere consonantverbindingen en geminaten: vgl. *elf* (got. *áinlif*), *vrint*, *vrunt* naast *vriend*, *vet(s)* uit owgm. **fēttas* (gen. sg.);
3. vóór *m*: vgl. *blom* naast *bloem* (got. *bloma*), *verdommen* naast *verdoemen* (got. *domjan*), *jammer* (mnl. *jamer*), *immer* (uit **iemēr*), *kommen* naast *komen*.

29.3. Samensmeltingen

Samensmelting van vocalen vindt plaats tengevolge van syncope van een χ (zie 31.3.3 en 31.3.4); bij gelijkheid van vocalen ontstaat een lange vocaal, anders een diftong die in het Mnl. *ie* oplevert: vgl. ndl. *A*, o.a. in *Pekel-a* (varianten *E-dam*, *Krommen-ie*), met got. *ahva* of mnl. *vaen*, *haen* met got. *fāhan*, *hāhan*; *zien* met got. *saihvān*, *Viestraat* (in Utrecht) met got. *faihu*, mnl. *tien* (monosyllabisch) met got. *tiuhan*. Naast *vie* komt *vee* voor, dat uit de verbogen naamvallen moet worden verklaard, bijv. de owgm. gen. sg. **fēhēs*. Samensmelting vindt in ieder geval niet plaats wanneer de eerste vocaal ggm. \bar{i} (ndl. *ei* <*ij*>) of $\check{a}\check{i}$ (ndl. *ei* <*eī*>) is: *gedijen* (got. *gapeihan*), mnl. *tiën* (bisyllabisch) (got. *-teihan*); *vleien* (got. *plaihan*).

30 Ablaut

30.1. Algemeen

We hebben in de voorafgaande hoofdstukken een aantal klankwetten bestudeerd, waarvan sommige de oorzaak zijn geweest van vocaalwisselingen in het Middelnederlands en/of het moderne Nederlands. Zo is bijv. de rekking van open syllaben met hoofdaccent aanleiding geweest tot een afwisseling *ǣ - ā* in bijv. *dag - dagen*. Soms is zo'n afwisseling dan weer door analogie verdwenen: *getal - getallen*, of door een later werkende klankwet: ggm. **būdǔm - bōdǎn*, ndl. *boden - geboden*. Een mogelijkheid is dat er een doublet ontstaat: vgl. mnl. *schult - schout* (zie 26) en hierbij bestaat dan weer de mogelijkheid van betekenisspecialisatie: vgl. *veen - ven* (zie 14.1). Andere (schijnbare) doubletten zijn het gevolg van het feit dat niet in alle dialecten dezelfde klankwetten werken: vgl. *beede - beide*, waarbij *beede* de vlaamse vorm is (zie 17.3).

Niet alle vocaalalternaties zijn echter met behulp van de besproken klankwetten te verklaren. Er zijn ook alternaties die we al in het oudste Germaans (getuige het Gotisch) terugvinden en waarvan we de parallellen in de andere indoëuropese talen aantreffen. Zo vinden we in het Gotisch bij de sterke werkwoorden o.a. de afwisseling *ī - ǣ*: *bindan - band*, *hilpan - halp*, *niman - nam*, *giban - gaf*. Deze afwisseling gaat terug op oeride. *ě - ǫ* (zie 30.2), welke oeride. afwisseling we o.a. nog in het Grieks aantreffen: *pempo* 'ik zend' - *pepompha* 'ik heb gezonden', *klepto* 'ik steel' - *keklopha* 'ik heb gestolen', *stropho* 'ik draai' - *estropho* 'ik heb gedraaid'. Dergelijke alternaties vatten we samen onder de naam Ablaut, waarvan we de volgende definitie geven: Onder Ablaut verstaan we iedere vocaalwisseling binnen een paradigma of bij verwante woorden in een indoëuropese, dus ook germaanse taal, die in principe teruggaat op het Oerindoëuropees. (*In principe* is toegevoegd omdat een bepaald Ablautpatroon zich na de oerindoëuropese periode analogisch kan hebben uitgebreid.) De Ablaut is, althans in oorsprong, een functionele afwisseling, d.w.z., de alternerende vocalen komen voor in vormen die semantisch en/of syntactisch verschillend zijn: vgl. got. *nima* 'ik neem' - *nam* 'ik nam' (semantisch verschil praesens - praeteritum); *nam* - *nemum* 'wij namen' (syntactisch verschil: sg.-plur.); *nima* - *nemum* (zowel semantisch als syntactisch verschil).

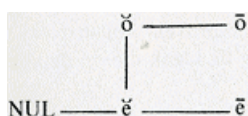
De Ablaut manifesteert zich het sterkst bij de sterke werkwoorden, maar

blijft daartoe niet beperkt. Het is een verschijnsel dat we door de gehele woordenschat heen kunnen aantreffen.

30.2. De oerindoëuropese Ablaut

De oeride. Ablaut, die op grond van taalvergelijking is geconstrueerd, is een afwisseling van vocalen, verschillend in kwantiteit en kwaliteit, in verwante woorden of binnen hetzelfde paradigma. Er zijn verschillende soorten (reeksen), maar een met het oog op het Germaans belangrijke oeride. Ablaut is de volgende: *ě/ǫ/ē/ō/-*. Achtereenvolgens spreken we van eerste normaaltrap, tweede normaaltrap, eerste rekkingstrap, tweede rekkingstrap en nultrap (duitse termen: Vollstufe, Abtönungsstufe, Dehnstufe, gedehnte Abtönungsstufe en Schwundstufe).

Schema:

Voorbeeld:

	Oeride.	Gr.	Lat.	Got.	Ndl.
ě-trap	: <i>bhěr-</i>	<i>pherō</i>	<i>fero</i>	<i>bairan</i>	<i>baren,</i> <i>(steun)beer</i>
ǫ-trap	: <i>bhǫr-</i>	<i>phoreō</i>	<i>fors</i>	<i>bar, barn</i>	-
R-trap	: <i>bhēr-</i>	-	-	<i>berum</i>	<i>(draag)baar</i>
R-trap	: <i>bhōr-</i>	<i>phō</i>	-	-	-
nultrap	: <i>bhrC</i>	-	-	-	-
nultrap	: <i>bhr-V</i>	-	-	<i>baúrans</i>	<i>geboren</i>

(N.B. *bhr-V* is bisyllabisch, daarnaast is in principe *bhr V* mogelijk.)

De oeride. wortel (hierboven *bhěr-* etc.) verschijnt in verschillende gedaanten, die bepaald worden door het vocalisme; het consonantenskelet verandert niet. Het constante (verbale) betekenismoment in casu is 'dragen'; de vocaalwisseling is zoals reeds in 30.1 besproken functioneel in die zin dat er veranderingen mee gepaard gaan in betekenis en/of gebruik. Zo komt in ons voorbeeld in de got. vormen de *ě*-trap voor in praesens en infinitief, de *ǫ*-trap in praet. sg. indic. de eerste rekkingstrap in praet. plur. indic. en het hele praet. opt. etc. (preciezer geformuleerd: in die oeride. vormen die aan deze germaanse werkwoordstijden ten grondslag liggen). De wortel, die we in casu kunnen weergeven als *bhVr*, wordt aangevuld met één of meer stamvormende

elementen subsidiair suffixen + (meestal) een uitgang, vgl. de infinitief (in het Oeride. verbaal substantief) **bhēr* - *ō* - *nō* - *m* (got. *bairan*). Van suffix spreken we wanneer we door toevoeging van het element een ander 'woord' (lexeem) krijgen, anders van stamvormend element. Vb.: **līs*- (werkwoordelijke wortel in de nultrap); **līs-tī*- (stam van een substantief) 'wetenschap'; *bhēr*- (werkwoordelijke wortel in de ē-trap); *bhēr-ē*- (stam van de praesensvormen). -*tī*- noemen we een suffix, -*ē*- een stamvormend element. In **bhērōnōm* is -*ō*- stamvormend element, -*nō*- suffix en -*m* uitgang.

Ook in een stamvormend element of suffix kan zich Ablaut voordoen; vgl. got. (*guma* 'man') *gumins*, *gumins*, *guman*, waarin -*in*- en -*an*- teruggaan op een oeride. stamvormend element -*ēn-ōn*- (got. *gum*- gaat op de oeride. wortel terug).

Wortel + stamvormende elementen subsidiair suffixen vormen tesamen de stam, waarachter de uitgang komt. Soms komt het voor dat de uitgang onmiddellijk achter de wortel staat.

OPM. 1. Van de tot dusver besproken Ablautsreeks komen verschillende subreeksen voor, al naar gelang de klank die op de ablautende vocaal volgt:

ē/ō/ē/ō/ī/
ēr/ōr/ēr/ōr/ī/
ēi/ōi/ēi/ōi/ī/ etc.

In feite hebben we in al deze gevallen dezelfde Ablaut.

OPM. 2. In de nultrap kan de liquida of de nasaal sonantisch worden: in de wortel is door het zwakke accent de oorspronkelijke vocaal verdwenen en de liquida of de nasaal heeft de syllabedragende functie van de vocaal overgenomen. Naast *ē/ō/* enz. *l* is ook *lē/lō* enz. *l* mogelijk.

OPM. 3. Naast de *ē/ō*-Ablaut kent het Oeride. nog andere soorten Ablaut, bijv. de afwisseling *ē/ō/ə*-, resp. eerste en tweede normaaltrap, reductietrap, nultrap. In deze Ablautsreeks komen oorspronkelijk lange vocalen voor (dus geen rekkings- maar normaaltrappen) en verder een reductievocaal, met die oorspronkelijk lange vocalen afwisselend en daaruit door reductie ontstaan. Een dergelijke Ablautsreeks met oorspronkelijk lange vocalen noemen we wel een zware reeks. Een voorbeeld van de *ē/ō*-Ablaut is got. *tekan* (oeride. *ē*) - *taítok* (oeride. *ō*) - ono. *taka* (oeride. *ə*).

Verder moeten we rekening houden met bijv. een afwisseling oeride. *ā/ə*, ggm. *ō/ā*: lat. *stāre* - *status*; got. *stop* - *standan*. Ook hier hebben we met een zware reeks te doen.

OPM. 4. Ablaut is vocaalwisseling in het Oeride. en iedere vocaalwisseling in een indoëuropese taal die op een oeride. Ablaut teruggaat. 'Ablaut' wordt dus gehanteerd als diachronische term. De hele traditionele Ablautsterminologie is trouwens diachronisch geijkt: zo spreken we wel t.a.v. got. *bar* van een

ǒ-trap, hoewel het Gotisch een *ǎ* heeft: het Oeride. had immers een *ǒ*! Op dezelfde manier noemen we *baíran* een *ě*-trap (klopt toevallig voor het Gotisch), *berum* een rekkingstrap (vocaal in het Oeride. ontstaan door rekking) en *baúrans* een nultrap (en dus geen *ǒ*-trap!).

De klanken in geaccentueerde syllaben / de consonanten

31 De obstruenten

31.1. De obstruenten in het Ggm. en Got.

Voor het Ggm. kunnen de volgende obstruenten worden gereconstrueerd:

	lab.	dent.	vel.	labiovel.	strid. dent.
1. stemloze fricatieven	f	þ	χ	χ ^u	s
2. stemloze occlusieven	p	t	k	k ^u	-
3. stemhebbende fricatieven	þ̥	ð̥	g	g ^u	z
4. stemhebbende occlusieven	b	d	g	g ^u	-

De consonanten van de reeksen 3 en 4 (afgezien van de z) kwamen in complementaire distributie voor en mogen derhalve als foneemvarianten worden beschouwd. Stemhebbende occlusieven kwamen in ieder geval na nasaal voor; voor de Anlaut kunnen we met zekerheid een stemhebbende labiale en dentale occlusief aannemen (een stemhebbende velaire occlusief is niet zeker). Voor de overige posities moeten we stemhebbende fricatieven aannemen.

De stemloze fricatieven vinden we in het Got. als zodanig terug, met als uitzondering echter dat de χ in de Anlaut vóór vocaal al tot laryngaal (*h*) geworden is. Voorbeelden: *fadar* met *f*; *broþar* met *þ*; *handus* met *h*; *filhan* met χ; *hveila* met χ^u; *sunus* met *s*. Ook de stemloze occlusieven blijven in het Got. onveranderd: *páida* met *p*; *taihun* met *t*; *kiusan* met *k*; *qiman* met *k^u*. Verder vinden we ook de reeksen 3 en 4 van het Ggm. in het Got. terug; de distributie van fricatieven en occlusieven is echter veranderd. Als we afzien van de labiovelairen en van de z, kunnen we als regel stellen: 1. stemhebbende occlusieven *b*, *d*, *g* in de Anlaut (1), in de Inlaut na consonant (2), en in de Auslaut na consonant (3), 2. stemhebbende fricatieven *þ̥*, *ð̥*, *g* in de Inlaut na vocaal (4) en 3. stemloze fricatieven *f*, *þ*, χ in de Auslaut na vocaal (5).

Voorbeelden:

	lab.	dent.	vel.
1.	<i>bindan</i>	<i>dags</i>	<i>gasts</i>
2.	<i>lamba</i>	<i>bindan</i>	<i>balgeis</i>
3.	<i>lamb</i>	<i>band</i>	<i>balg</i>
4.	<i>giban</i>	<i>biudan</i>	<i>dagos</i>
5.	<i>gaf</i>	<i>báup</i>	<i>dag</i>

Ook in het Got. zijn resp. *b* en *ḅ* en *d* en *ḏ* varianten van één foneem geweest; bij de velair is er zelfs sprake van drie varianten: *g*, *g̊* en *χ* (zie 3.4.1). Deze *χ* wordt dan verschillend gezien van de *χ* in bijv. *filhan* (*χ*). Van de labiovelair *g^u* blijkt in het Got. hetzij het labiale hetzij het velaire element verdwenen te zijn: vgl. resp. *magus* en *mawī*, al naar gelang de vocaal die volgt: een geronde (achter)vocaal of een ongeronde (voor)vocaal. Na nasaal vinden we deze klank terug als een combinatie van velaire nasaal + stemhebbende velaire occlusief: *siggwan*. De ggm. *z* vinden we als *z* terug.

31.2. De Owgm. geminatie

Voordat we in de volgende paragrafen nagaan hoe we de ggm. obstruenten in het Ndl. terugvinden, bespreken we in deze paragraaf een owgm. klankwet, die in nauw verband staat met een van de besproken vocaalveranderingen, nl. de rekking in open syllaben met hoofdaccent.

Geminaten (lange, letterlijk 'dubbele' consonanten) kwamen al van oudsher in het Germaans voor. Ook voor het Gotisch worden ze aangenomen; we vinden ze daar dubbel gespeld. Vgl. *fulljan*, *rinnan*, *imma*, *atta*, *wissa*. In het Owgm. ondergaat het aantal geminaten een grote uitbreiding door de klankwet van de jod-geminatie. Deze klankwet houdt verlenging in van een consonant vóór onmiddellijk volgende *j*: vgl. got. *hafjan* zonder jod-geminatie met osa. *heffian* (met *i* uit *j*) en ndl. *heffen*. De osa. <ff> duidt de geminaat aan. Deze verlenging treffen we niet aan na lange vocaal of diftong; ze wordt dan nl. spoedig weer ongedaan gemaakt: vgl. got. *sokjan* - osa. *sōkian* - ndl. *zoeken*. Ook treffen we de verlenging alleen maar aan bij enkele consonanten; vgl. zonder geminatie osa. *wendian* (got. *wandjan*, ndl. *wenden*). De *r* wordt nooit door jod-geminatie getroffen, doordat al in een eerder stadium van het Owgm. zich tussen de *r* (die door rhotacisme uit *z* ontstaan kan zijn) en de *j* een *ī* had ontwikkeld, waardoor de *r* niet meer vóór onmiddellijk volgende *j* stond: vgl. got. *arjan* - mnl. *eriën* 'ploegen'.

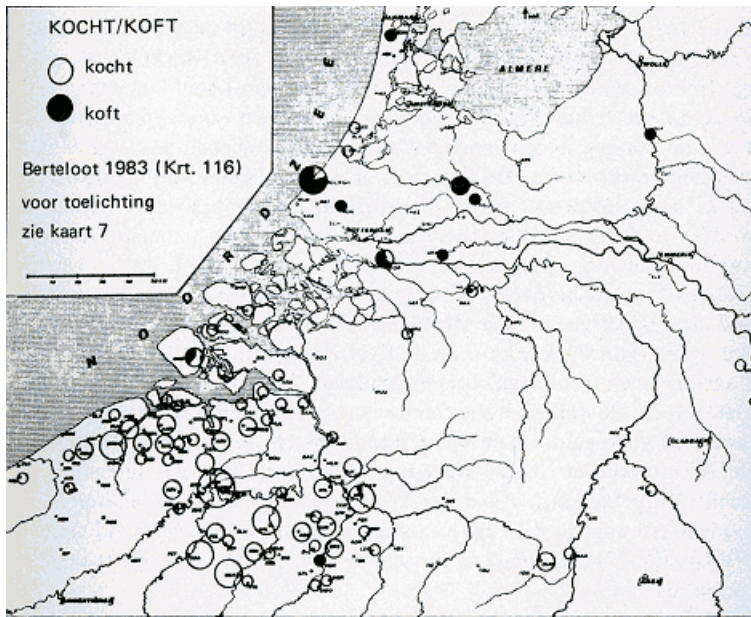
Door de jod-geminatie ontstaat een gesloten syllabe waarin dan de korte vocaal niet meer gerekt kan worden: vgl. *heffen* met korte *ĕ* en vgl. daarnaast

eriën, waarin de syllabe open bleef, zodat daar wel rekking kon optreden. De rekking valt dus later dan de jod-geminatie; de eerste is onl., de tweede owgm. Reeds vóór het Mnl., nl. in het Onl., verdwijnt de geminatie-(tevens Umlauts-)factor: vgl. opnieuw *heffen*; in het mnl. *eriën* wordt hij als overgangsklank tussen de *i* en de sjwa nog teruggevonden. In het Mnl. worden de geminaten weer verkort: vgl. de hedendaagse uitspraak van *heffen*. De klank-wet van de rekking is dan inmiddels uitgewerkt, zodat de vocaal in *heffen* niet alsnog gerekt wordt. De nog altijd geldende dubbele spelling berust op de oude lange uitspraak. In het oudste Mnl. zijn hoogstwaarschijnlijk de geminaten (ook die op een andere manier dan door jod-geminatie zijn ontstaan) nog aanwezig geweest: slechts zelden vindt men nl. verschrijvingen als <*hefen*> voor <*heffen*>, wat erop kan wijzen dat bij de spelling van dit woord de middeleeuwer nog steun had aan zijn 'gegeminde' uitspraak. Zulke fouten zijn bij kinderen op de lagere school in onze tijd die nog niet alle spellingregels beheersen, zeer gebruikelijk. De moeilijkheid voor deze kinderen is dat de dubbele consonant spelling nu alleen nog maar dient om op indirecte wijze de aard van de voorafgaande vocaal aan te duiden. Zo stonden in het Mnl. tegenover elkaar <*waken*> en <*wakker*> met een dubbel klankverschil: lange (gerekte) tegenover korte vocaal en korte tegenover lange consonant (voordat de rekking plaatsvond was alleen laatstgenoemd verschil van toepassing). Laatstgenoemd verschil is verdwenen, maar de spelling is gebleven zoals ze was.

OPM. 1 De vorm *lachen*, zonder de verwachte i-Umlaut (vgl. got. *hlahjan*), is te verklaren door aan te nemen dat de jod-geminatie ouder is dan de i-Umlaut. De i-Umlaut in deze vorm (vgl. 14.1) is dan verhinderd door een lange velaire fricatief, die door jod-geminatie was ontstaan: vgl. osa. *hlahhian* met geminatie en zonder i-Umlaut.

OPM. 2 Geminatie trad ook op vóór onmiddellijk volgende *l* en *r*, maar minder consequent: vgl. got. *akrs* - ndl. *akker* (met secundaire sjwa) naast *aker* in *akerboom* 'eikeboom' en *wakker* naast *waken* en vgl. got. *mikils* - ndl. *Mekkel(horst)* (plaatsnaam in Overijssel; *horst* = met bos begroeide hoogte) naast mnl. *mekel* 'groot'. In de vormen zonder geminaat is rekking opgetreden. (Got. *mikils* is wat misleidend doordat bij dit woord de *k* in geen enkele vorm onmiddellijk door de *l* gevolgd wordt.)

OPM. 3 Geminaten konden in het Onl. ook door bepaalde assimilaties ontstaan (zie 31.3.3 en 31.5.1).

KAART 15

31.3. De Ogm. stemloze fricatieven in het Nederlands

31.3.1. De labiaal

In het Onl. werd de *f* (in Ogm., Ggm. nog wel bilabiaal) stemhebbend *v* (1), behalve in de Auslaut (2), in verbindingen met een stemloze consonant (3) en in nog een aantal hieronder genoemde gevallen. De geminaat *ff* bleef ook stemloos en werd in het Mnl. verkort tot *f* (4). (Van de verkorting van geminaten in de Auslaut reeds in de owgm periode zien we, ook verder in dit hoofdstuk, af.)

Voorbeelden:

1.	got.	<i>faihu</i>	ndl.	<i>vee</i>
2.		<i>af</i>		<i>af</i>
3.		<i>luftus</i>	mnl.	<i>luft</i>
4.		<i>hafjan</i>	ndl.	<i>heffen</i>

De anlautende *f* bleef meermalen bewaard in een syllabe met korte vocaal, gevolgd door een geminaat. Voorbeelden: *flakkeren*, *frommelen*. In *foei* hebben we te maken met klanksymboliek, evenals in *flonkeren*; een onoma-

topee is o.a. *fluisteren*. Overigens gaat anlautende *f* vaak gepaard met vreemde herkomst. Uit het Frans is bijv. *fruit* (tegenover *vrucht*, beide uit lat. *fructus*), uit het Duits *folteren*, uit het Engels *fitten* (naast oorspronkelijk ndl. *vitten*). In het Onl. ontwikkelde de verbinding *ft* zich tot *χt*. Vgl. bijv. du. *Luft, Kraft, Schaft* met ndl. *lucht, kracht, schacht*; ndl. *achter* met eng. *after*. Soms is analogisch de *ft* hersteld, bijv. in *helft* naar *half*, *vijftig* naar *vijf*, *gift* naar *geven*; het Mnl. heeft nog wel *helcht, vichtig, gichte*. Zie kaart 15.

Het oude Hollands heeft de *ft* bewaard; de *χt* drong daar pas laat door. Vgl. bij Hoof: *Keizersgraft*, en nu nog met oude *ft bruiloft* (verwant met *bruid* en *lopen*) tegenover mnl. (zuidelijk) *brulocht*.

31.3.2. De non-stridente dentaal

Ook de *p* werd in het Onl. stemhebbend; alleen in de Auslaut bleef hij stemloos. Bovendien vinden we hem in het Mnl. niet meer als fricatief, maar als occlusief terug: *d* (1 en 3) (in de Auslaut *t* (2)). De geminaat *pp* werd in het Onl. tot *ss*, later in het Mnl. verkort tot *s*: mnl. *smisse* naast *smid*, *smeden* met *-t* en *-d* uit *p* (vgl. eng. *smith*), nu met analogische *t* als <d> geschreven: *smidse*. Zie verder 31.8 voor latere syncope van de *d* en verandering van *d* in *j*.

Voorbeelden:

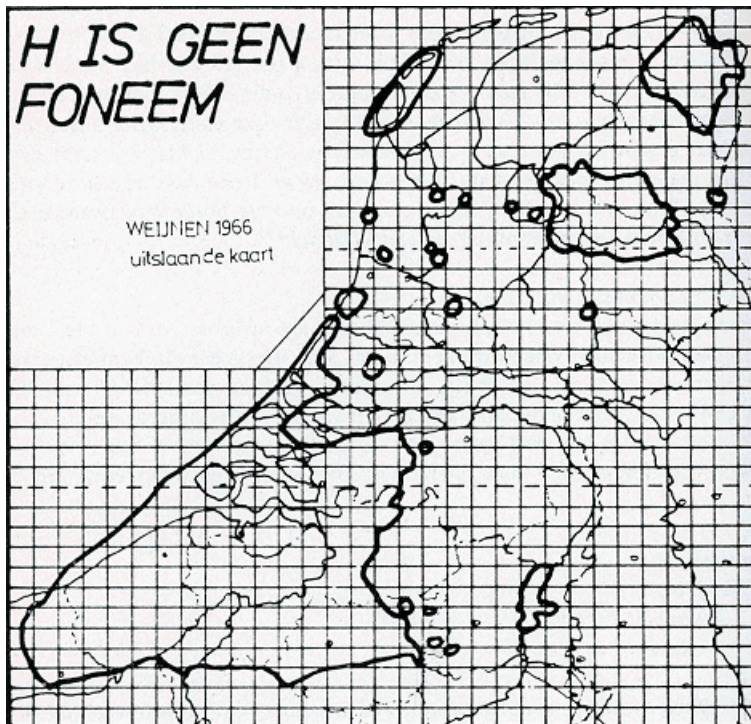
1.	got.	<i>preis</i>	ndl.	<i>drie</i>
		<i>tunpus</i>		<i>tand (-t)</i>
		<i>alpeis</i>		<i>oude</i>

OPM. *Tand* wordt om morfologische redenen met <d> geschreven (de regel van de gelijkvormigheid): vgl. plur. *tanden* met *d* <d>. In het Mnl. vinden we deze regel over het algemeen niet toegepast: *tant*.

31.3.3. De velair

In de Anlaut vóór vocaal moeten we voor het Ggm. als variant al een laryngaal (*h*) aannemen. Voor het Owgm. - Onl. kan verdwijnen van de klank via laryngalisering worden aangenomen voor de gevallen 2 t/m 6, d.w.z. laryngalisering in het Owgm. en verdwijnen van de klank in het Onl. De *χ* blijft vóór *t* (7) en in de Auslaut (8). De geminaat *χχ* werd in het Mnl. verkort tot *χ*, die zich handhaafde (9). Als het Standaardndl. in de Anlaut *χ* heeft, dan hebben we te doen met leenwoorden: *chaos, chloor*.

OPM. In vele dialecten verdwijnt ook anlautende *h*; <h>-loze vormen zijn zeer gewoon in middelvlaamse teksten: *adden, ebben* met daarnaast hyper-correcte vormen als *honder, hoven*. Zie verder kaart 16.

KAART 16

Voorbeelden:

1.	got.	<i>haúrn</i>	ndl.	<i>hoorn</i>
2.		<i>hleipra</i>	mnl.	<i>leder</i> 'trap'
3.		<i>hráins</i>	ndl.	<i>rein</i>
4.		<i>hneiwán</i>		<i>nijgen/neigen</i>
5.		<i>þwahan</i>	mnl.	<i>dwaen</i>
6.		<i>-filhan</i>	ndl.	<i>bevelen</i>
7.		<i>ahtáu</i>		<i>acht</i>
8.		<i>naúh</i>		<i>nog</i>
9.		<i>hlahjan</i>		<i>lachen</i>

OPM. Van χ na inlautende r is geen duidelijk voorbeeld. Soms ontbreekt tegen de regel in χ in de Auslaut; men kan dan aan twee verklaringen denken:

1. aan analogie naar vormen in het paradigma waar de χ tussen vocalen of na l , r verdween,

2. aan de sandhi, nl. wanneer een woord met auslautende χ vóór een met een vocaal beginnend woord kwam te staan.

Voorbeelden: mnl. *ho* (nog in *hovaardig*) naast *hooch*, mnl. *no* naast *noch*, mnl. *beval* i.p.v. **bevalch* bij *bevelen*. *Ho* kan berusten op analogie naar de verbogen vormen; vgl. got. *háuhis* bij *háuhs*. Voor *beval* kunnen we denken aan de infinitief en de praesensvormen: vgl. got. *filhan* (praet. sg. *falh*), ndl. *bevelen*, in welke laatste vorm na syncope van de χ de vocaal gerekt is. *No* (got. *naúh*) zal wel aan invloed van de sandhi moeten worden toegeschreven.

De verbinding χ s werd in het Onl. geassimileerd tot *ss*, dit in tegenstelling tot het Fries, het Engels en het Duits, waar χ s tot *ks* werd. De *ss* werd in het Mnl. verkort tot *s*.

Voorbeelden:

Ohgd.	Du.	Ndl.
<i>wahsan</i>	<i>wachsen</i>	<i>wassen</i> 'groeien'
<i>fuhs</i>	<i>Fuchs</i>	<i>vos</i>

(Voor *wahsan* enz. vgl. got. *wahsjan*.)

OPM. Leenwoorden uit het Duits en het Engels hebben *ks*, bijv. *heks* en *boksen*.

31.3.4. De labiovelair

(We behandelen hier alleen de belangrijkste posities.) In de Anlaut vóór vocaal (1,2) ontstond in het Owgm. de cluster χ^w , later *hw*, waarvan in het Onl. vóór geronde vocaal het labiale element (1), vóór ongeronde het laryngale element verloren ging (2). In het eerste geval bleef *h* over, welke *h* eveneens in vele dialecten afviel, in het tweede *w*, die in het Nnl. labiodentaal karakter heeft gekregen. In de Inlaut tussen vocalen vond in het Owgm. verzwakking plaats: verdwijnen van het labiale element en overgang van het velaire in een laryngaal element (3). Dit element (*h*) werd in het Onl. gesyncopeerd. In de Auslaut vinden we χ ; ook in deze positie is in het Owgm. het labiale element verloren gegaan.

Voorbeelden:

1.	osa. <i>hwo</i>	ndl.	<i>hoe</i>
2.	got. <i>hva</i>		<i>wat</i>
3.	got. <i>ahva</i>		<i>A</i> (waternaam) (ook: <i>Ee</i> , <i>Ie</i> , <i>IJ</i>)
4.	got. <i>sahv</i>		<i>zag</i>

31.3.5. De stridente dentaal

De *s* ontwikkelde zich in het Onl. tot een *z* in de Anlaut (1) (met de onmiddellijk hierna vermelde uitzonderingen) en in de Inlaut tussen vocalen (2),

hij bleef daarentegen *s* in de anlautende verbindingen *sl*, *sm*, *sn*, *sp*, *st* en *sk* (later *sχ*) (3, 4, 5, 6, 7, 8) en uiteraard in de Auslaut (9). De geminaat *ss* werd in het Mnl. verkort tot *s* (10).

Voorbeelden:

1.	got.	<i>salt</i>	ndl.	<i>zout</i>
		<i>swaran</i>		<i>zweren</i>
2.		<i>wisan</i>		<i>wezen</i>
3.		<i>slahan</i>		<i>slaan</i>
4.		<i>smeitan</i>		<i>smijten</i>
5.		<i>sneiþan</i>		<i>snijden</i>
6.		<i>speiwan</i>		<i>spuwen</i>
7.		<i>standan</i>		<i>staan</i>
8.		<i>skohs</i>		<i>schoen</i>
9.		-		<i>wees</i> (imper. van <i>wezen</i>)
		-		<i>wees</i> (substantief)
10.		<i>un-wiss</i>		<i>ge-wisse</i>

Overigens bleef de *s* evenals de *f* meermalen in de Anlaut in sommige woorden bewaard: *sukkelen* (bij *ziek*) (syllabe met korte vocaal gevolgd door geminaat); *sijpelen* (bij mnl. *sipen*), *sissen* (klanknabootsende woorden); in de leenwoorden *suiker*, *sage*, *sein*, resp. uit het Frans, Duits en Engels. Stemloos bleef een *s* ook als hij onmiddellijk vóór een liquida of een nasaal stond, bijv. in *vreselijk* bij *vrezen* en in woorden als *bloesem* en *wasem*. Let echter op de ingevoegde sjwa.

OPM. In strijd met de regel van de gelijkvormigheid wordt in het mod. Ndl. <wezen> - <wees> gespeld. Het Mnl. spelt nog in beide gevallen <s>: <wesen> - <wees>. In het eerste geval is de uitspraak al wel [z] geweest.

31.4. De Ggm. stemloze occlusieven in het Nederlands

De ggm. stemloze occlusieven vinden we in het Ndl. als zodanig terug (1, 2, 3) met dien verstande dat de geminaten in het Mnl. verkort werden. De labiovelair werd, waarschijnlijk al in het Owgm., in de Anlaut bifonematisch: *kw* [kʷ], later [kw] (4); elders *k* (5).

Voorbeelden

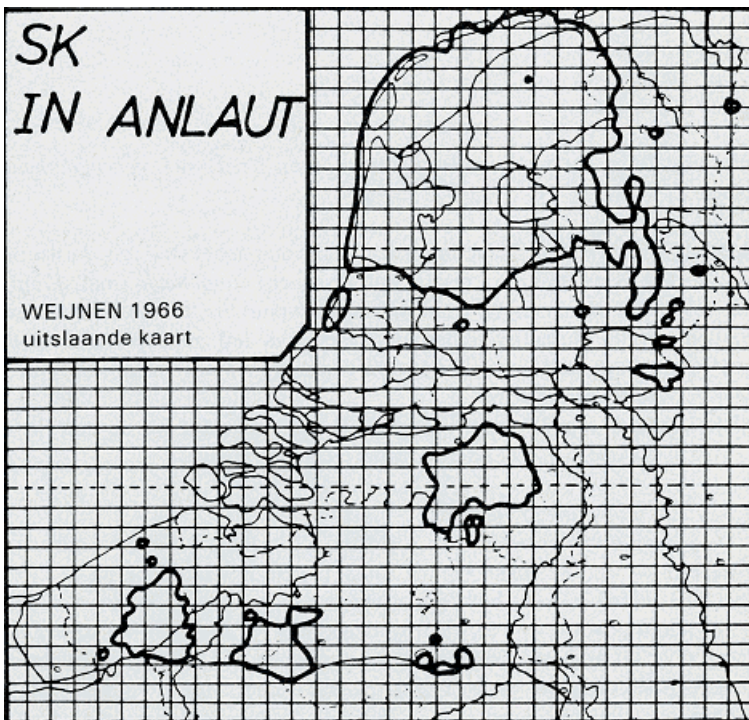
1.	got.	<i>pund</i>	ndl.	<i>pond</i>
2.		<i>táikns</i>		<i>teken</i>
3.		<i>kiusan</i>		<i>kiezen</i>
4.		<i>qemun</i>		<i>(wij) kwamen</i>
5.		<i>sigqan</i>		<i>zinken</i>

OPM. Bij de vergelijking met Duitse vormen moeten we rekening houden met de Hoogduitse klankverschuiving (zie 10.1): *Pfund, Zeichen*.

De verbinding *sk* vinden we in het Standaardndl. terug als *s*, behalve in de Anlaut, waar we *sχ* vinden (het Du. heeft evenals het Eng. overal *š*):

got.	<i>skohs</i>	ndl.	<i>schoen</i>	du.	<i>Schuh</i>
	<i>fisks</i>		<i>vis</i>		<i>Fisch</i>
	<i>fiskos</i>		<i>vissen</i>		<i>Fische</i>

Vgl. de oude spellingen <visch>, <visschen>. Het is onzeker of en in hoeverre het Mnl. in de Anlaut nog de *sk*-, in de In- en Auslaut nog de *sk*- of *sχ*-uitspraak had. De hedendaagse dialecttoestanden zijn gecompliceerd. Voor de anlaut zie kaart 17.

KAART 17

31.5. De Ggm. stemhebbende fricatieven en occlusieven in het Ndl.

31.5.1. De labiaal

Voor twee posities moeten we in het Ggm. al een occlusief aannemen: in de Anlaut (1) en na de nasaal (2). Geminaten zullen ook altijd occlusief geweest zijn: *bb* (4). De combinatie *-mb-* wordt in het Onl. door assimilatie *-mm-*, in het Mnl. *-m-* (2); in de Auslaut ontstond klankwettig *-mp*; deze verbinding is analogisch vervangen door *-m* (3). In de overige gevallen vinden we nog een fricatief, nl. intervocalisch (5) en na *l* en *r* (6,7). Deze fricatief moet in eerste instantie labiaal geweest zijn [β] maar is nu labiodentaal [v]. Zie voor stemloos worden 31.5.5.

OPM. In een aantal posities, o.a. intervocalisch, vallen ggm. *f* en *b* dus samen in ndl. *v*.

Voorbeelden:

1.	got.	<i>bindan</i>	ndl.	<i>binden</i>
2.		<i>dumbái</i> (plur.)		<i>domme</i>
3.		<i>dumb(s)</i> (sg.)	<i>mnl.</i>	<i>domp</i> , ndl. <i>dom</i>
4.		<i>sibja</i>		<i>sibbe</i>
5.		<i>giban</i>	ndl.	<i>geven</i>
6.		<i>þarban</i>		<i>derven</i>
7.		<i>halbái</i> (plur.)		<i>halve</i>

OPM. Het Duits heeft ook in de gevallen 5, 6 en 7 occlusief: *geben*, *darben*, *halbe*.

Stond de stemhebbende klank in Auslaut, dan vond in het Onl. zgn.

Auslauts-verscherping (verstemlozing) plaats: onl. (Psalmen) *dump-heide* (mnl. *domp*, ndl. *dom*), onl. (Psalmen) *līf* (mnl. *lijf*, ndl. *lijf*, plur. *live*, *lijven*). In sommige gevallen vond de Auslautsverscherping plaats na de nnl. apocope van de slot-sjwa: *web* [wɛp] 'web' naast de oudere vorm *webbe*, *graaf* naast mnl. *grave* 'heerser over een graafschap'.

OPM. De regel van de gelijkvormigheid wordt toegepast bij de occlusief: <web> - <webben>, niet bij de fricatief: <lief> - <lieve>.

31.5.2. De non-stridente dentaal

De dentaal *ð* vinden we in het Ndl. altijd als occlusief *d*, in de Auslaut *t*. In de posities van de Anlaut (1), na nasaal (2) en misschien ook na de *l* (3) moet de occlusief al voor het Ggm. aangenomen worden, in andere posities, na *r* (4) en intervocalisch (5), vindt ontwikkeling tot occlusief in het Owgm. plaats. (De Onl. Psalmen schijnen overigens na *r* nog *ð* te hebben.) Geminaten moeten altijd occlusief geweest zijn (6). Zie verder 31.5.5. voor bepaalde gevallen van stemloos worden en 31.8. voor d-syncope en verandering van *d* in *j*.

Voorbeelden:

1.	got.	<i>dags</i>	ndl.	<i>dag</i>
2.		<i>bindan</i>		<i>binden</i>
3.		<i>haldan</i>		<i>houden</i>
4.		<i>haírdeis</i>		<i>herder</i>
5.		<i>biudan</i>		<i>bieden</i>
6.		<i>midjis</i>		<i>midden</i>

Ook bij de dentaal vond in twee fasen Auslautverscherping plaats, voor èn na de sjwa-apocope: vgl. onl. (Psalmen) *wort* 'woord' (mnl. *wort*, plur. *worde*; got. *waúrd*, *waúrda*); verder mnl. *ende* 'einde', nnl. *eint* <eind> en *ent* <end> naast nog *einde*.

OPM. 1. Op grond van de regel van de gelijkvormigheid wordt <woord> met <d> gespeld: vgl. de plur. *woorden* met *d* <d>. Het Mnl. heeft echter meestal <wort>.

OPM. 2. Het is duidelijk dat in het Ndl. samenvallende van ggm. *þ* en *ǰ* heeft plaatsgevonden; in beide gevallen vinden we *d*, in de Auslaut *t*, in beide gevallen kan syncope of ontwikkeling tot *j* plaatsvinden. Samenvallende van de klanken vinden we niet in het Du.:

got.	<i>þreis</i>	ndl.	<i>drie</i>	du.	<i>drei</i>
	<i>dags</i>		<i>dag</i>		<i>Tag</i>

(De du. vorm *Tag* moet binnen het kader van de Hoogduitse klankverschuiving (zie 10.1) worden begrepen.) Een uitzondering vormen de Auslaut en de positie na *n*:

got.	<i>bindan</i>	ndl.	<i>binden</i>	du.	<i>binden</i> (ohgd. <i>bintan</i>)
	<i>band</i>		<i>bond</i> (=– <i>t</i>)		<i>band</i> (=– <i>t</i>)
	<i>finþan</i>		<i>vinden</i>		<i>finden</i> (ohgd. <i>findan</i>)
	<i>fanþ</i>		<i>vond</i> (=– <i>t</i>)		<i>fand</i> (=– <i>t</i>)

31.5.3. De velair

De velair *g* vinden we in het Ndl. in de in aanmerking komende gevallen altijd als fricatief *g*, in de Auslaut *χ*. Zie echter 31.7. Het Ggm. had in ieder geval occlusief *g* na nasaal (1). De verbinding van velaire nasaal + stemhebbende velaire occlusief *-ŋg* moet nog hebben bestaan in het Mnl., getuige de stemloze velaire occlusief die in de Auslaut optreedt; vgl. mnl. *coninc* naast *coninghe*. *-ŋg* assimileerde in het Mnl. tot enkele velaire nasaal *-ŋ*: *koning(en)*. In de Auslaut zou klankwettig *-ŋk* bewaard moeten zijn gebleven; treffen we *-ŋ* aan, dan berust dat op analogie naar de verbogen vormen: *koning*. Vergelijk echter nog de *k* in *koninklijk*, *koninkrijk*, ook in bijv. *lankmoedig*, *langzaam* ([*lanksa:m*]); vgl. hiervoor mnl. *lanc* naast *langhe*.

Let ook op verkleinwoorden als *penninkje* en *woninkje*. Ook in dialecten is nog wel auslatend *-ŋk* bewaard gebleven. In de Anlautspositie had het Ggm. waarschijnlijk nog fricatief die in het Ndl. bewaard gebleven is (2). Voor de geminaat moeten we weer occlusieve uitspraak *gg* aannemen, die ook nog in het Mnl. moet zijn voorgekomen, getuige de spelling <chg> (naast <ggh>). Deze spelling zou ook de klankwaarde *gg* kunnen representeren. Later ontstond *gg*, die verkort werd tot *g* (3). In de overige gevallen, na *l* (4), na *r* (5) en intervocalisch (6), bleef de fricatief bewaard. Zie 31.5.5 voor bepaalde gevallen van stemloos worden.

Voorbeelden:

1.	got.	<i>laggs</i> <i>laggái</i>	mnl.	<i>lanc</i> (nml. <i>lang</i>) <i>langhe</i>
2.		<i>giban</i>	ndl.	<i>geven</i>
3.		<i>lagjan</i>	mnl.	<i>lecghen</i> , ndl. <i>leggen</i>
4.		<i>balgeis</i> (plur.)	ndl.	<i>(blaas)balgen</i>
5.		<i>baírgan</i>		<i>bergen</i> (ww.)
6.		<i>liugan</i> 'liegen'		<i>liegen</i>

OPM. Afgezien van geval 1, waarin ook in het Duits assimilatie is opgetreden, heeft het Duits overal de occlusief: *geben*, *Brücke* (mnl. *brugge*), *Balge*, *bergen*, *lügen*.

Ook bij de velair vindt de Auslautsverscherping in twee fasen plaats: vgl. voor de 1e fase onl. (Psalmen) *ūtganċ* (mnl. *uutganċ*), *weh* (mnl. *wech*); voor de 2e fase mnl. *brucghe*, *brugghe* naast nml. *brug*. In het laatste geval verloopt de ontwikkeling van *-gg-* via *-g-* en *-g-* naar *-χ-*. Let op de sjwa-apocope.

OPM. Ook hier is de regel van de gelijkvormigheid van toepassing: <weg> - <wegen>, <brug> - <bruggen>. Het Mnl. heeft echter meestal <wech>.

31.5.4. De labiovelair

De labiovelair *g^u* werd afgezien van de positie na nasaal tot *g* of *w*, resp. vóór geronde (achter-) en vóór ongeronde (voor- of midden)vocaal: *zagen* (praet. van *zien*) uit ggm. *[sɛ:γ^uum] (got. *sehvm* met analogische *χ^u*); *sneeuw*, got. *snáíws* uit ggm. *[snaiγ^u-] (vgl. lit. *sniêgas*, waarin het velaire element bewaard bleef). Deze ontwikkelingen kunnen het best in het Ggm. geplaatst worden; ook het Got. laat ze nl. al zien (zie 31.1). Na nasaal verdween in het Owgm. het labiale element, terwijl het velaire element (occlusief!) bewaard bleef; in het Mnl. vond assimilatie plaats van velaire nasaal + stemhebbende velaire occlusief tot een enkele velaire nasaal: zingen (in Auslaut klankwettig *-ŋk*; vgl. mnl. *sanc*). Vgl. got. *siggwan* (zie 31.1) met nog het velaire zowel als het labiale element.

31.5.5. Stemloos worden vóór onmiddellijk volgende l, r, m, n

Stemloos worden (onl.) vindt men soms vóór een onmiddellijk volgende liquida of nasaal (later kon tussen de fricatief of occlusief en de liquida of nasaal een svarabhaktivocaal ontstaan), maar vóór vocaal is de fricatief of occlusief stemhebbend gebleven. Op deze wijze is het verschil te verklaren tussen:

wafel - *weven* (osa. *wevan*)

mnl. *entelijc* - *ende* (got. *andeis*)

loochenen - mnl. *loghenen* (got. *láugnjan*)

vergankelijk - mnl. *verganghen* met *g* na velaire nasaal.

vgl. de adjectieven op *-lijk*, jonger *-elijk*: *lieflijk*, *liefelijk* (got. *liuba-*) (vgl. echter ook *mogelijk*)

vgl. ook de substantieven op *-nis*: *begrafenis* (got. *graban*), *verbintenis* (got. *bindan*)

verder de frequentativa: *schuifelen* (got. *skiuban*)

De doubletten (bijv. *even/effen*; got. *ibns*) kunnen aan casus- of dialect-verschil worden toegeschreven; mogelijk is in *effen* de korte vocaal bewaard gebleven vóór *f* die ook geminaat was. Verkorting van de vocaal is opgetreden in *tichel* < *tiegele* (lat. *tegula*; ook *tegel*).

Zie ook 31.3.5. voor de *s* die onmiddellijk vóór liquida of nasaal stemloos bleef.

31.5.6. De stridente dentaal

De ggm. *z* wordt in het Owgm. door 'rhotacisme' *r*. Voorbeelden: ggm. **nǎzjǎn-* met *z* (maar got. naar analogie van *nisan nasjan*) - osa. *nerian*, mnl. *gheneren*.

OPM. 1. In de Auslaut wordt de *z* (of *r* uit *z*) in het Owgm. geapocopeerd: vgl. ogm. **dǎgǎz* (nom. sg.) > ohgd. *tag*, mnl. *dag*. Bij monosyllaba met *z* (*r*) na korte vocaal - meestal pronomina - werkt deze regel echter niet in het Ohgd., wèl in de ingweonse dialecten: vgl.o.a. du. *mir* tegenover ndl. *mij*, eng. *me* (alle uit ogm. **mǐz*). Voor het geval mnl. *miede* vgl. 21.1.

OPM. 2. Rhotacisme (owgm.) valt eerder in de tijd dan de overgang intervocalisch van *s* tot *z* (onl.; zie 31.3.5). *Wezen* (naast *waren* uit ggm. **wēzum*) heeft *z* uit *s*; deze *z* wordt niet meer tot *r*.

31.6. Samenvatting van 31.3, 4 en 5

De occlusieven en fricatieven die in het Ggm. aanwezig waren, vinden we in grote lijnen als volgt in het Ndl. terug. Van detaillering per positie is in deze paragraaf afgezien en ook is doorgaans geen onderscheid gemaakt tussen enkele consonant en geminaat. In de Auslaut en vóór stemloze consonant vinden we altijd een stemloze klank. Zie verder 31.7 en 31.8.

a. stemloze fricatieven*f* als *v* of *f**β* als *d* of *t* (*ββ* > *s*)*χ* als *h*, NUL of *χ**χ^u* als *h*, NUL, *χ* of *w**s* als *z* of *s*

Opvallend is het stemhebbend worden bij de labialen en de dentalen, bij de niet-stridente dentaal ook het occlusief worden. De velairen en labiovelairen gedragen zich op een aparte manier.

b. stemloze occlusieven:*p* als *p**t* als *t**k* als *k**k^u* als *kw* of *k***c. stemhebbende fricatieven en occlusieven:***b̄/b* als *v*, *f* of *b*, *p**ḏ/d* als *d* of *t**g* als *g* of *χ**g^u* als *g* of *w**z* als NUL of *r*

Opvallend is het occlusief worden bij de labialen en vooral bij de niet-stridente dentalen (en in geringe mate ook bij de velairen; zie 31.5.3).

Biezondere ontwikkelingen zijn: *ft* > *χt* (zie 31.3.1); *χs* > *s* (zie 31.3.3); *sk* > *sχ* of *s* (zie 31.4); *-mb-* > *-m-* (zie 31.5.1) en *-ηg-* > *-ŋ-* (zie 31.5.3).

31.7. Velair/palataal

1. Een anlautende *g* <*g*> wordt vóór palatale vocaal wel eens tot *j*: vgl. du. *gegen* - ndl. *jegens* (*tegen* < *tejegen*); vergelijk ook de ontwikkeling in sommige delen van het taalgebied van het prefix *gi-* via *ji-*, *i-* tot *ə-*; in andere delen is zelfs dit restant verdwenen (Overijssels *ezezt*, Gronings en Twents *zezt*). Zie verder ook de ontwikkeling van *ěgǽ* tot *ei* in 14.2.
2. De omgekeerde, fonetisch minder te verwachten, overgang treffen we aan bij: got. *jáins* - du. *jener* - ndl. *gene* (*aan gene zijde van*), *ginds*, *ginder*, got. *jūs* - westelijk ndl. *jij*, *jou* - brabantse *gij*.

31.8. Syncope van *d* en intervocalische overgang van *d* tot *j*; *d*-epenthesis

31.8.1. *d*-syncope

Intervocalisch worden de *g*, de *v* en de *d* vaak in het Mnl. of het Nnl. gesyncopeerd; bij *g* en *v* gebeurt dat nu en dan (vgl. mnl. *hevet* > *heet*, *heit*, mnl. *hovet* > *hoot*, mnl. *geseghet* > *geseet*), bij de *d* uit *þ* en *ð* is het verschijnsel zeer verbreid. Deze syncope treedt niet op na korte vocaal, anders gezegd: nooit bij een *g* of een *d* die teruggaat op een oude geminaat.

Bij de 'd-syncope' onderscheiden we de volgende gevallen: *d*-syncope met verlies van een syllabe: *schade* > *scha*, *slede* > *slee*, *koude* > *kou*, *blijde* > *blij*, *luiden* > *lui*; *vader* > *vaar*, *veder* > *veer*, *moeder* > *moer*, *kwedelen* > *kwelen*, *ledig* > *leeg*; *lieden* > *lien*, *goden* > *goon* (dichterlijke taal); *d*-syncope zonder verlies van een syllabe: *snijden* > *snijen*, *beduiden* > *beduien*, *spouden* (= splijten) > *spouwen*. In deze gevallen, na diftong dus, ontwikkelden zich overgangsklanken (*j* of *w*). Een overgangsklank *j* ontstond ook na *ē* of *ie*; vgl. *geleden* > *geleeje*, *wieden* > *wieje*.

OPM. Mogelijk is intervocalisch *d* eerst *ð* geworden en daarna gesyncopeerd.

31.8.2. Overgang in *j*

Naast deze *d*-syncope komt een mnl. of nnl. overgang van intervocalische *d* tot *j* voor: *kwade* > *kwaai*, *rode* > *rooi*, *broeden* > *broeien*. De gevallen met overgangsklank *j* (*snijden* etc.) zouden ook in dit kader kunnen worden geplaatst.

OPM. 1. De *j* in *kwaai* enz. kan men moeilijk als overgangsklank beschouwen; na *ā* en zeker na *ō* en *oe* verwacht men een *w*. Om die reden is overgang van *d* in *j* te onderscheiden van *d*-syncope.

OPM. 2. Mogelijk vindt ook de overgang van *d* in *j* via een tussenstadium *ð* plaats.

31.8.3. Afwisselingen

De totaliteit van het 'Nederlands' laat een verwarrende afwisseling zien van vormen met *d*, vormen met *j* en vormen met onmiskenbare syncope. We moeten rekening houden met:

1. regionale verschillen:
 - zo komt de *d*-syncope op een groter gebied voor dan de overgang *d* > *j*, die althans oorspronkelijk vooral brabantse en limburgse is (vgl. de Spaanse Brabander: de Antwerpenaar Jerolimo spreekt van *vayer* en *moeyer*, de Amsterdammer Robbeknol van *vaar* (of *vader*) en *moer*);
2. chronologische verschillen:
 - de *d*-syncope bijv. is het oudst wanneer op de na de *d* staande consonant (*r* of *l*) nog een of meer klankgroepen volgden: mnl. *vlederik* > *vlerk*;
3. verschillen tussen geschreven en gesproken taal (stilistische verschillen):

op papier wist de <d> zich goed te handhaven. Hiermee hangt samen dat de vormen met *d* over het algemeen hoger genoteerd staan, in het licht waarvan men hypercorrecties kan zien als: *geschieden* voor *geschien*, *wijden* voor *wiën* etc.;

4. betekenisverschillen die ontstaan zijn:
zo kan *broeder* 'verpleger' betekenen of een speciale betekenis in kerkelijk taalgebruik hebben, *broer* kan dit niet.

31.8.4. Behoud van *d*

Behoud van *d* doet zich vooral voor in de volgende gevallen:

1. wanneer functioneel belangrijke verschillen bewaard moeten blijven: vergelijk de verleden tijd *leidden* (steeds met *d*) bij *lei(d)en* en *luidden* (idem) bij *lui(d)en*, daarentegen mét *d*-syncopie bijv. *zei* bij *zeggen* (er was voldoende verschil met het praesens); vergelijk verder *bodem* ter onderscheiding van *boom* (*boom* 'bodem' komt echter toch wel voor), *vermoeden* ter onderscheiding van *vermoeien* (homonymievermijding);
2. wanneer in nauw verwante woorden *d* (> *t*) blijft staan: *kwade* naast *kwaai* en *kwa(jongen)* onder invloed van *kwaad*; *dode* naast *dooie* en *do(Jan)* onder invloed van *dood*; *raden* naast *raaien* en *raân* onder invloed van *ik/hij raad(t)*, eventueel ook van het substantief *raad*.

31.8.5. *d*-epenthesis

Een *d* als overgangsklank - we hebben dan dus geen oude *d* - kan in het Mnl. of Nnl. ontstaan tussen *l*, *r*, *n* en een volgende (meestal) sonantische *r*, als 'verzorgd' ervaren is deze *d* slechts tussen *r* en *r*, verder tussen *l* of *n* en *r* in een aantal losse woorden (niet in de comparatief). Voorbeelden: *zwaarder* (comparatief bij *zwaar*), *bestuurder*, *boerderij*; *kaalder* (= *kaler*), *mulder*, *daalder*; *fijnder* (= *fijner*), *minder*, *diender*, *buitenstaander* (maar bijv. *boosdoener*), *gaanderij*, *donder*, *Hendrik*. Het Mnl. kent deze *d*-epenthese nog niet op zo'n grote schaal als later Nederlands (vgl. mnl. naast *minder* nog *minre*).

Hetzelfde verschijnsel doet zich wel vóór een *l* voor: *zindelijk* voor *zinnelijk* (vgl. nog Bredero: *sinnelijcke Nel* 'zindelijke Nel'), *fatsjoendelijk* voor *fatsjoenlijk*.

31.9. Overzicht obstruenten Ogm. (na Verner)-Ndl.

(Toelichting: ∅ = valt weg; () = gecompliceerd; - = niet van toepassing; z(s) = gewoonlijk z maar ook wel eens s; bij Auslaut ook: in verbinding met stemloze consonant).

OGM.	ANLAUT	INLAUT	GEMINAATAUSLAUTBIEZ. ONTW.		
f	v(f)	v	f	f	ft > Xt
þ	d	d, j, ∅	d	t	
χ	h vóór voc. ∅	∅	χ	χ	χs > s
χ ^u	h, w	∅	χ	χ	
s	z(s) vóór voc. z vóór w s	z(s)	s	s	
p	p	p	p	p	
t	t	t	t	t	
k	k	k	k	k	sk > sX in Anlaut sk > s overigens
k ^u	kw	k	k	k	
ḃ	b	v (f, ∅)	b	p	mb > m
ḋ	d	d, j, ∅(t)	d	t	
ḡ	g (j)	g (χ, ∅)	ḡ	χ	ηg > η
ḡ ^u	()	g, w	()	χ, w	ηg > η
z	-	r	-	∅	

31.10. De herkomst van de Ggm. obstruenten. De Germaanse klankverschuiving.

31.10.1. De veranderingen

Voor de herkomst van de ggm. obstruenten is in de eerste plaats de Germaanse klankverschuiving van belang. Dit voor het Germaans zo belangrijke complex van klankwetten houdt het volgende in:

1. De oeride. stemloze occlusieven *p, t, k, k^u* worden in het Ogm. stemloze fricatieven *f, þ, χ, χ^u* (als tussenstap kunnen hierbij geaspireerde stemloze occlusieven worden aangenomen: *ph, th, kh, k^uh*); hierop zijn een tweetal uitzonderingen:
 - a. deze 'verschuiving' vindt niet plaats na de *s*: *sp, st* en *sk* handhaven zich;
 - b. van twee stemloze occlusieven verschuift alleen de eerste: *pt* wordt *ft* en *kt* wordt *χt*.
N.B. De oeride. geminaat *tt* was evenals de combinatie *ts* vóór de Germaanse klankverschuiving al *ss* geworden.
2. De oeride. stemhebbende occlusieven *b, d, g, g^u* worden in het Ogm. stemloze occlusieven *p, t, k, k^u*.

3. De oeride. stemhebbende geaspireerde occlusieven *bh, dh, gh, g^uh* worden in het Ogm. *ḅ, ḍ, ḡ, ḡ^u*.

OPM. Oeride. *s* en *z* gaan in het Ogm. als *s* en *z* over.

Het Oeride. kende dus de volgende reeksen obstruenten (per kolom een articulatieplaats):

	lab.	dent.	strid.	dent.palat.	vel.	lab. vel.
steml. occl.	<i>p</i>	<i>t</i>	-	<i>k̂</i>	<i>k</i>	<i>k^u</i>
stemh. occl.	<i>b</i>	<i>d</i>	-	<i>ḡ</i>	<i>g</i>	<i>g^u</i>
stemh. geasp. occl.	<i>bh</i>	<i>dh</i>	-	<i>ḡh</i>	<i>gh</i>	<i>g^uh</i>
steml. fric.	-	-	<i>s</i>	-	-	-
stemh. fric.	-	-	<i>z</i>	-	-	-

OPM. 1. De *z* treedt alleen maar op vóór stemhebbende consonant en mag dus als variant van het foneem /s/ worden beschouwd.

OPM. 2. Evenals in vele andere indoëuropese talen is in het Germaans van het verschil tussen palatalen en velairen niets meer terug te vinden; in de zgn. centum-talen zijn ze namelijk tot velairen samengevallen. In de zgn. satem-talen is het verschil bewaard, met dien verstande dat de palatalen daar als sis-klanken teruggevonden worden. In die talen zijn de labiovelairen met de velairen samengevallen doordat ze hun labiale element verloren hebben, terwijl in de centum-talen de labiovelairen nog als zodanig bestaan.

Tot de satem-talen behoren o.a. de groepen van het Indisch, het Iraans, het Slavisch en het Baltisch; tot de centum-talen o.a. die van het Grieks, het Germaans en het Keltisch en verder het Latijn.

Vgl. voor een oeride. woord met anlautende *k̂* lat. *centum*, gr. *(he)katon*, got. *hund* (met *h* uit ogm. *χ*) met av. *satem*, skrt. *śatam*, lit. *šim̃tas*. Vgl. verder voor een woord met anlautende *k* lat. *carpere* 'plukken', gr. *krōpion* 'sikkel', ndl. *herfst*, eng. *harvest* 'oogst' met skrt. *kṛpāna-* 'zwaard' en lit. *kerpù* 'met een schaar snijden'. (De oorspronkelijke betekenis van *herfst* moet geweest zijn 'tijd waarin men plukt'.)

De benamingen centum- en satem-talen zijn ontleend aan de representaties van het oeride. woord voor 'honderd': **k̂m̃tòm*, in resp. het Latijn en het Avestisch.

Voorbeelden voor de Germaanse klankverschuiving:

	Oeride.		Ogm.	Lat.	Got.
1	<i>p</i>	-	<i>f</i>	<i>pater</i>	<i>fadar</i>
	<i>t</i>	-	<i>þ</i>	<i>tres</i>	<i>þreis</i>
	<i>k</i>	-	<i>χ</i>	<i>centum</i>	<i>hund</i>
	<i>k^u</i>	-	<i>χ^u</i>	<i>sequi</i>	<i>saihvān</i>
1a	<i>sp</i>	-	<i>sp</i>	<i>spuere</i>	<i>speiwan</i>
	<i>st</i>	-	<i>st</i>	<i>stare</i>	<i>standan</i>
	<i>sk</i>	-	<i>sk</i>	<i>piscis</i>	<i>fisks</i>
1b	<i>pt</i>	-	<i>ft</i>	<i>captus</i>	<i>hafts</i>
	<i>kt</i>	-	<i>χt</i>	<i>octō</i>	<i>ahtáu</i>
1c	<i>tt</i>	-	<i>ss</i>	Oeride. <i>*wittō-</i>	<i>wissa</i>

OPM. 3. Na lange vocaal werd in het Ogm. of Ggm. de *ss* al verkort tot *s*: got. *weis* uit oeride. **weittō*.

	Oeride.		Ogm.	Skt.	Lat.	Got.
2	<i>b</i>	-	<i>p</i>		<i>scabere</i>	<i>skapjan</i>
	<i>d</i>	-	<i>t</i>		<i>ducere</i>	<i>tiuhan</i>
	<i>g</i>	-	<i>k</i>		<i>gustus</i>	<i>kustus</i>
	<i>g^u</i>	-	<i>k^u</i>		<i>venīre</i>	<i>qiman</i>
3	<i>bh</i>	-	<i>ḅ</i>	<i>bharāmi</i>	<i>ferre</i>	<i>baíran</i>
				<i>lubhyati</i>	<i>libet</i>	<i>liuba-</i>
	<i>dh</i>	-	<i>ḍ</i>	<i>dadhāti</i>	<i>facere</i>	<i>-deþs</i>
				<i>madhya-</i>	<i>medius</i>	<i>midjis</i>
	<i>gh</i>	-	<i>g</i>		<i>hostis</i>	<i>gasts</i>
				<i>stighnoti</i>		<i>steigan</i>
	<i>g^uh</i>	-	<i>g^u</i>	Oeride. <i>*sōŋ^uh-</i>	<i>saggws</i>	

Bij de voorbeelden onder (1) en (2) is het Lat. representatief voor het Oeride. met uitzondering van de labiovelair onder (2) (lat. <v> = *w*). Bij de voorbeelden onder (3) is het Lat. niet representatief, evenmin als het Grieks; het Sanskrit is het voor een belangrijk deel wel, daarom zijn onder (3) voorbeelden uit deze taal toegevoegd. Het Lat. heeft voor oeride. *bh* in de Anlaut *f*, in de Inlaut *b*; voor oeride *dh* in de Anlaut *f*, in de Inlaut *d*; voor oeride. *gh* in de meeste gevallen *h* (maar vgl. got. *laggs* - lat. *longus*). De labiovelair laten we hier buiten beschouwing. Het Got. is representatief voor het Ogm. bij de voorbeelden onder (1) en (2); alleen heeft het voor anlautende *χ* vóór vocaal *h* (*hund*). Bij de voorbeelden onder (3) heeft het nog de oude stemhebbende fricatief of al de stemhebbende occlusief (zie 31.1.).

31.10.2. Consonantalternanties als gevolg van de Germaanse klankverschuiving.

In het Oeride. geldt een assimilatieregels met de volgende inhoud: stemhebbende occlusief + stemloze occlusief wordt stemloze occlusief + stemloze occlusief. Hiermee is onder andere de consonantafwisseling in got. *briggan* - *brāhta*, ndl. *brenge* - *bracht* te verklaren. Got. *briggan* heeft -*ŋg*- uit oeride. -*ŋgh*-; voor het praeteritum moeten we uitgaan van de combinatie -*ŋgh-t*-, door assimilatie -*ŋk-t*-, welke combinatie door de Germaanse klankverschuiving -*ŋχ-t*- oplevert. In de betreffende vorm heeft dan in het Ggm. Ersatz-dehnung plaats gevonden. Een voorbeeld van assimilatie van -*g-t*- tot -*k-t*- hebben we in het praet. van got. *þagkjan*, ndl. *denken* (met *k* uit oeride. *g*): *þāhta* (ndl. *dacht*), ogm. *þāŋχt*-, met -*χt* uit -*kt*-. Een combinatie -*t-t*- levert in het Ogm. -*s-s*- op. Vgl. got. *witan* met *t* uit oeride. *d* en daarbij het praeteritum *wissa* met -*ss*- uit oeride. -*tt*-, via assimilatie te herleiden tot -*d-t*- (voor ndl. *wist* zie 37.7.2). Ook buiten de werkwoorden vinden we dergelijke consonantafwisselingen: vgl. got. *giban*, ndl. *geven* met *þ* uit oeride *bh*, naast got. *gifts*, ndl. *gift* met -*ft*- uit oeride. -*bh-ti*-, waarin *ti* een suffix ter vorming van abstracta is. (De *f* van *gift(s)* is dus niet door verscherping uit *þ* ontstaan.) Vgl. verder got. *skapjan* met *p* uit oeride. *b* en het daarvan afgeleide abstractum -*skafts* met -*ft* uit oeride. -*b-ti*-, door assimilatie -*p-ti*-.

OPM. 1. Got. *halpt* 'jij hielp' moet analogie naar *hilpan* enz. (oeride. *b*) zijn: klankwettig zou zijn *halft* (oeride -*pt*-). De slot-*t* van *báust* 'jij bood' is analogisch naar vergelijkbare vormen op -*t*. Bij *biudan* met *d* uit oeride. *dh* zou klankwettig horen *báus* met -*s* via -*ss* uit oeride. -*d-t*- (= -*t-t*-).

OPM. 2. De regel dat als gevolg van de besproken ontwikkelingen vóór *t* van de labialen, velairen en labiovelairen slechts de stemloze fricatief kon optreden, moet in het oude Germaans zeer dwingend geweest zijn, getuige bijv. een geval als *kopen* - *kocht* (mnl. *cochte*). *Kopen* is een leenwoord uit het Lat. (*caupo* 'marskramer') en is zeker pas overgenomen ná de Germaanse klankverschuiving. Toch vinden we ook hier i.p.v. -*pt*- -*ft*- (*cofte*, later *cochte*). Vgl. verder 37.7.1.

31.11. De wet van Verner

Een belangrijke klankwet die in het Ogm. plaatsvond, is de Wet van Verner. Deze wet kan als volgt worden geformuleerd: stemloze fricatieven worden stemhebbend in stemhebbende omgeving (bijv. tussen vocalen) behalve wanneer het hoofddaccent op de onmiddellijk voorafgaande syllabe valt (ook de Anlautspositie is uitgesloten). De Wet van Verner werkt dus in het Ogm., in een periode waarin de oude oeride. accentverhoudingen nog bestonden (zie 11). Na de wet vindt de eveneens in 11 besproken accentverschuiving plaats, waarmee we het Ggm. laten beginnen.

De Wet van Verner verantwoordt dus dat bijv. met een oeride. *t* soms een

oude germaanse *p* en soms een *ǣ* correspondeert: vgl. lat. *frater* met got. *broþar* en lat. *pater* met got. *fadar*.

Door de Wet van Verner ontstond soms binnen een paradigma of tussen verwante woorden afwisseling van stemloze en stemhebbende fricatief. Deze afwisseling noemen we grammatische wisseling oftewel Grammatischer Wechsel (zie voor deze term hieronder). Het beroemdste voorbeeld daarvan vindt men bij de sterke werkwoorden. Daar rustte namelijk ten tijde van de wet van Verner het accent in de vormen van de eerste categorie (praesens) en de tweede (sg. praet. indic.) op de eerste syllabe, in de derde (rest praet.) en de vierde (part. praet.) op een volgende. Als gevolg daarvan bleven in de eerste en de tweede categorie de stemloze fricatieven behouden, maar ontstonden er in de derde en vierde stemhebbende. Vóór de accentverschuiving, dus in het Ogm., was het optreden van die stemloze of stemhebbende fricatief dus geassocieerd met de plaats van het accent. Door de accentverschuiving gaat dat verband verloren. Binnen paradigma's is het optreden van stemloze of stemhebbende fricatief vanaf die tijd gebonden aan bepaalde categorieën, bijv. bij de sterke werkwoorden aan resp. de eerste en tweede en de derde en vierde categorie. De accentverschuiving heeft de condities waaronder de stemhebbende fricatieven waren ontstaan, onherkenbaar gemaakt. De alternantie is niet meer fonologisch, maar morfologisch bepaald; er is nu met recht sprake van 'grammatische' wisseling. Deze ondoorzichtigheid is er de oorzaak van geweest dat in de ene taal overigens meer dan in de andere de afwisseling door analogie is verdwenen. Vgl. het volgende voorbeeld:

ogm. 1	<i>*kēusan</i>	-	<i>*kǣūs-</i>	-	<i>*kūsǔm-</i>	-	<i>*kūsǣn-</i>
ogm.2 (na Verner)	<i>*kēūsǣn-</i>	-	<i>*kǣūs-</i>	-	<i>*kǔzǔm</i>	-	<i>*kǔzǣn-</i>
ggm. (na acc. versch.)	<i>*kēōsǣn-</i>	-	<i>*kǣūs-</i>	-	<i>*kǔzǔm-</i>	-	<i>*kǔzǣn-</i>
got. (met analogie)	<i>kīusan</i>	-	<i>kǣus</i>	-	<i>kusum</i>	-	<i>kusans</i>
mnl. (zonder analogie)	<i>kīezen</i>	-	<i>coos</i>	-	<i>coren</i>	-	<i>ghecoren</i>

OPM. Op weg naar het Mnl. toe is in de 1e categorie *s* intervocalisch *z* geworden en is in de 3e en 4e rhotacisme opgetreden: *z* wordt *r*.

In het Gotisch is zoals in praktisch alle sterke werkwoorden analogie opgetreden. Ook voor het Nnl. constateren we analogie: vgl. *kīezen* - *koos* - *kozen* - *gekozen*, maar vgl. daarnaast nog als oud part. praet. *uitverkoren*. Voorbeelden waarin in het Gotisch nog wel de grammatische wisseling te zien is, zijn *frapi* 'verstand' - *frodei* 'wijsheid' en *filhan* 'verbergen' - *fulgins* (oud part. praet., adjectief geworden) 'verborgen'. Waarschijnlijk voelde men niet meer duidelijk het verband tussen de vormen, hetgeen er de oorzaak van geweest kan zijn dat geen Ausgleich is opgetreden. Merkwaardig is dan wel dat de grammatische wisseling bewaard is gebleven in het geval *frawairþan* 'te gronde gaan' - *frawardjan* 'te gronde richten', waarbij het verband toch nog wel voelbaar geweest moet zijn (*frawardjan* is bij *frawairþan* een causatief,

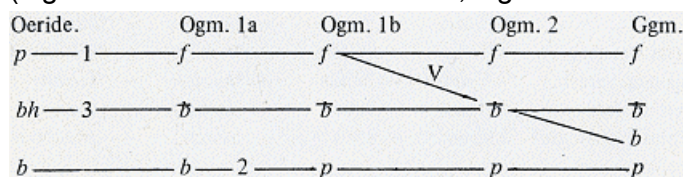
waarin de klemtoon in het Oeride./Ogm. volgens de regel op het suffix lag waarvan de *j* in het Gotisch een restant is).

31.12. De relatieve chronologie van de Germaanse klankverschuiving en de Wet van Verner

Een probleem is de relatieve chronologie van de verschillende onderdelen van de Germaanse klankverschuiving en de Wet van Verner. We geven hier alleen de traditionele visie. Deze visie houdt in dat onderdeel (1) aan onderdeel (2) voorafgaat; de door (2) ontstane stemloze occlusieven worden immers geen stemloze fricatieven meer. (3), waarbij ook fricatieven ontstaan, is als parallel met (1) op te vatten. De Wet van Verner (V) volgt in ieder geval op (1), valt dus na de ontwikkeling van de stemloze fricatieven; in het schema plaatsen we hem ook na (2). De door de Wet van Verner ontstane stemhebbende fricatieven vallen samen met de stemhebbende fricatieven die volgens (3) ontstaan. De stemhebbende fricatieven (behalve de *z*) werden, zoals in 31.1. besproken, reeds in het Ggm. in bepaalde posities stemhebbende occlusieven. Toen dat gebeurde, was onderdeel (2) uitgewerkt; de nieuwe stemhebbende occlusieven werden dus niet meer tot stemloze.

Schema:

(Ogm. 1 = vóór de Wet van Verner, Ogm. 2 = na de Wet van Verner, V = Verner)

31.13. De sporen van de wet van Verner (en de Ersatzdehnung) in Mnl. en Nnl.

31.13.1. De sporen van de wet van Verner

Zoals onder 31.11 is uiteengezet, kon door de Wet van Verner een afwisseling van stemloze en stemhebbende fricatief ontstaan bij verwante woorden of bij vormen van hetzelfde paradigma: grammatische wisseling. Uit wat onder 31.3 en 31.5 behandeld is, kan worden afgeleid dat we deze wisseling, behoudens analogiewerking, in het Ndl. kunnen terugvinden bij de velairen, de labiovelairen en de stridente dentalen. Zie hiervoor onderstaand schema; de geminaten zijn daarin buiten beschouwing gelaten. Ook de Anlaut - daar werkt 'Verner' immers niet - is buiten beschouwing gebleven.

Schema:

ggm.	<i>f'</i>	- <i>þ</i>	---	ndl.	<i>v</i>	- <i>v</i>	(Auslaut: <i>f</i> - <i>f</i>)
	<i>þ</i>	- <i>ð</i>	---		<i>d</i>	- <i>d</i>	(<i>t</i> - <i>t</i>)
	<i>χ</i>	- <i>g</i>	---		<i>NUL</i>	- <i>g</i>	(<i>χ</i> - <i>χ</i>)
	<i>s</i>	- <i>z</i>	---		<i>z</i>	- <i>r</i>	(<i>s</i> - <i>r</i>)
	<i>χ^u</i>	- <i>g^u</i>	---		<i>NUL</i>	- <i>g/w</i>	(<i>χ</i> - <i>χ</i>)

OPM. Wanneer *r*, ontstaan door rhotacisme, in de Auslaut staat, is deze klank pas secundair, bijv. door *ə*-apocope, in die positie terecht gekomen: vgl. *keur* - mnl. *keure*. Vgl. 31.5.6 voor oude apocope van *z* dan wel *r*.

Voorbeelden bij de sterke werkwoorden:

1. van ndl. *NUL/g* (ohgd. *h/g*; ggm. *χ/g*):

ohgd.	<i>slahan</i>	<i>sluoh</i>	(- <i>χ</i>)	<i>sluogum</i>	<i>gislagan</i> (6e klasse)
ndl.	<i>slaan</i>	<i>sloeg</i>	(- <i>χ</i>)	<i>sloegen</i>	<i>geslagen</i>

2. van ndl. *z/r* (ohgd. *s/r*; ggm. *s/z*):

ohgd.	<i>kiosan</i>	<i>kōs</i>	<i>kurum</i>	<i>gikoran</i>
mnl.	<i>kiesen</i>	<i>coos</i>	<i>coren</i>	<i>ghecoren</i>
nnl.	<i>kiezen</i>	<i>koos</i>	<i>kozen</i>	<i>gekozen</i> (met analogie)

In het Gotisch heeft in deze gevallen Ausgleich plaatsgevonden:

<i>slahan</i>	<i>sloh</i>	<i>slohum</i>	<i>slahans</i>
<i>kiosan</i>	<i>káus</i>	<i>kusum</i>	<i>kusans</i>

Andere voorbeelden:

1. ohgd. *ziohan* 'trekken' (sterk werkwoord 2e klasse) - *zugil* (subst.); mnl. *tien* - *teugel*
- 2a. ohgd. *ginesan* (sterk werkwoord 5e klasse) - *nerian* (causatief; ggm. **nāzjān*); mnl. *genezen* - (*hem*) *gheneren* (vgl. ndl. *nering*)
OPM. Het Gotisch heeft *nasjan* naar analogie van *-nisan*.
- 2b. ndl. *vaars* (uit ggm. **fārs-*) - ndl. *var* (mnl. *varre*, uit ggm. **fārz-*).

OPM. Hierboven hebben we afgezien van de labiovelairen, omdat daar moeilijk duidelijke voorbeelden van te vinden zijn.

31.13.2. Sporen van de Wet van Verner en Ersatzdehnung

Een gecompliceerd geval vormt mnl. *vaen* (evenals *haen*): *vaen* - *vinc* - *vinghen* - *ghevanghen*. In de 3e en 4e categorie werkt de Wet van Verner,

dus wordt de stemloze fricatief stemhebbend; de stemloze blijft staan in de 1e en 2e. Na de Wet van Verner nu, in het Ggm., vindt vóór stemloze fricatief Ersatzdehnung plaats (zie 29.1): d.w.z. de nasaal verdwijnt en de vocaal wordt gerekt. In de 1e categorie moeten we dus voor χ klankwettig een lange vocaal krijgen: vgl. got. *fāhan*, corresponderend met mnl. *vaen* (1e cat.). In de 3e en 4e categorie blijven korte vocaal + η vóór stemhebbende fricatief (door latere ontwikkeling stemhebbende occlusief) gehandhaafd; vgl. mnl. *vinghen* - *ghevanghen*, met in het Nnl. assimilatie tot enkele nasaal. *Vinc* (2e cat.) met nasaal en met auslautende *k* i.p.v. χ berust op analogie naar cat. 3 en 4; klankwettig zou men immers een χ en een door Ersatzdehnung gerekte lange vocaal verwachten.

In het Got. zijn de lange vocaal en de stemloze fricatief in het hele paradigma doorgedrongen: *fāhan* - *faifāh* - *faifāhum* - *fāhans*. Mnl. *vanghen* i.p.v. *vaen* en *ghevaen* i.p.v. *ghevanghen* zijn analogisch. In het Nnl. hebben de vormen met nasaal het gewonnen evenals bijv. bij *dringen* (got. *preihan*; zie 29.1.). (Voor de vocaalalternantie in het Ndl. tegenover de reduplicatie in het Gotisch bij *vangen* - *vaen* zie 36.3.8.).

31.14. De oudgermaanse geminaten

De oudgermaanse geminaten zijn over het algemeen door assimilatie ontstaan; we vinden ze als zodanig in het Got. terug. Zo werd de ogm. combinatie *In* tot *Il*, in het Got. als <ll> gespeld: got. *fulls* (ndl. *vol*) - lit. *pilnas* 'vol' (lat. *plēnus*). Deze geminaat komt ook voor in het van *fulls* afgeleide *fulljan*; het is goed te bedenken dat de *Il* hier niet door jod-geminatie ontstaan kan zijn, die immers wel in het Owgm., maar niet in het Got. werkt. Andere voorbeelden: got. *rinnan* (mnl. *rinnen*) uit ogm. **rēnwān*; mnl. *dunne* uit ogm. **pūnw-*, verwant met lat. *tenuis* (oeride. **tṇǔ-*).

OPM. 1. In bijv. *bukken* naast *buigen* kan de geminaat aan intensiefforming worden toegeschreven: *buigen* heeft intervocalisch ogm. *g*, in *bukken* is geminaat ontstaan (tevens occlusief) die stemloos wordt: *gg* > *kk*.

OPM. 2. Een geminaat van vóór de Germaanse klankverschuiving hebben we in de *ss* van bijv. got. *wissa*. Zie 31.10.

OPM. 3. We hebben de assimilatie van *In* tot *Il* en soortgelijke assimilaties in het Ogm. geplaatst, hoewel ook het Ggm. in aanmerking kan komen. Plaatst men ze in het Ggm. na de a-Umlaut van *ī* tot *ē* en van *ū* tot *ō* (zie 15.5 en 16.6) en na de overgang van *ē* tot *ī*, dan kan men bij de formulering van de condities van deze klankwetten *lange nasaal* laten vervallen.

32 De halfvocalen j en w

32.1. De j

Voor de *j* verwijzen we slechts naar 31.7 waarin de overgang *j* > *g* ter sprake komt. De ggm. *j* gaat in het algemeen op oeride. *j* terug.

32.2. De w

Wat de *w* betreft, die in het hedendaagse ABN labiodentaal is (maar intervocalisch nog wel bilabiaal: *bouwen*), valt op te merken dat die oorspronkelijk in alle posities bilabiaal geweest moet zijn, zoals nu nog in het Katwijks en zoals ook nog in veel zuidelijke dialecten. Bilabiale *w* kwam nog voor in het 17e-eeuwse Hollands: als bewijs kan gelden de vorm *gauwe* uit *gawi* 'gaan wij' (in een Delftse klucht). De diftong in *gauwe* is te verklaren uit het bilabiale karakter van de *w*. Met het bilabiale karakter van de *w* moeten we verder rekening houden bij de verklaring van de in 28 besproken klankwetten. Vermeld dienen hier nog de onl. wegval van anlautende *w* vóór *l* (**wlispēn* > *lispēn*), de ontwikkeling van *w* tot *v* vóór *r*: *wrijven* > *vrijven* (nog steeds met *w* geschreven en soms ook nog zo uitgesproken) en de nu en dan voorkomende uitval van de *w* tussen consonant en geronde vocaal (vgl. *zoel*/naast *zwoel* met betekenisdifferentiatie).

De *w* kan teruggaan op een oeride. *w* (in bijv. *werpen*) maar kan ook uit een labiovelair ontstaan zijn: *wat* (zie 31.3.4), *sneeuw* (31.5.4).

33 De liquidae en de nasalen

33.1. De *r*

De *r* is waarschijnlijk oudtijds een tong-*r* geweest. Zeer verbreid is op het ogenblik in het hedendaagse Nederlands de veldaire *r*, die zich vermoedelijk in de 18e eeuw vanuit het hofcentrum Den Haag verspreid heeft. Opvallend is behalve de invloed op voorafgaande vocalen (vgl. 27) de veelvuldige metathesis die kan optreden. We moeten daarbij twee types onderscheiden:

1. *r* verspringt in het Onl. in de verbinding *r* + korte vocaal + dentaal (*d, t, s, n*), behalve wanneer hij in de anlaut staat of de vocaal door de verbindingen *nd* en *nt* wordt gevolgd; deze metathesis is ingweoons, in ieder geval niet hoogduits.

Voorbeelden:

Christus / Kerst; du. *Brunnen, bron* (leenwoord)/mnl. *borne, Baarn*; got. *brinnan, brannjan*, du. *brennen*/mnl. *bernen, barnen*. In *brand* heeft vóór de *nd*-verbinding geen metathesis plaatsgevonden; het werkwoord *branden* kan hiervan een afleiding zijn. Voor de Anlaut vgl. men *rust* (got. *rasta*). In het geval van mnl. *ors* stond er oorspronkelijk voor de *r* (die versprongen is) een χ (owgm. * χ röss); du. *Ross*, eng. *horse*.

OPM. Zowel owgm. **brīnnān* als **brānnjān* moeten klankwettig in het Mnl. *bernen* geven: **brīnnān* > **bīnān* > *bernen* (zie 27); **brānnjān* > **brēnnān* > *bernen*. Sterke vormen, die bij **brīnnān* horen, komen in het Mnl. nog voor (*barn, ghebornen*), de algemeen gebruikte zwakke vormen, bij *brānnjān*, zijn *brande, ghebrant* (zie 14.2). Ook deze vormen kunnen van invloed zijn geweest bij het ontstaan van de werkwoordsvorm *branden*.

2. *r* springt in het Onl. naar 'links' voor χt <cht>: got. *faúrhtei*, hgd. *Furcht/ godsvrucht*; got. *baírhts* 'helder, duidelijk'/*Adelbrecht* naast *Adelbert*. Deze χt kan op *ft* teruggaan (*gewricht*, verwant met *werven* (oude betekenis 'draaien'; got. *hvaírban*) en *wervel*); ook kan metathesis plaatsvinden voor bewaarde *ft*: got. *paúrfts* 'nodig', hgd. *(Not)durft*, ndl. *derven/(nood)-druft*.

De *r* gaat terug op oeride. *r* (*rennen*), *r* (*moord*, via ogm. *ūr*, zie 16.6), *s* via *z* (*gheneren*, via rhotacisme; zie 31.5.6) of *z*.

33.2. De l

Ook bij de *l* doet zich wel metathesis voor: vgl. got. *nepla*, hgd. *Nadell*/ndl. *naald*. Voor de invloed van de *l* op voorafgaande of volgende vocaal zie 25.1 en 26. Zie ook 26 voor verdwijnen van de *l*. De *l* gaat terug op oeride. *l* (*helpen*) of *l* (*geholpen*, via ogm. *ǔl*; zie 16.6).

33.3. De m

T.a.v. de *m* merken we slechts op dat die in het Onl. of Mnl. in de Auslaut tot *n* wordt: mnl. (*ic*) *bem* naast (*ic*) *ben*. In ongeaccentueerde syllaben kan hij blijven staan: vgl. *bezem*.

De *m* gaat terug op oeride. *m* (*nemen*) of op *m̥* (*genomen*, via ogm. *ǔm*, zie 16.6).

33.4. De n

Voor wegval van de *n* met daarmee gepaard gaande rekking van de voorafgaande vocaal zie men 29.1. Voor de *n*-apocope zie 12.3.

Voorafgaande voor de 17e-eeuwse literatuur (kluchten, hekeldichten etc.) is het van belang te letten op de velarisering van de *n* (dus tot *ŋ*) tussen korte meestal velaire vocaal en dentaal (*d*, *t*, *s*). Op die velarisering kan dan assimilatie volgen van *ŋd* tot *ŋ* en van *ŋt* via *ŋkt* tot *ŋk*.

Voorbeelden:

angder, *ongse*; *onverstanckt*; *onger* < *ongder*, *verstanck* < *verstanckt*.

Deze vormen worden echter altijd plattelanders of platsprekende stedelingen in de mond gelegd; dit klopt met het feit dat ze in het Standaardndl. niet geaccepteerd zijn. Nu hoort men ze nog in vele dialecten, met uitzondering van de noordoostelijke; wijd verspreid is het woord *mangelen* voor *amandelen*.

De *n* gaat terug op oeride. *n* (*binden*) of *ŋ* (*gebonden*, via ogm. *ǔn*, zie 16.6). Voor de *n* van *honderd* zie 16.6.

34 Assimilaties

34.1. Assimilatie in synchronische en assimilatie in diachronische zin

Bij assimilatie dienen we onderscheid te maken tussen assimilatie in synchronische zin en assimilatie in diachronische zin; we illustreren dit met de volgende voorbeelden.

opdoen - Deze samenstelling klinkt gewoonlijk als *obdoen*; naast het morfeem *ob-* nu staat in andere woorden *op-* (bv. in *optrekken*) of het zelfstandige woord *op*; ook blijft het altijd mogelijk, zij het wat 'onnatuurlijk', *opdoen* met een *p* uit te spreken. We kunnen op grond van deze afwisseling van *p/b* van synchronische assimilatie spreken: *p* 'wordt' *b* vóór *d* op de morfeemgrens (en trouwens ook op de woordgrens, in de 'sandhi' dus, vgl. *ob de bank*). Van assimilatie in diachronische zin is geen sprake; in ieder geval is het zeer de vraag of er in de tijd een vorm *opdoen* aan de vorm *obdoen* is voorafgegaan.

koningen - De velaire nasaal η <ng> is in dit woord ontstaan uit ηg (velaire nasaal + stemhebbende velaire occlusief); mnl. *coninghe*, in het enkelvoud *coninc* met Auslautverscherping. Het nnl. *koning* berust op analogie naar de verbogen vormen (zie 31.5.3.). Hier hebben we een geval van assimilatie in diachronische zin; de vorm met stemhebbende explosief gaat aan die met alleen velaire nasaal vooraf; van assimilatie in synchronische zin is in het hedendaagse Nederlands geen sprake meer. De synchronische assimilatie kan nog wel aangenomen worden voor de periode (mnl.) toen naast *coninghe* met η nog *coninc* voorkwam; op basis van laatstgenoemde vorm kunnen we uitgaan van een onderliggende vorm met /g/, die in de verbogen vormen door een assimilatieregel verdwijnt.

Mnl. *ombinden* - Deze vorm is een bijvorm van *ontbinden*, welke vorm we eveneens aantreffen. In dit geval kunnen we zowel assimilatie in diachronische zin aannemen: *ontbinden* was er eerder dan *ombinden*, als assimilatie in synchronische zin: beide vormen kwamen (en komen) immers naast elkaar voor.

Voor assimilaties in het Oeride. zie 31.10.2, in het Ogm. 31.14.

34.2. Assimilatie en Reductie

Assimilatie dient goed onderscheiden te worden van reductie: beide treden zowel in diachronische als synchronische zin op in *bongerd* naast *boomgaard*.

In synchronische zin is dit slechts het geval als men nog verband voelt. Door assimilatie is de *m + g* tot *ŋ* geworden; door reductie de *ō* tot *õ* en de *ā* tot *ə*. Nog een voorbeeld: door 'totale' diachronische assimilatie ontstaat in het Ogm. uit *ln* de geminaat *ll* (vgl. got. *fulls*); door reductie wordt dan later de geminaat tot enkele (korte) *l* (vgl. ndl. *vol*).

34.3. Voorbeelden van diachronische assimilatie

Assimilatie in diachronische zin, waarbij dus de ene vorm als ouder te beschouwen is dan de andere, zijn in ieder geval:

- de ogm. assimilatie van consonantcombinaties tot geminaten (zie 31.14)
- de owgm. ontwikkeling van *rz* tot *rr*. vgl. got. *marzjan* - mnl. *merren* (hier kan ook aan rhotacisme gedacht worden)
- de onl. ontwikkeling van *mb* tot *mm* (zie 31.5.1.)
- de onl. ontwikkeling van *χs* tot *ss* (zie 31.3.3.)
- de mnl. ontwikkeling van *ŋg* tot *ŋ* (zie 31.5.3.)
- de mnl. ontwikkeling van *sk* tot *sχ* of *s* (zie 31.4.)

34.4. De synchronische assimilatie

Het is hier niet de plaats de (synchronische) assimilatie van het mod. Ndl. te bespreken; daarvoor moeten we verwijzen naar de bekende handboeken. Zoals zovele taalverschijnselen kunnen ook de assimilatieregels van streek tot streek en van periode tot periode verschillend zijn. Daarnaast moeten we ook per geval differentiëren, bijv. naar woord- of morfeemgrens. Bij de verklaring van woordvormen dienen we ons daarvan bewust te zijn.

Twee voorbeelden mogen dit illustreren:

1. Bij samenstoten van stemloze fricatief en volgende stemhebbende occlusief heeft binnen het woord regressieve assimilatie plaats: *avdoen*, *huizdeur*; in de sandhi kan, regionaal bepaald, zowel regressieve als progressieve assimilatie plaatsvinden: *iz dat waar* naast *is tat waar*. Het Mnl. heeft ook niet *nogdoe* maar *nochtoe*.
2. Als algemene regel voor het mod. Ndl. kan gelden dat bij samenstoten van stemloze en volgende stemhebbende occlusief regressieve assimilatie optreedt: *kruib door*, *witboek*, *zakdoek*, *laakbaar*, *rijkdom* (de laatste drie vormen met stemhebbende velaire occlusief); vgl. hiermee echter bij de verleden tijd van de zwakke werkwoorden *maakte*, *stroopte*, *haatte* (maar in het Limburgs steeds *-de*: vgl. limburgs mnl. *maecde*).

Assimilaties komen in de mod. ndl. spelling niet tot uitdrukking: vgl. <kruip door>, <witboek>, <zakdoek> enz. In het Mnl. wordt vaker op de klank af gespeld: vgl. het in 34.1. besproken <ombinden>.

Historische grammatica van het Nederlands / klankleer (perioden)

35 De klankwetten per periode

35.1. Inleidende opmerkingen

De bedoeling van dit hoofdstuk is een samenvatting te geven van de hoofdstukken 11 t/m 34. We zullen dat per periode doen, waardoor meer dan tot dusver het geval was, klankontwikkelingen met elkaar in verband worden gebracht. We beperken ons tot de grote lijnen; voor de details en minder belangrijke veranderingen verwijzen we naar de voorafgaande hoofdstukken. Over klanksystemen worden slechts hier en daar opmerkingen gemaakt. Tenzij onder een schema anders is aangegeven, verwijzen de cijfers naar de bijbehorende paragraaf.

35.2. De oerindoëuropese klanken

Het Oerindoëuropees had behalve een groot aantal obstruenten (zie 31.10) een aantal vocalen en een aantal zgn. resonanten. We moeten uitgaan van 5 korte en 5 lange vocalen: *ĩ, ě, ǎ, ǫ, ů ĭ, ē, ā, ō, ū*; verder wordt in de traditionele reconstructie een sjwa (*ə*) aangenomen. Resonanten zijn fonemen die zowel een sonantische als een niet-sonantische variant hebben. In het Oeride. behoorden hiertoe de liquidae en de nasalen: *l/ł, r/r̥, m/m̥, n/n̥*. Goed beschouwd moeten ook de *ĩ* en de *ũ* als sonantische varianten worden opgevat naast *j* (*ĵ*) en *w* (*ŵ*). Het foneem *l/n/ŋ* had een velaire variant vóór velaire consonant.

OPM. 1. We zijn in een aantal hoofdstukken voor het Oeride. uitgegaan van combinaties van twee korte vocaalfonemen: *ěĩ, ěũ, ǎĩ, ǎũ, ǫĩ, ǫũ*. Dit hebben we gemakshalve gedaan, omdat zulke combinaties zeker voor het Ogm. en Ggm. aangenomen moeten worden. Voor het Oeride. zelf is het echter beter *ĵ* i.p.v. *ĩ* en *ŵ* i.p.v. *ũ* aan te nemen.

Bij de obstruenten moeten we onderscheid maken tussen 6 articulatie-plaatsen: labiaal, dentaal, strident-dentaal, palataal, velair en labiovelair, en 5 articulatiwijzen: stemloze occlusief, stemhebbende occlusief, stemhebbende geaspireerde occlusief (deze drie echter niet bij de stridente dentaal), stemloze fricatief en stemhebbende fricatief (deze twee alleen bij de stridente dentaal). De dentalen en de stridente dentalen kunnen tot één rij samengebracht worden. De *z* moet daarbij als variant, vóór stemhebbende obstruent, van de */s/* gezien worden. Zie verder het overzicht in 31.10.

OPM. 2. We hebben in dit boek geen rekening gehouden met de laryngalen zoals die volgens de moderne reconstructie in het Oeride. aanwezig waren. Zo wordt tegenwoordig in plaats van een sjwa een laryngaal (*H*) aangenomen, bijv. in **pHtēr* i.p.v. **pətēr* (zie 14.4). Het Oeride. waarmee we in dit boek werken, is het beste te beschouwen als een vorm van Indoëuropees dat al in de richting van het Ggm. is geëvolueerd.

OPM. 3. We hebben voor het Oeride. labiovelairen aangenomen. In sommige gevallen is er echter sprake geweest van combinaties van velair plus *w*.

35.3. De veranderingen in het Oergermaans

1. samenvall van *ǣ*, *ǫ* en *ə* in *ǣ* (zie 14.4)
2. samenvall van *ā* en *ō* in *ō* (zie 24.3)
OPM. De *ǣ* zal wel een *ǫ*-achtige uitspraak gehad hebben: *ǣ*, de *ō* een *ā*-achtige: *ā*. Het verschil tussen de beide klanken is dan een lengteverschil geweest, zoals dat ook aangenomen moet worden voor *ī/ī*, *ě/ē* en *ǔ/ū*.
3. ontwikkeling van *l*, *r*, *m* en *n* tot *ǰl*, *ǰr*, *ǰm* en *ǰn* (zie 16.6)
4. de Germaanse klankverschuiving (zie 31.10)
5. de Wet van Verner (zie 31.11)
OPM. De samenvall van de velaire en palatale obstruenten vond al vóór het Ogm. plaats (vgl. 31.10.1 OPM. 2).
6. ontstaan van nieuwe geminate door assimilatie (zie 31.14).
OPM. De geminate worden niet altijd in de schema's opgenomen.

Schema vocalen:

Oeride.	ī	ē	ǣ	(ə)	ō	ū	ŕ	l̥	ŋ	ŋ	ī	ē	ā	ō	ū	ēī	ēū	āī	ōī	āū	ōū	
			1	1			3	3	3	3			2						1		1	
Ogm.	ī	ē	ǣ		ū	ūr	ūl	ūm	ūn	ī	ē	ō	ū	ēī	ēū	āī			āū	ōū		

Schema obstruenten (4 en 5):

Oeride.	b	p	bh	d	t	dʰ	tt	s	z	g	k	g ^h	g ^u	k ^u	g ^{uh}
	7a	8		7a	7b	8		8a		7a	8				8
Ogm.	p	f	b	t	þ	tʰ	ss	s	z	k	x	g	k ^u	x ^u	g ^{uh}

(7a= in de combinaties *sp, st, sk*; 7b= in de combinaties *pt > ft, kt > Xt*; 8= Germaanse klankverschuiving + Wet van Verner; 8a = Wet van Verner)

35.4. De veranderingen in het Gemeengermaans

1. de accentverschuiving (zie 11)

OPM. Over de gevolgen van de accentverschuiving voor de grammatische wisseling zie 31.11. Een ander gevolg van de accentverschuiving is dat *s* en *z* voortaan zelfstandige fonemen zijn. Zo werd in ogm. **lēsǣn*- 'lezen' tegenover **lězǣn*- 'gelezen' het optreden van *s* en *z* nog bepaald door de plaats van het accent, resp. op de syllabe onmiddellijk vóór de fricatief en op een syllabe daarachter (in het laatste geval moest een fricatief noodzakelijk stemhébbend zijn). Na de accentverschuiving staan *s* en *z* ten opzichte van elkaar in oppositie.

Vocalen:

2. Umlaut van *ě* tot *ĩ* vóór *i*, *j* of *u* in de volgende syllabe, tevens overgang van *ě* tot *ĩ* vóór nasaal + consonant (zie 15.5)
3. a-Umlaut van *ĩ* tot *ě* en van *ũ* tot *ǫ*, één proces, waarbij de openingsgraad verschuift van gesloten naar half open (zie 15.5 en 16.6).
Deze klankwet en de onder 2 genoemde zijn ook van toepassing op de combinatie *ěũ*, waaruit resp. *ĩũ* en *ěǫ* ontstaan (zie 19.5). Ze houden resp. een meer gesloten en een meer open worden van de stamvocaal in. Op de a-Umlaut bestaan een tweetal klankwettige uitzonderingen: deze Umlaut wordt namelijk verhinderd door nasaal + consonant en door een vóór de *a* staande *j*. Beide factoren verhinderen een meer open worden van de vocaal, terwijl ze anderzijds een meer gesloten worden bevorderen. Het resultaat is dat voor het Ggm. *ĩ* en *ě* resp. *ũ* en *ǫ* als foneemvarianten kunnen worden beschouwd: *ĩ* en *ũ*, de gesloten variant, vóór *i*, *j* en *u* in de volgende syllabe en vóór nasaal + consonant, *ě* en *ǫ*, de meer open variant, in de overige posities. Later worden *ĩ* en *ě* resp. *ũ* en *ǫ* zelfstandige fonemen; factoren hierbij zijn geweest Ausgleich en verdwijning en wijziging van de Umlautsfactoren. Vgl. osa. *gístigan* 'gestegen' naar analogie van *stígum* 'wij stegen', vgl. bijv. verder osa. *fílt* 'vilt' (ggm. **fíltĩ*-) tegenover osa. *fěld* 'veld' (ggm. **fěldǣ*-), ndl. *vílt* - *věld*.
4. ontstaan van een *ē*, met problematische oorsprong en goed te scheiden van de *ē* (oeride. *ē*) die er al was (zie 21.3).
5. ontwikkeling van *ī* uit *ěĩ*, welke *ī* samenvalt met de *ī* die er al was.
6. de Ersatzdehnung vóór stemloze velaire fricatieven (zie 29.1) met in eerste instantie ontstaan van lange genasaleerde *ã* (ingw. *ǣ*), *ĩ* en *ũ*, die in een latere periode worden gedenasaleerd tot *ā*, *ī* en *ū*.
Ersatzdehnung van *ě* en *ǫ* ontbreekt, doordat deze vocalen vóór nasaal + consonant niet konden voorkomen: de *ě* was in die positie nl. al tot *ĩ* geworden (punt 2) en de a-Umlaut van *ũ* tot *ǫ* werd door bedoelde combinatie verhinderd (punt 3). In het latere Ingweoons vindt ook Ersatzdehnung vóór stemloze labiale en dentale fricatief plaats (zie 29.1). De gena-

saleerde vocalen kunnen beschouwd worden als combinatorische varianten van korte vocaal + nasaal. In het schema worden ze niet verdisconteerd.

Consonanten:

7. ontwikkeling van de χ in de Anlaut vóór vocaal tot een variant h (zie 31.3.3) en wegval van labiaal of velair element van g^u maar nog niet na nasaal (zie 31.5.4)
8. ontwikkeling in bepaalde posities van stemhebbende occlusieven uit stemhebbende fricatieven. De occlusieven zijn binnen het Ggm. als varianten van de fricatieven te beschouwen. Zie 31.1.
OPM. Voor een overzicht van het vocaalsysteem van het Ggm. zie 13 en voor een overzicht van het obstruentensysteem zie 31.1. Het Ggm. had daarnaast een j , een w , een l , een r , een n en een m . Van $/n/$ kwam vóór velaire cons. een velaire variant voor: $[\eta]$.

Schema vocalen:

Ogm.	i	e	ä	ü	i	e	o	u	ei	äu	ai	oi	
Cgm.	i	e	ä	ö	ü	i	e	o	u	iu	eu	ai	oi

Schema obstruenten:

Ogm.	p	f	þ	t	þ	ʰ	k	x	g	k ^u	x ^u	g ^u	ss	s	z	
Cgm.	p	f	b	t	þ	d	k	h	g	k ^u	x ^u	g ^u	w	ss	s	z

(8a= vgl. got. *siggwan*; 9= na lange vocaal).

35.5. De veranderingen in het Gotisch

1. verandering in de distributie van \check{e} en \check{i} resp. \check{o} en \check{u} (zie 15.1 en 16.1), waarbij in eerste instantie sprake blijft van combinatorische variatie.
2. samenval van ggm. \bar{e} en \bar{e} in \bar{e} met \bar{e} nog als open variant vóór vocaal (zie 20.1 en 21.1). Ook voor ggm. \bar{o} evenals voor ggm. \bar{u} vinden we een open klinker \bar{o} vóór vocaal (zie 23.1 en 24.1), die wel het beste als variant van $/\bar{o}/$ kan worden beschouwd (3.4.1).
3. samenval van ggm. $\check{i}\check{u}$ en $\check{e}\check{o}$ in $i\bar{u}$ (zie 19.1).
OPM. Ten tijde van Wulfila kunnen reeds monoftongen ontstaan zijn uit oorspronkelijke diftongen: \bar{e} uit ai , \bar{o} uit au en \bar{u} uit iu . Zie hiervoor 3.3.
4. verdere ontwikkeling van stemhebbende occlusieven uit stemhebbende fricatieven, met als uiteindelijk resultaat: occlusief in Anlaut en na consonant en fricatief na vocaal (in de Auslaut wordt de fricatief verscherpt). OPM. Voor een overzicht van het gotische fonologische systeem zie 3.4.1.

Schema vocalen:

Ggm.	ī - ē	ā	ō - ū	ī	ē	ē	ō	ū	f(x)	ā(x)	ū(x)	īū - ēō	āī	āū
Got.	ī - ē	ā	ō - ū	ī	ē - ē'	ā	ō - ō	ū				iu	ai	au

(5= Ersatzdehnung; zie punt 6 in 35.4)

Schema obstruenten:

Ggm.	p	f	þ - b	t	þ	đ - d	k	χ - h	g - g	k ^u	χ ^u	g ^u	s	z
Got.	p	f	þ - b	t	þ	đ - d	k	χ' - h	χg - g	k ^u	χ ^u	gw	s	z

(4a= vgl. *dag*, 5= vgl. *siggwan*, 6= vgl. *jah*; voor X in *dag* met <g> en X in *jah* met <h> zie 3.3 en 3.4.1)

35.6. Veranderingen in het Oerwestgermaans

Vocalen:

1. i-Umlaut van *ǣ* tot *ě*, die, althans op den duur, samenvalt met de *ě* die er al was, en van *ũ* tot *œ*. Zie 14.1 en 16.2. We hoeven geen rekening te houden met i-Umlaut van *ě* en *ō*: immers, oude *ě* was in het Ggm. vóór *i* of *j* geworden en ook *ō* komt daarvóór niet voor doordat de a-Umlaut van *ũ* tot *ō* door de factor *j* werd verhinderd.
OPM. De *œ*, de eerste geronde vocaal die in de geschiedenis van het Ndl. opduikt, moet in eerste instantie variant van de *ũ* zijn geweest, maar ontwikkelt zich op den duur tot zelfstandig foneem; ook hier zijn Ausgleich en verdwijning of wijziging van de Umlautsfactoren in het spel geweest.
2. opschuiven van de *ē* tot *â* of, in het Ingweoons, tot een minder open vocaal *æ̃*, die ten grondslag kan liggen aan de heldere *ā* van het Standaardndl. (zie 20).
3. diftongering van de *ē* en *ō* tot resp. *iē* en *uo*. In de kustgebieden blijven *ē* en *ō* echter nog gehandhaafd. Zie 21.1 en 24.1.
4. ontwikkeling van *ĩũ* tot *iy* en van *ěō* tot *io* (in het zuidwesten altijd *io*), welke diftongen in eerste instantie complementaire distributie vertoond moeten hebben: *iy* vóór *i*, *j* en *u*, *io* voor (o.a.) *a* in volgende syllabe. Zie 19.2.
5. ontwikkeling van *ǣĩ* tot *ê* vóór *r*, *χ*, *w* en in de Auslaut en tot *ei* in de overige gevallen en van *ǣũ* tot *ô* vóór *r*, *χ* en dentaal en tot *ou* in de overige gevallen (zie 17.1 en 18.1). Er moet een complementaire distributie bestaan hebben tussen *ei* en *ê* en tussen *ou* en *ô*.

Consonanten

6. ontwikkeling van *z* tot *r* (rhotacisme) (zie 31.5.6).
7. laryngalisering van de *χ* in een aantal posities en wegval van het labiale element van de labiovelairen *k^u* (>*kw*), *χ^u* (>*χw*) en *g^u* (>*gw*) in bepaalde posities (zie 31.3.3, 31.3.4, 31.4. en 31.5.4).
8. ontwikkeling van de stemhebbende non-stridente dentale fricatief *đ* tot *d* (zie 31.5.2).
9. invoeging van een svarabhaktivocaal *ĩ* tussen *r* en *j* voordat jod-geminatie kon optreden (zie 31.2).
10. geminatie van een consonant vooral vóór een onmiddellijk volgende *j* (jod-geminatie, zie 31.2).
OPM. Door de jod-geminatie ontstaat de structuurregel dat vóór onmiddellijk volgende *j* alleen een geminaat kan voorkomen. De nieuwe geminaten vallen samen met de geminaten die er al waren (vgl. o.a. punt 6 in 35.3).

Schema vocalen:

Ggm.	ī - ē	ǣ	ǫ - ū	ī	ē	ē	ō	ū	īū-ēo	ǣī	ǣū		
r - j		1		1		2		3	3	5	5		
Owgm.	ī	ē	ǣ	ǫ	ū - ŏ	ī	ā	ū	iē	iy- io	é - ei	ô - ou	uo

Schema labialen en dentalen:

Ggm.	p	f	ƿ	b	t	þ	d	ss	s	z					
	10	10	10		10		10	10	10	6					
Owgm.	pp	p	ff	f	bb	ƿ - b	tt	t	þþ	þ	dd	d	ss	s	r

Schema (labio)velairen:

Ggm.	k	k ^u	χ	h	χ ^u	g	g	g ^u	w		
	7	3	2	7	1	6	5	4	7		
Owgm.	kk	k	kw	χχ	χ	h	hw	gg	g	g	w

(1= in de Anlaut vóór *l, r, n*; intervocalisch; na *l, r*; 2= in de Anlaut; 3= in andere posities dan de Anlaut; 4= in de Anlaut vóór vocaal; 5= intervocalisch; 6= in de Auslaut; 7= geminatie)

35.7. Veranderingen in het Oudnederlands

Vocalen:

1. spontane palatalisatie van de \bar{u} tot \bar{y} (maar niet overal vóór w en in de Auslaut) en soms ook van \bar{u} tot $\bar{æ}$ (zie 16.3 en 23.1). De $\bar{æ}$ valt samen met de door i-Umlaut ontstane $œ$.
2. diverse rondingen en ontrondingen (zie 25).
3. vocaalveranderingen onder invloed van de r , de l of de w (zie 26, 27 en 28). Hierdoor ontstaan o.a. au en ou .
4. verkorting of samensmelting van vocalen (zie 29).
OPM. Sommige van de onder 2 t/m 4 geplaatste veranderingen kunnen ook in het Mnl. geplaatst worden.
5. ontwikkeling van io evenals van $ië$ tot $iə$ (19.2 en 21.1), van iy tot \bar{y} (19.2), die samenvalt met de door spontane palatalisatie ontstane \bar{y} , en van uo tot $uə$ (24.1).
OPM. Door de samenval van de \bar{y} uit iy met \bar{y} uit \bar{u} wordt het fonologisch verband met $io (>iə)$ verbroken: vgl. de mod. ndl. oppositie *riet* (ohgd. *hriot*) - *ruit*, mnl. *rute* (ohgd. *rūta* < lat. *rūta*). \bar{u} en \bar{y} stonden waarschijnlijk in complementaire distributie: \bar{u} vóór w en in de Auslaut, elders \bar{y} (Brabant, Holland; Vlaanderen in alle posities \bar{y}).
6. ontwikkeling van ei tot \hat{e} en van ou tot \hat{o} (zie 17.1 en 18.1). De ei die niet tot \hat{e} werd, valt samen met de ei uit $\hat{a}gī$, $\hat{e}g$, $\hat{i}gī$ (zie 14.2). Vóór w bleef ou bewaard.
OPM. Doordat de ei die niet tot \hat{e} werd, samenviel met de ei uit $\hat{a}gī$, $\hat{e}g$ of $\hat{i}g$, was ei voortaan ten opzichte van \hat{e} een zelfstandig foneem: vgl. ndl. *zeel* 'touw' met oude \hat{e} (vgl. got. *sáiljan*) tegenover ndl. *zeil* met ei uit $\hat{e}g$ (vgl. ohgd. *segal*). Er kunnen wel alternanties bestaan hebben van het type *heel* (got. *háils* a-stam) - *heilen* (got. *háiljan*), later door analogie ongedaan gemaakt (zie 17.2). Ook de ou maakt zich fonologisch los van de \hat{o} door samenval met ou uit $\hat{a}ID$ enz.: vgl. ndl. *stoot* met oude \hat{o} (got. *stáutan*) tegenover *stout* met ou uit $\hat{o}ID$ (vgl. du. *stolz*).
7. samenval van \bar{u} en \bar{o} in één klank \bar{o} (maar niet in alle dialecten: zie 16.2 en 16.4).
8. i-Umlaut van lange vocalen (zie 18.2, 20.2 en 24.2).
OPM. Wegens het kleinere verspreidingsgebied kan deze als jonger beschouwd worden dan de i-Umlaut van korte vocalen.
9. rekking van korte vocalen in open syllaben met hoofdaccent, van \bar{i} en \bar{e} tot $\bar{ē}$, van \bar{u} en \bar{o} tot $\bar{ō}$, van $\bar{æ}$ tot $\bar{ā}$ en van $\bar{ǣ}$ tot $\bar{ā}$, in kustgebieden $\bar{æ}$ (zie 14.1, 15.2 en 16.2). De $\bar{ē}$ en de $\bar{ō}$ blijven voorlopig verschillend van de \hat{e} en de \hat{o} (zie 17.4 en 18.3). Samenval van a en \hat{a} vindt eerder plaats maar niet in het hele taalgebied (zie 20.2).
OPM. De plaats van de rekkingsvocalen in het systeem is niet gemakkelijk te bepalen, maar zoveel kan toch wel gezegd worden dat er aanvankelijk een complementaire distributie bestaan moet hebben in die zin dat de

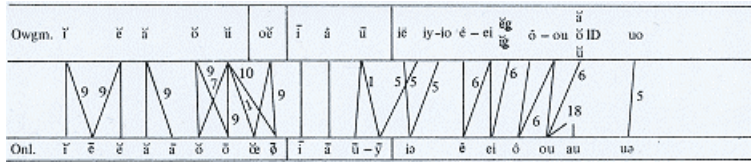
rekkingsvocalen in open syllabe voorkwamen tegenover de corresponderende korte in gesloten. Verder valt te wijzen op alternanties als *dag - dage(n)*, *gebed - gebede(n)* enz.

10. ontstaan van een sjwa ə (zie 12.3).

Consonanten:

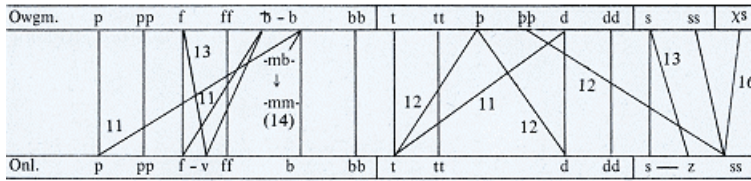
11. verscherping van stemhebbende obstruenten tot stemloze in de Auslaut (zie 31 passim).
OPM. Door de Auslautverscherping ontstaat de nog steeds geldende regel dat stemhebbende obstruent in de Auslaut uitgesloten is. Ook alternanties zijn geïmpliceerd: onl. *dumba - dump* (mnl. *domme - domp*), *gevan - gaf*, *findan - fant*, *ganga - ūtganc*, *(heil)igo - (kref)tih* (<h> = χ). In dit kader plaatsen zich synchroon ook *d - t* uit *þ* (zie punt 12) en *z - s* uit *s* (zie punt 13): vgl. mnl. *liden - leet* (got. *leiþan - láip*) en *kiezen - koos* (got. *kiusan - káus*). Diachroon gezien is er echter in de beide laatste gevallen van Auslautverscherping geen sprake: de stemloosheid in de Auslaut is ouder dan de intervocalische stemhebbendheid.
12. ontwikkeling van stemloze niet-stridente dentale fricatief *þ* via *ð* tot *d* (occlusief) (in de Auslaut *t*), hetgeen samenvalt betekent met *d/t* uit ggm. *ð* (zie 31.5.2). *þþ* wordt *ss* (zie 31.3.2).
13. stemhebbend worden in bepaalde posities van de stemloze fricatieven *f* en *s*. In de Auslaut handhaven zich *f* en *s*. Door deze ontwikkeling ontstaat er een nieuwe *z*; de uit *f* ontstane *v* valt samen met de oude *þ* van het Ggm. (zie 31.3.1 en 31.3.5). Uit de verbinding *ft* ontstaat *χt* (zie 31.3.1).
OPM. De *s* en de *z* kwamen aanvankelijk in complementaire distributie voor. Vooral door leenwoorden wordt dit patroon later verstoord: vgl. *sier* (leenwoord uit het Frans) - (*geen*) *zier*. Beide geldt ook voor *f* en *v*: vgl. nu *fier* (uit het Frans) - *vier*. Dat de *v* zich fonologisch losmaakt van de *b*, blijkt uit het ontstaan van een oppositiemogelijkheid in de Anlaut: *vinden* (got. *finþan*) - *binden* (got. *bindan*).
14. ontwikkeling van *-mb-* tot *-mm-* (zie 31.5.1). Voordat analogie optrad, stond naast *-mm-* auslautend *-mp-*: mnl. *domme - domp*.
15. procope of syncope van *h* in bepaalde posities en wegval in de Anlaut vóór geronde vocaal van het labiale element van *hw* (<χw) en vóór ongeronde vocaal van het laryngale element (zie 31.3.3 en 31.3.4). Anlautende *h* vóór vocaal wordt in sommige delen van het taalgebied wèl, in andere niet geprocopieerd.
OPM. *X* en *h* zijn o.a. als gevolg van leenwoorden nu wel op den duur fonologisch los te koppelen: vgl. *chaos* met anlautende [χ] naast anlautende *h* in andere woorden, bijv. *haan*, eveneens vóór vocaal.
16. ontwikkeling van *χs* tot *ss* (zie 31.3.3), die samenvalt o.a. met *ss* uit *þþ* (zie 31.3.2).
17. wegval in zwak geaccentueerde syllabe van de geminatie-, tevens i-Umlautsfactor (zie o.a. 31.2).

Schema vocalen:

(la= spontane polatalisatie + rekking. De punten 2, 3, 4, 8 en 10 zijn over het algemeen niet in het schema verwerkt. 18= voor meer oorsprongen van de *ou* en voor de oorsprongen van de *au* zie 28.5.)

Schema labialen en dentalen:

Schema (labio)velairen:

Owgm.	k	kk	f(t)	x	—h	xx	g	—g	gg	hw	w
	11		13		11		15			15	
Onl.	k	kk	x	h	xx	g	—g	gg			w

35.8. Veranderingen in het Middelnederlands

1. assimilatie van de inlautende verbinding *ŋg* tot *ŋ* (zie 31.5.3), bijv. in *lange*.
OPM. Hierdoor werd de velaire nasaal een zelfstandig foneem: vgl. de opposities *zinnen* - *zingen*, *lamme* - *lange*. In de Auslaut kwam aanvankelijk *ŋk* voor dat later analogisch door *ŋ* vervangen werd: *lanc* - *lang*.
2. assimilatie van de verbinding *sk-* tot *sχ-* in de Anlaut en tot *s* in de andere posities (zie 31.4).
3. verkorting van de geminaten (zie 31.2).
OPM. Tussen *bedde* 'bed' en *bede* 'verzoek' bestond oorspronkelijk slechts verschil in consonant: geminaat tegenover korte consonant. Door de rekking kwam daar een secundair verschil in vocaal bij: vgl. de opm. bij punt 9 in de vorige paragraaf. Na de geminatenverkorting blijft het verschil in vocaal over dat op een indirecte wijze in de spelling tot uitdrukking komt (zie 31.2). Dat betekent dat de korte vocaal en de rekkingsvocaal ten opzichte van elkaar in oppositie komen te verkeren: vgl. mod. ndl. *bedden* - *beden*. Om die reden zijn de rekkingsvocalen in het schema van de korte vocalen gescheiden en bij de vanouds lange vocalen geplaatst. De *ā* was trouwens al met *â* samengevallen. Alternanties als *dag* - *dagen*, *gebed* - *gebeden* zijn nu niet meer fonologisch, maar nog slechts morfologisch geconditioneerd, hetgeen de analogie bevordert: vgl. *getallen* i.p.v. het oude *getale*.

Schema vocalen:

Onl.	ī	ē	ē	ā	ā	ō	ē	ō	ī	ā	ū - y	io	é	ei	ó	ou	au	uo
Mnl.	ī	ē	ā	ō	ē	ī	ē	ā	ō	ū - y	io	é	ei	ó	ou	au	uo	

(4= samenval van ā en â)

Schema labialen en dentalen:

Onl.	p	pp	f - v	ff	b	bb	t	tt	d	dd	s - z	ss
Mnl.	p		f v		b		t		d		s z	

Diagram illustrating the phonological development of labial and dental consonants from Old Dutch (Onl.) to Middle Dutch (Mnl.). The diagram shows the following correspondences and processes:

- p** (Onl.) corresponds to **p** (Mnl.).
- pp** (Onl.) corresponds to **p** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- f - v** (Onl.) corresponds to **f v** (Mnl.).
- ff** (Onl.) corresponds to **f** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- b** (Onl.) corresponds to **b** (Mnl.).
- bb** (Onl.) corresponds to **b** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- t** (Onl.) corresponds to **t** (Mnl.).
- tt** (Onl.) corresponds to **t** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- d** (Onl.) corresponds to **d** (Mnl.).
- dd** (Onl.) corresponds to **d** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- s - z** (Onl.) corresponds to **s z** (Mnl.).
- ss** (Onl.) corresponds to **s** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).

Additional annotations in the diagram include a '-sk-' between 'd' and 's' in the Onl. row, and a '2' between 'd' and 's' in the Mnl. row, indicating a specific phonological process.

(Voor de fonologische loskoppeling van *f* en *v* en van *s* en *z* zie 35.7 punt 13.)

Schema (labio)velairen:

Onl.	k	kk	(s)k - χ	h	χχ	g	-ŋg-	gg
Mnl.	k		χ	h		g	ŋ	

Diagram illustrating the phonological development of labiovelar consonants from Old Dutch (Onl.) to Middle Dutch (Mnl.). The diagram shows the following correspondences and processes:

- k** (Onl.) corresponds to **k** (Mnl.).
- kk** (Onl.) corresponds to **k** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- (s)k - χ** (Onl.) corresponds to **χ** (Mnl.), with a '2' indicating a process (likely fricativization).
- h** (Onl.) corresponds to **h** (Mnl.).
- χχ** (Onl.) corresponds to **χ** (Mnl.), with a '3' indicating a process (likely degemination).
- g** (Onl.) corresponds to **g** (Mnl.).
- ŋg-** (Onl.) corresponds to **ŋ** (Mnl.), with a '1' indicating a process (likely nasalization).
- gg** (Onl.) corresponds to **g** (Mnl.), with a '3a' indicating a process (likely degemination).

(3a-degeminatie waarbij occlusief in fricatief overgaat; zie 31.5.3)

35.9. Veranderingen in het Nieuwnederlands

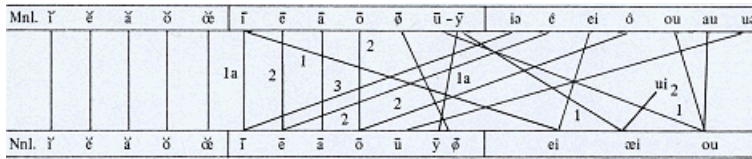
1. diftongering in een deel van het taalgebied en het Standaardndl. van \bar{i} , \bar{y} en \bar{u} tot resp. *ei* <ij>, *œi* <ui> en *ou* (met al een mogelijke aanloop in de ME). Geen diftongering vóór *r*. Samenval van deze klanken met resp. oude *ei* <ei>, zgn. ui^2 en *ou*. Zie 22, 23 en 28.5.
OPM. De \bar{y} , *œi* en *ou* moeten fonologisch los van elkaar gezien worden: vgl. *buut* (leenwoord) tegenover *buit* (met *œi* door diftongering) en *boud* (met *ou* uit *oID*).
2. samenval, althans in het Standaardndl., van \bar{e} en \hat{e} , van \bar{o} en \hat{o} en van *au* en *ou*. In vele dialecten blijven op de een of andere manier de verschillen bewaard. Zie 17.4, 18.3 en 28.5.
OPM. Opmerkelijk voor het Standaardndl. is dat daarin vele oude verschillen verdwenen zijn die in dialecten nog bewaard zijn: \acute{o} en \acute{o} , \bar{a} en \hat{a} , \bar{e} en \hat{e} , \bar{o} en \hat{o} , de klanken voor <ei> en <j>, *au* en *ou*. Vgl. de opmerking hierover in 10.2.
3. monoftongering van *iə* en *uə* tot resp. \bar{i} <ie> en \bar{u} <oe> (zie 19.2, 21.1 en 24.1).
OPM. In de kustdialecten ontstaan \bar{i} en \bar{u} zonder duidelijke diftongische tussentrappen uit \bar{e} en \bar{o} , de \bar{i} al wel vóór het Mnl. en de \bar{u} pas vrij laat.
4. minder lang worden van de lange vocalen, tot 'half lang', behalve vóór *r*. De verkorting is het sterkst bij \bar{i} , \bar{y} en \bar{u} . Let verder op de 'verkleuring' van / \bar{e} /, / \bar{o} / en / \bar{u} / vóór *r*.
OPM. Men ziet het ook wel zo dat het verschil kort - lang is vervangen door ongespannen - gespannen.
5. syncope van de *d* of overgang van *d* tot *j* (zie 31.8).
6. apocope van de \emptyset en van de *n* (zie 12.3).
OPM. Obstruenten die door \emptyset -apocope in de Auslaut komen te staan, worden alsnog verscherpt: vgl. mnl. *webbe* - nnl. *wep* <web> (zie 31).

Aan de hierboven vermelde veranderingen kunnen nog de volgende worden toegevoegd:

7. neiging in substandaard-Nederlands tot diftongering bij de \bar{e} , \bar{o} en \bar{u} , vooral in het westen (Randstad): *een heil groute nuis* 'een heel grote neus' (het verschil met de standaarddiftongen blijft bestaan doordat deze hetzij als secundaire monoftongen hetzij als extreme diftongen tevoorschijn komen; zie 22.2 en 23.3). Een reactie op deze diftongeringstendens is dat in sommige kringen de *ei*, *œi* en *ou* hypercorrect naar de monoftongische kant worden uitgesproken, min of meer als \bar{e} , \bar{u} , en \bar{o} .
8. neiging in beschaafde kringen tot een open uitspraak van \bar{i} en \bar{e} , opmerkelijk vooral bij de \bar{e} die dan \bar{e} -achtig klinkt, en tot een soortgelijke uitspraak van de \bar{o} ('geaffecteerd Nederlands').

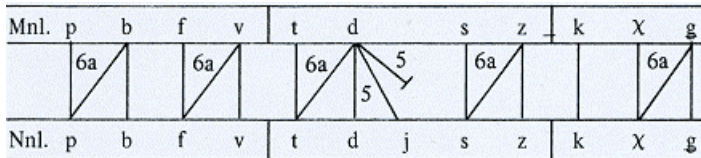
9. neiging in nog niet altijd geaccepteerd Nederlands om de opposities *f* - *v*, *s* - *z* en *χ* - *g* op te heffen door overal de stemloze fricatief uit te spreken. Als uitstralingscentrum hiervoor wordt Amsterdam beschouwd. Het is ook mogelijk dit zo te zien dat de oppositie stemloos - stemhebbend zich ontwikkelt tot een oppositie fortis - lenis.

Schema vocalen:

(1a= geen diftongering vóór r)

Schema consonanten:

(6a= Auslautverscherping na ə-apocope)

N.B. De punten 4, 6, 7, 8 en 9 zijn niet in de schema's verwerkt.

Historische grammatica van het Nederlands / vormleer

36 De sterke werkwoorden

36.1. Algemeen

Om der wille van de overzichtelijkheid behandelen we eerst apart de sterke werkwoorden. Daaronder verstaan we in de historische grammatica die werkwoorden die hun praeteritum historisch gezien niet met een dentaal-suffix vormen; doen ze dit wel dan spreken we van zwakke werkwoorden. In het Mod. Ndl. wordt dit suffix teruggevonden als *-de* of *-te*, waarvan na een op een dentaal eindigende stam de dentaal vervalt: vgl. *maak-te*, *roof-de*, *haat-te* (= *hate*), *wied-de* (= *wiede*). Vgl. daartegenover *stijgen - steeg*, *dragen - droeg* etc.

OPM. De toevoeging 'historisch gezien' is nodig omdat het dentaalsuffix later verdwenen kan zijn of niet meer als zodanig wordt ervaren; vgl. *zou* (ouder: *zoude*) bij *zullen*; *mocht* (ouder: *mochte*) bij *mogen*.

De sterke werkwoorden zijn voor het Gotisch in drie groepen te verdelen:

1. de werkwoorden met alleen Ablaut, bijv. *steigan - stáig - stigum - stigans*;
2. de werkwoorden met alleen reduplicatie, bijv. *háitan - haiháit - hai-háitum - háitans*;
3. de werkwoorden met Ablaut + reduplicatie, bijv. *letan - laílot - laílotum - letans*.

In het Nederlands zijn er alleen maar sterke werkwoorden met Ablaut. Vgl. voor de gevallen 2 en 3 *heten - hiet* (nu analogisch *heette*), *laten - liet*.

Bij de sterke werkwoorden onderscheiden we de volgende stamtijden:

1. de infinitief; hierbij sluiten aan het praesens, het part. praes. en de imperatief (1e categorie);
2. de 1e pers. sg. praet. indic.; hierbij behoren de 2e en 3e pers. sg. praet. indic. (in het Wgm. alleen maar de 3e) (2e categorie);
3. de 1e pers. plur. praet. indic.; hierbij behoren de 2e en 3e pers. plur. praet. indic. en het hele praeteritum van de optatief (conjunctief) (in het Gotisch ook de dualis praet. indic.; in het Wgm. ook de 2e pers. sg. praet. indic.) (3e categorie);
4. het part. praet. met zijn casusvormen (4e categorie).

Voor de overzichtelijkheid herhalen we hier nog eens de 7 klassen van de ablautende sterke werkwoorden in het Gotisch (zie verder 4.3).

1.	steigan	-	stáig	-	stigum	-	stigans
2a.	biudan	-	báup	-	budum	-	budans
2b.	lūkan	-	láuk	-	lukum	-	lukans
3a.	bindan	-	band	-	bundum	-	bundans
3b.	þriskan	-	þrask	-	þraskum	-	þraskans
4a.	niman	-	nam	-	nemum	-	numans
4b.	brikan	-	brak	-	brekum	-	brukans
5.	giban	-	gaf	-	gebum	-	gibans
6.	faran	-	for	-	forum	-	farans
7.	letan	-	laílot	-	laílotum	-	letans

In afwijking van de behandeling van de klankleer gaan we bij de sterke werkwoorden meteen uit van het Oerindoëuropees en trekken dan vandaar de ontwikkelingslijn naar het Nederlands.

36.2. Het oerindoeuropese systeem

Als basis voor de eerste vijf klassen kan men het volgende oeride. systeem aannemen:

	1e cat.	2e cat.	3e cat.	4e cat.
1.	ěC	ōC	īC	īC
2a.	ěŭC	ōŭC	ŭC	ŭC
2b.	ŭC	ōŭC	ŭC	ŭC
3.	ěL/NC	ōL/NC	Ĺ/ŅC	Ĺ/ŅC
4.	ěL/N	ōL/N	ēL/N	Ĺ/Ņ
5.	ěC	ōC	ēC	ěC (C ≠ L of N)

wortelstructuur:

1. wortelvocaal vóór ĩ + cons.
2. wortelvocaal vóór ŭ + cons.
3. wortelvocaal vóór liquida of nasaal + cons.
4. wortelvocaal vóór enkele liquida of nasaal
5. wortelvocaal vóór enkele consonant die geen liquida of nasaal is

Aan de wortelvocaal gaan meestal één of meer consonanten vooraf. Biezonere gevallen zijn liquida + wortelvocaal + twee consonanten en liquida + wortelvocaal + één consonant, die resp. tot klasse 3 en klasse 4 behoren (vgl. got. *þriskan* en *brikan*).

Uit het schema blijkt dat we overal dezelfde Ablaut aantreffen: *ě/ǔ/ē/NUL*, ook al komen deze trappen niet telkens alle vier voor. Goed beschouwd is de indeling in vijf klassen voor dit stadium een anachronisme. Afwijkend zijn natuurlijk wel de klassen 4 en 5 door de rekkingstrap in de 3e categorie. Het is overigens waarschijnlijk dat de 4e klasse oorspronkelijk in de 3e categorie ook een nultrap had: *ǔ/N*; de *ē* (>*ē*) heeft zich dan vanuit de 5e klasse in het Ogm. analogisch, uitgebreid. (De nultrap vinden we nog bij de praeterito-praesentia van klasse 4; zie 37.7.2.)

'Klasse' 5 is ook afwijkend door de *ě*-trap in de 4e categorie; deze afwijking is echter gemakkelijk te verklaren: een obstruent kan nl. niet zoals met de nasaal en de liquida in de klassen 3 en 4 gebeurt, sonantisch worden, hetgeen de reductie van de klinker in de zwak geaccentueerde syllabe verhinderde.

Enkele werkwoorden in klasse 5 hebben ook in de 2e categorie *ē* (ogm. en ggm. *ē*) gehad. Deze lange vocaal kon dan naar het model van de andere werkwoorden later door *ǎ* vervangen worden. Vgl. got. *fra-itan - fret - fretum - fra-itans* met ndl. *eten - at - aten - gegeten*. We zullen van deze bijzondere gevallen verder afzien. Verder vinden we soms i.p.v. een *ě*-trap een nul-trap in de 1e categorie: vgl. (o.a.) klasse 2b.

Voor de klassen 6 en 7 (got. *faran - for - forum - farans*; *letan - laílot - laílotum - letans*) zie 36.3.6.1 en 36.3.7; voor de overige reduplicerende werkwoorden 36.3.8.

36.3. De klassen van de sterke werkwoorden

36.3.1. Klasse 1 (oeride. wortelvocaal vóór *ǐ* + consonant)

Overzicht:	oeride.	<i>ěǐ-ǔǐ-ǐǐ</i>		
	ogm.	<i>ěǐ-ǎǐ-ǐǐ</i>		
	ggm.	<i>ī-ǎǐ-ǐǐ</i>		
	got.	<i>ī-aiǐ-ǐ</i> (<i>ī-ai-ě-ě</i>)	mnl.	<i>ī-ê-ē-ē</i>
			nnl.	<i>ei<ij>-ē-ē-ē</i>

Voorbeelden:

got.	<i>steigan</i> (<i>teihan</i>)	<i>stáig</i> <i>táih</i>	<i>stigum</i> <i>taíhum</i>	<i>stigans</i> <i>taíhans</i>)
mnl.	<i>stigen</i>	<i>steeg</i>	<i>stegen</i>	<i>gestegen</i>
nnl.	<i>stijgen</i>	<i>steeg</i>	<i>stegen</i>	<i>gestegen</i>

Ogm. klankwet: *ǔ* wordt *ǎ* (cat. 2); ggm. klankwet: *ěǐ* wordt *ī* (cat. 1); got.

klankwetten: *ǐ* wordt *ě* vóór *χ*, *χ^u* en *r* (cat. 3 en 4); ndl. klankwetten: diftongering van de *ī* (cat. 1); ontwikkeling van *ǎǐ* tot *ê* (cat. 2); rekking van *ǐ* tot *ē* (cat. 3 en 4).

Het Ggm. heeft tegen de verwachting in een *ĩ* in de 4e cat.: vgl. *osa. gistigan*, waar we op grond van de a-Umlaut een *ě* zouden verwachten. Mogelijk is analogie in het spel naar de 3e categorie: ggm. **stigum-*. Er zijn verder aanwijzingen dat het Mnl. in de 2e categorie de representant van de gerekte in plaats van de vanouds lange vocaal had (Ausgleich); in dialecten althans waar het verschil tussen *ê* en *ē* bewaard is gebleven, heeft de 2e categorie de daar niet klankwettige *ē*. Ook kan in mnl. teksten een vorm van de 2e categorie rijmen op een woord met *ē*. De rijmen in (oudere) teksten wijzen echter nog in de richting van *ê*.

36.3.2. Klasse 2

36.3.2.1. Klasse 2a (oeride. wortelvocaal vóór *ũ* + cons.)

Overzicht:	oeride.	ěũ-ōũ-ũ-ũ		
	ogm.	ěũ-ǎũ-ũ-ũ		
	ggm.	ěō/ĩũ-ǎũ-ũ-ō		
	got.	iu-au-ũ-ũ (iu-au-ō-ō)	mnl.	iə-ô-ō-ō
			nnl.	ī-ō-ō-ō

Voorbeelden:

got.	biudan (tiuhan)	báup táuh	budum taúhum	budans taúhans)
mnl.	bieden	boot	boden	geboden
nnl.	bieden	bood	boden	geboden

Ogm. klankwet: *ōũ* wordt *ǎũ*; ggm. klankwetten: splitsing in de 1e cat. van *ěũ* in *ěō* (vóór *ǎ* in de volgende syllabe, bijv. in de infinitief) en *ĩũ* (vóór *ĩ* in de volgende syllabe, bijv. in de 2e en 3e pers. sg. praes. indic.); a-Umlaut van *ũ* tot *ō* in de 4e cat. (vgl. nog got. *budans* met *ǎ* in de volgende syllabe); got. klankwetten: *ō/ũ* wordt *ō* vóór *χ, χ^u* en *r*, verder *ũ*; *ěō* en *ĩũ* vallen in *iu* samen; ndl. klankwetten: ontwikkeling van *ěō* tot *ī* (cat. 1); van *ǎũ* tot *ô* (cat. 2); rekking van *û* tot *ō* (cat. 3) en van *ō* tot *ō* (cat. 4). In de 1e categorie heeft *ī* uit *ěō* het in de onl. periode gewonnen door analogie: *ĩũ* zou via *iy œei* geworden zijn (vgl. nog ohgd. *biutis, biutit*; *osa. biudis, biudid*) (zie 19.3). Mogelijk had het Mnl. reeds analogisch in de 2e cat. de *ō* van cat. 3 en 4 (vgl. bij de 1e klasse).

36.3.2.2. Klasse 2b

Dit type verschilt van 2a alleen in de 1e categorie: ggm. *ũ* + cons. >mnl. *ȳ* + cons. > nnl. *œi* + cons. (got. *ũ* + cons.). Voorbeeld: got. *lūkan* - mnl. *luken* - nnl. *luiken* (*osa. lūkan*). Voor het Oeride. (zie 36.2) hebben we *ũ*

aangenomen die dan in het Ggm. naar analogie van de lange \bar{i} in de 1e cat. van klasse 1 is verlengd. *Lūkan* is het enige voorbeeld voor het Got.; in het Ndl. zijn er meer gevallen: *buigen, druipen, sluiten* enz.

OPM. Bij *rieken/ruiken* hebben we beide types naast elkaar. Historisch gezien hebben we hier een andere afwisseling dan in *lieden/luiden* en soortgelijke gevallen; de vocaalwisseling in *rieken/ruiken* gaat terug op ggm. $\check{e}\check{o}/\check{u}$, die in *lieden/luiden* op ggm. $\check{e}\check{o}/\check{u}$ (zie 19.4).

Natuurlijk zijn niet alle werkwoorden met $\check{e}i$ oude vormen met ggm. \bar{u} of alle werkwoorden met \bar{i} oude vormen met ggm. $\check{e}\check{o}/\check{u}$; over en weer zal de analogie haar rol hebben gespeeld.

36.3.3. Klasse 3 (oeride. wortelvocaal vóór liquida of nasaal + consonant)

36.3.3.1. Klasse 3(I) (wortelvocaal vóór liquida + consonant)

Overzicht:	oeride.	$\check{e}LC-\check{o}LC-L\check{C}-L\check{C}$		
	ogm.	$\check{e}LC-\check{a}LC-\check{u}LC-\check{u}LC$		
	ggm.	$\check{e}\bar{i}-\check{a}-\check{u}-\check{o}$		
	got.	$\bar{i}-\check{a}-\check{u}-\check{u}$ ($\check{e}-\check{a}-\check{o}-\check{o}$)	mnl.	$\check{e}-\check{a}-\check{o}-\check{o}$
			nnl.	$\check{e}-\check{o}-\check{o}-\check{o}$

Voorbeelden:

got.	hilpan	halp	hulpum	hulpans
	baírgan	barg	baúrgum	baúrgans
mnl.	helpen	halp	holpen	geholpen
	bergen	barg	borgen	geborgen
nnl.	helpen	hielp(!)	hielpen(!)	geholpen
	bergen	borg	borgen	geborgen

Ogm. klankwetten: \check{o} wordt \check{a} (2e cat.); sonantische liquida wordt \check{u} + liquida (3e en 4e cat.); ggm. klankwetten: \check{e} wordt \bar{i} vóór \bar{i} in de volgende syllabe (1e cat., o.a. in de 2e en 3e pers. sg. praes. indic.); \check{u} wordt \check{o} door a-Umlaut (4e cat.); got. klankwetten: $\check{e}\bar{i}$ wordt \check{e} vóór r , verder \bar{i} , \check{o}/\check{u} wordt \check{o} vóór r , verder \check{u} ; ndl. klankwetten: samenvall van \check{u} en \check{o} in gesloten syllabe tot \check{o} (cat. 3 en 4). In de 1e categorie wint door analogie de \check{e} : vgl. ndl. *helpen* - *hij helpt* tegenover nog du. *helfen* - *er hilft*. Vóór r + cons. kan de alternantie echter ook klankwettig verdwenen zijn, nl. door de klankwet die van $\bar{i}\check{e}$ maakt vóór r + cons. (zie 27): vgl. bij *bergen* niet *hij birgt* maar *hij bergt*. Verdere analogiewerkingen: nnl. *hielp* en *hielpen* berusten op analogie naar *scheppen* - *schiep, schiepen, heffen* - *hief, hieven* (zie hieronder bij klasse 6). Vgl. ook *werpen* - *wierp* enz.; bij o.a. *delven* - *dolf* - *dolven* - *gedolven* en *bergen* - *borg* - *borgen* - *geborgen* heeft de 2e categorie zich aangepast

aan de 3e (en 4e) (voor de omgekeerde analogie vgl. du. *helfen* - *half* - *halfen* - *geholfen*). Voor *worden* zie beneden.

36.3.3.2. Klasse 3(II) (wortelvocaal vóór nasaal + cons.)

Overzicht:	oeride.	ěNC-ǫNC-ŃC-ŃC		
	ogm.	ěNC-ǎNC-ũNC-ũNC		
	ggm.	ĩ-ǎ-ũ-ũ		
	got.	ĩ-ǎ-ũ-ũ	mnl.	ĩ-ǎ-ǫ-ǫ
			nml.	ĩ-ǫ-ǫ-ǫ

Voorbeelden:

got.	bindan	band	bundum	bundans
mnl.	binden	bant	bonden	gebonden
nml.	binden	bond	bonden	gebonden

Ogm. klankwetten: *ǫ* wordt *ǎ* (2e cat.); sonantische nasaal wordt *ũ* + nasaal (cat. 3 en 4); ggm. klankwet: *ě* wordt *ĩ* vóór nasaal + consonant (cat. 1); ndl. klankwetten: *ũ* wordt in gesloten syllabe *ǫ*. Analogiewerking: de 2e cat. heeft zich aangepast aan de 3e (en 4e). Vgl. echter weer du. *binden* - *band* - *banden* - *gebunden*.

36.3.3.3. Biezonderheden klasse 3

- Een moeilijk werkwoord is *worden*. Mnl. stamtijden: *werden* - *wart* - *worden* - *worden*; nml. stamtijden: *worden* - *werd* - *werden* - *geworden*. De vorm *wert* (2e cat.) ontstond naar analogie van mnl. praeterita als *berch*, *sterf* *werp* voor *barch*, *starf*, *warp* (*ǎ* > *ě* vóór *r* + labiaal of velair; zie 27). Deze praeterita met *ě* (of *ae*) zijn later weer verdwenen; er was te weinig verschil met de 1e categorie. *Wert* heeft zich waarschijnlijk kunnen handhaven naast de nieuwe vorm van de 1e categorie: *worden* uit *werden* (invloed van de *w!*). *Werden* (3e cat.) berust op analogie naar de 2e categorie en kwam in de plaats van *worden*, dat niet meer verschillend was van de nieuwe vorm van de 1e categorie; verder heeft het voltooid deelwoord er het prefix *ge-* bijgekregen (zie 37.4.3). OPM. De niet erg functionele praeterita als *sterf*, *werp* hebben mogelijk de opkomst van de ie-praeterita bevorderd (*stierf*, *wierp*). Deze ie-praeterita komen verder voor bij *bederven*, *helpen*, *werven* en *sterven*.
- Tot de 3e klasse behoren ook de werkwoorden met liquida + wortelvocaal + cons. + cons.: got. *briskan*; mnl. *derscen* met *r*-metathesis; ndl. *dorsen*, met *ǫ* waarschijnlijk onder invloed van de *r*, is mede door die afwijkende praesensvocaal zwak geworden.

- c. Volgens de 3e klasse gaan ook: *vechten*, *vlechten*; *schrikken* (oorspr. zwak); *zwemmen* (oorspronkelijk de vorm van de causatief; zie 37.2.3), mnl. *clommen* (id.), *trekken* (oorspronkelijk causatief bij mnl. *treken*); *treffen* (leenwoord uit het Duits); verder nog met *ě* vóór nasaal + consonant de oorspronkelijk zwakke werkwoorden *schenken*, *schenden* en *zenden* (zie ook 12.2).

36.3.4. Klasse 4 (oeride. wortelvocaal vóór enkele liquida of nasaal)

Overzicht:	oeride.	ěL/N-ǒL/N-ēL/N-ĹN		
	ogm.	ěL/N-ǎL/N-ēL/N-ǔL/N		
	ggm.	ě/ĩ-ǎ-ē-ǒ		
	got.	ĩ-ǎ-ē-ǔ (ě-ǎ-ē-ǒ)	mnl.	ē-ǎ-ā-ō
			nnl.	ē-ǎ-ā-ō

Voorbeelden:

got.	niman	nam	nemum	numans
	(baíran	bar	berum	baúrans)
mnl.	nemen	nam	namen	genomen
nnl.	nemen	nam	namen	genomen

Ogm. klankwetten: *ǒ* wordt *ǎ* (2e cat.); *ē* wordt *ē* (3e cat.); sonantische liquida of nasaal wordt *ǔ* + liquida of nasaal (4e cat.); ggm. klankwet: *ě* wordt *ĩ* vóór *ĩ* in de volgende syllabe (1e cat., o.a. in de 2e en 3e pers. sg. praes. indic.); *ǔ* wordt *ǒ* door a-Umlaut (4e cat.); got. klankwetten: *ě/ĩ* wordt *ě* vóór *r*, verder *ĩ*, *ǒ* wordt *ǒ* vóór *r*, verder *ǔ*; *ē* wordt *ē*; *ē*; ndl. klankwetten: rekking van *ē* en *ĩ* tot *ē* in open syllabe met hoofdaccent, van *ǒ* tot *ō* idem (resp. in cat. 1 en cat. 4); ontwikkeling van *ē* via *â* tot *ā* (in cat. 3). OPM. De oude afwisseling *ě/ĩ* is hier dus klankwettig, door rekking, verdwenen. Vgl. echter nog du. *nehmen* - *er nimmt*.

Biezonderheden klasse 4.

- a. *Komen* heeft een afwijkende vocaal in de eerste categorie, nl. dezelfde als in de 4e; bovendien hebben de 2e en 3e categorie een *w*: *kwam* - *kwamen*. Voor de verklaring moeten we terug naar het Oeride. *Komen* (ggm. **kǒmǎn-*; ogm. **kǔmǎn-*) gaat nl. terug op een oeride. nultrap waarin een *w* tot *ǔ* is gevoicaliseerd. Hetzelfde is gebeurd in het part. praet. *gekomen*. De *w* treffen we nog aan in *kwam* en *kwamen*. Got. *qiman* is óf analogie naar *niman* etc. óf is een oude *ě*-trap (die dan in de 1e cat. naast een nultrap voorkwam); *qumans* met anlautende labiovelair is analogisch naar de 1e, 2e en 3e categorie; klankwettig zou zijn *kumans*.

- b. Tot klasse 4, maar ook wel eens tot klasse 5, behoren een aantal werkwoorden met liquida (*r*) vóór de stamvocaal + cons.: *spreken*, *wreken* (praet. nu zwak), *breken*, mnl. *treken*; analogisch ook *steken*: *gestoken* voor ouder *gesteken* (klasse 5). Got. *brikan* behoort tot 4, *wrikan* tot 5. In het Got. behoort tot 4 ook *trudan* (met nog niet geheel verklaarde *ũ*); het ndl. *treden* (met analogische *ē*?) gaat volgens de 5e klasse.
- c. Tot klasse 4 behoren ook *scheren* 'snijden', *wegen* en *zweren* 'etteren', die de vocaal van het part. praet. ook in het praeteritum gekregen hebben: *schoor - geschoren*; *woog - gewogen*; *zwoor - gezworen*. Voor *zweren* 'een eed doen' zie klasse 6.

36.3.5. Klasse 5 (oeride. wortelvocaal vóór enkele cons. die geen nasaal of liquida is)

Overzicht:	oeride.	ě-ō-ē-ě		
	ogm.	ē-ǎ-ē-ē		
	ggm.	ě/ĩ-ǎ-ē-ě		
	got.	ĩ-ǎ-ē-ĩ (ě-ǎ-ē-ě)	mnl.	ē-ǎ-ā-ē
			nnl.	ē-ǎ-ā-ē

Voorbeelden:

got.	giban (saihvān)	gaf sahv	gebūm sehvum	gibans saihvans)
mnl.	geven	gaf	gaven	gegeven
nnl.	geven	gaf	gaven	gegeven

Ogm. klankwetten: *ō* wordt *ǎ* (2e cat.); *ē* wordt *ē* (3e cat.); ggm. klankwet: *ě* wordt *ĩ* vóór *χ^u* in volgende syllabe, o.a. in de 2e en 3e pers. sg. praes. indic. (1e cat.); got.

klankwet: *ě/ĩ* wordt *ě* vóór *χ^u*, verder *ĩ*; *ē* wordt *ē*; ndl. klankwet: rekking van *ě* en *ĩ* tot *ē* in open syllabe met hoofdaccent (cat. 1 en 4); ontwikkeling van *ē* via *â* tot *ā*.

OPM. Ook hier is de oude afwisseling *ě/ĩ* (1e cat.) klankwettig verdwenen. Vgl. echter nog du. *geben* - *er gibt*.

Biezonderheden klasse 5

Een afwijkende praesensvocaal hebben ndl. *bidden*, *zitten* en *liggen*. We moeten hiervoor uitgaan van *-jan-*vormen, d.w.z. vormen met een praesens-*j* (zie 37.2.2). Deze praesens-*j* vertoont het Got. overigens alleen in het geval van *bidden*; vgl. *bidjan* tegenover *sitan* en *ligan*. De *j* veroorzaakte in het Owgm. geminatie, waardoor geen rekking kon optreden; bovendien bewerkstelligde de *j* in *liggen* en *zitten* in de ggm. periode overgang van *ě* tot *ĩ*. (In *bidden* is de *ĩ* waarschijnlijk al oergermaans.)

36.3.6. Klasse 6 (oeride. wortelvocaal vóór enkele consonant)

36.3.6.1. De oeride. oorsprongen

Klasse 6 vertoonde in het Ogm./Ggm. de Ablaut $\check{a}/\bar{o}/\check{a}$, vóór enkele liquida, nasaal of obstruent. De vraag welke oeride. Ablaut hieraan ten grondslag ligt, is niet eenvoudig te beantwoorden. We moeten rekening houden met verschillende Ablautsverhoudingen in het Oeride., bijv.:

1. $\check{a} - \bar{a} >$ ogm. $\check{a} - \bar{o}$ in got. *standan - stop - stopum - standans*; lat. *status - stāre*;
2. $\check{a} - \bar{o} >$ ogm. $\check{a} - \bar{o}$; vgl. got. *hafjan - hof - hofum - hafans*; gr. *kōpē* 'handvat' en lat. *capere* 'vangen' met \check{a} uit oeride. \check{a} ; daarnaast *cēpi* 'ik heb gevangen' met \bar{e} teruggaande op oeride. \bar{e} , afwisselend met \bar{o} en \check{a} .

OPM. Er zijn twee gevallen bekend uit klasse 6 met \check{a} vóór een combinatie van twee obstruenten: ogm. $*w\check{a}\chi s-$ (got. *wahsjan*, osa. *wahsan*, ndl. *wassen* 'groeien') en $*w\check{a}sk-$ (osa. *waskan*, ndl. *wassen* 'reinigen'). Beide werkwoorden zijn in het Ndl. overgegaan tot klasse 7: vgl. praet. *wies*, dat in de betekenis 'reinigde' nog later zwak geworden is.

36.3.6.2. Overzicht:

ogm.	$\check{a}-\bar{o}-\bar{o}-\check{a}$		
ggm.	$\check{a}-\bar{o}-\bar{o}-\check{a}$		
got.	$\check{a}-\bar{o}-\bar{o}-\check{a}$	mnl.	$\bar{a}-u\check{a}-u\check{a}-\bar{a}$
		nnl.	$\bar{a}-\bar{u}-\bar{u}-\bar{a}$

Voorbeelden:

got.	<i>faran</i>	<i>for</i>	<i>forum</i>	<i>farans</i>
mnl.	<i>varen</i>	<i>voer</i>	<i>voeren</i>	<i>gevaren</i>
nnl.	<i>varen</i>	<i>voer</i>	<i>voeren</i>	<i>gevaren</i>

Ndl. klankwetten: rekking van \check{a} tot \bar{a} in open syllabe met hoofdaccent (cat. 1 en 4); ontwikkeling van \bar{o} tot \bar{u} (cat. 2 en 3). Door de owgm. i-Umlaut ontstaat in de 1e categorie een alternantie \check{a}/\check{e} : \check{e} vóór i in de volgende syllabe, o.a. in de 2e en 3e pers. sg. praes. indic. Vgl. nog du. *fahren - er fährt*. In het Onl. is deze alternantie door Ausgleich verdwenen: vgl. ndl. *varen - hij vaart*. Maar vgl. voor het oosten van het taalgebied krt. 18.

36.3.6.3. Biezonderheden klasse 6

Werkwoorden met praesenselement j

In het praesens (en analogisch ook in de infinitief) kwam vaak een *j* voor (een 'praesenselement', vgl. *bidden*, *zitten* en *liggen* in klasse 5, en zie 37.2.2), die Umlaut van *ǣ* tot *ē* veroorzaakte.

Voorbeelden:

got. *hafjan* - ndl. *heffen*; praet. mnl. nog *hoef*; *hief* naar klasse 7; part. praet. mnl. *gehaven* naast *geheven* (zie beneden);

got. *skapjan* - ndl. *scheppen*; praet. mnl. nog *scoep*; *sciep* naar klasse 7; part. praet. mnl. *gescapen* naast *gescepen* (zie beneden) (dit werkwoord niet verwarren met het zwakke *scheppen*, dat etymologisch waarschijnlijk wel verwant is);

owgm. **bisǣfjǎn* - ndl. *beseffen*; praet. mnl. *besoef* en *besief* (nu *beseft*); part. praet. mnl. *beseven* (zie beneden; nu *beseft*);

got. *hlahjan* - ndl. *lachen* (geminatie van *χ*, geen Umlaut, zie hiervoor 14.1); praet. vroeger *loech*, *loeghen*; nu zwak: *lachte*; part. praet. *gelachen* met analogische *χ* i.p.v. oorspronkelijk door de Wet van Verner ontstane stemhebbende fricatief en eveneens analogische korte vocaal.

OPM. 1. Soms heeft het Got. een *j*, maar het Wgm. niet: bijv. got. *wahsjan* naast osa. *wahsan* (ndl. *wassen* 'groeien', oorspr. 6e klasse). Het omgekeerde doet zich ook voor: got. *swaran*, ndl. *zweren* 'een eed doen' (owgm. **swarjan*) met naast het praet. *zwoer* het part. praet. *gezwoeren* met afwijkende vocaal. OPM. 2. Een werkwoord met een praesens-infix, nl. *n*, is *standen* (naast *staan*; zie 37.8.4); analogisch is in dit geval de *n* behalve in de infinitief ook doorgedrongen in het praeteritum (*stond* - *stonden*, met verkorte vocaal vóór consonantverbinding, naast het oude, nog mnl. *stoet* - *stoeden*) en in het part. praet. (mnl. *gestanden* naast *gestaan*, aansluitend bij *staan*).

De participia praeteritum met ē

Opmerkelijk zijn in het Mnl. de part. praet. bij vele werkwoorden van de 6e klasse met *ē* i.p.v. verwachte *ā*: *geheven*, *gescepen*, *beseven*, verder mnl. *gedregen*, *geslegen*, *gevlegen* (bij *vlaen* 'villen'), *gedwegen* (bij *dwaen* 'wassen, reinigen'). De *ē* wordt hier wel verklaard door Umlaut (+ rekking) aan te nemen; men gaat nl. uit van vormen niet met een *-ǣn-* maar met een daarmee ablautend *-īn-* suffix; vgl. o.a. het got. adj. *fulgins* 'verborgen', oorspr. part. praet. bij *filhan*.

36.3.7. Klasse 7 (oeride. wortelvocaal vóór enkele cons. of vóór vocaal)

De got. 7e klasse, met Ablaut en reduplicatie, vertoont de vocaalwisseling \bar{e} - \bar{o} (vóór cons.) of \bar{e} <ái> - \bar{o} (vóór vocaal):

tekan	taítok	taítokum	tekans
sáían	saíso	saísosum	sáíans

In het Ogm. is dit een afwisseling \bar{e} - \bar{o} geweest, die teruggaat op oeride. Ablaut \bar{e} - \bar{o} . Buiten het Got. beantwoorden aan deze klasse werkwoorden zonder reduplicatie en met een Ablaut die niet correspondeert met de Ablaut die we in het Got. aantreffen. Zie 36.3.8.

36.3.8. De reduplicerende werkwoorden

36.3.8.1. Algemeen

In het Got. zijn er twee groepen reduplicerende werkwoorden:

1. werkwoorden met reduplicatie + (oude op het Oeride. teruggaande) Ablaut: bijv. *lētan* - *laílot* - *laílotum* - *lētans*;
2. werkwoorden met alleen reduplicatie: bijv. *slepan* - *saíslep* - *saíslepum* - *slepans*; *haldan* - *haíhald* - *haíhaldan* - *haldans*.

Groep 1 is een onderafdeling van de werkwoorden met Ablaut (klasse 7 in het Gotisch); groep 2 vormt binnen de sterke werkwoorden, d.w.z. de werkwoorden zonder dentaalsuffix in het praeteritum en part. praet., een groep apart tegenover de werkwoorden met Ablaut. Met deze in het Got. reduplicerende werkwoorden corresponderen in de rest van het Germaans (Noorden Westgermaans) werkwoorden zonder reduplicatie en met Ablaut. In het Mnl. vinden we in het praet. als stamvocalisme *iə*, *ī* of *ě*: *laten* - *liet*, *houden* - *helt*, *hilt*, *hielt*. Deze Ablaut correspondeert niet met de Ablaut van de got. 7e klasse: de \bar{o} van *laílot* zouden we in het Mnl. als een *uə* moeten terugvinden.

Voor het Ggm. kunnen de reduplicatie (plus de Ablaut van de got. 7e klasse) en de Ablaut zoals we die in de noord- en westgermaanse talen terugvinden, het beste naast elkaar worden aangenomen. De reduplicatie is wel als de oudste praeteritumvorming te beschouwen; de Ablaut die daarvoor in de plaats is gekomen (en in de plaats van de oude Ablaut van de got. 7e klasse), berust op een jongere ontwikkeling waaromtrent verschillende opvattingen bestaan. In het oostgermaanse Got. weten de oude reduplicatie en de oude Ablaut zich te handhaven; in de rest van het Germaans wint de nieuwe Ablaut het. (De term Ablaut is hier goed beschouwd niet juist gebruikt, omdat het hier niet gaat om vocaalwisselingen die teruggaan op vocaalwisselingen die al in het Oeride. bestonden. Neemt men echter aan dat de nieuwe

Ablaut hoe dan ook naar het voorbeeld van de oude is ontstaan, dan is de term toch wel gerechtvaardigd.)

Hieronder worden de verschillende klassen afzonderlijk bekeken. We nemen daarbij ons uitgangspunt in het Ggm. en laten de vraag hoe we het nieuwe vocalisme in het praeteritum moeten verklaren, terzijde.

36.3.8.2. Klassen

Klasse 1 (ggm. *ǣ* in 1e cat.)

got.	haítan	haíháit	haíháitum	háitans
ggm.	*hǣit-	*hēt-	*hēt-	*hǣit-
mnl.	heeten	hiet	hieten	geheeten
nnl.	heten	heette	heetten	geheten

Ndl. klankwetten: *ǣ* wordt *ê* (1e en 4e cat.), *ē* wordt *ĩ* (2e en 3e cat.). In het Ndl. is het praeteritum bij het voorbeeldwoord zwak geworden.

Klasse 2 (ggm. *ǣ* in 1e cat.)

got.	hláupan	haíhláup	haíhláupum	hláupans
ggm.	*χlǣup-	*χlěöp-	*χlěöp	*χlǣup-
mnl.	lopen	liep	liepen	gelopen
nnl.	lopen	liep	liepen	gelopen

Ndl. klankwetten: *ǣ* wordt *ô* (1e en 4e cat.), *ě* wordt *ĩ* (2e en 3e cat.).

Klasse 3 (ggm. *ǣ* + liquida of nasaal + consonant in 1e cat.)

got.	haldan	haíhald	haíhaldum	haldans
ggm.	*hǣld-	*hěld-	*hěld-	*hǣld-
mnl.	houden	helt (hielt)	helden (hielden)	gehouden
nnl.	houden	hield	hielden	gehouden

Ndl. klankwetten: *ǣld* wordt *oud* (1e en 4e cat.). *Hield* - *hielden* berust op analogie naar de praeterita met *ĩ*: *liep* enz. Voor nas. + cons. verwachten we een *ĩ*: zo in *vangen* - *ving* - *vingen* - *gevangen* (1e en 2e cat. niet klankwettig, zie 31.13.2). Het Got. heeft (met reduplicatie) *fāhan* - *faífāh* - *faífāhum* - *fāhans* (*ā* ontstaan uit zgn. Ersatzdehnung; 3e en 4e cat. niet klankwettig; zie 31.13.2). Intern gotisch vormt *fāhan* met het vergelijkbare *hāhan* 'hangen' een aparte groep (zie 4.3).

Klasse 4 (ggm. \bar{e} in 1e cat.)

got.	slepan	saíslep	saíslepum	slepans
ggm.	*slēp-	*slēp-	*slēp-	*slēp-
mnl.	slapen	sliep	sliepen	geslapen
nnl.	slapen	sliep	sliepen	geslapen

Ndl. klankwetten: \bar{e} wordt via \hat{a} \bar{a} (1e en 4e cat.), \bar{e} wordt \bar{i} (2e en 3e cat.). OPM. Van deze klasse is maar één voorbeeld bekend.

Klasse 5 (ggm. \bar{o} in 1e cat.)

(got.	hvopan	hvaíhvop	hvaíhvopum	hvopans)
ggm.	*χrōp-	*χrěōp-	*χrěōp-	*χrōp-
mnl.	roepen	riep	riepen	geroepen
nnl.	roepen	riep	riepen	geroepen

Ndl. klankwetten: \bar{o} wordt \bar{u} (1e en 4e cat.), $\check{e}\check{o}$ wordt \bar{i} (2e en 3e cat.). OPM. Een met got. *hvopan* corresponderend werkwoord komt in het Ndl. niet voor.

37 Het werkwoordsysteem / Algemeen

37.1. Algemene opmerkingen

Bij het germaanse werkwoord onderscheiden we genus (geslacht): activum, passivum (voor het synthetische passivum vgl. men het Gotisch: zie 4.1.); modus (wijze): indicatief, optatief (conjunctief), imperatief; tempus (tijd): praesens en praeteritum; numerus (getal): singularis, pluralis, met in het Got. dualisvormen; personae (in totaal drie). Evenals bij het nomen (zie 38.2 en 39) doet zich bij het werkwoord de deflexie gelden: het verdwijnen van enkele uitgangen en van een groot aantal verschillen tussen de uitgangen. Zo is de uitgang van de 1e pers. sg. praes. indic. verloren gegaan: vgl. ndl. *ik bied* met got. *biuda* (maar nog mnl. *biede*); zo zijn de uitgangen van de infinitief en de 1e pers plur. praes. indic. in het Ndl. in één uitgang samengevallen: vgl. *bieden* en *wij bieden* met got. *biudan* en *biudam*.; door analogie komt *bieden* (zie 37.6.1) ook in gebruik als 3e pers. plur. (got. *biudand* 3e pers. plur. praes. indic. zouden we in het Ndl. als *biedend* moeten terugvinden).

Delen van het vervoegingssysteem raken in onbruik, o.a. doordat ze in vorm samenvallen met andere delen. Zo is in het Ndl. het niet-perifrastische passivum verdwenen; in plaats daarvan zijn perifrastische vormen (= met een hulpwerkwoord omschreven vormen) in gebruik genomen. Vgl. got. *dáupjada* met *hij wordt gedoopt*; met *dáupjada* zou in het Mnl. moeten corresponderen *dopedede*, welke vorm zou zijn samengevallen met het praeteritum van het werkwoord. Verdwenen zijn ook de oude dualisvormen. Optatiefvormen worden nog maar zelden aangetroffen; in gebruik zijn nu o.a. de hulpwerkwoorden *mogen* en *laten*. Ook hebben zich naast het zich handhavende praesens en praeteritum perifrastische tijden ontwikkeld, met als hulpwerkwoorden *zijn*, *hebben* en *zullen*.-

Naast de vormen waarop de in het voorafgaande genoemde onderscheidingen (genus etc.) toepasbaar zijn, zijn er de zgn. nominale vormen, die behalve als werkwoord als nomen gebruikt worden: infinitief, participium praesens en participium praeteritum.

37.2. Globale indeling van de werkwoorden

37.2.1. Algemeen

Het is de gewoonte voor het Germaans de werkwoorden primair te verdelen naar de vorming van het praeteritum (en part. praet.): gebeurt dit zonder dentaalsuffix, dan spreken we van sterke, gebeurt dit met dentaalsuffix, dan spreken we van zwakke werkwoorden.

37.2.2. Sterke werkwoorden

Deze zijn in hoofdstuk 36 reeds uitvoerig besproken: toch laten we hier nog eens de hoofdindeling volgen:

Got.	Ndl.
1a met Ablaut: klasse 1 t/m 6 -	met Ablaut: klasse 1 t/m 6
1b met Ablaut en reduplicatie: klasse Got. 7 }	met nieuwe Ablaut: klasse Ndl. 7
2 met reduplicatie zonder Ablaut }	met nieuwe Ablaut: klasse Ndl. 7

(Voorbeelden: *steigan - stáig: stijgen - steeg; letan - laílot: laten - liet; háitan - haihaít: heten - hief*).

Bij de praesensvorming is opvallend dat sommige werkwoorden als 'praesenselement' een *j* hebben, die in het Owgm. Umlaut en geminatie kan veroorzaken: in klasse 5 bijv. got. *bidjan* (zie verder 36.3.5), in klasse 6 bijv. got. *hafjan* (zie verder 36.3.6.3). Soms treedt een *n* als praesenselement op: vgl. got. *frahnan* (klasse 5), *keinan* (oorspr. klasse 1); zie voor deze werkwoorden 4.3.

Een enkele keer is het praesenselement een infix (altijd een nasaal): vgl. got. *standan* (met de *n* in de wortel) naast *stop*, *stopum*; vgl. in het Latijn bijv. *rumpo* naast *rupi*.

OPM. 1. Het sterke praeteritum gaat terug op het oeride. perfectum.

OPM. 2. Het is ook mogelijk de sterke werkwoorden in te delen op grond van het oergermaanse vocalisme. Het belangrijkste onderscheid betreft de werkwoorden met *ě*- en die met *ǎ*-vocalisme in het praesens. Vergelijk onderstaand schema (R = reduplicerend in het Gotisch, elders ablautend; A = ablautend):

Schema:

e-vocalisme

1. <i>ě</i> + <i>ĩ</i> + C: 1e klasse	} A
2. <i>ě</i> + <i>ũ</i> + C: 2e klasse	} A
3. <i>ě</i> + L/N + C: 3e klasse	} A
4. <i>ě</i> + L/N: 4e klasse	} A
5. <i>ě</i> + C(≠L, N): 5e klasse	} A

a-vocalisme

1. <i>ǎ</i> + <i>ĩ</i> + C	} R
2. <i>ǎ</i> + <i>ũ</i> + C	} R
3. <i>ǎ</i> + L/N + C	} R
4. <i>ǎ</i> + L/N	} A (6e klasse)
5. <i>ǎ</i> + C(≠L, N)	} A (6e klasse)

Behalve het *ě*- en *ǣ*-vocalisme zoals hierboven aangegeven, waren lange vocalen mogelijk: *ē* (vgl. got. *letan*, *slepan*), *ō* (vgl. got. *hvopan*) en *ū* (vgl. got. *báúan*) (van *ī* is geen voorbeeld). De werkwoorden met deze vocalen waren van oudsher reduplicerend; got. *báúan* is echter een zwak werkwoord van de 3e klasse geworden. Worden deze lange vocalen onmiddellijk gevolgd door een vocaal (*báúan*), dan spreken we van verba pura.

OPM. Met een *ō*-vocalisme hoeven we geen rekening te houden: door de overgang van oeride. *ō* in ogm. *ǣ* kwam in het Ogm. een *ǣ* immers niet voor. Verder was er geen sprake van een *ĩ* of een *ũ*-vocalisme: *ĩ* en *ũ* traden in feite niet als wortelvocaal op maar slechts als wortelvocaal begeleidend element. Vgl. hiervoor het overzicht van de oeride. Ablaut in 36.2 en OPM. 1 in 35.2. Bij de lange vocalen ontbreekt een *ā*, die immers in het Ogm. niet voorkwam: oeride. *ā* was nl. ogm. *ō* geworden. Het got. geval *fāhan* is later ontstaan: zie 36.3.8.2.

37.2.3. Zwakke werkwoorden

Hier wordt het praeteritum volgens een germaanse innovatie met een dentaalsuffix gevormd; over de herkomst van dit suffix zijn de meningen verdeeld. Volgens sommige opvattingen gaat de dentaal van het suffix terug op oeride. *t*, volgens andere op oeride. *dh* en volgens weer andere in sommige gevallen op oeride. *t*, in andere op *dh*. Ook het part. praet. wordt met een dentaalsuffix gevormd, waarbij men in ieder geval aan een oeride. *t* moet denken.

Bekend uit het Got. is de verdeling in 4 klassen:

1. nasjan	-	nasida	-	nasíps
2. salbon	-	salboda	-	salbóps
3. haban	-	habáida	-	habáíps
4. fullnan	-	fullnoda	-	-

Tot deze vier klassen behoren dan de zwakke werkwoorden met een tussenvocaal in het praeteritum en het part. praet. Daarnaast zijn er de zwakke werkwoorden zonder een dergelijke tussenvocaal met als grootste subgroep de praeterito-praesentia (zie 37.7).

Wat de praesensvorming betreft sluit de 1e klasse aan bij de in 37.2.2 besproken *jan*-werkwoorden onder de sterke. Een belangrijke groep in deze klasse zijn de van de sterke werkwoorden afgeleide causatieven met doorgaans *ǣ*-trap (oeride *ō*-trap) en evt. werking van de Wet van Verner: got. *drigkan* - *dragkjan* (ndl. *drinken* - *drenken*), got. *nisan* - *nasjan* (met analogische *s* i.p.v. *z*) (ndl. *genezen* - mnl. *(hem) gheneren*). Ook de meeste andere werkwoorden van de 1e klasse (afgeleid van substantieven en adjectieven) hebben causatieve betekenis (zie 4.4).

Door de klankwetten zijn de verschillende klassen niet meer in het Ndl. terug

te vinden; vgl. *drenken* (oorspronkelijk 1e klasse), *zalven* (2e), *leven* (3e); de 4e klasse heeft zich wèl in het Oostgermaans en Noordgermaans gevormd, maar niet in het Westgermaans.

Bij de werkwoorden van de 1e klasse kunnen we geminatie en i-Umlaut verwachten, geminatie echter niet bij praeteritum en part. praet.: vgl. *nasida* en *nasips* (zonder *j*), en evenmin bij de 2e en 3e pers. sg. praes. indic. (zie 37.6.5).

OPM. Eén zwak werkwoord heeft ook Ablaut: *briggan* - *brāhta*; *brogen* is qua vorm in oorsprong de causatiefformatie hierbij.

37.3. Overgang van werkwoorden van de ene klasse naar de andere

Vaak gaan werkwoorden van de ene klasse naar de andere over (we geven telkens slechts enkele voorbeelden):

1. van de ene klasse sterk naar de andere klasse sterk: van 6 naar 7: *heffen* - *hoef/hief* (zie 36.3.6.3); van 3 naar 4: got. *filhan* - ndl. *bevelen* met rekking van de stamvocaal *ě* na syncope van de *χ*, waardoor de stamstructuur conform klasse 4 was geworden.
2. van sterk naar geheel zwak: *zaaien* (oorspr. 7 (in het Got. ablautend - reduplicerend)) - *zaaide* (mnl. nog wel *zieu*) - *gezaaid*; *beseffen* (oorspr. 6; vgl. 36.3.6.3.) - *beseftte* - *beseft*.
3. van sterk naar gedeeltelijk zwak (meestal heeft het part. praet., beschermd door de infinitief, de oude vorm behouden): *wreken* (4), *lachen* (6), *laden* (6, nog mnl. *loef*).
4. van zwak naar geheel sterk: *wijzen* (naar 1, maar vgl. nog *uit kracht van gewijsde*), *zenden* (naar 3, zie voor dit werkwoord 12.2.).
OPM. Klasse 1, de grootste klasse van de sterke werkwoorden, oefende de sterkste aantrekkingskracht uit.
5. van zwak naar gedeeltelijk sterk: *jagen*, *vragen* (praet. naar 6).
6. van de ene klasse zwak naar de andere klasse zwak: *hebben* < owgm. **hǣbjǎn* 1e zwak, oorspr. 3e (vgl. nog du. *haben*, got. *haban*); *zeggen* < owgm. **sǣgjǎn* 1e zwak, oorspr. 3e (vgl. nog du. *sagen*).

OPM. 1. Verwant is het verschijnsel dat vormen van sterke werkwoorden en daarvan afgeleide causatieven door elkaar gaan lopen: zo is *zwemmen* qua vorm in oorsprong causatief, de praet.- en part. praet.-vormen *zwom*, *zwommen* en *gezwommen* hoorden oorspronkelijk bij owgm. **swimman*; van deze vorm heeft *zwemmen* zijn intransitieve betekenis overgenomen.

OPM. 2. Aan een vreemde taal ontleende woorden krijgen meestal een zwakke vervoeging, maar er zijn uitzonderingen: *kwijten* (klasse 1 sterk; vgl. Frans *quitte*), mnl. *prenden* (kl. 3 sterk (Frans *prendre*)).

37.4. De nominale vormen van het werkwoord

37.4.1. Infinitief

De infinitief stond oorspronkelijk los van het praesens, maar heeft zich in het Germaans daarbij aangesloten: vandaar lat. *capio - capere* maar got. *hafja - hafjan* (beide met *j*). Naast de infinitief staat in het Wgm. het gerundium, oorspronkelijk een verbaal substantief (*jā*-stam), maar later als verbogen vorm van de infinitief ervaren: mnl. *te lesene, te singene*. De *j* veroorzaakte geminatie, die nu en dan nog te zien is: *te lesenne*. Naast deze 'datief' kwam een genitief voor: vgl. nu nog *peinzensmoede*.

37.4.2. Participium praesens

Het participium praesens, in het Oeride. een van het werkwoord afgeleid adjectief, werd gevormd met het oeride. suffix *-nt-*, ogm. (na de Wet van Verner) *-nđ-*, ggm. *-nd-*. Enkele van deze participia zijn later substantief geworden; ze hebben dan de oude flexie behouden (vgl. got. *nasjands*; zie 5.3.). Als participia hebben ze de zwakke flexie gekregen, d.w.z. de flexie van de *n*-stammen (zie 7.4.). Zie verder 37.5.

37.4.3. Participium praeteritum

Het participium praeteritum (perfectum) is in het Oeride. gevormd met de suffixen *nē/nō, tē/tō*. Het eerste suffix vinden we in het Germaans terug bij de sterke werkwoorden (got. *numans*; let op de tweede *n*), het tweede bij de zwakke werkwoorden (got. *nasips*, let op de *þ*). Dit participium krijgt in het Owgm., anders dan in het Got., het prefix *gi-* (ndl. *ge-*) (got. *ga-*). Dit prefix had oorspronkelijk de semantische waarde van 'samen' (vgl. got. *gaskohi*, 'schoeisel', ndl. *gebroeders, gebergte*), maar kreeg later ook de functie om de voltooiing of het momentane van de handeling uit te drukken; vgl. got. *háusjan* 'horen' (duratief) met *gaháusjan* 'vernemen' (momentaan). Het werd tenslotte het prefix bij uitstek van het part. praet. Zonder prefix doen het in het Mnl. vaak nog (o.a.) *comen, leden, vonden, worden, bleven, bracht*, vormen die horen bij werkwoorden die in zichzelf al 'perfectief' waren en die later toch door systeemdwang *ge-* kregen. In het hedendaags Nederlands missen *ge-* de onscheidbare samenstellingen als *doorgronden* (ook perfectief) en werkwoorden die al een prefix hebben: *bevinden, verkopen* enz. Zie verder 37.5.

OPM. Voor een evt. *-in-*suffix zie 36.3.6.3.; voor dialectisch verdwijnen van *ge-* zie 31.7.

37.5. De verbale vormen: het verschil thematisch - athematisch

We zullen van de verbale vormen de uitgangen niet in detail bespreken, we beperken ons tot de hoofdzaken en tot enige belangrijke bijzonderheden.

Een belangrijk onderscheid is dat tussen thematische en athematische werkwoordsvormen. Bij de thematische staat, gezien vanuit het Oeride., ook nog germaanse standpunt, achter de wortel een stamvormend element (oeride. *ě/ǔ, ně/nǔ, jě/jǔ*, telkens met Ablaut dus) en daarop volgen dan de uitgangen; bij de athematische ontbreekt een dergelijk element. Dit laatste hoeft niet te betekenen dat de uitgangen onmiddellijk achter de wortel staan: tussen wortel en uitgang kan nog het optatiefteken komen.

Vgl. de got. vormen, geanalyseerd op oeride./ogm. basis (A = athematisch):

nim-a-nd	praes. indic.	wort. + stamv. el.	+ uitgang
nim-a-i-s	praes. opt.	wort. + stamv. el.	+ opt. teken + uitgang
nam-t/nem-um (A)	praet. indic.	wort. + uitgang	
nem-ei-s (A)	praet. opt.	wort. + opt. teken	+ uitgang
nim-a-da	pass. praes. indic.	wort. + stamv. el.	+ uitgang
nim-a-i-da	pass. praes. opt.	wort. + stamv. el.	+ opt. teken + uitgang
nim-a-nd-s	part. praes.	wort. + stamv. el.	+ suffix + uitgang
nim-a-n-s	part. praet.	wort. + stamv. el.	+ suffix + uitgang

OPM. 1. Als het stamvormend element *ě/ǔ* is (bij de sterke werkwoorden het normale geval), spreken we van themavocaal. Ook *ě/ǔ* in de andere stamvormende elementen noemen we wel zo.

OPM. 2. Zoals we zullen zien, zijn er ook enkele werkwoorden die ook in het praesens athematische vormen hebben; zie hiervoor 37.8.

37.6. Nog enkele andere opmerkingen over de verbale vormen

37.6.1. Praesens

De 1e pers. sg. indic. ging in het Mnl. op een sjwa uit, zoals nu nog bijv. in het Zeeuws: *ik neme*; vgl. nog archaïsche vormen als *zegge en schrijve, verzoeke*. De owgm. uitgang was *-u*, die klankwettig na lange stam werd geapocopeerd maar later analogisch hersteld: mnl. *ic binde*. De 2e pers. sg. indic. in het Mnl. luidt: *du nemes*, in het mod. Ndl. *jij neemt* (inversie *neem jij*). De *t* bij *jij* moet hieruit verklaard worden dat *jij*, etymologisch identiek met *gij*, oorspronkelijk 2e pers. plur. is (zie 40.2). Opmerkelijk is de *t*-loze vorm in de inversie: *neem jij*. Men kan hiervoor uitgaan van gevallen als *kook(t)-je, loop(t)-je, snuif(t)-je*, waarin de *t* gemakkelijk kan worden weggeassimileerd. Zie voor een andere verklaring 40.2. Naast *gij neemt* vinden we echter *neemt gij*. Na *jullie* kwam oudtijds *neemt*, nu meestal *nemen*. De 3e pers. plur. indic. op *-en* berust op analogie naar de 1e pers. en de optatief: vgl. got. *nimand*, dat we als *nemend* zouden moeten terugvinden, met *nimam, nimáima* en *nimáina*. Van de optatief is alleen nog een archaïsche 3e pers. sg. over: *leve de koning* (een vorm zonder *t*, vgl. got. *nimái*).

37.6.2. Imperatief

De plur.-vorm werd in het Mnl. in overeenstemming met het gebruik van *ghi* ook uit beleefdheid gebruikt. Het gesproken Standaardndl. kent thans alleen nog maar de vorm zonder uitgang.

Zoals het Got. laat zien, had het Ggm. twee vormen voor de (2e pers.) sg.: een korte vorm bij de sterke werkwoorden (het stamvormend element werd geapocopeerd) en een lange bij de zwakke (het stamvormend element werd bewaard). Vgl. got. *nim, gif* met *sokei, sandei*. In het Mnl. vinden we *nim, gif* (naast *nem, gef*) tegenover *soeke, sende*. Analogisch ontstonden *neme, geve* (>nnl. *neem, geef*), daarnaast *soek, sent*.

OPM. 1. Korte mnl. vormen als *slach* bij *slaen* (got. *slahan*), *dwach* bij *dwaen* (got. *þwahan*), *sich* bij *sien* (got. *saihvān*) moeten verklaard worden uit de ontwikkeling van ggm. χ (zie 31.3.3). Intervocalisch werd de χ gesyncopeerd, in de Auslaut bleef hij echter gehandhaafd; vgl. de got. imperatieven *þwah, slah, saihv*.

OPM. 2. *Nim* en *gif* zijn vormen met *ī*, die waarschijnlijk in het Ggm. ontstaan is uit *ě* door invloed van de toen nog aanwezige *ī* van de uitgang (**nēm-ī* > **nīm-ī*); *nēm* en *gēf* hebben *ě* naar analogie van andere vormen van het werkwoord, waarin de *ě* niet in *ī* overging, bijv. de infinitief ggm. **nēmān*. Deze analogie moet hebben plaatsgevonden voordat (in het Onl.) rekking optrad van *ě* tot *ē*.

37.6.3. Praeteritum sterk

Mnl. *du names* (*naems*), indic. vorm, correspondeert niet met got. *namt* noch met owgm. **nāmi*; hier is sprake van invloed van praes. indic. en opt. en praet. opt. (*du neems, du neems, du naems*) en van de zwakke werkwoorden waar de uitgang altijd een *s* is. Voor een vorm op *-t* vgl. de praeterito-praesentia: 37.7.1.

Mod. ndl. *je nam* is onder invloed van de 1e en 3e pers. sg. in de plaats gekomen van *je naamt* (oorspr. 2e pers. plur.; vgl. nog *gij naamt*), dat evenals het zwakke *je hoordet* reeds in het 17e-eeuws bezig was te verdwijnen.

37.6.4. Praeteritum zwak

De mnl. uitgangen zijn *-ede, -de, -te*. De vocaal van de tweede syllabe kan door de Wet van Sievers (zie 12.2.) worden gesyncopeerd; vgl. osa. *hōrda* (got. *háusida*) - osa. *nerida* (got. *nasida*). In het Mnl. echter is het optreden van *-de* (*-te*) of *-ede* in het praeteritum van de zwakke werkwoorden door analogiewerking verstoord; het blijkt daar vaak af te hangen van de voorafgaande consonant. Zo vindt men bijv. na liquida of nasaal doorgaans *-de*: *haelde, gebaerde, woonde, betaemde*, zo ook na *d, t* en *s* *-de* of *-te*: *scade, haette, vreesde*.

De slotsjwa is om redenen van functionaliteit niet geapocopeerd, uitgezonderd in die gevallen waarin het praeteritum reeds voldoende gekenmerkt was

door klinker- en medeklinkerwisseling: *dachte* > *dacht* etc. De uitgang *-te* met *t* ontstond na syncope van de middensjwa door progressieve assimilatie aan de stemloze slotconsonant van de stam: *makede* > *maakte* (maar limburgs *maakde*; zie 34.3).

37.6.5. *j*-loze vormen hij de *jän*-werkwoorden

Geen *j* hadden het praet., het part. praet. en de imper. sg. 2: vgl. got. *nasida, nasips, nasei* (uiteraard komen ook *j*-loze vormen voor bij een sterk werkwoord als *bidjan: baþ, bedum, bidans, bidei*); daarnaast ontbrak in het Owgm. anders dan in het Got. (*nasjis, nasjip*) de *j* in *praes. indic. sg. 2. en 3.* In deze vormen krijgen we dus klankwettig geen geminatie.

Vandaar:

owgm. infin.	*lägjän	mnl.	legghen
1e pers. sg. praes. indic.	*lägjü	ic	legghe
2e pers. idem	*lägīs	du	legghes
3e pers. idem	*lägīþ	hi	legghet
1e pers. plur. idem	*lägjöm etc.	wi	legghen etc.
owgm. infin.	*līgjän	mnl.	ligghen
1e pers. sg. praes. indic.	*līgjü	ic	ligghe
2e pers. idem	*līgīs	du	legghes
3e pers. idem	*līgīþ	hi	legghet
1e pers. plur. idem	*līgjöm etc.	wi	ligghen etc.

Naast de vormen met *-ēghe* komen die met *ei* (uit *ägī* of *igī*) voor: *hi leit* (maar nooit *ei* in de 2e pers.: **du leis*). Zoals te verwachten vindt analogiewerking plaats: naast *du legghes* komt zo *du legghes* voor etc. De vorm die het nu gewonnen heeft, is het analogische *hij legt; jij legt* is uiteraard weer een oude (klankwettige) pluralisvorm. Idem *hij ligt, jij ligt*. Uit bovenstaand schema wordt duidelijk dat *liggen* en *leggen* in de 2e en 3e pers. klankwettig samenvallen; dat kan één van de oorzaken zijn van de samenvallende vormen van deze beide werkwoorden in de hollandsche volkstaal. De klankwettige vormen voor praet. en part. praet. van *leggen* (*liggen* is sterk!) luiden: *legghede/leide, geleghet/geleit*; de standaardndl. vormen *legde* en *gelegd* zijn analogisch. In plaats van de hierboven behandelde werkwoorden hadden ook als voorbeelden genomen kunnen worden *zeggen* (uit owgm. **sägjän*) en *hebben* (uit owgm. **häbjän*) naast *hi hevet* (uit **häbīþ*). Voor de vormen van *gezegd* zie kaart 5: *-zeit, -zeet* (uit *-sēghet*), *-zèt* (id.), *-zegt* (analogisch).

37.6.6. De spelling van de werkwoordsvormen

In deze paragraaf worden enkele opmerkingen gemaakt over de wijze waarop de werkwoordsvormen in het Ndl. worden gespeld. Voor *leven*

- (ik) *leef*, *razen* - *raas* tegenover *wieden* - *wied*, *tobben* - *tob*, *dreigen* - *dreig* zie 31 passim. In de laatste drie gevallen werkt het morfologische principe van de gelijkvormigheid. Vgl. ook (*hij*) *leeft*, *raast*, *wiedt*, *tobt*, *dreigt*. Voor *wiedt* geldt ook de regel van de analogie: *wiedt*, met <dt> (hoewel men slechts een *t* hoort), naar analogie van *tobt* enz. (stam + <ṭ>). Die regel geldt niet voor (*hij*) *haat* (i.p.v. *haatt*). De praeterita *tobde* en *dreigde* worden gespeld zoals ze worden uitgesproken; vgl. daarnaast *wiedde* met dubbele <d> volgens analogie en *leefde* en *raasde* met <f> voor *v* en <s> voor *z*. In *leefde* en *raasde* wordt aan het eind van het stammorfeem volgens de regel <f> en <s> geschreven: vgl. *leef* en *raas*. Dat assimilatie van *f* en *s* aan de volgende *d* plaatsvindt, komt in de spelling niet tot uitdrukking (vgl. 34.4). Vgl. verder de part. praet. *geleefd*, *geraasd*, *getobd*, *gedreigd* met <d> naar analogie van *-geleefde* enz. In *gewied* wordt niet <dd> geschreven evenmin als <tt> in *gehaat* (vgl. *gemaakt*): 'gegemineerde' spellingen worden dus althans op het eind vermeden (vgl. (*hij*) *haat* maar daarnaast *haatte*).

In het Mnl. wordt er vaker dan in het mod. Ndl. op de klank af gespeld: vgl. *hi dreecht* 'hij dreigt', *hi lijft* 'hij passeert', (van *liden* 'passeren'), *hi hate* 'hij haatte', *gedreecht* 'gedreigd'.

37.7. De zwakke werkwoorden zonder tussenvocaal

37.7.1. Algemeen

Binnen de zwakke werkwoorden zonder tussenvocaal vormen de praeterito-praesentia de grootste subgroep. Deze kenmerken zich in het Got. als een aparte groep doordat zij in het praesens dezelfde uitgangen en ook, zij het met uitzonderingen, dezelfde vocaalwisselingen (Ablaut), althans vocalen, hebben als de sterke werkwoorden (kl. 1 t/m 6) in het praeteritum. De verklaring voor dit verschijnsel is dat we hier, althans in de meeste gevallen, te doen hebben met oeride. perfecta die praesensbetekenis hebben aangenomen, dus praesentia geworden zijn. Deze betekenisontwikkeling is niet alleen een germaans verschijnsel: immers, praeterito-praesentia vinden we ook in het Latijn, Grieks en Sanskrit. Vgl. voor het Latijn *nōvi*, oorspronkelijk 'ik heb leren kennen', later 'ik weet', verder *ōdi*, *memini*, *coepi*, voor het Grieks *oída* 'ik heb gezien', later 'ik weet' (corresponderend met got. *wáit*, verwant met Latijn *vidēre* 'zien'), voor het Sanskrit *vēda* 'ik weet' (idem). Een nieuw praeteritum werd in het Germaans gevormd met behulp van een dentaalsuffix, dus op de zwakke wijze, maar zonder tussenvocaal: vgl. got. *kunþa* bij *kunnan*. Nieuw gevormd zijn ook infinitief en part. praet., laatstgenoemde vorm eveneens zonder tussenvocaal: *kunnan*, *kunþs* (adjectief geworden).

In het Mnl./Nnl. vallen bij deze werkwoorden zij het niet consequent de volgende verschijnselen op:

- a. de 3e pers. sg. praes. indic. mist de *t*: mnl. *hi an* 'hij gunt'; mnl. *hi can*, nnl. *hij kan*; bij *weten* en *moeten*, met stam eindigend op *t*, blijkt deze 'onregelmatigheid' natuurlijk niet;
- b. de 2e pers. sg. praes. indic. heeft in het Mnl. soms nog *t* (vgl. got. *namt* 'jij nam', vgl. verder 37.6.3): *du macht, du sout, salt*; na *jij* is de *t* de oude uitgang van de 2e pers. plur. praet. indic. (vgl. het oeride. *gij naamt*): *jij kunt, jij zult (je kan, zal, mag* is analogie naar *hij kan* enz.);
- c. de hierboven reeds genoemde vocaalwisselingen in het praesens: vgl. mnl. *ic can - wi connen*;
- d. onregelmatige zwakke verleden tijden zonder tussenvocaal: mnl. *onste, dorste, conste* etc.

Ook buiten de praeterito-praesentia komen werkwoorden voor met praeteritum en part. praet. zonder tussenvocaal: vgl. got. *þagkjan - þāhta - þāhts*; mnl. *denken - dachte - gedacht*. Andere mnl. voorbeelden zijn: *brenghen - brachthe - gebracht* (got. *briggan - brāhta*), *dunghen - dochte - gedocht* (got. *þugkjan - þūhta*); *copen - cochte - gecocht*; *soeken - sochte - gesocht*; *werken - wrachte - gewracht* (mod. Ndl. *wrochte - gewrocht* eveneens met metathesis (zie 27), vgl. got. *waúrckjan - waúhrta*); *roeken* 'geven om' - *rochte - gerocht*; *hebben - hadde - gehad*.

Sommige werkwoorden zijn klankwettig of door analogiewerking geheel of gedeeltelijk regelmatig geworden: *weten* (got. *witan*) - *hij weet* (got. *wáit*) (maar met een nog onregelmatig praet.: *wist*) resp. *durven - durfde* (mnl. *dorven - dorste*).

OPM. Voor de consonantalternanties zie 31.10.2.

37.7.2. Overzicht van de praeterito-praesentia

In het hier volgende overzicht zijn de praeterito-praesentia op grond van de vocaalwisselingen in zes klassen verdeeld, corresponderend met de eerste zes klassen van de sterke werkwoorden. We beperken ons tot de hoofdzaken. We geven telkens de 1e pers. sg. praes. indic., de 1e pers. plur. praes. indic., de 1e pers. sg. praet. indic., het part. praet. en de infinitief. Wat duidelijk analogisch is, staat tussen haakjes. Alleen wanneer dit nodig is, geven we de mod. ned. vormen.

1.	got.	wait	witum	wissa	-wiss	witan	'weten'
	mnl.	weet	weten	(wiste)	(geweten)	weten	
2.	got.	dáug	-	-	-	-	'het deugt'
	mnl.	dooch	doghen	dochte	(gedogen)	doghen	'deugen'
	nnl.	deugen	(regelmatig zwak)				

3.	got.	kann	kunnum	kunþa	kunþs (adj.)	kunnan	'kennen'
	mnl.	can	connen	(conste)	(geconnen)	connen	'kunnen'
	nl.	kan	kunnen	kon	(gekund)	kunnen	

Naast *conste* komt nog het klankwettige *conde* voor.

mnl.	an	onnen	(onste)	(geonnen)	onnen	'gunnen'
nl.	gunnen	(metprefix <i>ge-</i> ;	regelmatig	zwak)		

Naast *onste* komt nog het klankwettige *onde* voor.

got.	þarf	þaúrbum	þaúrfta	þaúrfts	þaúrban	'nodig hebben'
mnl.	darf	dorven	(dorste)	-	dorven	'nodig hebben'
nl.	durven	(regelmatig	zwak;	naast	nog <i>dorst</i>)	
				<i>durfde</i>		

OPM. *Dorste* is onder invloed van *dorste* bij *dorren*, *moeste* etc. in de plaats van **dorfte* gekomen. Got. *þarf* - *þaúrbum* vertoont grammatische wisseling (zie 31.11 en zie ook de OPM. beneden bij got. *gadars* enz.

got.	gadars	gadaúrsum	gadaúrsta	-	gadaúrstan	'durven'
mnl.	dar	dorren	dorste	(gedorren)	dorren	'durven'

OPM. De got. *s* (*gadaúrsum* en ook *gadaúrstan*) is analogisch i.p.v. *z*; deze *z* wordt klankwettig mnl. *r*. De *s/z*-afwisseling, die we oorspronkelijk bij dit werkwoord hadden, is een voorbeeld van grammatische wisseling (zie 31.11), die in deze praesensvormen kon optreden omdat die immers oorspronkelijk van de 2e en 3e cat. waren. Mnl. *dar* i.p.v. *dars* berust op analogie naar *dorren*.

4.	got.	skal	skulum	skulda	skulds	skulan
	mnl.	sal	sullen	soude	-	sullen

OPM. In plaats van de verwachte rekkingstrap vinden we hier in de plur. praes. indic. enz. de nultrap (vgl. 36.2) In plaats van *sch-* uit *sk-* (zie 31.4) vinden we hier *z-*, waarschijnlijk onder invloed van het zwakke accent waarmee het betreffende woord (hulpwerkwoord!) in de zin gebruikt wordt.

6.	got.	gamot	gamotum	gamosta	-	gamotan	'ruimte vinden'
	mnl.	moet	moeten	moeste	(ghemoeten)	moeten	'mogen'

Verder is er:

got.	mag	magum	mahta	mahts	magan	'kunnen'
mnl.	mag	mogen	mochte	(gemogen)	mogen	'kunnen'

Laatstgenoemd werkwoord valt zowel in het Got. als in het Ndl. uit de toon. Op grond van het criterium stamvocaal + obstruent en op grond van de vocaal van *mag* zou men verwachten dat het in verband gebracht kon worden met de 5e klasse. De vocalen in de andere vormen kloppen daarmee echter niet. Verondersteld wordt wel dat dit werkwoord eerst laat tot de praeterito-presentia is gaan behoren. In het Wgm. heeft het de invloed ondergaan van klasse 4: *mogen* uit owgm. **mūgūm*, *mochte* uit owgm. **mōxtā* (vgl. osa. *mūgūm*, *māgūm*; *mōhtā*, *māhtā*).

Nog enkele algemene opmerkingen:

1. ter verklaring van de (got.) praeterita (en participia praeteritum) kan men het beste uitgaan van een oeride. suffix met *t*. Dat geldt ook voor vormen als *brāhta*, *bāhta* enz. (zie 37.7.1). Zie verder de in 31.10.2 besproken ontwikkelingen. Afwijkende vormen zijn dan *skulda* (men zou *skulpa*) verwachten en *gamosta* met analogische *t* (naar *gadaúrsta*?).
2. opmerkelijk zijn de vloeiende betekenissen bij deze werkwoorden: vgl. got. *gamōt* 'ik vind ruimte', nnl. *moeten* 'mogen' (wens), nnl. *moeten*.
3. *wiste*, *conste*, *onste* hebben een analogische *st*, waarvoor het uitgangspunt ligt in *dorste* (praet. van *dar*) en *moeste*; in het algemeen kan men voor *wiste* aan invloed van de andere praeterita (zonder tussenvocaal) op *-te* denken. Vgl. verder opm. 1 voor got. *gamosta*.
4. opmerkelijk zijn ook vormen met Umlautsvocalen als *deugen*, *kunnen* (vgl. ook *gekund* i.p.v. *gekond*), *gunnen*, *durven*, *zullen*; mogelijk moeten die verklaard worden uit de optatief-praesens (dus: oorspronkelijk *-praeteritum*)vormen, waarin immers een Umlautsfactor aanwezig was (vgl. bij de sterke werkwoorden got. *nemjau*, *nemeis* etc.). Door het 'modale' karakter van de praeterito-praesentia zou deze modus tamelijk frequent gebruikt kunnen zijn en dus een sterke invloed hebben kunnen uitoefenen. *Zullen* heeft een nog niet bevredigend verklaarde vocaal (vgl. got. *skulan* met *ū* in open syllabe).
5. *geweten*, *gedogen*, *geconnen* zijn participia die ontstaan zijn onder invloed van de sterke werkwoorden.

37.8. Nog enkele 'onregelmatige' werkwoorden

37.8.1. 1e pers. sg. praes. indic. op -n

Opvallend zijn in het Mnl. enkele vormen van de 1e pers. sg. praes. indic. die op *-n* uitgaan: *ic ben* (ook nog wel *bem*), *ic doen*, *ic gaen*, *ic staen* (alle bij athematische werkwoorden; zie 37.8.4). Deze *-n* kan teruggaan op de oude oeride. uitgang *-mi* (vgl. de griekse athematische *mi*-verba, o.a. *eimi* 'ik ben'; vgl. nog de *m* van *bem*); in het geval van *ben* is het zeker zo, in het geval van *doen*, *gaen* en *staen* zou men ook kunnen aannemen dat de *n* in de inversie

ontstaan is (*doen ic* etc.). Vgl. *ic sien*, dat van oorsprong nooit *-mi* heeft gehad; de *-n* is hier dus analogisch of in de inversie ontstaan. *Ik doen, gaan, staan, zien* of *doen-ik* enz. komen dialectisch nog voor.

37.8.2. Het ‘*verbum substantivum*’

De vormen van het werkwoord *zijn* zijn afkomstig van drie verschillende oeride. wortels (suppletie): **ēs* (vgl. lat. *es, est*; got. *is, ist*; ndl. *is*; nultrap in lat. *sunt*, mnl. *si* ‘zij’); **bhěŭ* (vgl. *ben, bent*; mnl. *best* als versmelting van **bhěŭ* en **ēs*); **wēs* (vgl. *wezen*, sterke vormen van de 5e klasse). De vormen, afgeleid van **ēs* en van **bhěŭ*, zijn athematisch, die, afgeleid van *wēs*, uiteraard zoals alle sterke werkwoordsvormen thematisch of athematisch.

OPM. Ndl. *is* mist de slot-*t*. Wellicht is die in de sandhi door metanalyse verloren gegaan, bijv. in combinatie met een volgend *te* (vgl. mod. ndl. *het is te koop*).

37.8.3. Het werkwoord *willen*

De vormen van dit werkwoord zijn, zoals in het Got. duidelijk aan de uitgangen te zien is, in oorsprong opt. praet.-vormen (dus athematisch): *wiljáu, wileis, wili* etc.; vandaar dat *hij wil* het nog steeds zonder *t* moet doen. De betekenisontwikkeling is mogelijk geweest van ‘ik zou wel willen’ tot ‘ik wil’. Een nieuw praet. werd evenals bij de praeterito-paresentia volgens zwak procédé gevormd: *ik wilde* (oude *ě*-trap) naast *ik wou(de)* uit owgm. **wöldä* (du. *wollte*) (oude nultrap). Klankwettig mogen we in het Mnl. slechts geminatie verwachten in die vormen die oudtijds een *j* hadden: *wiljan, wiljáu*. De geminaat heeft het echter door Ausgleich gewonnen: vgl. mnl. *hi wille* i.p.v. (nog zelden voorkomend) *wele* (got. *wili*). De oude vormen met *j* gaven dus de doorslag.

37.8.4. *Doen, gaan, staan*

Het bijzondere van *doen, gaan* en *staan* is dat ze ook in het praesens athematisch zijn. Naast *gaan* kwam echter ook het thematische *gangen* voor, waarvan het praet. *ging* komt (thuis horend in klasse 7), naast het athematische *staan* het thematische *standen* met als praet. *stond* (6e klasse, zie verder 36.3.6.3). Als part. praet. kwamen behalve *gegaan* en *gestaan* ook *gegangen* en *gestanden* voor. *Deed*, mnl. *dede* bij *doen* (part. praet. *gedaan*), is de enige rest in het Ndl. van het oude reduplicatieprocédé (vgl. *de-de*).

37.9. Slotopmerkingen

Het belangrijkste in de ontwikkeling van het werkwoordensysteem is dat de sterke werkwoorden met de zwakke zonder tussenvocaal (en een enkel zwak

werkwoord met tussenvocaal) tesamen de groep van ‘onregelmatige’ werkwoorden zijn gaan vormen. Voor de hedendaagse taalervaring staan *houden* - *hield* (van oorsprong klasse 7 sterk) en *brengen* - *bracht* (van oorsprong zwak) op één lijn: in beide gevallen gebeurt er niet alleen iets met de vocaal maar ook met het consonantisme. (Met alleen de vocaal gebeurt er iets in het oorspronkelijk sterke w.w. *geven*: *gaf*, *gaven*, *gegeven*.) Wèl zou men nog tussen sterk en zwak kunnen onderscheiden op grond van het suffix van het part. praet. (vgl. *gehouden* tegenover *gebracht*), maar dat suffix moet als van secundair belang beschouwd worden; van primair belang is het prefix *ge-* geworden en verder was de uitgang al weinig markant in *gegaan*, *gestaan*, *gedaan*, *gezien*. In plaats van de oude tegenstelling sterk - zwak hebben we nu met ‘stamwisselende’ tegenover ‘niet-stamwisselende’ verba te doen (Van Haeringen). De historische oorzaken van deze hergroepering zijn geweest:

1. de apocope van de slotsjwa (vgl. mnl. *brachte*, nog als zwak te herkennen, en nnl. *bracht*),
2. de *d*-syncope (vgl. mnl. en ook nog wel nnl. *zeide*, nnl. *zei*). Door beide oorzaken ontstonden monosyllabische praeterita als bij de sterke werkwoorden; de stamwisselende verba ondergingen daardoor een stevige versterking.

Een belangrijk feit is verder dat bij de meeste sterke werkwoorden de 2e en 3e categorie dezelfde vocaal hebben gekregen: oudtijds was dit al het geval in de 6e en 7e klasse; door Ausgleich is het zover gekomen in de klassen 1, 2 en 3. In deze drie klassen komt dezelfde vocaal ook in het part. praet. voor; er is daardoor een scherpe scheiding ontstaan tussen cat. 1 enerzijds en de cat. 2, 3 en 4 anderzijds. Een verschillende vocaal in de categorieën 2 en 3 hebben nog de klassen 4 en 5: *nam* - *namen*; *gaf* - *gaven*, maar daar staat tegenover dat deze beide klinkers voor de taalervaring morfologisch verbonden zijn (vgl. bij de substantieven *dag* - *dagen* enz.). Gelijkmaking heeft wel in sommige dialecten plaats gevonden: *nam* - *namme*, *zat* - *zatte* (hollands). Een geheel andere vocaal hebben deze beide klassen nog in het part. praet.

Ook deze gelijkmakingsprocessen hebben bijgedragen tot ‘de taaie levenskracht van het sterke werkwoord’ (Van Haeringen). Deze levenskracht was zo groot dat een flink aantal zwakke werkwoorden sterk geworden zijn; vooral de eerste klasse die van oudsher al vrij talrijk was, heeft een grote uitbreiding ondergaan: *kwijten*, *wijzen*, *spijten*, *schijnen* enz. Omgekeerd maakte het zwakke procédé slachtoffers vooral onder de 5e, 6e en 7e klasse (*kleven*, *beseffen*, *bouwen*, *zaaien*); daar was immers het part. praet. in vocaal al gelijk aan de 1e cat.; voor de 7e klasse kwam daar nog bij dat deze klasse door de bonte afwisseling van vocalen in de 1e cat. allerminst een doorzichtig systeem vormde. Vaak werd alleen het part. aangepast; het part. praet. bleef

sterk, omdat men het suffix daarvan, zoals reeds opgemerkt, als secundair ervoer (vgl. *laden* (oorspronkelijk klasse 6) - *laadde* - *geladen*).

Samenvattend stellen we vast dat de sterke werkwoorden, mede door hun frequente gebruik, zich op een indrukwekkende wijze hebben gehandhaafd. Door de Ausgleichverschijnselen is het sterke procédé een stuk steviger komen te staan; verder heeft voor de moderne taalervaring de groep van de zwakke werkwoorden zonder tussenvocaal er zich bij gevoegd. Tenslotte betreft de afwisseling van vocaal en/of consonant de beklemtoonde syllabe, een omstandigheid die voor het behoud en de versterking van de stamwisselende flexie uitermate gunstig is geweest. Zo is het te verklaren dat talen met een grote deflexie als het Engels en het Nederlands toch nog zo'n grote groep 'onregelmatige' werkwoorden hebben.

38 De flexie van de substantieven

38.1. Verdeling en indeling van de substantieven

In 5.1. hebben we een indeling van de got. substantieven gegeven, in vocaalstammen (ǎ-, jǎ-, ǫ-, jǫ-, i en u-stammen) en consonantstammen (n-, r- en nd-stammen) met als bijzondere groep nog de zgn. wortelnomina. In 5.2. is opgemerkt dat de gebezigde terminologie gebaseerd is op een analyse van de vormen in het Ogm. De ogm. substantieven zijn in de meeste gevallen te verdelen in drie elementen: wortel + stamvormend element (evt. suffix) + uitgang; de beide eerste elementen vormen samen de stam. Zo gaat de got. gen. sg. *dagis* (van *dags*) terug op ogm. **ǰǎg-ě-sǎ* en de acc. sg. *dag* op ogm. **ǰǎg-ǎ-n*. Omdat de stam van dit substantief behalve in de laatste vorm in nog enkele naamvallen op een ǎ uitgaat, wordt hier van een ǎ-stam gesproken. Ook voor het Got. gebeurt dit nog (zie 5.2.), hoewel het voor die taal meer voor de hand ligt *dag* als de stam te beschouwen. De afwisseling van -ǎ- met -ě- (vgl. de gen. sg.) is een geval van Ablaut. Een geval waarin de driedeling niet van toepassing is, is de dat. sg. **ǰǎg-ē* (got. *daga*), waarin de uitgang ontbreekt. De driedeling is evenmin van toepassing op de vormen van de wortelnomina, waarin de uitgangen onmiddellijk achter de vocaal staan: ogm. **ǰǫrg-s* (got. *baúrgs*).

Op grond van het stamvormend element (suffix) delen we dus voor het Ogm. de substantieven in verschillende klassen in: de ǎ-stammen (stamvormend element meestal ǎ of ě; beter ě/ǎ-stammen), de i-stammen (stamvormend element ĭ of, daarmee ablautend, bijv. ěĭ of ǎĭ) etc.

De ogm. klasse-indeling gaat terug op een parallelle oeride. Ook een oeride. substantief is, afgezien o.a. van de wortelnomina, te verdelen in wortel + stamvormend element (evt. suffix) + uitgang. Het stamvormend element subsidiair suffix vertoont Ablaut. Zo gaan de ogm. ǎ-stammen terug op oeride. ě/ǫ-stammen (in het Latijn type *lupus*, in het Grieks *lukos*). Ter vergelijking (W = wortel):

	Got.	Ogm.	Oeride.	Lat.	Gr.
nom. sg.	dags	*ǰǎg-ǎ-z	*W-ǫ-s	lup-us	luk-os
gen. sg.	dagis	*ǰǎg-ě-sǎ	*W-ě-sǫ	lupi	luk-ous
acc. sg.	dag	*ǰǎg-ǎ-n	*W-ǫ-m	lup-um	luk-on

(Lat. *lupi* is een afwijkende vorm.)

Ook de andere stammen zijn in het Latijn (en het Grieks) terug te vinden, bijv. de *ō*-stammen (*mensa*; oeride. *ā*-stam), de *n*-stammen (*homo* - *hominis*), de *i*-stammen (*sitis*), de *u*-stammen (*pecu*).

Behalve naar klasse dienen we te onderscheiden volgens genera (masculinum, femininum, neutrum), volgens casus (naamvallen) en volgens numeri (getallen). T.a.v. de in het Germaans werkende klankwetten is het van belang korte en lange stammen te onderscheiden. Een korte stam bevat een korte vocaal met één cons. of een lange vocaal zonder cons.; een lange stam bevat een korte vocaal met twee cons. of een lange vocaal met één cons.. Zo is got. *gasts* een lange *i*-stam (*ǣ+s+t*), *mats* een korte (*ǣ+t*). De *ī/ē/ǣ* waarop de stam in het Ogm. uitging, telt daarbij niet mee.

OPM. Het verschil tussen got. *hairdeis* en *harjis* (ja-stammen) en tussen got. *halja* en *bandi* (*jō*-stammen) is voor het Wgm. van geen belang. Zie 3.4.3.

38.2. *Geschiedenis flexie algemeen*

Reeds zeer oud is het verschijnsel dat de ene casus de functie van de andere erbij krijgt (casussyncretisme): zo was got. *daga* (subsidiar een voorstadium ervan) van oorsprong slechts een instrumentalis maar deze instrumentalis heeft er later datiefunctie bij gekregen. Van de acht naamvallen van het oeride. systeem zijn er in het Got. nog maar vijf overgebleven; het Oeride. bezat een nominatief, vocatief, genitief, datief, accusatief, ablatief, instrumentalis en locatief. Ook de dualis verdwijnt; die komt in het Got. nog slechts bij de werkwoorden en de voornaamwoorden voor. Door de afslijting van de buigingsuitgangen verdwijnen steeds meer de vormverschillen tussen de naamvallen: vgl. mnl. *dag* (nom. sg.) uit ogm. **đǣgǣz* en *dag* (acc. sg.) uit ogm. **đǣgǣn*. Ook verdwijnen hierdoor de verschillen tussen de klassen: vgl. got. *hairdeis* (ja-stam) met *hana* (n-stam); mnl. *herde* met *hane*; en tussen de genera: vgl. got. *hana* - *tuggo*; mnl. *hane* - *tonge*. Analogiewerkingen hebben dezelfde resultaten: naast mnl. klankwettig *der siele* (gen. sg. van oude *ō*-stam) komt voor *der sielen*, berustend op aanpassing aan de oude *n*-stammen (bijv. *der tongen*); de oude acc. sg. *hanen* is al in het Mnl. vervangen door de vorm van de nom. sg. *hane*. Het verdwijnen van de, immers functionele, vormelijke naamvalsverschillen wordt (maar niet altijd) opgevangen door middel van voorzetselconstructies en door beperking van de woordvolgordemogelijkheden. Zo krijgen we in het mod. Ndl. het met *aan* omschreven meewerkend voorwerp en is *de moeder* (subject) *liet het kind St. Nicolaas zien* alleen nog maar zo te interpreteren dat *het kind* meewerkend en *St. Nicolaas* lijdend voorwerp is, terwijl in het 17e-eeuws (vgl. Vondels ambiguë *benij uw soon den hemel niet*) ook nog de omgekeerde interpretatie mogelijk was. Omgekeerd schept het in gebruik komen van de voorzetselconstructies en het vaster worden van de woordvolgorde ruimte voor het verdwijnen van casusverschillen. Dit hele ingewikkelde proces van deflexie, waarvan allerlei

elementen hier nog onvermeld zijn gebleven, is in hoge mate bepalend geworden voor het aanzien (en aanhoren) niet alleen van het hedendaagse Nederlands, maar ook en vaak nog meer van dat van andere (germaanse)talen. Opvallend daarbij is dat het kennelijk als zeer belangrijk ervaren verschil tussen enkelvoud en meervoud zich heeft weten te handhaven; waar het klankwettig verdween, werd het over het algemeen door analogiewerking hersteld: vgl. mnl. klankwettig *dat wort - die wort*; daarnaast analogisch *die worde*.

OPM. 1. Van het oude naamvalssysteem zijn nog wat resten in het mod. Ndl. aanwezig: *Jans pet, vaders hoed, Maries mantel* (de van oorsprong mannelijke genitief-s bij een vrouwelijk woord!), de pluralisvorm *der*. Fossiele resten zijn: *de zoon des mensen, de vrede des harten, in dier voege, ten gebruike van*. Een nieuwe genitief ontwikkelt zich in verbindingen als *Marie d'r hoed, Jan z'n boek, Pluto z'n halsband* (alleen bij benamingen voor levende wezens); *d'r* en *z'n* zijn op weg om uitgangen te worden.

38.3. De toestand in het Mnl.

De toestand in het Mnl. is grosso modo als volgt te schetsen. Aan de ene kant staan de substantieven die niet op een sjwa uitgaan en die volgens de 'sterke' flexie gaan; aan de andere kant de substantieven die wel op een sjwa uitgaan en die volgens de 'zwakke' flexie gaan.

Sterk	<i>die dach</i>	<i>die daet</i>	zwak	<i>die grave</i>	<i>die tonghe</i>
	<i>des daghes</i>	<i>der daet</i>		<i>des graven</i>	<i>der tonghen</i>
	<i>dien daghe</i>	<i>der daet</i>		<i>dien grave</i>	<i>der tonghen</i>
	<i>dien dach</i>	<i>die daet</i>		<i>dien grave</i>	<i>die tonghe</i>
	<i>die daghe</i>	<i>die dade</i>		<i>die graven</i>	<i>die tonghen</i>
	<i>der daghe</i>	<i>der dade</i>		<i>der graven</i>	<i>der tonghen</i>
	<i>dien daghen</i>	<i>dien daden</i>		<i>dien graven</i>	<i>dien tonghen</i>
	<i>die daghe</i>	<i>die dade</i>		<i>die graven</i>	<i>die tonghen</i>

OPM Volgens *dach* en *grave* gaan masculina en neutra, volgens *daet* en *tonghe*

1. feminina.

OPM Sommige substantieven, vooral neutra, vertonen soms een pluralis die qua

2. vorm gelijk is aan de singularis: *dat wort - die wort*.

OPM Weer andere neutra hebben *-er(e(n))* als pluralis-uitgang: *lam - die lammer(e(n))*.

3.

OPM Zowel masc. als neutr. substantieven kunnen de meervouds-s hebben:

4. *meesters, ridders; cloosters*.

OPM Vocaalwisseling, tengevolge van rekking in open syllabe met hoofdaccent,

5. komt voor o.a. bij *dag - daghe, ghebet - ghebede, lit - lede, ghebot - ghebode*.

38.4. De zwakke flexie. De meervoud-n

De zwakke flexie in het Mnl. is terug te voeren op de flexie van de oude n-stammen; vgl.:

	nom. sg.		nom./acc. plur.		nom. sg.		nom. acc. plur.
got.	<i>hana</i>	-	<i>hanans</i>	mnl.	<i>hane</i>	-	<i>hanen</i>
	<i>tuggo</i>	-	<i>tuggons</i>		<i>tonge</i>	-	<i>tongen</i>
	<i>hairto</i>	-	<i>hairtona</i>		<i>herte</i>	-	<i>herten</i>

De n-stammen zijn in het Germaans sterk vertegenwoordigd:

1. doordat *-ǣn/-ēn-* (got. *ǣn/in*) produktief suffix was ter vorming van nomina agentis (vgl. got. *nuta* Mn. bij *niutan*),
2. doordat ook gesubstantiveerde adjectieven volgens de n-declinatie werden verbogen (vgl. mnl. *mensche*; osa. *mennisko* 'mens'; got. *manniska* 'menselijk', zwakke vorm bij het adj. *mannisks*).

OPM. Naast het type *tuggo* staat in het Got. het type *managei* (abstracta). Met dit type corresponderen in het Mnl. abstracta met het suffix *-ə*: *coude*, *diepe*, *hoghe*, *oude* (waarvan meervouden niet voorkomen), resp. 'koude', 'diepte', 'hoogte', 'ouderdom'.

Fossiele genitieven van oude n-stammen zijn *des mensen*, *des harten*, *'s-Gravenhage*, *'s-Hertogenbosch*, *'s-Herenberg* (vgl. got. *gumins*, *hairtins*). Belangrijker restant is de meervouds-*n*, die zich analogisch over grote groepen substantieven heeft uitgebreid. Als eerste klasse paste zich aan de (feminiene) n-stammen de klasse van de *ō*-stammen (die altijd vrouwelijk zijn) aan: vgl. got. *sáiwala* - *sáiwalōs* (nom. acc. sg. - nom. acc. plur.) met mnl. oorspr. *siele* - *siele* (idem) naast later *siele* - *sielen* (idem). Hierdoor kwam de meervouds-*n* zeer sterk te staan, waarbij ook een factor was dat de *-n* in het enkelvoud teruggedrongen werd: zo verdwenen bij de mnl. n-stammen de acc. en dat. sg. met *-n*: *hanen*, voor vormen zonder *-n*: *hane*, naar analogie van de nom. sg. Men ging hierdoor de *-n* steeds meer als meervoudsmarkeerder ervaren; omgekeerd bevorderde deze ervaring het verdwijnen van de *-n* in enkelvoudsvormen. De *-n* breidde zich vervolgens uit tot andere substantieven die ook op een sjwa uitgingen (bijv. *sonen* - *sonen*; oude u-stam). Dit werd bevorderd doordat de *-n* in al deze gevallen het meervoud weer functioneel maakte; door de deflexie was het nl. formeel identiek met het enkelvoud geworden (*siele* - *siele*, *sonen* - *sonen*). Tenslotte drong de meervouds-*n* ook tot niet op een sjwa eindigende substantieven door: *dagen* - *dagen*, *gasten* - *gasten* (resp. oude *ǣ*- en oude *i*-stam); het is dan intussen de combinatie sjwa + *n* (*-ən*) die dan als uitgang wordt ervaren. In een latere fase is deze meervouds-*n* in het westen geapocopeerd; algemeen gesproken wordt hij nog in het noordoosten en zuidwesten, in ieder geval in die gebieden waarin de

slotsjwa's niet zijn geapocopeerd (vgl. 12.3), zodat er verschil bleef tussen enkelvoud en meervoud: vgl. zeeuws *bedde* - *bedden*. Verder komt de *-n* nog voor als geschreven vorm en als spellinguitspraak.

38.5. De sterke flexie. De meervouds-s

De sterke flexie vindt haar oorsprong in de oude vocaalstammen. Vgl. bijv. de a-stam:

	nom./acc. sg.	nom./acc. plur.		nom./acc. sg.	nom./acc. plur.
ohgd.	tag	taga	mnl.	dag	dage

Het Osa. heeft als pluralisvorm (nom. en acc.) *dagos*, misschien te vergelijken met got. *dagos* (nom. plur.); het Ags. heeft *dagas*. Het Wgm. kende dus bij de masc. *ǣ*-stammen twee pluralisuitgangen, één met en één zonder *s*. Zo komen in het bekende oudwestvlaamse zinnetje naast elkaar voor *vogala* en *nestas*. Met du. *taga* corresponderen mnl. pluralia als *daghe*, met osa. *dagos* de pluralia op *s*: *vogels*, *tekens*, *ridders*, *ooms* enz. Aangezien deze pluralis-*s* ook in het Osa. en Ags. voorkomt en weinig in het Du., mogen we hem het predikaat ingweoons toekennen. Deze *-s* komt ook in het mod. Ndl. voor: na *-ǣr*, *-aar*, *-ǣl*, *-ǣn*, *-ǣm*, *-ǣrd*, *-aard*, *-ier* (*bakkers*, *leraars*, *lepels*, *degens*, *bezems*, *sufferds*, *veinzaards*, *tuiniers*), in verkleinwoorden (*lepeltjes*), na monosyllabische persoonsnamen (*koks*, *ooms*) en bij uit het Frans ontleende woorden (*hotels*). In het laatste geval kan ook de franse meervouds-*s* van invloed geweest zijn. Bij woorden, eindigend op een sjwa, is het *s*-meervoud bezig zich uit te breiden: *hoogte* - *hoogten*, nu vaak *hoogtes*. Waarschijnlijk houdt dit verband met de apocope van *-n* (zie 12.3), waardoor een niet-functioneel meervoud *hoogte* kan ontstaan. Soms is er stilistisch verschil: *appels* - *appelen*; er kan ook semantisch verschil zijn: *portiers* - *portieren*; er is tenslotte ook dialectisch verschil mogelijk in die zin dat de noordoostelijke dialecten vaker de *-s* hebben, bijv. *oetdrukkings* 'uitdrukkingen'. Ook in het uiterste zuidwesten (West-Vlaanderen) komt een meervouds-*s* frequent voor. Resumerend: de pluralis-*s* is afkomstig van de *ǣ*-stammen maar heeft zich analogisch ook tot andere stammen uitgebreid. Zoals onder 38.4 besproken is, heeft de meervouds-*n* van de zwakke flexie zich eveneens analogisch uitgebreid, o.a. tot wat oorspronkelijk vocaalstammen waren (*dag* - *dagen*).

Een fossiele genitief van een *ǣ*-stam is *des daags*, een fossiele datief *vandaag* (uit *vandage*).

38.6. Neutra met pluralia = singularia

Ter verklaring hiervan komen we bij de onzijdige *ǣ*-stammen terecht. De ogm.

meervoudsuitgang (nom. en acc.) hierbij was $-\bar{o}$, die in het Got. $-a$ (*waúrda*) wordt, in het Owgm. $-\bar{u}$. Deze $-\bar{u}$ wordt na lange stam geapocopeerd, maar blijft na korte klankwettig staan; vgl. osa. *barn* - *barn*, maar *fāt* 'vat' - *fātū*. Klankwettig zijn bijv. de mnl. pluralia *woort* en *been* (\hat{e}), niet klankwettig bijv. is een meervoudig *dal* (korte stam). Pluralia als *woorde* en *beene* zijn analogisch naar de ander vocaalstammen. Een fossiele rest hebben we nog over in bijv. *op de been zijn*.

Een andere oorsprong ligt bij de oude consonantstammen en wortelnomina; vgl.:

		nom. sg.		nom./acc. pl.		nom./acc. sg.		nom./acc. pl.
nd-stam	got.	frijonds	-	frijonds	mnl.	vrient	-	vrient
wortelnomen		manna	-	mans		man	-	man

Voor de pl. *man* vergelijk men *hoeveel man?* en *alleman*. Zo is ook het klankwettige meervoud bij *vader* (oude r-stam) *vader* (nog mnl.), bij *moeder moeder* (id.) etc. Analogische meervouden zijn mnl. *vriende*, *manne*, *vadere*, *vaders* etc.

Het restant in het Ndl. vormen de qua vorm aan singularia gelijke pluralia van namen van tijdperken, munten, maten, gewichten enz., die optreden wanneer een telwoord voorafgaat: *drie jaar* (oude onz. \check{a} -stam; got. *jer*), *acht voet* (oud wortelnomen; in het Got. u-stam geworden: *fotus*), *tien meter* (analogisch).

38.7. Neutra met de pluralisuitgang *-eren*

Een aantal neutra (in het mod. Ndl. 15 in totaal) hebben de pluralisuitgang *-eren*: *kind* - *kinderen*, *lam* - *lammeren* etc. Afgezien van de analogiegevallen zijn dat in oorsprong ogm. $-\check{i}z/-\check{a}z$ -stammen, dus consonantstammen (die in het Got. als zodanig niet bewaard zijn).

De oude pluralis van *lam* was in het Ogm. $*l\check{a}m\check{b}-\check{i}z-\bar{o}$ (met $-\bar{o}$ van de neutra); deze $-\bar{o}$ wordt in het Owgm. $-\bar{u}$, die na de bisyllabische stam geapocopeerd wordt, terwijl de *z* door rhotacisme in *r* overgaat. Vandaar ohgd. *lambir* (nom. en acc. plur.), nhgd. *Lämmer*. Het oude stamsuffix is hier tenslotte meervoudsuitgang geworden. Het mnl. *lammer* heeft geen Umlaut, door analogie naar de singularis *lam* (zonder Umlaut). Stapelvormen zijn *lammers* en *lammere(n)*. Tussen *kinders* en *kinderen* is een duidelijk stilistisch verschil; *kinders* is trouwens ook dialectisch (o.a. zeeuws).

OPM. 1. Niet alle neutra met de hier behandelde meervoudsuitgang zijn oude $-\check{i}z/-\check{a}z$ -stammen, bijv. niet *kind*.

OPM. 2. De apocope van $-\bar{u}$ vindt plaats vóór de werking van de syncopewet van Sievers (zie 12.2), waardoor de \check{i} had moeten wegvallen.

38.8. De genera

38.8.1. Vrouwelijke woorden van substantieven op sjwa

In deze paragraaf behandelen we een merkwaardig mnl. verschijnsel, dat zijn sporen in het mod. Ndl. heeft achtergelaten. In het Mnl. kwamen vele substantieven voor met een sjwa in de Auslaut: oude n-stammen (*grave, herte, tonge*), oude \bar{o} -stammen (*siele, helle*), j \ddot{a} -stammen (*herde, kunne*), i-stammen (*stede, bete*), u-stammen (*sonne*). De meeste daarvan waren vrouwelijk (waaronder vooral oude n- en \bar{o} -stammen). Het is dus begrijpelijk dat men de slotsjwa als kenmerk van het vrouwelijk ging aanvoelen. Zo konden van oorsprong mannelijke en onzijdige substantiva op - \bar{e} vrouwelijk gebruikt worden, waarvan nog resten voorkomen in staande uitdrukkingen in het mod. Ndl.: *ter harte nemen, van ganser harte, ter wille zijn, om der wille van* (*harte* vanouds onzijdig: vgl. got. *hairto* = onzijdige n-stam; *wille* vanouds mannelijk: got. *wilja* = mannelijke n-stam).

38.8.2. Verval van de genera

Zoals al in 38.2. is uiteengezet, verdwijnen door het deflexieproces steeds meer de verschillen tussen de genera en dat niet alleen bij de substantieven zelf maar ook bij de woorden die daar in de zin bij staan, de zgn. adnominale woorden (adjectieven, lidwoorden en pronomina). Reeds vanaf de 16e eeuw heerst grote verwarring, zodat men bijv. bij Vondel 's *jonkvrouws borst* kan aantreffen. Voor het Standaardndl. kan men nog twee genera onderscheiden: een genus commune (mannelijk - vrouwelijk) en een onzijdig genus. Het genusverschil komt echter niet meer aan het substantief zelf tot uitdrukking maar nog slechts, en dan nog alleen in het enkelvoud, in de begeleidende woorden: lidwoord of voornaamwoord (*de - het, die - dat*) en soms ook adjectief (vgl. 39.4). In sommige dialecten is er echter nog sprake van drie genera; zo heeft in het Brabants het bep. lidw. de vorm *den* (nom. en acc.) wanneer het voor een mannelijk woord met een bepaalde Anlaut staat, bijv. met een anlautende *d*: *den dokter*. Sandhikenmerken blijken dus ook een rol te spelen. Goed van het bovenstaande moet de zgn. voornaamwoordelijke aanduiding gescheiden worden. Op grond daarvan kunnen we ook voor het Standaardndl. nog drie genera onderscheiden: vgl. *de man ... hij, de toren ... hij, de vrouw zij, de regering ... zij, het kind ... het (of hij of zij)*. Een bespreking van de voornaamwoordelijke aanduiding, synchroon en diachroon, valt buiten het bestek van dit boek. Opgemerkt zij alleen nog dat er op dit punt belangrijke verschillen tussen Noord en Zuid bestaan, bijv. bij de aanduiding van een woord als *school* (mannelijk in het Noorden, vrouwelijk in het Zuiden).

38.9. De numeri. De gevallen *schoen* en *zeis*

Zoals in 38.2. al besproken is, blijken de numerusverschillen zich goed te handhaven en worden ze vaak analogisch hersteld als ze verdwenen zijn. Voorbeelden van het laatste zijn we in 38.4, 38.5 en 38.6 tegengekomen. Hieronder behandelen we nog de gevallen *schoen* en *zeis*. *Schoen*, nu sg., was oorspronkelijk meervoud bij mnl. *schoe* (naast *schoech*; vgl. got. *skohs*). De gang van zaken is waarschijnlijk als volgt geweest: *schoen* werd op den duur niet meer als duidelijk meervoud ervaren; dit houdt er ongetwijfeld verband mee dan men vaker in het meervoud dan in het enkelvoud over schoenen spreekt. Zo ontstond het nieuwe meervoud *schoenen*, waaruit het nieuwe enkelvoud *schoen* werd afgeleid. De geschiedenis van het woord kan men als volgt weergeven:

got.	<i>skohs</i>	mnl.	<i>schoech</i>	<i>scoe</i> (anal.)	<i>scoe</i>	nl.	<i>schoen</i>
	<i>skohos</i>		<i>scoeë</i>	<i>scoeë</i>	<i>scoen</i> (anal.)		<i>schoene(n)</i>

Gevalen als *schoen* zijn bijv. ook *peen* en *teen*. Vgl. ook *spaander* en *lover*, eveneens oorspronkelijk meervoudsvormen.

Het omgekeerde heeft zich voorgedaan bij een woord als *zeis*. Het oude enkelvoud is *zeisen* (nog dialectisch), dat als meervoud werd opgevat en waarnaast een nieuw enkelvoud *zeis* ontstond. Gevalen als *zeis* zijn *baak*, *els*, *aalmoes*, *raaf* etc.

38.10. Klankwetten

Bij de *jǎ-*, *jō-*, *jǎn-* en *jōn-* stammen moeten we rekening houden met i-Umlaut en soms ook met geminatie. Vgl.:

got.			mnl.
halja	(jō-stam)	-	helle
arbja	(jǎn-stam)	-	erve
arbjo	(jōn-stam)	-	erve
fani	(jǎ-stam)	-	vene
fanjis	(jǎ-stam)	-	venne

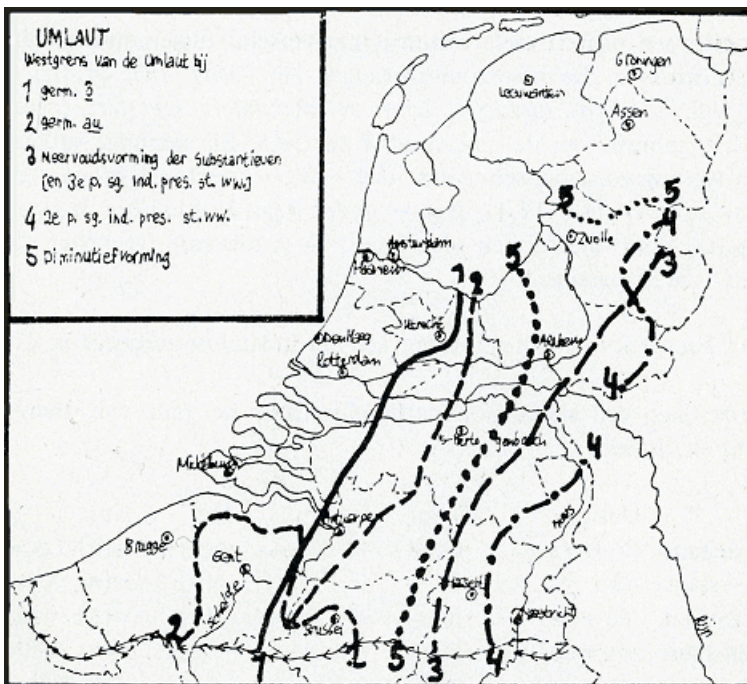
OPM. *Vene* is volgens 14.1 te verklaren uit de onverbogen vormen, *venne* uit de verbogen vormen; er is betekenisdifferentiatie opgetreden. In het geval van *kunne* (got. *kuni*, *kunjis*) heeft de verbogen vorm het gewonnen.

Met i-Umlaut dienen we verder rekening te houden bij de i-stammen, waarbij in het Owgm. de u-stammen zich hebben aangesloten. Bij de mannelijke i-stammen verwachten we i-Umlaut in de pluralis: vgl. got. *gasts* - *gasteis*. Door analogie heeft het Ndl. echter *gast* - *gaste(n)*. Het Duits heeft nog

steeds *Gast - Gäste*. In deze taal heeft de i-Umlaut als teken voor het meervoud zich zelfs analogisch uitgebreid over bijv. oude *ä*-stammen: *Wolf - Wölfe, Nagel - Nägel*. (Deze morfologische Umlaut vinden we ook in het oosten van het ndl. taalgebied; vgl. hiervoor, ook voor Umlaut in de diminutieven en de 2e en 3e pers. sg. praes. indic. sterke werkwoorden, krt. 18.)

Bij de korte mannelijke i-stammen stond in het Owgm. in de nom. en de acc. sg. een *ī*: vgl. osa. *wini* 'vriend'. (De gen. en dat. sg. waren zoals in het algemeen bij de mannelijke i-stammen identiek aan die bij de (mannelijke) a-stammen; vgl. got. *gastis - gasta*; osa. *gastes. gaste; wines, wine*.) Als de vocaal daarvoor in aanmerking kwam, werkte behalve in de pluralis ook in de nom. sg. en acc. sg. de i-Umlaut, die dan niet door analogie ongedaan werd gemaakt. Een voorbeeld hiervan is mnl. *beke* (owgm. **bāki*), mod. ndl. *beek*.

Ook bij de vrouwelijke i-stammen dienen we te onderscheiden tussen lange en korte stammen. Bij de korte stond in het Owgm. in alle naamvalsuitgangen een *ī*, bij de lange niet meer in de nom. en acc. sg., waarin hij vóór de i-Umlaut verdwenen was: vgl. osa. *anst* 'gunst' tegenover *stedi* 'stede'

KAART 18
Kaart 20 (Goosens 1970)

Beide groepen hadden dus *ī* in de gen. en dat. sg. (*osa*, *ensti*, *stedi*), anders dus dan de mannelijke i-stammen die zich daarin al vroeg aan de mannelijke *ā*-stammen hebben aangepast. Bij de korte stammen krijgen we door het hele paradigma heen i-Umlaut; bij de lange stammen krijgen we die klankwettig in de verbogen, niet in de onverbogen vormen. Hieruit zijn mnl. doubletten te verklaren als *ghewelt* (uit owgm. **gīwāldī*) naast *ghewout* (owgm. **gīwāld*) en *schult* (owgm. **skūldī*) naast *schout* (owgm. **skūld*). In hetzelfde kader zijn te plaatsen *Schelde* (owgm. **Skāldī*) naast *Schouwen* (owgm. **Skāld-*; oude locatieve datief). *Stad* (naast *stede*), Umlautsloze vorm zonder sjwa, is een aanpassing aan de lange stammen (reeds ohgd. *stat*).

OPM. 1. Wegens de betrekkelijke onbelangrijkheid laten we de onzijdige i- en u-stammen onbesproken.

OPM. 2. Zoals uit het bovenstaande af te leiden is, verdwijnt in het Ggm. de *ī* van de uitgang in de nom. en de acc. sg. bij een lange stam en blijft hij bij een korte. In het Gotisch wint de vorm zonder *ī* het; *gasts*, *gast*, maar ook: *mats*, *mat*. Niet alleen de *ī*, ook de *ū* van de u-stammen verdwijnt bij een lange syllabe; in dit geval wint in het Got. de vorm met *ū* het: *sunus*, *sunu*, maar ook: *handus*, *handu*.

38.11. Het moderne Nederlands

Behalve in een paar fossiele resten is het verschil tussen sterke en zwakke flexie verdwenen. De meervoudsuitgangen zijn *-ə(n)*, *-(n)*, *-əθə(n)*, *-ərs*, *-s*, *-NUL*. Vgl. *hoede(n)*, *kudde(n)*, *lammere(n)*, *kinders*, *meesters*, *(zeven) jaar*. Voor het gebruik van de meervouds-s zie 38.5. Bij sommige substantieven treffen we nog vocaalwisseling aan: *dag - dagen* (zie 14.3), *gebed - gebeden*, *schip - schepen* (zie 15.4), *god - goden* (zie 16.5). Voor *stad - steden* zie 38.10. Voor spelvormen als <dief> - <dieven> tegenover <dag> - <dagen> zie 31 passim.

38.12. Factoren in de ontwikkeling van het substantievensysteem

We vergelijken een aantal nominativi pluralis op het punt van stamvormend element en uitgang.

	Oeride.	Ggm.	Owgm.	Mnl.	Nnl.
masc. a-stam	-ō + ěs	-ōs	-ā	-ə(n)	-ə(n) dag - dagen(n)
masc. -i-stam	-ēī + ěs	-īs	-ī	-ə(n)	-ə(n) gast - gaste(n)
masc. u-stam	-ēū + ěs	-jus	-ī	-ə(n)	-ə(n) zoon - zone(n)
masc. n-stam	-ōn + ěs	-āns	-ān	-(n)	-ə(n) haan - hane(n)
ō-stam	-ā + ěs	-ōs	-ā	-(n)	-ə(n) ziel - ziele(n)

OPM. De uitgangen bij de masc. *ā*- en de masc. i-stammen zijn reeds vroeg analogisch vervangen door die van de accusatief, resp. *ā* en *ī*.

In de ontwikkeling van het oeride. systeem naar het modern nederlandse zijn de volgende factoren en tendenties te onderkennen:

1. de klankwetten, die enerzijds verstoring van de systematiek tot gevolg hebben (vgl. Oeride. met Ggm./Owgm.), anderzijds een nieuwe eenvoudige systematiek (vgl. Owgm. met Nnl.). We hebben hier te doen met invloeden van fonische ontwikkelingen op het niveau van de morfologie;
2. de analogiewerkingen, waarin de volgende tendenties duidelijk worden:
 - a. een tendentie tot 'verticale', paradigmatische vereenvoudiging (Ausgleich, blijvend bijv. uit de aanpassing van de nom. aan de acc. (of omgekeerd), waarbij een factor was dat deze naamvallen op andere punten van het systeem al gelijk waren;
 - b. een tendentie tot 'horizontale' vereenvoudiging, aanpassing van de diverse klassen en genera aan elkaar (extensie): bijv., reeds in het Gotisch, de aanpassing van de i-stammen (masc. sg.) aan de ā-stammen of, in het Wgm., die van de u-stammen aan de i-stammen; vgl. ook in het Ndl. de aanpassing in de pluralia aan de zwakke flexie;
 - c. een tendentie voor de taalervaring belangrijke functionele verschillen te handhaven of te herstellen, bijv. de vervanging van de pluralia *woort, been, vrient* door *woorde, beene, vriende*.

39 De flexie van de adjectieven

39.1. Algemeen

De adjectieven bleven in het Oeride. aanvankelijk onverbogen, maar later reeds in het Oeride., namen ze de flexie van de substantieven over, waarmee ze immers in het zinsverband direct of indirect verbonden konden zijn. De zo ontstane toestand vinden we in het Latijn terug: vgl. *dominus bonus; dominus bonus est*. In het Ogm. ondergaat de flexie van de adjectieven de invloed van de pronomina, waarmee ze immers ook vaak gecombineerd voorkomen. Bovendien was er een groep, die van de pronominale adjectieven (in het mod. Ndl. bijv. *ander*), die een tussenpositie innam. Hierdoor ontstond een gemengd substantivisch-pronominale flexie, de 'sterke', die nog goed aan de hand van het Got. valt te bestuderen (vgl. 7.3). Drieërlei vormen zijn te onderscheiden: 1. vormen die overeenstemmen met die van de substantieven, bijv. *blindái* dat sg. fem. (vgl. *gibái*, dat. sg. fem. van *giba*); 2. vormen die overeenstemmen met die van de pronomina (inzonderheid de demonstrativa), bijv. *blindamma* dat. sg. masc. neutr. (vgl. *þamma*); 3. vormen die overeenstemmen zowel met die van de substantieven als met die van de pronomina, bijv. *blindis* gen. sg. masc. neutr. (vgl. *dagis* en *þis*). Slechts in geval 2 moet invloed van de pronomina worden aangenomen, voor geval 3 niet, tenzij ook de flexie van het substantief zich aan die van de pronomina zou hebben aangepast. Natuurlijk kan de gelijkheid die al op sommige punten bestond, de gelijkschakeling op andere punten hebben bevorderd.

In het oude Germaans ontstond voorts een nieuwe flexie, de zwakke. Adjectieven konden gesubstantiveerd worden, ter benoeming van een persoon met een permanente eigenschap, en kregen dan de flexie van de n-stammen (dus de 'zwakke' flexie van de substantieven). Dit is niet alleen een germaans verschijnsel: vgl. lat. (eigenaam) *Cato, Catonis*, bij *catus* 'geslepen'. Van die flexie ging men in het Germaans ook gebruik maken in de positie na demonstrativum, later ook na het bepaald lidwoord, dat uit het demonstrativum is ontstaan: vgl. got. *haírdeis sa goda* 'de goede herder'; vgl. overigens in het Got. ook het geval van de vocatief *atta weiha*. Deze ontwikkeling is te begrijpen omdat het ook in deze gevallen om iets bepaalds gaat. (Rangtelwoorden, participia praesens en comparatieven hebben in het Got. alléén de zwakke flexie.)

Behalve volgens flexies dient men ook volgens stammen onderscheid te

maken. In het Got. vindt men bij de sterke flexie nog min of meer duidelijk verschillend de *ǣ*-, de *jǣ*-, de *i*- en de *u*-stammen: *blinds*, *wilpeis*, *midjis*, *hráins*, *hardus*. De *i*- en de *u*-stammen zijn al in hoge mate verlopen naar de *jǣ*-stammen; vgl. bijv. de acc. sg. masc. *hráinjana*, *hardjana*. In de zwakke flexie vindt men de *jǣ*-, de *i*- en de *u*-stammen terug als *jǣn*- en *jōn*-stammen: *midja*, *wilþja*, *hráinja*, *hardja* (telkens sg. masc. nom.) Voor meer details zie 7.

OPM. Een als substantief gebruikt adjectief kon geheel tot substantief worden: vgl. mnl. *mensche*, corresponderend met got. *mannisks* 'menselijk'. Zo'n substantief had dan de zwakke flexie: vgl. nu nog *des mensen*. (Zie 38.4.). *Here* (ook zwak), uit owgm. **hairǣ* 'dominus', is een tot substantief geworden comparatief. Sterke vormen hebben we echter in *een (de) zot*, *een (de) gek*, *een (het) groen* 'novice' etc.

39.2. Middelnederlands en modern Nederlands

In het Mnl. zijn beide flexies nog terug te vinden, zij het wel met enige moeite, omdat er van de zwakke flexie niet zoveel is overgebleven. Zwakke en sterke flexie hebben elkaar over en weer beïnvloed; verder heeft de zwakke flexie invloed ondergaan van die van het vaak voorafgaande pronomen of bepaald lidwoord en moeten we rekening houden met onderlinge beïnvloeding van naamvallen, genera en klassen en met het algemene deflexieproces. Zo verwachten we in de nom. sg. masc. (en neutr.) *die goede man*, maar *een goet man*, resp. de zwakke vorm (na het bepaald lidwoord) en de sterke (na het onbepaald lidwoord). (Vgl. got. *goda* en *gops*.) Naast *een goet man* komt echter ook *een goede man* voor met invloed van de zwakke flexie en van de *jǣ*- (en *wǣ*-) stammen (zie 39.3.). In de gen. sg. masc. (en neutr.) komt nagenoeg alleen nog maar de sterke vorm voor: *goets*; bij uitzondering komt voor *des goeden mans*. *Goets* heeft de zwakke vorm *goeden* na bep. lidwoord of demonstrativum verdrongen onder invloed van pronominale vormen als *des*, *dies*.

In bijgaand overzicht volgt, in de eerste kolom, de flexie van mnl. *blind*; in de tweede kolom staan de corresponderende got. of andere oudgermaanse vormen; in de derde de got. vormen waarvan de corresponderende mnl. vormen niet meer teruggevonden worden. Achter iedere vorm is gegeven of hij zwak of sterk is.

Overzicht

		I	II	III
masc.	sg. nom.	blint blinde	blinds (sterk) blinda (zwak)	
	gen.	blints	blindis (sterk)	blindins (zwak)
	dat.	blinden	blindamma (sterk), blindin (zwak)	
	acc.	blinden	blindana (sterk), blindan (zwak)	
fem.	sg. nom.	blinde	blindo (zwak)	blinda (sterk)
	gen.	blinder	blindáizos (sterk)	blindons (zwak)
	dat.	blinder	osa. blindaro (sterk)	blindái (sterk), blindon (zwak)
neutr.	acc.	blinde	blinda (sterk)	blindon (zwak)
	sg. nom.	blint blinde	blind (sterk) blindo (zwak)	
	gen. dat.	blints blinden	blindis (sterk) blindamma (sterk), blindin (zwak)	blindins (zwak)
plur.	nom.	blinde	blindái (sterk masc.), blindos (sterk fem.)	blinda (sterk neutr.), blindans (zwak masc.) blindons (zwak fem.) blindona (zwak neutr.)
	gen.	blinder	blindáize (sterk masc. en neutr.), (sterk fem.)	blindanē (zwak. masc. en neutr.)
	dat.	blinden	blindáizo (sterk fem.) blindáim (sterk alle genera), blindam (zwak masc. en neutr.)	blindono (zwak fem.) blindom (zwak fem.)
acc.	blinde	blindos (sterk fem.; verder invloed van vloed van de nom. pl.)	blindans (sterk masc.) blinda (sterk neutr.) blindans (zwak masc.) blindons (zwak fem.) blindona (zwak neutr.)	

OPM. In de nom. sg. fem. komt ook een vorm zonder sjwa voor: vgl. mnl. *een groot ere*. Dit is de klankwettige sterke vorm; in het Owgm. was de uitgang namelijk *-ũ*, die na lange en analogisch na korte stam werd geapocopeerd (vgl. de in 38.6 besproken onzijdige substantieven met pluralia identiek aan singularia en vgl. ook 37.6.1: *ic binde*). De uitgang *-ũ* was in het Ggm. *-ō*, die we in het Got. als *-ǣ* terugvinden: *blinda* (sterk). Dit *blinda* correspondeert dus niet met mnl. *blinde*, maar met *blint*. In de acc. sg. is er wèl correspondentie tussen *blinda* en *blinde*; de got. *-ǣ* gaat in dit geval terug op ggm. *-ōm*, welke uitgang in het Mnl. uiteindelijk klankwettig *-ə* wordt. In de gen. sg. fem. treffen we nog wel eens een zwakke vorm aan; vgl. mnl. *der edelen vrouwe*.

In de nom. en acc. pl. van de neutra zou de klankwettig sterke vorm zijn *blind*, dus zonder uitgang; ook in dit geval moeten we uitgaan van een owgm. uitgang *-ũ* (ggm. *-ō*), die geapocopeerd werd; vgl. got. *blinda* (sterk). *Blinde* voor het neutrum berust op invloed van het masculinum en het femininum.

Fossiele vormen in het mod. Ndl. zijn: *met voorbedachten rade* (dat. sg. masc.); *te gelegener tijd*, *Nieuwersluis* (locatieve datief), *middernacht* (temporele datief), *ternauwernood* (met analogische *r* in *ter*) (alle dat. sg. fem.). In de nom. en acc. sg. neutrum heeft het Got. in de sterke flexie twee vormen: *blind* en *blindata*. De reflex van de uitgang *-ata* vinden we in mnl. en nog dialectisch *ghunt*, *nieuwt* etc.

39.3. De *jǣ*-stammen

Zoals reeds is opgemerkt zijn de *i*-stammen en de *u*-stammen grotendeels verlopen naar de *jǣ*-stammen, welke ontwikkeling zich reeds duidelijk aftekent in het Got. Voor het Mnl. behoeven we dan ook slechts met *ǣ*- en met *jǣ*-stammen te rekenen.

De *jǣ*-stammen zijn in het Mnl. klankwettig te herkennen aan de Auslauts-sjwa; deze sjwa is geen uitgang, maar behoort tot de stam van het adjectief en verschijnt derhalve ook bij predikatief gebruik, waarin het Mnl., anders dan het Got., geen flexie meer heeft: *wi waren blide*. Verder vertonen ze dezelfde uitgangen als de *ǣ*-stammen. Voorbeelden zijn: *rike*, *diere*, *droeve*, *groene*, *dunne*, *trage*, *moede*, *bose*, *blode*. Onder invloed van de *ǣ*-stammen treffen we ook wel eens sjwa-loze vormen aan: *een rijc man* naast *een rijke man*. Omgekeerd ondergaan, zoals we gezien hebben, de *ǣ*-stammen ook de invloed van de *jǣ*-stammen. Door deze beïnvloeding over en weer is men er pas zeker van met een oude *ǣ*- of *jǣ*-stam te maken te hebben, als men de owgm. vormen in zijn onderzoek heeft betrokken. Op grond van de oudtijds aanwezige *j* verwachten we *i*-Umlaut, evt. ook *jod*-geminatie.: bv. *dunne* uit owgm. **dǔnnī* (overigens met oude, niet door *j* ontstane geminaat!). Vaker *i*-Umlaut, nl. ook van van oorsprong lange vocalen, vinden we in het Duits: *trübe*, *grün*, *dünn*, *träge*, *müde*, *böse*, *blöde*.

39.4. De modern-nederlandse periode

De enige vormen in het mod. Ndl. zijn *blind* en *blinde*, resp. de onverbogen en de verbogen vorm van het adjectief. Vreemd is het dat de toch in de meeste gevallen functieloze slot-sjwa niet is afgefallen. Waarschijnlijk moet men uitgaan van de oude vormen op *-n* (*blinden*); klankwettig beantwoorden daaraan met *n*-apocope vormen op *-ə*, die de oude vormen op *-ə* hebben ondersteund. Over het algemeen gaat met het al dan niet optreden van Auslauts-sjwa geen betekenisverschil gepaard. Het optreden van die buigings-sjwa is o.a. afhankelijk van de syntactische verbindingen: vgl. *een blinde man, de blinde man, een blinde vrouw, de blinde vrouw, een blind kind, het blinde kind, blinde mannen, blinde vrouwen, blinde kinderen* enz. De onverbogen vorm treedt altijd op in de neutr. sg. na onbepaald lidwoord. Toch krijgt men soms de indruk dat er sprake is van betekenisverschil. We kunnen denken aan overigens moeilijk te interpreteren gevallen als *een groot man* tegenover *een grote man* of *het oud klavier* tegenover *het oude klavier* (vgl. daarnaast, wel zonder betekenisverschil, *een langharig student* tegenover *een langharige student*). Overigens moeten we ook rekening houden met regionale verschillen: zo heeft het zuidelijk deel van het taalgebied *het bruin paard* en *ons bruin paard* i.p.v. *het bruine paard* en *ons bruine paard*; na het bez. vnw. treffen we de onverbogen vorm ook vaak in het noordoosten aan.

Voor spelvormen als <lief> - <lieve> tegenover <hoog> - <hoge> zie 31 passim.

39.5. De trappen van vergelijking

De got. superlatiefsuffixen *-ist-* en *-ost-* vinden we in het Ndl. als *-st* terug: *groot - grootst*, de got. comparatiefsuffixen *-is-* en *-os-* door rhotacisme als *-er*: *groter*. De *ī* van het suffix veroorzaakte i-Umlaut, maar meestal is die analogisch verdwenen: vgl. *laat - later - laatst*, maar daarnaast nog wel *lest*. Vgl. ook *beter - best* (got. *batiza - batists*), waarbij de positief (*goed*) als geheel andere vorm geen invloed op de vergrotende en overtreffende trap heeft uitgeoefend. (*Goed* aan de ene en *beter, best* aan de andere kant zijn van verschillende wortels afkomstig: suppletie; vgl. 37.8.2.)

40 Pronomina

40.1. Pronomina personalia 1e persoon

Schema

	got.	mnl.	nnl.
sg. nom.	ik	ic	ik/'k
sg. gen.	meina	mijns	(mijns/mijner)
sg. dat.	mis	mi	mij/me
sg. acc.	mik	mi	mij/me
plur. nom.	weis	wi	wij/we
plur. gen.	unsara	onser	(ons/onzer)
plur. dat.	uns, unsis	ons	ons
plur. acc.	uns, unsis	ons	ons

sg. gen.: *Mijns* heeft een analogische *s*; *mijner* berust op analogie naar *onzer*.

sg. acc.: Aan *mik* zou mnl., nnl. *mik* moeten beantwoorden; vgl. du. *mich*. In het ingweoonse Wgm. is de datiefvorm ook in de acc. doorgedrongen: vgl. ook eng. *me* als dat. én als acc. In de vorm *mi* is de auslautende *z* (got. *s*) in het ingweoonse Owgm. geapocopeerd: zie 31.5.6. Vgl. hiervoor ook *weis/wi*.

40.2. Pronomina personalia 2e persoon

Schema

	got.	mnl.	nnl.		
sg. nom.	þu	du	jij/je	u	gij/ge
sg. gen.	þeina	dijns	-	-	(uws/uwer)
sg. dat.	þus	di	jou/je	u	u
sg. acc.	þuk	di	jou/je	u	u
plur. nom.	jūs	ghi	jullie	u	gij/ge
plur. gen.	izwara	uwer	-	-	(uws/uwer)
plur. dat.	izwis	u	jullie	u	u
plur. acc.	izwis	u	jullie	u	u

sg. nom.: Let op de mnl. enclise in bijv. *slaepstu?* 'slaap je?' = *slaeps du?* (*u* als subjectsvorm kwam in het Mnl. niet voor!).

sg. gen.: *Dijns* heeft een analogische *s*.

sg. dat. en acc.: De vocaal van got. *pus*, *puk* berust waarschijnlijk op analogie naar *pu*. Het Mnl. heeft weer evenals bij de 1e persoon dezelfde vorm in dat. en in acc.: *di* (met owgm. apocope van aulautende *z*: 31.5.6); vgl. daarentegen het Du. met *dir* en *dich*.

plur. nom.: mnl.: *ghi* (nnl. *gij*, *ge*) vertoont overgang van *j* tot *g* (zie 31.7), apocope van *s* en een vocaal die niet beantwoordt aan die van got. *jūs* maar analogisch binnengedrongen moet zijn vanuit de 1e persoon plur. nom.. De oude *j* vinden we nog in *jij*, *je* (nu enkelvoud); uit de oude vorm met *j* moet ook het mnl. enclitisch pronomen *-i* verklaard worden: *hoordi* uit **hōrəd-ji* 'hoort gij' (in de sandhi zonder Auslautverscherping van *d* tot *ʃ*).

OPM. *Hoordi* kan ook 'hoordet gij' betekenen (< **hōrdəd-ji*) of 'hoorde hij' (< **hōrde-hi*).

plur. gen., dat. en acc.: In het Owgm. vinden we got. *izw-* terug als *iuw-*, waaruit zich *ȳ(w)* ontwikkelt: vgl. mnl. *uwer*, *u* (van got. *-is* is evenals bij *ons* geen spoor meer te bekennen). In de kuststreek ontwikkelen zich vormen met *j-*: mnl. *ju*, *jou* (nu enkelvoud).

OPM. Over de *j*-pronomina bestaat een controverse. De oude en ook nu nog over het algemeen aanvaarde oplossing houdt in dat de *j*-vormen ingweoons zijn, dus oud. De moeilijkheid is dan echter dat ze in het Mnl. niet of nauwelijks geschreven worden. Dat bracht Verdenius ertoe het *j*-pronomen uit de enclise te verklaren: *hebdi* > *hebdži* > *hebži* > *hebjī*. Hiermee was tegelijkertijd verklaard dat in geval van inversie de werkwoordsvorm uitgangsluost blijft: *heb jij* tegenover *jij hebt*. Deze theorie werd bestreden door Muller, die de oude opvatting verdedigde en mnl. <*gi*> (zonder <*h*>) als mogelijke spelvorm voor *ji* opvatte.

plur.: *Jullie* is een probleem: het kan verklaard worden uit *jij-lui* of uit *jou-lui*. Het behoort in ieder geval vanouds tot de pluralisvormen met *-lieden/ -lui* etc.: *gijlieden*, *ulieden* etc.

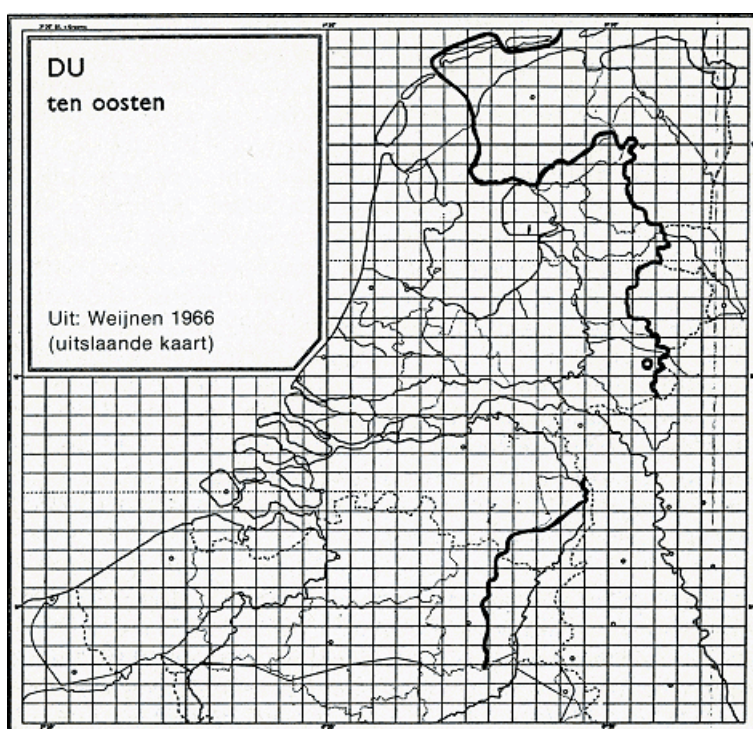
sg. en plur.: Over het ontstaan van het beleefdheidspronomen *U* zijn de meningen verdeeld. De klassieke verklaring houdt in dat het zou zijn ontstaan uit de schrijftaalafkorting *UE* (= Uwe Edelheid), die gelezen werd als *Uwē* met op den duur een verschuiving van de klemtoon naar de eerste syllabe; door die verschuiving trad reductie op van de *ē* tot *ə*: *Uwə*, welke vorm samengetrokken werd tot *U*. Bij het steeds meer in gebruik komen van deze vorm kan de objectsvorm *u* bij *gij* van invloed zijn geweest. Dat *U* op *UE* teruggaat, blijkt uit het feit dat het nog wel een werkwoord in de 3e pers. bij zich kan hebben of het reflexivum *zich*: vgl. *heeft U zich dat wel afgevraagd?*

OPM. Het gebruik van *Uwe Edelheid* als aanspraakvorm is een voorbeeld van een door beleefdheid ingegeven indirecte wijze van aanspreken. Vgl. nog wel dialectisch: *Wil Vader dat nog eens zeggen?*

40.3. Het gebruik van de aanspreekvormen

In het Mnl. waren de volgende aanspreekvormen in gebruik: *du - di* sg. tegenover *ghi - u* plur., dat daarbij ook beleefdheids- dan wel afstandspronomen is. *Ghi - u* neemt in die mate in gebruik toe dat tegen het eind van de 16e eeuw *du - di* verdwenen is. Dit pronomen leeft nog voort aan de oostelijke periferie van ons taalgebied, o.a. in Limburg (*doe - dich*; zie kaart 19). *Gij/ge - u* wordt dus het algemene pronomen, d.w.z. als gesproken en geschreven vorm, in het grootste deel van het zuiden, daarnaast ook als schrijftaalvorm en vorm voor plechtig gebruik in het noorden. De algemeen gesproken vorm in het noorden wordt het etymologisch corresponderende *jij/je - jou/je*. In de deftige regentenkringen ontstaat dan de behoefte aan een nieuwe (vooral gesproken) beleefdheidsvorm; *jij* etc. is te algemeen, *gij* etc. is te plechtig en te schriftalig. In deze behoefte wordt voorzien door het ontstaan van het nieuwe pronomen *U*, dat zowel in het enkelvoud als in het meervoud kan worden gebruikt. *Jij* etc. wordt niet-beleefdheidsvorm, waarbij de geaccentueerde vormen *jij* en *jou* steeds meer tot het enkelvoud beperkt worden en voor het meervoud vervangen worden door *jullie* (naast ook wel *jelui*); *je* kan nog wèl zowel voor het enkelvoud als voor het meervoud worden gebruikt.

De recente ontwikkelingen laten zien dat het plechtige *gij(lieden)* etc. nagenoeg geheel in het noorden is verdwenen (in vele zuidelijke dialecten is het nog steeds het algemene pronomen) en dat de democratiseringsbeweging ook het gebruik van de aanspreekvormen niet onbeïnvloed laat. Laatstbedoelde ontwikkelingen houden verband met de beide factoren die het gebruik van *U* en *jij* bepalen: de hiërarchische factor (meerdere - mindere) en de solidariteitsfactor (vreemd - vertrouwd). De situatie waarin een mindere tegenover een meerdere staat die hem bovendien vreemd is, is duidelijk: de mindere gebruikt tegenover de meerdere *U*. Evenzo is de situatie duidelijk waarin men staat tegenover een mindere met wie men vertrouwd is: men gebruikt dan *jij*. Tussen deze beide prototypische situaties ligt een scala van situaties die men aan die prototypes moet afmeten, hetgeen neerkomt op een afweging van de genoemde factoren. Tegenwoordig gebeurt dat anders dan vroeger. Zo werden minderen vroeger ook als ze niet vertrouwd waren, vaak met *jij* aangesproken; het is nu eerder wederzijds *U* of *jij*. De solidariteitsfactor is boven de hiërarchische factor gaan prevaleren. Een ander voorbeeld zijn de kinderen die hun ouders vroeger ondanks de bestaande vertrouwde met *U* aanspraken. In toenemende mate hoort men nu *jij*, waaruit ook een belangrijker worden van de solidariteitsfactor blijkt. Merkwaardig is tenslotte dat men de ongeaccentueerde vorm *je* gemakkelijker in de mond neemt dan de geaccentueerde vormen *jij* en *jou*.

KAART 19

40.4. Pronomina personalia 3e persoon

3e persoon masc. en neutr. sg.

	got.		mnl.		nnl.	
sg. nom.	is	ita	hi/i	het/-(e)thij/-die/-ie -		't
sg. gen.		is	sijns/-(e)s	-(e)s	(zijns/zijner)	-
sg. dat.		imma		hem/-em/-em		hem/'m
sg. acc.	ina	ita	hem/-en	-(e)t	hem/'m	't

3e persoon fem. sg.

	got.	mnl.	nnl.
sg. nom.	si	si/soe/-se	zij/ze
sg. gen.	izos	haer/-er	(haars/harer)

sg. dat.	izái	haer/-er	haar/(d)'r/ze
sg. acc.	ija	haer/-se	haar/(d)'r/ze

3e pers. plur.

	masc.	got. neutr.	fem.	mnl. alle gen.	nnl. alle gen.
nom.	eis	ija	ijos	si/-se	zij/ze
gen.		ize	ize	haer(er)/-er	(huns/hunner)
dat.		im	im	hem/hen/-en	hun/ze
acc.	ins	ija	ijos	hem/haar/-se	hun/hen/ze

Algemeen. Als we de got. vormen met de ndl. vergelijken, valt het ons op dat het Got. vormen zonder *h* heeft tegenover het Ndl. vormen met *h*, welke consonant zich analogisch vanuit de nom. sg. masc. heeft uitgebreid. Ook in deze naamval trouwens is de *h* analogisch, nl. naar demonstratievormen (zie beneden). Deze *h* diende ter versterking, van de vorm: in het ingweoonse Owgm. bleef na apocope van de slot-*z* alleen *ī* over (vgl. hiernaast got. *is* en du. *ir*). *H*-vormen treffen we in het Got. wel aan met demonstratiefunctie: *himma daga, und hina dag, und hita*. Beide talen bezitten vormen die met *s* resp. *z* beginnen; hierbij valt te bedenken dat met got. *si* slechts mnl. *si/-se* correspondeert (het middelvlaamse *soe* correspondeert met de got. demonstratievorm *so*) en dat de nu archaische genitief *zijns/zijner* (met analogische *-s* of *-er*) correspondeert met de genitief van het got. reflexivum: *seina*; zie 40.5. Opvallend in het Ndl. zijn de talrijke ongeaccentueerde en enclitische vormen, die in het schema niet alle zijn genoemd. Vormen als *-i*, *-es* *-em* kunnen verklaard worden uit de vormen met *h* of ze kunnen worden opgevat als de in enclise bewaarde vormen zonder *h*.

Sg. nom. masc. De moderne enclitische vormen *-die/-tie* kunnen verklaard worden uit enclitische *-ie(= hi)* met een zijdelingse invloed van het demonstrativum *die*. Bijv. *komtie* 'komt hij' werd naar analogie van *komtie man* 'komt die man' naar de vorm geïnterpreteerd als *komt die* (*die* als personale); vandaar *kwam die maar* 'kwam hij maar' en *istie weggegaan* 'is hij weggegaan?'.
Sg. dat. en acc. masc. De vorm op *-m* hoorde oorspronkelijk alleen in de dat. thuis, vgl. got. *imma* tegenover *ina*. De oude acc. vorm op *-n* leeft in het Mnl. nog in de enclise voort: *-en*.

Fem. en plur. Voor vormen als *haer* vergelijk men de got. vormen met *z(i-zos* enz.); rhotacisme! *Si/se* komt in het Ndl. niet alleen in de nom. sg. fem. voor maar ook in de nom. plur.; *se* komt ook voor in de acc. sg. fem. en de acc. plur. Voor de laatstgenoemde naamval vinden we ook *haer*, welke vorm ook nu nog wel eens met betrekking tot vrouwelijke personen gebruikt wordt.

Plur. dat. en acc. Ook hier kwam de vorm op *-m* oorspronkelijk alleen

in de dat. voor; vgl. got. *im*. Doordat de *m* hier in de Auslaut stond, ging hij in het Mnl. in *-n* over (zie 33.3): *hen*, *hun* (*hun* ontstond in zwak geaccentueerde syllabe). Het naamvalsverschil dat tegenwoordig nog wel tussen *hen* en *hun* gemaakt wordt, is kunstmatig; het is afkomstig uit de Renaissance-grammatica. Volgens deze grammatica moet *hen* als acc. (en na voorzetsels), *hun* als dat. worden gebruikt. In spontaan gesproken taal is *hun* echter de gewone vorm, ook voor de acc. Hypercorrect verschijnt *hen* ook wel als dat.

Plur. gen. De enclitische gen. plur. *-er* leeft nog voort in het zgn. kwantitatieve *er* (ook *d'r*) in bijv. *heb jij er nog wat over?* (*er* oorspronkelijk partitatieve genitief). Mogelijk is het voor de huidige taalervaring samengevallen met *er* (of *d'r*) uit *daar: er liepen veel mensen op straat*. Beide *er's* komen voor in een zin als *er liggen er nog een paar*.

40.5. Pronomina reflexiva

Het Got. heeft als gen. voor alle numeri en genera *seina*, als dat. id. *sis* en als acc. id. *sik*. Het Mnl. bezat geen speciale vormen (een ingweoonse eigenaardigheid); het gebruikte de vormen van het personale, zoals nu nog wel in dialecten: *hij wast 'm*. Aan het Du. ontleend is *zich*, dat in de 17e eeuw de beschaafde vorm wordt. De vreemde schrifttalige herkomst ervan blijkt nog hieruit dat de hollandse volkstaal *z'n eige(n)* of *d'r eige(n)* gebruikt. De vorm van het personale duikt nog op in een zin als: *hij zag het voor hem* 'hij zag het voor zich'.

40.6. Pronomina possessiva

Deze zijn ontstaan uit de genitieven van de personalia, wat semantisch goed te begrijpen is: 'het boek van hem' = 'zijn boek'. Vgl. bijv. got. *meina*, gen. van *ik*, met het possessivum *meins*. Tegenover de got. vormen *unsar*, *izwar* (du. *unser*, *euer*) staan de korte ndl. vormen mnl. *ons(e)*, *uw(e)*, nnl. *ons/onze*, *uw(e)*. Bij de 2e persoon (*uw*, *jouw*, *je*) heeft dezelfde verschuiving in het gebruik plaatsgevonden als bij de personalia. *Hun* is in oorsprong de (possessieve) datief van het personale; het is in de plaats gekomen van mnl. *hare*, dat tot in de 19e eeuw nog wel voor het fem. plur. werd gebruikt. In plaats van *hare* vinden we in het Mnl. ook nog wel *sijn* zowel voor fem. sg. als voor plur.

40.7. Pronomina demonstrativa

In het Got. beginnen die met *s* (vgl. *sa*, *so*) of met *p* (*bis*, *pata*); voor de flexie en voor het al dan niet overeenstemmen van de uitgangen met die van het substantief en/of die van het adjectief verwijzen we naar 39.1. De vormen met *s* zijn in het Ndl. verdwenen (men vindt ze terug bij de personalia);

die met *b* corresponderen met de ndl. *d*-vormen: *die*, *dat* enz. Een oude instrumentalis leeft nog voort in mnl. *die*, *de* (osa. *thiu*): *die mere*, *de bet*; nnl. *te* (met *te* door assimilatie in bijv. *deste*): *(des) te beter*. Uit het demonstrativum heeft zich het bepaald lidwoord ontwikkeld: *de* (uit *die*), *'t* (uit *dat*). Reeds in het Got. kon het demonstrativum de functie van het bepaald artikel hebben. Het lidwoord *'t* viel in de vorm samen met het personale *'t*. Omdat naast laatstgenoemde vorm ook de volle vorm *het* voorkwam, ging men op papier en als spellinguitspraak *het* ook voor het lidwoord gebruiken. Er is echter ook een andere verklaring mogelijk: *het* als zelfstandig persoonlijk voornaamwoord kon door sterke overeenkomst in de syntactische distributie gelden als een minder nadrukkelijke tegenhanger van het zelfstandig gebruikte demonstrativum *dat*. Wat met het lidwoord gebeurde, kan dan omschreven worden als een uitbreiding van de klankvorm *het* tot de minder nadrukkelijke pendant van het attributieve *dat*.

Andere ndl. demonstrativa zijn *(de)zelfde* (got. *silba*), *gene* (got. *jáins*; vgl. ook *ginds* en *degene*), *deze* (waarschijnlijk ontstaan uit het hierboven besproken *d*-demonstrativum + partikel, got. *sái*) en *zulk* (got. *swaleiks*). Bij al deze aanwijzende voornaamwoorden zoals ook bij de hieronder besproken voornaamwoorden heeft de deflexie haar werk gedaan: *dies* of *diens* wijkt voor de concurrerende verbinding met *van*: *van die*; de acc. sg. masc. *dien* wordt naar analogie van de nom. sg. vervangen door *die*; *dezen* wordt door *n*-apocope tot *deze*; enz.

40.8. Pronomina interrogativa

Het Got. kende hierbij nog geen pluralis. Ook attributief gebruik ontbrak. In de zin werd nl. het interrogativum + een partitieve genitief gebruikt: *hvo mizdono habáip* 'wat van lonen = welk loon hebben jullie?' (Matth. 5:46). De in deze taal aanwezige vormen beginnen met χ^u , welke klank correspondeert met *w*: vgl. got. *hvas*, *hva* etc. met ndl. *wie*, *wat* etc. Verwant is got. *hvaþar* 'wie van beiden', dat in verband gebracht moet worden met mnl. *weder* 'wie van beiden' (ook als voegwoord: *weder ... so ...*), eng. *whether* en du. *(ent)weder*, en verwant is ook got. *hvileiks*, dat in verband staat met ndl. *welk*. Vgl. verder got. *hve* en ndl. *hoe* (osa. *hwō*), beide oorspronkelijk instrumentalis bij het pronomen (got.) *hvas*.

40.9. Pronomina relativa

Hier komen in het Ndl. vormen met *d*- en met *w*- voor: *de man die dat zegt*, *de man aan wie ik dat geef*. Die met *w*- zijn in oorsprong interrogatief-, die met *d*- demonstratiefvormen of het oude relatiefpartikel *die*, dat in alle genera, numeri en casus kon worden gebruikt. Het Got. heeft relativa gevormd uit demonstrativa + het partikel *-ei*: *saei*, *þizei* enz. In de geschiedenis

van het Ndl. worden *d*-vormen door *w*-vormen vervangen: vgl. *sone connen wi... dat wi begeren niet gewinnen* 'zo kunnen we niet verkrijgen wat we begeren' en vgl. mod. ndl. *het boek wat* (i.p.v. *dat*) *ik gekocht heb*. Ouderwetse schrijftalige relativa zijn *welke* en *hetwelk*: *de brief welke* en *het boek hetwelk*, waarvoor het Frans model gestaan heeft.

40.10. Pronomina indefinita

Pronomina indefinita kunnen op de volgende wijze ontstaan:

1. uit interrogativa: ndl. *wat* (*is er wat?*)
2. uit personalia: mod. ndl. *we* en *je*
3. uit pronomina plus partikel: got. *hvazuh* = *hvas* + *uh* (*hvas* = interrogativum)
4. in de sandhi: ndl. *iemand* = *ie* + *man* (+ zgn. paragogische *t*); *niemand* = id. met voorafgaande ontkenning *ne*; *iets* = *ie* + *wicht* (got. *waihts* 'ding') + (onopgehelderde *s*); *niets* = id. met voorafgaande ontkenning. Vgl. *ik heb niemand gezien* 'ik heb niet een man gezien', *ie* gaat via *iə*, *io*, *eo*, *êo* terug op ggm. **ăiw* (got. *áiws* 'tijd', *ni áiw* 'nooit'); oude betekenis 'ooit'.
5. als afzonderlijke woorden: got. *sums* (ndl. *sommig*), ndl. *men* (verzwakt uit *man*).

41 Numeralia

In de vorming van de numeralia zou zich een oud twaalfvallig stelsel kunnen weerspiegelen (vgl. ook nog *dozijn*, *schok* 'zestigtal', *gros*): na 12 en 60 treden er breuken in de vorming op. Zo betekenen *elf* en *twaalf* oorspronkelijk 'één overblijvend' en 'twee overblijvend' (got. *ain-lif*, *twa-lif*, met *lif* dat verband houdt met *bileiban*, ndl. *blijven*). En zo zijn de telwoorden voor 'twintig' t/m 'zestig' in het Got. gevormd met **tigus* 'tiental' (*twái tigjus* enz.) maar die voor 'zeventig' enz. met *tehund* (70 = *sibuntehund*). Laatstgenoemde reeks wordt in het Osa. gevormd met een soort prefix *ant-* (ontstaan uit *hund* in de betekenis 'tien'), waarvan we nog resten in het Ndl. terugvinden, in de *t-* van *tachtig* (in het Mnl. ook nog wel *tseventich* en *tnegentich*) en in de stemloze Anlaut van *sestig* en *seventig* en analogisch ook in *feertig* en *fijftig*. De analogie heeft hier langs de syntagmatische lijn gewerkt: bij het tellen greep men bij 40 en 50 al vooruit op het stemloze begin van de volgende telwoorden. De rangtelwoorden zijn meestal gevormd met het suffix *-de* (oeride. *-tē/-tō*, got. *-da*): *tweede*, *vierde* enz. I.p.v. mnl. *fijfte* en *seste*, met assimilatie, vinden we nu analogisch *vijfde* en *zesde*. Behalve *-de* komt echter ook *-ste* voor: *eerste* (oorspronkelijk superlatief bij *eer*, got. *áir* 'vroeg'), verder *achtste*, *twintigste* enz. In *derde* gaat het suffix terug op oeride. - *tīō* (got. *bridja*); deze vorm vertoont *r*-metathesis. Got. *anþar* 'tweede' correspondeert met ndl. *ander* (oude comparatief; met telwoordfunctie nog in *anderhalf*), got. *fruma* (ook *frumists*) 'eerste' is verwant met lat. *prō* en betekende oorspronkelijk 'voorst'. Etymologisch identiek is *vrome*, *vroom* 'dapper, vroom'.

Voor de afzonderlijke telwoorden zie de etymologische woordenboeken of Van Loey 1970.

Bibliografische Aantekeningen

Gotisch. Een uitvoerige grammatica: Braune 1966. Een beknopte nederlandse grammatica: J.W. de Vries 1982. Uitgave van de gotische bijbeltekst met gotisch-duits-grieks glossarium: Streitberg 1965. Over de morfologische eenvoud in het Gotisch: Van Bree 1995 en Van Coetsem 1997. Voor de oorsprong van de goten zie Kortlandt (2001), die een meer zuidelijke herkomst aanneemt.

Algemeen. Een algemene inleiding in de theorie en de methodologie van de historisch-vergelijkende taalwetenschap is Van Bree 1990. Het belangrijkste handboek nog altijd: Van Loey 1970 ('Schönfeld') met ook een gedeelte over de woordvorming en met uitvoerige bibliografische aantekeningen. Verder Van der Meer 1927 met een klankleer waarin anders dan in Schönfeld uitgegaan wordt van de modern nederlandse klank en vandaar teruggekeken naar het oude Germaans. Ook wordt expliciete aandacht besteed aan de klankontwikkelingen in leenwoorden uit het Frans, Duits, Engels en Maleis. Voor leenwoorden uit het Latijn zie Royen 1954 en recent Van der Sijs en Engelsman 2000. De Vooy's 1967 (klankleer, woordleer, woordgroepsleer, syntaxis) is primair gericht op het moderne Nederlands maar geeft ook historische achtergronden. Een structuralistisch opgezette historische klankleer is Goossens 1974; ook Van Loon 1986 is alleen aan de historische klankleer gewijd. Een uitvoerige klank- en vormleer, met ook uitvoerige bibliografische aantekeningen, bevat Van Bree 1977. Voor een breder publiek, met klankleer, vormleer, syntaxis, woordenschat, is Van der Sijs 2005 geschreven.

Algemene taalgeschiedenissen (ook extern) zijn De Vooy's 1952, Geerts 1975, Van der Horst en Marschall 1989 (beknopt), De Vries, Willemyns en Burger 1993 (voor een breder publiek), Van der Wal en Van Bree 1992, Van den Toorn, Pijnenburg, Van Leuvensteijn en Van der Horst 1997 (zeer uitvoerig) en Janssens en Marynissen 2003 (speciaal voor studenten Nederlands extra muros). Over het Nederlands in Vlaanderen: Willemyns 2003. De veranderingen in de 20e eeuw worden besproken in Van der Horst en Van der Horst 1999. Speciaal over de geschiedenis van de nederlandse taalkunde: Bakker en Dibbets 1977. Zie Van Haeringen 1960 voor een stand van de neerlandistiek met hoofdstukken over de studie van het Nederlands in verschillende fasen, over Nederlands en vreemde talen, en over speciale onderwerpen: diftongeringen, Ingweoons en pronominale problemen. Een moderne opvolger daarvan is Smedts en Paardekooper 1999.

Een inleiding in de indo-europese taalwetenschap is Beekes 1990. Hierin ook latere inzichten in verband met de Germaanse Klankverschuiving. De belangrijkste etymologische woordenboeken zijn: Van Wijk 1912 ('Franck-van Wijk'), met het supplement van Van Haeringen (1936), Jan de Vries 1971, De Vries/De Tollenaere 1983 (beknopt) en Philippa, Debrabandere en Quak 2003 (in vier à vijf delen te verschijnen).

Over de geschiedenis van de spelling zie De Vooy's 1940, De Vooy's 1952 (passim), Damsteegt 1976, Booij, Hamans e.a. 1979 en Molewijk 1992.

Dialecten. Voor de nederlandse dialecten in het algemeen: Weijnen 1966, en speciaal voor de klankleer: Weijnen 1991. Voor de hollandse dialecten zijn te raadplegen: Heeroma 1935, Kloeke 1950, Daan en Heeroma 1965, Heeroma 1968 en Van Bree 2004. Laatstgenoemd boekje is verschenen in de reeks *Taal in stad en land* (Van der Sijs 2002-2005), waarin 27 boekjes over verschillende dialecten verschenen zijn. Voor de overgang van het Hollands naar de noordoostelijke dialecten: Kloeke 1954. Voor de zuidelijke dialecten o.a. Taeldeman 1978. Een dialectatlas bij de

historische klankleer is Daan en Francken 1972-1977. Recent verscheen in vier delen (drie banden) de FAND: de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (Dewulf, Goossens, Taeldeman en Verleyen 1998-2005). Intussen is ook het eerste deel van de MAND verschenen, de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (De Schutter, Van den Berg, Goeman en De Jong 2005).

Oudgermaans. Voor de oudere stadia van het Germaans: o.a. Krahe 1969, Van Coetsem 1970 en Van Coetsem en Kufner 1972. Voor de historische grammatica van het met het Nederlands nauw verwante Duits: Van Raad en Voorwinden 1973. Een uitvoerige vergelijking van Duits en Nederlands is Draye 1984.

Oudnederlands. Over het zinnetje *hebban olla vogala* handelt Caron 1963. Over de context waarin het ontstaan is, Van Oostrom 1993. De Grauwe (2004) oppert de mogelijkheid dat het niet een oudnederlands maar een oudengels zinnetje zou kunnen zijn. Sanders 1972 gaat over de psalmen. Een uitgave daarvan is Cowan 1957, maar zie ook Gysseling 1980. Een recente inleiding in het Oudnederlands is Quak en Van der Horst 2002. Over het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van het nederlandse taallandschap handelt Buccini 1995.

Ingweoons. Zie o.a. Frings 1944 en Heeroma 1965. Een overzicht van de problematiek van het Ingweoons geeft Van Bree 1997. Over het ontstaan van het Fries en het Hollands: Bremmer 1997.

Herkomst van het Standaardnederlands. Zie bijv. Weijnen 1974, maar zie nu ook het uitvoerige werk van Van der Sijs (2004). Hierin worden vraagtekens geplaatst bij de veronderstelde zuidelijke invloed (vooral bij die via de immigranten) op het ontstaan van de standaardtaal en wordt herhaaldelijk met nadruk gewezen op de invloed vanuit het oosten (het Duits).

Speciale onderwerpen. Verspreide onderwerpen op het gebied van de historische klank- en vormleer in Van Haeringen 1949 en 1962: de *d*-syncope, overgang van *d* in *j*, de sjwa-apocope, de 'taaie levenskracht' van de sterke werkwoorden, de meervoudsvorming, de klanken van het Middelnederlands.

Over de Auslautswetten in het Germaans: Boutkan 1994. Over de sjwa-apocope: Marynissen 2004, over sjwa-apocope en sjwa-paragoge: Marynissen 2004a. Voor de diftongeringsproblematiek: Kloeke 1927 (samenvatting in Kloeke 1926), verder Hellinga 1968, Morciniec 1970, Caron 1971, 1972 en 1975, Hamans 1979 en Stroop 1981. Zie nu ook Van Reenen 1990 en 2005. Voor de woorden met vanouds lange of gerekte *aa*: Kloeke 1933. Over de ontwikkeling van oudgermaanse *ai* en *au* resp. Van Leuvensteijn 1997 en 2005. Over de *ie/ui*-wisseling Van Reenen 1995. Voor de Umlautsalternaties en het verdwijnen ervan in het Nederlands: Goossens 1975. Over het ontbreken van de *i*-Umlaut bij de lange vocalen: Van Loon 1995. Over ronding en ontronding: Taeldeman 1994.

Over de Auslautverscherping: Van Bree 2003. Over de *h*-loosheid in dialecten: Scholtmeijer 1997 en De Wulf 2003. Over de *d*-syncope: Zonneveld 1978. Over *d*-epenthese: Taeldeman en Verleyen 1997. Over de *r*-metathesis: Van Loon 1999 en 2000. Over ontwikkelingen in clusters van het type *hand*, *kant* enz. zie Hinskens en Van Oostendorp 2004.

Voor het systeem van de sterke werkwoorden, speciaal de reduplicerende werkwoorden, en in verband daarmee de oorsprong van de zogenaamde e^2 : Van Coetsem 1964 en latere publicaties van deze auteur, in het bijzonder Van Coetsem 1982. Over de ontwikkeling van de sterke werkwoorden in het Duits en het Nederlands: Hempfen 1988. Voor de herkomst van het dentaalsuffix bij de zwakke werkwoorden: Tops 1978. Voor de prefixloze voltooiden deelwoorden in het Middelnederlands: Berteloot 2004. Over *kennen/kunnen* en *liggen/leggen*: Stroop 2005.

Over de meervouds-s (die volgens haar op ontlening aan het Engels zou kunnen berusten): Philippa 1981 en 1982. Zie echter ook Bremmer 1989 en De Schutter 1998. Voor de meervoudsvorming in de dialecten: Goossens 1987. Over de verandering in de flexie van het substantief in het 13e-eeuwse Middelnederlands: Marynissen 1995. Over het verdwijnen van de genitief: Weerman en De Wit 1998. Voor de geschiedenis van de aanspreekvormen: Van Haeringen 1960 blz. 104 e.v., verder nog Paardekooper 1969 en 1987-1988. Recent is Vermaas 2002 met bijzondere aandacht voor de ontwikkelingen in de 20e eeuw. Voor de geschiedenis van de genera: Geerts 1966 en Maljaars 1979. Over het regionaal voorkomen van *het/ons bruin paard*: De Rooij 1980. De verklaring van de moderne enclitische vormen *-die/-tie* is afkomstig uit Van den Toorn 1959; de 'andere' verklaring van *het* (40.7) uit Koelmans 1075.

Bibliografie

(zie ook de aanvullende bibliografie)

- Bakker, D.M. en G.R.W. Dobbets (red.) 1977. *Geschiedenis van de nederlandse taalkunde*. 's-Hertogenbosch.
- Berteloot, Amand 1983. *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. 2 dln. Gent.
- Booij, G.E., C. Hamans e.a. 1979. *Spelling*. Groningen. (Zie hfdst. 3.).
- Braune, Wilhelm 1981. *Gotische Grammatik. Mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. 19e dr. Neubearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. Tübingen.
- Bree, Cor van 1969. *De vormen van 'gezegd'*. In *Taal en tongval* 21, 15 e.v.
- Bree, Cor van 1971. Gezegd zo gezegd speciaal in de zuidelijk-centrale dialecten. In: *De nieuwe taalgids* 64 (Stutterheim-no.), 346 e.v.
- Bree, Cor van 1977. *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer. Met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Groningen.
- Caron, W.J.H. 1963. *Het taalspel van de probatio pennae*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 79, 253 e.v. Ook in: Caron 1972, 192 e.v.
- Caron, W.J.H. 1971. *Vondels uitspraak*. Z. pl.
- Caron, W.J.H. 1972. *Klank en teken. Verzamelde taalkundige studies*. Groningen.
- Caron, W.J.H. 1975. *Diftongeerde Jan Luyken?* In: *Spel van zinnen. Album A. van Loey*. Bruxelles, 15 e.v.
- Coetsem, Frans van 1964. *Das System der starken Verba und die Periodisierung im älteren Germanischen*. 2e dr. Amsterdam.
- Coetsem, Frans van 1970. *Zur Entwicklung der germanischen Grundsprache*. In: *Kurzer Grundriss der germanischen Philologie bis 1500*. Hrsg. von Ludwig Erich Schmitt. Bd. I. Sprachgeschichte. Berlin 1 e.v.
- Coetsem, Frans van 1982. *The development of the germanic reduplicating class: reanalysis and competition in morphological change*. In: I. Rauch en G.F. Carr (eds.), *Language change*. Bloomington, 39 e.v.
- Coetsem, Frans van en Herbert L. Kufner (eds.) 1972. *Toward a grammar of Proto-Germanic*. Tübingen.
- Cowan, H.K.J. 1957. *De Oudnederlandse (oudnederfrankische) psalmenfragmenten*. Met inl. en frankisch-latijnse woordenlijst opnieuw uitgeg. Leiden.

- Daan, Jo en M.J. Francken 1972-1977. *Atlas van de nederlandse klankontwikkeling* (ANKO). *Kaarten en tekst*. 2 afl. Amsterdam.
- Daan, Jo en K. Heeroma, 1965. *Zuidhollands*. Amsterdam.
- Damsteegt, B.C. 1976. *Spelling and spelling reform in the Netherlands*. In: *Dutch Studies* 2, 28 e.v.
- Draye, Luc 1984. *Historisch-vergleichende Phonologie des mittelalterlichen Niederländisch und Deutsch*. 3 dln. Herent.
- Frings, Theodor 1944. *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*. Halle (Saale).
- Geerts, Guido 1966. *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw*. Enz. Tongeren.
- Geerts, Guido 1975. *Voorlopers en varianten van het Nederlands. Een gedocumenteerd dia- en synchroon overzicht*. Leuven.
- Goossens, Jan 1974. *Historische Phonologie des Niederländischen*. Tübingen.
- Goossens, Jan 1975. *Analogieën in de historische vormleer van het Nederlands*. In: *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G.A. van Es*. Groningen, 55 e.v.
- Goossens, Jan 1977. *Inleiding tot de nederlandse dialectologie*. Groningen.
- Goossens, Jan 1980. *Middel nederlandse vocaalsystemen*. Gent.
- Gysseling, Maurits (ed.) 1977-1980. *Corpus van middel nederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, met medew. van en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg. Reeks I: Ambtelijke bescheiden, II: Literaire fragmenten. 's-Gravenhage.
- Haeringen, C.B. van 1949. *Neerlandica. Verspreide opstellen*. Den Haag. 2e ongew. dr. Den Haag 1962.
- Haeringen, C.B. van 1960. *Netherlandic language research. Men and works in the study of Dutch*. 2e dr. Leiden.
- Haeringen, C.B. van 1962. *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Assen.
- Hamans, Camiel 1979. *Waarom is piel geen pijl geworden?* In: *Glott* 2, 57 e.v.
- Heeroma, K. 1935. *Hollandse dialectstudies. Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het Algemeen beschaafd Nederlands*. Groningen enz.
- Heeroma, K. 1939. *Ingwaeoons*. Met 5 kaartjes. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 58, 198 e.v.
- Heeroma, K. 1965. *Wat is Ingweoons?*. In: *Tijdschrift voor nederlandse talen letterkunde* 81, 1 e.v.
- Heeroma, K. 1968. *Stadshollands*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 84, 241 e.v.
- Hellinga, W. 1968. *Bijdragen tot de geschiedenis van de nederlandse taalcultuur*. Enz. Arnhem.
- Hol, A.R. 1941. *Het prefix in het verleden deelwoord*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 60, 249 e.v.
- Kloeke, G.G. 1926. *Reflexen van hollandsche expansie in de huidige nederlandse dialecten*. Amsterdam.

- Kloeke, G.G. 1926a. *De ondergang van het pronomen DU*. (Met een kaartje). In: *De Nieuwe taalgids* 20, 1 e.v.
- Kloeke, G.G. 1927. *De hollandsche expansie in de 16e eeuw en 17e eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche nederlandsche dialecten*. Met krt. 's-Gravenhage.
- Kloeke, G.G. 1932. *Zum Ingwäonismenproblem*. (Mit einer Karte). In: *Niederdeutsche Studien. Festschrift für Conrad Borchling*. 338 e.v.
- Kloeke, G.G. 1933. *De noordnederlandsche tegenstelling West-Oost-Zuid weerspiegeld in de a-woorden, een dialectgeographische excursie om de Zuiderzee (Met kaartjes van de woorden 'water' en 'schaap')*. In: *De nieuwe taalgids* 27, 241 e.v.; 28 (1934), 64 e.v. Ook in: Kloeke 1952, 185 e.v.
- Kloeke, G.G. 1950. *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden.
- Kloeke, G.G. 1952. *Verzamelde opstellen*. Assen.
- Kloeke, G.G. 1954. *De overgang van Hollands naar noordoostelijk Nederlands*. In: *De nieuwe taalgids* 47, 1 e.v.
- Koelmans, L. 1975. *Lotgevallen van het lidwoord. I. (De geboorte van het.)* In: *De nieuwe taalgids* 68, 173 e.v.
- Krahe, Hans 1969. *Germanische Sprachwissenschaft. I. Einleitung und Lautlehre*. 7e dr. bearb. von Wolfgang Meid. Berlin. II. *Formenlehre*. 7e dr. bearb. von Wolfgang Meid. Berlin. III. *Wortbildungslehre*, von Wolfgang Meid. Berlin 1967.
- Loey, A. van 1970. *Schönfelds Historische grammatica van het Nederlands. Klankleer. Vormleer. Woordvorming*. 8e dr. Zutphen.
- Loey, A. van 1974-1971. *Middel nederlandse spraakkunst. I. Vormleer* 7e dr. Groningen. II. *Klankleer* 5e dr. Groningen.
- Maljaars, A. 1979. *Bijdrage tot de kennis van genus en geslacht in de achttiende eeuw. Met een uitweiding over de pronominale aanduiding in het moderne Nederlands*. Utrecht.
- Meer, M.J. van 1927. *Historische Grammatik der niederländischen Sprache*. Bd. I. *Einleitung und Lautlehre*. Heidelberg.
- Morciniec, Norbert 1970. *Diftongering en palatalisering in de nederlandse dialecten*. In: *Zijn akker is de Taal*. [Bundel opgedragen aan K. Heeroma. Eds.: P.J. Meertens e.a.] Den Haag. 1970, 193 e.v.
- Paardekooper, P.C. 1969. *Aanspreekvormsystemen in mnl. taal en tekst*. In: *De nieuwe taalgids* 62, 441 e.v.
- Philippa, Marlies 1981. *De meervoudsvorming op -s in het Nederlands vóór 1300*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 97, 81 e.v.
- Philippa, Marlies 1982. *Problematiek rond het -s-meervoud; een diachroon overzicht*. In: *De nieuwe taalgids* 75, 407 e.v.
- Raad, A.A. van en N.Th.J. Voorwinden 1973. *Die historische Entwicklung des Deutschen. I. Einführung und Phonologie*. Culemborg enz.
- Rooij, J. de 1980. *Ons bruine paard*. In: *Taal en tongval* 32, 3 e.v., 109 e.v.

- Royen, Gerlach 1954. *Latijn en Grieks dat wij allen spreken*. Amsterdam.
- Sanders, W. 1972. *Oudnederlands*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taalen letterkunde* 88, 161 e.v.
- Streitberg, W. 1965. *Die gotische Bibel*. Herausgeg. von -. I. *Der gotische Text* usw. 5e dr., II. *Gotisch - Griechisch - Deutsches Wörterbuch*. 4e dr. Heidelberg.
- Stroop, Jan 1981. *Diffuse diftongering*. In: *De nieuwe taalgids* 74, 1 e.v.
- Taeldeman, Johan 1978. *De vokaalstructuur van de 'oostvlaamse' dialecten. Een poging tot historische en geografische situering in het zuidnederlandse dialectlandschap*. Amsterdam.
- Toorn, M.C. van den 1959. *De herkomst van het enklitische pronomen IE, resp. DIE/TIE*. In: NTG 52, 85 e.v.
- Tops, Guy A.J. 1978. *The origin of the dental preterit: Von Friesen revisited*. In: J. Fisiak (ed.), *Recent developments in historical phonology*. The Hague etc., 349 e.v.
- Vooyo, C.G.N. de 1940. *Uit de geschiedenis van de nederlandse spelling*. In: *De nieuwe taalgids* 34, 337 e.v.
- Vooyo, C.G.N. de 1952. *Geschiedenis van de nederlandse taal*. 5e dr. Antwerpen enz. [Ongewijzigde herdruk: Groningen 1970.]
- Vooyo, C.G.N. de 1967. *Nederlandse spraakkunst*. Herz. door M. Schönfeld. 7e dr. Groningen.
- Vries, Jan de 1971. *Nederlands etymologisch woordenboek*. Met aanvullingen, verbeteringen en woordregisters door F. de Tollenaere. De woordregisters op grond van excerpten van Maaïke Hogenhout-Mulder. Leiden.
- Vries, Jan de 1983. *Etymologisch woordenboek*. 13e dr. geheel opnieuw bew. door F. de Tollenaere. Utrecht/Antwerpen.
- Vries, Jan W. de 1982. *Elementair Gotisch*. Muiderberg.
- Weijnen, A. 1966. *Nederlandse dialectkunde*. 2e dr. Assen.
- Weijnen, A. 1974. *Het Algemeen beschaafd Nederlands historisch beschouwd*. Assen. Nederlandse taalgeschiedenis IV.
- Wijk, N. van 1912. *Franck's Etymologisch woordenboek der nederlandsche taal*. 2e dr. 's-Gravenhage. Met supplement door C.B. van Haeringen. 's-Gravenhage, 1936 [Ongew. herdruk: 1949.]
- Zonneveld, Wim 1978. *A formal theory of exceptions in generative phonology*. Lisse. (Zie hfdst. 4)

Aanvullende bibliografie

- Beekes, R.S.P. 1990. *Vergelijkende taalwetenschap. Een inleiding in de vergelijkende Indo-europese taalwetenschap*. Utrecht.
- Berteloot, Amand 2004. *Nogmaals de prefixloze voltooid deelwoorden in het Middelnederlands*. In: Johan de Caluwe, Georges de Schutter, Magda Devos en Jacques van Keymeulen (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, Gent, 67-86.
- Boutkan, Dirk Ferdinandus Hendrikus 1994. *The Germanic 'Auslautgesetz'*. *A new interpretation*. Dissertatie Leiden.
- Bree, Cor van 1990. *Historische taalkunde*. Leuven en Amersfoort. 2e druk 1996. Nu ook digitaal te raadplegen: <www.dbnl.nl>.
- Bree, Cor van 1995. *De vreemde eenvoud van het Gotisch*. In: *Taal en Tongval* 47, 96-102.

- Bree, C[or] van 1997. *Een oud onderwerp opnieuw bekeken: Het Ingweoons*. Rede Universiteit Leiden.
- Bree, Cor van 2003. *Auslautverscherping bij de oude grammatici en in de dialecten en het Fries*. In: Els Ruijsendaal, Gijsbert Rutten en Frank Vonk (red.), *Bon jours Neef, goeden dag Cozijn! Opstellen aangeboden aan Geert Dibbets bij zijn afscheid [...]*, 255-272.
- Bree, Cor van 2004. *Zuid-Hollands. Hollands tussen IJ en Haringvliet*, Den Haag.
- Bremmer, Rolf H. 1989. *Is de Nederlandse meervouds-s van Engelse komaf?* In: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 28, 77-92.
- Bremmer, R[olf] H. Jr. 1997. *Het ontstaan van het Fries en het Hollands*. In: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*, Zutphen, 67-76.
- Buccini, Anthony F. 1995. *Ontstaan en vroegste ontwikkeling van het Nederlandse taallandschap*. In: *Taal en Tongval*, themanummer 8, 8-66.
- Coetsem, Frans van 1997. *De regelmatigheid en eenvormigheid van het Gotisch beschouwd in een maatschappelijk verband*. In: Ariane van Santen en Marijke van der Wal, *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid [...]*, 1-10.
- Dewulf, C. de, J. Goossens, J. Taeldeman en G. Verleyen 1998-2005. *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent.
- Goeman, Ton 2000. *Niet-constante woordvormen bij de meervoudsvorming in de Nederlandse dialecten*. In: Steven Gillis, Jan Nuyts en Johan Taeldeman (red.), *Met taal om de tuin geleid. Een bundel opstellen voor Georges de Schutter [...]*, Antwerpen, 171-186.
- Goossens, J. 1987. *Schets van de meervoudsvorming der substantieven in de Nederlandse dialecten*. In: *Taal en Tongval* 39, 141-173.
- Grauwe, L. de 2004. *Zijn olla vogala Vlaams, of zit de Nederlandse filologie met een koekoeksei in (haar) nest(en)?* In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 44-56.
- Hempfen, Ute 1988. *Die starken Verben im Deutschen und Niederländischen: diachrone Morphologie*. Tübingen.
- Hinskens, Frans en Marc van Oostendorp 2004. *Coronale nasaal-plosief clusters in de Nederlandse dialecten*. In: Johan de Caluwe, Georges de Schutter, Magda Devos en Jacques van Keymeulen (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, Gent, 519-543.
- Horst, Joop en Kees van der 1999. *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag.
- Horst, Joop van der en Fred Marschall 1989. *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam.
- Janssens, Guy en Ann Marynissen 2003. *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven en Leusden. 2e druk Leuven en Voorburg 2005.
- Leuvensteijn, Arjan van 2005. *De Oudgermaanse au in hedendaagse dialecten. Variatie door anticipatie en reductie*. In: Arend Quak en Tanneke Schoonheim (red.), *Gehugdic sis samnunga thinro. Liber amicorum Willy Pijnenburg*. Groningen, 175-190.
- Leuvensteijn, Arjan van 1997. *Diftongering van î als complement van anticipatie in ai in Nederlandse dialecten*. In: Ariane van Santen en Marijke van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid [...]*, 247-256.
- Loon, J. van 1986. *Historische fonologie van het nederlands*. Leuven en Amersfoort.
- Loon, J. van 1995. *Waarom heeft het Nederlands geen Umlaut op lange vocalen?* In: *Taal en Tongval* 47, 168-172.

- Loon, J. van 1999. *De r-metathesis en haar gevolgen voor de fonologie en de morfologie van het Vroegmiddelnederlands*. In: *Taal en Tongval*, themanummer 12, 103-135
- Loon, J. van 2000. *De sprong van de kameleon*. In: Steven Gillis, Jan Nuyts en Johan Taeldeman (red.), *Met taal om de tuin geleid. Een bundel opstellen voor Georges de Schutter*, Antwerpen, 417-424.
- Marynissen, Ann 1995. *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands*. Leuven.
- Marynissen, Ann 2004. *De conditionering van de sjwa-apocope bij zijn ontstaan in het Middelnederlands*. In: Johan de Caluwe, Georges de Schutter, Magda Devos en Jacques van Keymeulen (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, Gent, 609-620.
- Marynissen, Ann 2004a. *Bidirectionele taalverandering: wegval en toevoeging van een sjwa in de Middelnederlandse en de moderne dialecten*. In: Saskia Daalder, Theo Janssen en Jan Noordegraaf, *Taal in verandering. Artikelen aangeboden aan Arjan van Leuvensteijn bij zijn afscheid [...]*, 137-146.
- Molewijk, G.C. 1992. *Spellingverandering van zin naar onzin (1200 - heden)*. Den Haag.
- Oostrom, Frits van, *Omstreeks 1100: Twee monniken voeren in het Oudnederlands de pen over de liefde - De volkstaal komt op schrift*. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*, Groningen, 1-6.
- Paardekooper, P.C. 1987-1988. *De rol van half- en indirecte aanspreekvormen bij het ontstaan van u enz. als ond.- en als beleefdheidsvorm*. In: *De Nieuwe Taalgids* 80, 491-511 en 81, 42-71.
- Philippa, Marlies, Frans Debrabandere en Arend Quak (red.) 2003 enz. *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam.
- Quak, A. en J[oop] M. van der Horst 2002. *Inleiding Oudnederlands*. Leuven.
- Kortlandt, Frederik 2001. *The origing of the Goths*. In: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 55, 21-25.
- P[ieter] Th. van Reenen 1990. *Corpustaalkunde en de Hollandse Expansie*. Rede Vrije Universiteit Amsterdam.
- Pieter van Reenen 1995. *Luiden en lieden in het 14de-eeuws Middelnederlands*. In: José Cajot, Ludger Kremer en Hermann Niebaum (red.), *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*, 53-62.
- Pieter van Reenen 2005. *Kloekes - Hollandsche Expansie: Palatalisering, diftongering en opening van de Westgermaanse û tussen 1300 en 1700*. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 121, 262-276.
- Scholtmeijer, H. 1997. *De h-loosheid in Nederland boven de grote rivieren*. In: Ariane van Santen en Marijke van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid [...]*, 213-224.
- Schutter, Georges de 1998. *Nog eens over de oorsprong van het s-meervoud in het Nederlands*. In: *Taal en Tongval* 50, 121-134.
- Schutter, Georges de, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman en Thera de Jong 2005 enz. *Morfologische Atlas van de Nederlandse dialecten*. Amsterdam.
- Smedts, W. en P.C. Paardekooper (red.) 1999. *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven en Amersfoort.
- Stroop, Jan 2005. *Over liggen/leggen en kunnen/kennen*. In: Jaap Engelsman, Joep Kruijssen, Ewoud Sanders en Rob Tempelaars (red.) *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*, 168-172.
- Sijs, Nicoline van der (red.) 2002-2005. *Taal in stad en land*, Den Haag.
- Sijs, Nicoline van der Sijs 2004. *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag.

- Sijs, Nicoline van der 2005. *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop*. Amsterdam.
- Sijs, Nicoline van der en Jaap Engelsman 2000. *Nota bene. De invloed van het Latijn en Grieks op het Nederlands*. Den Haag.
- Taeldeman, Johan 1994. *Ronding en ontronding in het Nederlands en de Nederlandse dialecten*. In: *Taal en Tongval* 46, 152-179.
- Taeldeman, Johan en Geert Verleyen 1997. *Epenthese van d in de Nederlandse dialecten*. In: Ariane van Santen en Marijke van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid [...]*, 225-236.
- Toorn, M.C. van den, W.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst (red.) 1997. *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam.
- Vermaas, J.A.M. 2002. *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Dissertatie Leiden.
- Vries, Jan W. de Roland Willemys en Peter Burger 1993. *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam.
- Wal, Marijke van der en Cor van Bree 1992. *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht. 2e druk Utrecht 1994.
- Weerman, F. en P. de Wit 1998. *De ondergang van de genitief*. In: *Nederlandse Taalkunde* 3, 18-46.
- Weijnen, A. 1991. *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*. 's-Gravenhage.
- Willemys, Roland 2003. *Het verhaal van het Vlaams*. Utrecht en Antwerpen.
- Wulf, Chris de 2003. *Procope van de h-*. In: *Taal en Tongval* 55, 216-231.

Lijst van kaarten

1. elder/uier (Frings 1944): bij 10.3
2. put/pit/pet (Frings 1944): bij 10.3
3. sjwa-apocope (Weijnen 1966): bij 12.3
4. isoglossen in Midden-Nederland (Kloeke 1954): bij 12.3
5. het voltooid deelwoord *gezegd* (Van Bree 1971): bij 14.2
6. vogel (Daan en Francken 1972): bij 16.3
7. mnl. biede/beide/bede (Berteloot 1983): bij 17.3
8. (ik) geloof (Daan en Francken 1977): bij 18.2
9. vuur/vier (Frings 1944): bij 19.4
10. water/schaap (Kloeke 1933): bij 20.3
11. ijs/ies (Weijnen 1966): bij 22.2
12. huis (Kloeke 1952): bij 23.3
13. groen/gruun/greun (Frings 1944): bij 24.2
14. dinsdag/diesdag - veel/veul (Heeroma 1939): bij 25.1
15. mnl. koft/kocht (Berteloot 1983): bij 31.3.1
16. h is geen foneem (Weijnen 1966): bij 31.3.3
17. sk in Anlaut (Weijnen 1966): bij 31.4
18. Umlautsgrenzen (Goossens 1977): bij 38.10
19. du ten oosten (Weijnen 1966): bij 40.3

Woordregisters

De woordregisters hebben tweeërlei doel:

1. te verwijzen naar de paragrafen waarin de betreffende woorden ter sprake komen;
2. voorzover nodig er een betekenis aanduiding van te geven.

In het gotisch register ontbreekt bij een aantal woorden een verwijzing naar een paragraaf. Dit zijn woorden die slechts voorkomen in de tekstfragmenten en dus niet ergens in de grammaticale gedeelten worden behandeld.

Bij raadpleging van het gotische register is verder het volgende te bedenken. Bij de substantieven is in het algemeen niet meer aangegeven dat zij tot deze woordsoort behoren. Wel zijn telkens voorzover bekend genus: M(asculinum), F(emininum) en N(eutrum), en klasse ('stam'): a, ja, i etc. vermeld. Nja bijv. betekent dus: een neutrum jǎ-stam. Ook bij de werkwoorden is de woordsoort niet meer vermeld met uitzondering van een aantal onregelmatige werkwoorden (ww.). Bij de overige is onderscheid gemaakt tussen st(erk) abl(autend), st(erk) red(uplicerend) en zw(ak); verder zijn de praeteritopraesentia (prt. prs.) aangegeven. De met een 'prefix' gevormde werkwoorden zoeke men onder de eerste letter van de stam, dus *gabindan* onder de *b*. Bij de adjectieven worden woordsoort en zo nodig 'stam' en flexie vermeld. De overige aanduidingen spreken voor zichzelf: interj., pron. (pers., poss. enz.), adv., vz., vw., num.

In het middelnederlands register zijn alleen die woorden opgenomen die geen equivalent in het mod. Ndl. hebben; de overige zoeke men in het register op de (modern) ndl. woorden.

In ieder register gaan de vormen met hoofdletter vooraf aan de vormen die met een kleine letter beginnen.

Zaakregister

- accentverschuiving 11, 31.11, 35.4
 algemeen beschaafd nederlands zie Standaardnederlands
 angelsaksisch 10.1
 Anlaut passim (het beste op te vatten als aan het begin van een syllabe)
 aphaeresis van h zie procope van h
 apocope van n 12.3, 35.9
 apocope van r, z 31.5.6
 apocope van sjwa 12.3, 31.5 passim, 35.9
 apocope van w 28.6
 aspiraant 1.3
 assimilaties 19.2, 29.1, 31.3.3, 31.5 passim, 31.10.12, 31.14, 34, 35.3, 35.7, 35.8
 Auslaut passim (het beste op te vatten als op het einde van een syllabe)
 auslautverscherping 3.4.2, 28.6, 31.1, 31.5 passim, 35.5, 35.7, 35.9
 degeminatie 31.2, 35.8
 depalatalisatie 27
 diftongen, ontstaan van 26, 28 passim, 35.7 en zie diftongeringen
 diftongeringen 14.2, 19.2, 21.1, 22.1, 23 passim, 24.1, 35.6, 35.9
 duits 10.1
 engels 10.1
 epenthesis, d- 31.9
 Ersatzdehnungen 29.1, 31.10.2, 31.13.2, 35.4, 35.5
 fries 10.1
 gemeengermaans 10.1, 35.4
 geminaat 1.3
 geminaten, ontstaan van zie 31.3.3, 31.3.5, 31.14, 35.3 en geminatie
 geminatenverkorting zie degeminatie
 geminatie 31.2
 geminatie, jod- 25.2, 31.2, 31.3 passim, 31.4, 31.5, 35.6
 germaanse klankverschuiving 31.10, 31.12, 35.3
 gotisch 2-9, 10.1, 35.5
 grammatische wisseling 31.11, 35.4
 hoogduitse klankverschuiving 10.1, 31.4, 31.5.2
 ingweoons 10.1, 10.3
 Inlaut passim (het beste op te vatten als midden in een syllabe)
 labiovelair 1.3
 laryngalisering 31.3 passim, 35.4, 35.6
 metathesis, 1- 33.2
 metathesis, r- 33.1
 middelengels 10.1
 middelhoogduits 10.1
 middelnederduits 10.1
 middelnederlands 10.1, 35.8
 monoftongeringen 17.1, 17.3, 18.1, 19.2, 21.1, 22.2, 23.3, 24.1, 35.6, 35.7, 35.9
 nieuwnederlands 10.1, 35.9
 noordgermaans 10.1
 occlusief worden van obstruenten 31.1, 31.3.2, 31.5 passim, 35.4, 35.5, 35.6, 35.7

oergermaans 10.1, 35.3
oerindoëuropees 10.1, 35.2
oerindogermaans zie oerindoëuropees
oerwestgermaans 10.1, 35.6
ontrondingen 10.3, 25.2, 27, 35.7
oostgermaans 10.1
oudengels zie angelsaksisch
oudfries 10.1
oudhoogduits 10.1
oudnederfrankisch 10.1
oudnederlands 10.1, 35.7
oudsaksisch 10.1
oudwestgermaans 10.1
palatalisaties 14.2, 18.2, 20.2, 20.3, 27
palatalisatie, spontane 16.3, 23 passim, 35.7

procope van h 31.3 passim, 35.7
 protoïndoëuropees zie oerïndoëuropees
 reducties 12.1, 12.3, 14.1, 19.2, 21.1, 24.1, 28.2, 28.6, 30.2, 34.2, 34.4, 35.7
 rekkingen 14 passim, 15 passim, 16 passim, 17.4, 18.4, 20.3, 25.1, 25.2, 27,
 29, 30.2, 31.2, 35.7
 resonanten 35.2
 rhotacisme 17.1, 31.2, 31.5.6, 31.11, 35.6
 rondingen 25.1, 35.7
 Rückumlaut (zgn.) 12.2
 samensmelting van vocalen 29.3, 35.7
 sonantisch 1.3
 Standaardnederlands 10.1, 10.2
 stemhebbend worden van obstruenten 31.3 passim, 35.7
 stemloos worden van obstruenten 31.5.5, 35.9 en zie Auslautverscherping
 strident 1.3
 svarabhaktivocalen 12.3, 28.6, 31.2 35.6
 syncope van d 31.8 passim, 35.9
 syncope van g 14.2, 31.8.1
 syncope van h 31.3 passim, 35.7
 syncope van reductievocalen 12.3
 syncopewet van Sievers 12.2, 37.6.4
 syncope van v 31.8.1
 syncope van z 21.1
 Umlaut, a- 15 passim, 16 passim, 19 passim, 35.4
 Umlaut (ggm. i, j, u-) 15.5, 16.6, 19.5, 35.4
 Umlaut, i- 14 passim, 15.2, 15.5, 16 passim, 18.2, 20.2, 23.1, 24.2, 25.2, 26,
 31.2, 35.6, 35.7
 verkorting van geminaten zie degeminatie
 verkorting van vocalen 29.2, 35.7, 35.9
 Verner, wet van 31.11, 31.13, 35.3
 verzwakking van d tot j 31.8 passim, 35.9
 westgermaans 10.1
 zuidafrikaans 10.1
 zuidgermaans zie westgermaans

Herkomst van de standaard-Ndl. klanken

vocalen

ä: 14, 26, 27, 29.1, 29.2
 ā: 14, 17.3, 18.2, 20, 27
 ě: 14, 15, 25.2, 27, 29.2
 ē: 14, 15, 17, 20.2, 21.2, 25.2, 27, 28.2, 29.3
 ei <ei, ij>: 14.2, 17, 21.2, 22
 ĭ: 14.2, 15, 25.2, 29.2
 ī <ie>: 17.4, 19, 21, 22, 29.3
 ō: 16, 25.1, 26, 27, 29.2
 ō: 16, 18, 23.2, 27, 28.2, 28.4
 ou: 18.1, 23, 26, 28
 ū <oe>: 23.2, 23.5, 24

öe<u>: 16, 25.1, 27, 29.2,
oei <ui>: 19, 23
ō <eu>: 16, 18.2, 25.1
ȳ: 19, 23, 25.1, 28
ə <e>: 12.3

consonanten:

b: 31.5.1
d: 31.3.2, 31.5.2, 31.9
f: 31.3.1, 31.5.1, 31.5.5
g: 31.5.3, 31.5.4, 31.7
h: 31.3.3, 31.3.4
j: 31.7, 31.8.2, 32.1
k: 31.3.3, 31.4, 31.5.3, 31.5.5
l: 33.2
m: 31.5.1, 33.3
n: 33.3, 33.4
p: 31.4, 31.5.1
r: 31.5.6, 33.1
s: 31.3.3, 31.3.5, 31.4
t: 31.3.2, 31.4, 31.5.2, 31.5.5
v: 31.3.1, 31.5.1
w: 31.3.4, 31.4, 31.5.4, 32.2
z: 31.3.5
ŋ <ng>: 31.5.3, 31.5.4
χ <ch>: 31.3.1, 31.3.3, 31.3.4, 31.4, 31.5.3.
(Voor de obstruenten zie ook 31.1 en 31.10).

Gotisch

- abraba (adv.) 'zeer'
 af (vz. + dat.) 'van, van ... vandaan' 31.3.1
 afar (vz. + dat.) 'achter', (+acc.) 'na' 9.1
 afarsabbate 'na de sabbat'
 aftana (adv.) 'van achteren'
 aftra (adv.) 'weer'
 aftumist (superl.) 'laatste' - in: aftumist habáip 'is stervende'
 usagljan (zw. 1 + dat.) 'in het gezicht slaan'
 ahtáu (num.) 'acht' 8.1, 14.4, 31.3.3, 31.10.1
 ahtuda (num.) 'achtste' 8.2
 ahva (Fō) 'rivier, water' 3.2, 31.3.4
 áihan (prt. prs.) 'bezitten' 4.5
 áihtron (zw. 2) 'bédelen' 9.4
 áinlif (num.) 'elf' 8.1, 29.2, 41
 áins (num. a) 'een, alleen' 6.6, 8.1, 9.1, 9.3, 17.5
 áinshun (pron. indef.) 'iemand' - in: ni ... áinshun 'niemand' 6.6
 áir (adv.) 'vroeg'
 aírpa (Fō) 'aarde, land' 27
 áistan (ww) 'ontzien'
 áiþei (Fn) 'moeder'
 áips (Ma) 'eed' 3.2
 aíþþáu (vw) 'of, of anders' 3.3, 9.1, 9.3
 áiws (Ma/i) 'tijd, eeuwigheid' 17.5, 40.10
 ak (vw) 'maar'
 akei (vw) 'maar'
 akrs (Ma) 'akker' 2.3, 3.3, 3.4.2, 14.4, 31.2
 alhs (wortelnomen) 'tempel' 9.4
 alls (adj. a) 'geheel, alle'
 alpeis (adj. ja) 'oud' 31.3.2
 amen 'voorwaar, amen'
 ana (vz. + dat.: rust, of acc.: beweging) 'op, aan'
 andanems (adj. i) 'aangenaam' 3.1
 andastapjis (Mja) 'tegenstander'
 andawaúrði (Nja) 'antwoord' 11
 andeis (Mja) 'einde' 14.2, 31.5.5
 andhuleins (Fi/ō) 'onthulling, openbaring' 3.1
 andwairþi (Nja) 'aangezicht'
 ansts (Fi) 'vreugde, gunst' 5.1, 5.3
 anþar (num. a) 'ander, tweede' 8.2, 41
 apaústaúlus (Mu/i) 'apostel' 3.3
 arbja (Mn) 'erfgenaam' 5.1, 38.10
 arjan (onregelm. red.) 'ploegen' 31.2
 armahairþipa (Fō) 'aalmoes, barmhartigheid'
 armáio (Fn) 'barmhartigheid, aalmoes'
 arman (zw. 3) 'zich ontfermen over'
 arms (adj. a) 'arm' 7.4, 27
 arms (Mi) 'arm' 27
 aromata 'specerijen'

at (vz. + dat.) 'bij' (ook ter versterking van het tijdsbegrip bij een datief absolutus) 9.1
 atta (Mn) 'vader' 3.2, 9.1, 9.2, 31.2, 39.1
 appan (vw) 'maar'
 áugo (Nn) 'oog' 18.1
 áuhjodus (of aúhjodus) (Mu) 'lawaaï'
 áuhjon (of aúhjon) (zw. 2) 'lawaaï maken'
 áuk (adv.) 'namelijk' 9.1
 áukan (red. 2) 'zich vermeerderen' 3.2, 4.3, 18.4
 áuso (Nn) 'oor' 18.1
 awiliudon (zw. 2 + dat.) 'danken'
 baíran (st. abl. 4) 'dragen' 4.3, 27, 30.2, 31.10.1, 36.3.4
 baírgahei (Fn) 'bergstreek' 27
 baírgan (st. abl. 3) 'bergen, behoeden' 3.2, 31.5.3, 36.3.3.1
 baíhrtei (Fn) 'helderheid, openbaar'
 baírhts (adj. a) 'helder' 33.1
 balgs (Mi) 'zak' 31.1, 31.5.3
 bandi (Fjō) 'band' 5.1, 5.3, 7.3, 3.4.2, 38.1
 bandja (Mn) 'gevangene' 3.4.2
 barn (Na) 'kind'
 batists (superl. van gops) 'best' 7.4, 39.5
 batiza (comp. van gops) 'beter' 7.4, 39.5
 báúan (onregelm. w.w.) 'wonen' 3.3, 23.1
 baúrgs (wortelnomen) 'stad' 5.1, 5.3, 38.1
 usbeidan (st. abl. 1 + ana + dat.) 'geduld hebben met'
 beitan (st. abl. 1) 'bijten' 3.3, 3.4.1, 17.4
 andbeitan (st. abl. 1) 'berispen, bedreigen'
 bi (vz. + dat.) 'bij', (+acc.) 'over, met'

betrekking tot'

bidjan (st. abl. 5) 'bidden' 4.3, 4.7, 9.4, 36.3.5, 37.2.2, 37.6.5

bindan (st. abl. 3) 'binden' 3.2, 4.3, 4.5, 3.4.1, 3.4.2, 12.3, 15.2, 15.5, 16.2, 30.1, 31.1, 31.5.1, 31.5.2, 31.5.5, 35.7, 36.1, 36.3.3.2

biþe (vw.) 'wanneer, toen'

-biudan (st. abl. 2) 'bieden' 3.1, 3.2, 3.3, 4.3, 4.7, 16.2, 19.2, 19.3, 31.1, 31.5.2, 31.10.2, 36.1, 36.3.2.1, 37.1

anabiudan (st. abl. 2) 'bevelen'

bliggwan (st. abl. 3) 'slaan' 28.3

blinds (adj.a) 'blind' 7.2, 7.3, 39.1, 39.2

bloma (Mn) 'bloem' 9.3, 24.1, 24.3, 29.2

bloþ (Na) 'bloed' 9.1

botjan (zw. 1) 'beter worden, erop vooruitgaan' 9.1

briggan (onregelm. zwak) 'brengen' 3.2, 4.5, 4.7, 29.1, 31.10.2, 37.2.3, 37.7.1, 37.7.2

brikan (st. abl. 4) 'breken' 4.3, 36.1, 36.3.4

broþar (Mr) 'broer' 3.2, 3.3, 5.1, 5.3, 11, 24.1, 24.3, 31.1, 31.11

brūkjan (onregelm. zwak) 'gebruiken' 3.3, 4.5

brunna (Mn) 'bron' 9.1

brusts (plur. F wortelnomen) 'borst'

bugjan (onregelm. zwak) 'kopen' 4.5, 4.7

usbugjan (onregm. zwak) 'kopen'

dags (Ma) 'dag' 3.1, 3.3, 3.4.1, 5.1, 5.2, 5.3, 6.3, 7.3, 9.1, 12.1, 14.1, 31.1, 31.5.2, 38.1, 38.2, 39.1, 40.4

afdáiljan (zw. 1) 'uitdelen'

dáils (Fi), 'deel'

dáug (pr. pr. 2) 'het deugt' 4.5, 37.7.2

daúhtar (Fr) 'dochter' 3.2, 3.4.1, 9.4, 16.2

dáupjan (zw. 1) 'dopen' 37.1

daúrons (plur. Fn) 'deur' 19.3

gadaúrsan (prt. prs. 3) 'wagen, durven' 4.5, 37.7.2

gadáupnan (zw. 4) 'sterven'

Daweid 'David'

-deþs (Fi) 'daad' 20.4, 31.10.1

digan (onregelm. st. abl. 1) 'kneden' 4.3

diupei (Fn) 'diepte' 12.3

díus (Na) 'wild dier' 22.1

domjan (zw. 1) 'oordelen, beoordelen' 29.2

dragan (st. abl. 6) 'dragen' 14.3

dragkjan (zw. 1) 'drenken' 4.4

draibjan (zw. 1) 'lastig vallen'

-drausjan (zw. 1) 'doen vallen'

drigkan (st. abl. 3) 'drinken' 3.2, 4.4, 37.2.3

gadriusan (st. abl. 2) 'vallen'

drus (M) 'val' 3.4.2

du (vz. + dat.) 'tot, naar, voor, met betrekking tot, met het oog op'; (met infinitief) 'om te' 9.1, 9.3, 9.4

-dūbo (Fn) '-duif' 3.3

duhve (adv.) 'waarom' 3.3

dumbs (adj. a) 'stom' 31.5.1

ei (vw. + opt.) 'opdat, dat' 9.4

fadar (Mr) 'vader' 3.3, 11, 14.4, 31.1, 31.10.1, 31.11
 fāhan (red. 6) 'vangen' 3.3, 4.3, 29.1, 29.3, 31.13.2, 36.3.8.2
 fáih (Na) 'bedrog' 17.1
 faíhu (Nu) 'vermogen' 5.1, 5.3, 29.3, 31.3.1
 wáifairhvjan (zw. 1) 'weeklagen'
 faírhvus (Mu) 'wereld' 3.2
 faírrap̄ro (adv.) 'van verre'
 faírzna (Fō) 'hiel' 27
 fani (Nja) 'slijk' 14.1, 38.10
 faran (st. abl. 6) 'trekken' (intr.) 4.3, 36.1, 36.2, 36.3.6.2
 Fareisáius (Mu/i) 'Farizeeër'
 fastan (zw. 3) 'vasthouden, vasten' 9.2
 faúra (vz. + dat) 'voor' 9.4
 faúrhtei (Fn) 'vrees'
 faúrhtjan (zw. 1 + dat. refl.) 'vrezén'
 faúrpizei (vw. + opt.) 'voordat' 9.4,
 fidwor (num.) 'vier' 8.1
 filhan (st. abl. 3) 'verbergen' 3.2, 31.1, 31.3.3, 31.11, 36.3.6.3, 37.3
 filu (subst. + gen. part.) 'veelheid', (bw.) 'in hoge mate, zeer'
 filuwaúrdei (Fn) 'omhaal van woorden'
 filuwaúrdjan - zie onder: waúrdjan
 fimf (num.) 'vijf' 8.1, 29.1
 finpan (st. abl. 3) 'te weten komen' 31.5.2, 35.7
 fimftataihunda (num.) 'vijftiende' 8.2
 fisks (Ma) 'vis' 3.3, 31.4, 31.10.1

fotus (Mu) 'voet' 3.2, 3.4.1, 38.6
 fraihnan (st. abl. 5) 'vragen' 4.3, 4.7, 37.2.2
 fráisan (red. 1) 'beproeven, bekoren' 4.3
 fráistubni (Fjō) 'verzoeking, bekoring'
 fram (vz. + dat.) 'van, van de kant van door, vanwege' 9.1, 9.4
 frapi (Nja) 'verstand' 31.11
 fráúja (Mn) 'heer' 3.2, 9.3
 frawaúhrts (adj. a.) 'zondig'
 frijon (zw. 2) 'houden van'
 frijonds (Mnd) 'vriend' 38.6
 frodei (Fn) 'wijsheid' 31.11
 frops (adj. a) 'wijs' 7.4
 fruma (comp. num.) 'eerdere, eerste' 8.2, 41
 frumists (superl. num.) 'eerste' 41
 fugls (Ma) 'vogel' 3.3
 fulgins (adj. a) 'verborgen' 31.11, 36.3.6.3
 fulhsni (Nja) 'verborgene'
 fulljan (zw. 1) 'vullen' 16.2, 31.2, 31.14
 fullnan (zw. 4) 'vol worden' 4.4, 4.7, 37.2.3
 fulls (adj. a) 'vol' 3.2, 4.4, 31.14, 34.2
 fūls (adj.) 'in ontbinding' 23.7
 ga-: prefix met perfectiverende of collectiverende waarde 37.4.3
 gaggan (w.w.) 'gaan' 3.2, 4.5
 afargaggan (ww.) 'meegaan'
 atgaggan (ww.) 'heengaan' 9.1, 9.3
 faúrgaggan (ww.) 'voorbijgaan'
 faúrbigaggan (+acc.) '(iemand) vooruitgaan'
 innatgaggan (ww.) 'naar binnen gaan'
 usgaggan (ww.) 'uitgaan' 9.4
 -gairns (adj. a) 'begerig' 27
 gajuk (Na) 'paar' 3.1
 gajuko (Fn) 'gelijkenis' 9.3
 galáubeins (Fi.) 'geloof'
 galeikon (zw. 2 + dat.) 'lijken op'
 galeiks (adj. a) 'gelijk' 3.1
 Galeilája 'Galilea'
 gaqumps (Fi) 'samenkomst'
 garaíhts (adj. a) 'rechtvaardig'
 garáíps (adj. a) 'geregeld'
 gards (Mi) 'huis' 27
 garuns (Fi) 'markt'
 gaskafts (Fi) 'schepping' 31.10.2
 gaskohi (Nja) 'schoeisel' 37.4.3
 gasts (Mi) 'vreemdeling, gast' 5.1, 5.2, 5.3, 14.3, 31.1, 31.10.1, 38.1, 38.10
 gáumjan + dat. (zw. 1) 'bemerken'
 gawairpi (Nja) 'vrede'
 gawi (Nja) 'gauw, omgeving' 28.4
 usgeisnan (zw. 4) 'zich ontzetten'
 giba (Fō) 'gave, geschenk' 5.1, 5.2, 5.3, 7.3, 39.1
 giban (st. abl. 5) 'geven' 3.2, 4.3, 7.4, 3.4.1, 3.4.2, 12.3, 15.2, 15.5, 30.1, 31.1, 31.5.1, 31.5.3, 31.10.2, 36.1, 36.3.5, 37.6.2

usgiban (st. 5) 'vergelden'
 -gifts (Fi) 'gift' 31.10.2
 gistradagis (adv.) 'morgen' 2.3
 bigitan (st. abl. 5) 'vinden, aantreffen'
 giutan (st. abl. 2) 'gieten' 3.4.1
 gobS (adj. a) 'goed' 7.4, 9.2, 9.3, 39.1
 faírgreipan (st. abl. 1) 'grijpen'
 gretan (st. abl. 7 + red.) 'wenen, klagen'
 gulþ (Na) 'goud' 26
 guma (Mn) 'man' 3.3, 3.4.2, 5.1, 5.2, 5.3, 7.3, 30.2, 38.4
 Guþ (Ma) 'God' 9.3, 9.4
 haban (zw. 3) 'hebben' 4.4, 4.7, 9.1, 9.3, 37.2.3, 37.3
 hafjan (st. abl. 6) 'heffen' 4.3, 31.2, 31.3.1, 36.6.1, 36.3.6.3, 37.2.2, 37.4.1
 ushafjan (st. abl. 6) 'opheffen'
 hafts (adj. a + dat.) 'behept met' 31.10.1
 háhan (red. 6) 'hangen' 29.1, 29.3, 36.3.8.2
 háihs (adj. a) 'eenogig' 3.3
 háiljan (zw. 1) 'helen, genezen' 35.7
 gaháiljan (zw. 1) 'herstellen, helen'
 gaháilnan (zw. 4) 'beter worden, genezen'
 háils (adj. a) 'gezond, genezen' 9.1, 9.2, 17.2, 35.7
 háirdeis (Mja) 'herder' 5.1, 5.3, 7.3, 3.4.2, 9.2, 9.3, 27, 31.5.2, 38.1, 38.2, 39.1
 háirto (Nn) 'hart' 3.2, 5.1, 5.3, 7.3, 27, 38.4
 háitan (red. 1) 'bevelen' 3.4.1, 4.2, 4.3, 17.3, 36.1, 36.3.8.2, 37.2.2
 atháitan (red. 1) 'naderbij roepen'
 háipi (Fjō) 'heide' 17.1
 halbs (adj.a) 'half' 31.5.1
 haldan (red. 3) 'hoeden, weiden' 31.5.2, 36.3.8.1, 36.3.8.2
 halja (Fō) 'hel' 3.4.2, 5.1, 5.3, 7.3, 38.1, 38.10

hana (Mn) 'haan' 3.2, 3.4.1, 14.1, 38.2, 38.4
 handus (Fu) 'hand' 2.3, 3.3, 5.1, 5.3, 31.1, 38.10
 hardus (adj. u) 'hard' 7.2, 7.3, 27, 39.1
 harjis (Mja) 'leger' 3.4.2, 5.1, 5.3, 7.3, 38.1
 háuhjan (zw. 1) 'verhogen' 9.4
 usháuhjan (zw. 1) 'verhogen'
 háuhs(adj. a) 'hoog' 3.3, 18.1, 31.3.3
 haúrds (Fi) 'deur'
 haúrn (Na) 'hoorn' 27, 31.3.3
 haúrnjan (zw. 1) 'uitbazuinen' 9.4
 háusjan (zw. 1) 'horen' 18.4, 37.4.3, 37.6.3
 andháusjan (zw. 1) 'verhoren'
 gaháusjan (zw. 1) 'vernemen, horen' 37.4.3
 hawi (Nja) 'hooi' 28.4
 hazeins (Fi/ō) 'lof, loflied'
 hazjan (zw. 1) 'loven, prijzen' 3.4.1
 her (adv.) 'hier' 21.1, 21.3
 hepjo (Fn) 'kamer'
 hilpan (st. abl. 3) 'helpen' 4.3, 16.2, 30.1, 31.10.2, 36.3.3.1
 himins (Ma) 'hemel'
 himma daga (adv.) 'vandaag, heden, op deze dag' 6.3, 40.4
 hindar (vz. + dat. of acc.) 'achter, aan/naar de andere zijde'
 hiri (adv. imper.) 'kom hier!' 3.3
 hirjats (adv. imper; dual.) 'kom hier!' 3.3
 hirjip (adv. imper.; plur.) 'kom hier!' 3.3
 hlahjan (st. abl. 6) 'lachen' 31.2, 31.3.3, 36.3.6.3
 bihlahjan (st. abl. 6) 'uitlachen'
 hláifs (Ma) 'brood' 9.3
 hláiw (Na) 'graf' 3.2, 9.1, 9.3, 28.2
 -hláupan (red. 2) 'springen' 3.2, 3.3, 18.1, 36.3.8.2
 hleiduma (comp.) 'linker, links'
 hleiþra (Fō) 'tent, hut' 31.3.3
 hlifan (st. abl. 5) 'stelen' 3.2
 hnáiwjan (zw. 1) 'vernederen' 4.4
 gahnáiwjan (zw. 1) 'vernederen' 9.4
 hnáiws (adj. a) 'nederig' 4.4
 hneiwan (st. abl. 1) 'zich neigen' 31.3.3
 hors (Ma) 'hoereerder' 3.3, 3.4.2
 hráins (adj. i/ja) 'rein' 3.2, 7.2, 7.3, 31.3.3, 39.1
 hráiwadūbo (Fn) 'tortelduif' 28.2
 ushramjan (zw. 1) 'kruisigen'
 hropjan (zw. 1) 'roepen'
 hulps (adj. a) 'genadig'
 hund (Na) 'honderd' 16.6, 31.10.1
 hunsl (Na) 'offer' 3.2
 -hūs (Na) '-huis' 23.1
 huzd (Na) 'schat' 3.2
 hva (interr. adv.) 'waarom?' 40.8
 hvairban (st. abl. 3) 'rondwandelen' 33.1
 hvarjis (pron. interr.) 'wie' 6.6
 hvas (pron. interr.) 'wie' 6.5, 6.6, 9.4, 40.8, 40.10

hvaðar (pron. interr.) 'wie van beiden' 40.8
 hve (pron. interr. instrum.) 'waarmee' 40.8
 hveila (Fō) 'tijd' 9.1, 31.1
 hveits (adj. a) 'wit' 3.2, 3.4.1, 9.1, 9.2
 hvileiks (pron. interr.) 'hoedanig' 40.8
 hvopan (red. 5) 'zich beroemen op' 4.3, 36.3.8.2
 laíreiko 'Jericho' 9.3
 lakobus 'Jakobus'
 íbái (vw) 'opdat niet misschien'
 íbns (adj. a) 'even' 31.5.5
 iddja - zie: gaggan
 lesus 'Jezus'
 iggqar (pron. poss.) 'u beiden toebehorend' 6.2
 ik (pron. pers.) 'ik' 6.1, 6.4, 40.1
 im - zie: wisan, of: is
 in (vz. + gen.) 'wegens', (+dat.: rust) 'in, op', (+acc.: beweging) 'in, op' 9.1, 9.2, 9.3, 9.4
 inn (adv.) 'naar binnen, erin'
 insandjan (zw. 1) 'zenden' 3.1
 inwinds (adj. a) 'onrechtvaardig'
 inwindiþa (Fō) 'onrechtvaardigheid'
 lohannes 'Johannes'
 is (pron. pers.) 'hij' 6.1, 9.1, 9.2, 9.3, 9.4, 31.2, 40.4
 itan (st. abl. 5) 'eten' 4.3
 fra-itan (st. abl. 5) 'vreten' 4.3, 36.2
 íþ (vw.) 'maar', (adv.) 'toch' 9.4
 íþ swepáuh (vw) 'maar'
 izwar (pron. poss.) 'jullie' 6.2, 9.1, 40.6
 izwara - zie: jus (jus (jūs))
 izwis- zie: jūs)
 jabái (vw.) 'indien'
 jabái jah (vw.) 'ook al'

Jaeirus 'Jaïrus' 9.1
 jah (vw.) 'en, ook' 3.2, 3.4.1, 9.1, 9.3, 35.5
 jáins (pron. dem.) 'gene, die' 31.7, 40.7
 jer (Na) 'jaar' 3.3, 9.1, 38.6
 juggaláuþs (Mi) 'jongeling'
 juk (Na) 'juk' 3.2, 3.3, 3.4.1, 16.6
 jus (jūs) (pron. pers.) 'jullie' 9.4, 31.7, 40.1
 kannjan (zw. 1) 'bekend maken' 12.2, 14.2
 kara (Fō) 'zorg' 4.4
 karon (zw. 2) 'zich bekommeren om, zich bemoeien met' 4.4
 keinan (st. abl. 1) 'kiemen' 4.3, 37.2.2
 kiusan (st. abl. 2) 'beproeven' 19.5, 31.1, 31.4, 31.11, 31.13.1, 35.7
 kniu (Na) 'knie' 3.2
 Kreks (Ma) 'Griek' 3.3
 miþanakumbjan (zw. 1) 'mee aanliggen' 3.1
 kuni (Nja) 'geslacht' 5.1, 5.3, 3.4.1, 3.4.2, 38.10
 kunnan (prt.-prs. 3) 'kennen, weten' 4.5, 37.7.1, 37.7.2
 frakunnan (prt. prs. + dat.) 'verachten'
 ufkunnan (prt. prs. 3) 'bemerken'
 kunþs (adj. a) 'bekend' 4.5, 37.7.1
 kustus (Mu) 'beproeving' 31.10.1
 laggs (adj. a) 'lang' 9.1, 31.5.3, 31.10.1
 lagjan (zw. 1) 'leggen' 3.2, 31.5.3
 galagjan (zw. 1) '(neer)leggen' 9.3
 láis (prt. prs. 1) 'ik weet' 4.5
 láisareis (Mja) 'leraar'
 láistjan (zw. 1) 'volgen'
 lamb (Na) 'lam' 3.2, 31.1
 laþon (zw. 2) 'uitnodigen' 3.2, 3.4.1
 galáubjan (zw. 1) 'geloven' 18.2
 láugnjjan (zw. 1) 'loochenen' 31.5.5
 láun (Na) 'loon' 9.1, 9.3
 láusjan (zw. 1) 'losmaken, verlossen' 18.2
 bileiban (st. abl. 1) 'blijven' 41
 leík (Na) 'lichaam'
 galeikon - zie onder g-
 leitils (adj. a) 'weinig' 7.4
 -leipjan (st. abl. 1) 'gaan' 3.4.2, 35.7
 galeipjan (st. abl. 1) 'komen, gaan'
 usleipjan (st. abl. 1) 'uit-, weggaan'
 lekeis (Mja) 'arts'
 letan (st. abl. 7 + red.) 'laten' 3.3, 4.2, 4.3, 21.3, 36.1, 36.2, 36.3.8.1, 37.2.2
 aþletan (st. abl. red. 7 + dat. van de persoon) 'vergeven' 9.3
 fraletan (st. abl. 7 + red.) 'toelaten'
 liban (zw. 3) 'leven'
 ligan (st. abl. 5) 'liggen' 36.3.5
 lisan (st. abl. 5) 'lezen, verzamelen' 17.4
 liuba- vgl. liubaleiks (adj. a) 'liefelijk' 31.5.5, 31.10.1
 liugan (st. abl. 2) 'liegen' 31.5.3
 liuhaþ (Na) 'licht' 3.3
 fraliusan (st. abl. 2) 'verliezen' 4.4

liuta (Mn) 'huichelaar'
 luftus (u) (overgeleverd: *luftu, luftáus, luftáu*) 'lucht'
 -lūkan (st. abl. 2) 'sluiten' 4.3, 36.1, 36.3.2.2
 galūkan (st. abl. 2; + dat.) 'sluiten'
 fralusnan (zw. 4) 'verloren gaan' 4.4
 magan (prt. prs.) 'kunnen' 3.4.1, 4.5, 37.7.2
 magus(Mu) 'knaap' 31.1
 mahts (Fi) 'macht, kracht'
 máis (adv. compar.) 'meer'
 máists (superl.) 'grootst' 7.4
 máipms (znw.) 'geschenk' 3.3
 máiza (compar.) 'groter' 3.4.2, 7.4
 managei (Fn) 'menigte' 5.1, 5.3, 7.4, 38.4
 manags (adj. a) 'veel' 3.1, 7.4
 manna (M wortelnomen) 'mens' (manna ni 'niemand') 3.2, 5.3, 6.6, 9.4, 38.6
 mannahun, in: ni mannahun 'niemand' 6.6
 mannisks (adj. a) 'menselijk' 38.4, 39.1
 marei (Fn) 'zee' 3.2, 3.4.1
 Marja so Iakobis 'Maria de (moeder) van Jakobus'
 Marja so Magdalene 'Maria Magdalena'
 marka (Fō) 'mark, grens' 27
 marzjan (zw. 1) 'ergeren' 3.2, 34.3
 matjan (zw. 1) 'eten'
 mats (Mi) 'voedsel' 38.1, 38.10
 maúrpr (Na) 'moord' 16.6
 mawi (Fjō) 'meisje' 31.2
 mawilo (Fn) 'meisje'
 meins (pron. poss.) 'mijn' 6.2, 40.6
 merjan (zw. 1) 'verkondigen' 3.2
 midjis (adj. a) 'midden' 7.2, 7.3, 15.5, 31.5.2, 31.10.1, 39.1
 mikils (adj. a) 'groot' 7.4, 31.2

miluks (F wortelnomen) 'melk' 12.3
 minnists (superl.) 'kleinste, geringste' 7.4
 minniza (compar.) 'kleiner, geringer' 7.4
 missadeþs (Fi) 'zonde, misdaad'
 misso (adv.) 'wederzijds, elkaar' (sis misso: elkaar)
 miþ (vz. + dat.) 'met, bij, onder', (adv.) 'mede'
 miþþanei (vw) 'terwijl' 9.3
 mizdo (Fn) 'loon' 9.3, 21.1
 gamotan (prt. prs. 6) 'ruimte vinden' 4.5, 37.7.2
 motareis (Mja) 'tollenaar'
 munan (prt. prs. 4) 'menen' 4.5
 binah (prt. prs.) 'het is nodig' 4.5
 ganah (met acc.) 'het is (voor iemand) genoeg' 4.5
 nahts (F wortelnomen) (dat. plur. *nahtam*) 'nacht' 3.2, 3.4.1
 namo (Nn) 'naam' 9.1, 9.2, 9.4
 naqaps (adj. a) 'naakt' 3.2
 nasjan (zw. 1) 'redden' 4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 4.7, 31.5.6, 31.13.1, 37.2.3, 37.4.3, 37.6.3, 37.6.5
 ganasjan (zw. 1) 'redden'
 nasjands (Mnd) 'redder' 5.1, 5.3, 7.4, 37.4.2
 naúh (adv.) 'nog' 31.3.3
 naúhpanuh (adv.) 'nog' 9.1
 Nazoráius 'Nazarener'
 nehva (vz. + dat.) 'nabij' 9.3
 neþla(Fō) 'naald' 33.2
 ni (adv.) 'niet' 9.1, 9.3, 9.4
 nibái (vw) 'behalve'
 nih (adv.) 'noch, zelfs niet' 3.3, 9.3
 niman (st. abl. 4) 'nemen' 3.3, 4.2, 4.3, 4.5, 4.7, 12.3, 16.2, 30.1, 36.1, 36.3.4, 37.4.3, 37.5, 37.6.2, 37.6.3, 37.7.1, 37.7.2
 andniman (st. abl. 4) 'aannemen, ontvangen' 3.1
 ganiman (st. abl. 4) 'medenemen'
 -nisan (st. abl. 5) 'genezen' 31.5.6, 31.13.1, 37.2.3
 ganisan (st. ald. 5) 'genezen; gered worden'
 niu = ni (negatie) + u (vraagpartikel) - 'niet' (in vragen) 9.3, 9.4
 niun (num.) 'negen' 8.1
 niunda (num.) 'negende' 8.2
 niutan (st. abl. 2) 'treffen, bereiken' 38.4
 nu (adv.) 'nu' 23.1
 ogan (prt. prs. 6 + dat. refl.) 'vrezén' 3.3, 4.5
 páida (Fō) 'onderkleed' 3.2, 3.4.1, 31.1
 Paítrus 'Petrus' 3.3
 Peilatus 'Pilatus' 3.3, 3.4.1
 plapja (Fjō) 'straat'
 praúfetus (znw.) 'profeet' 3.1
 pund (Na) 'pond' 31.4
 -qaírnus (F?u) 'molen, kweern' 27
 qiman (st. abl. 4) 'komen' 31.1, 31.4, 31.10.1, 36.3.4
 fraqiman (m. dat.) 'uitgeven'
 gaqiman (st. abl. 4; refl.) 'bijkomen'
 qino (Fn) 'vrouw' 3.2, 3.4.1, 9.1

qīpan (st. abl. 5) 'zeggen' 3.2, 9.1, 9.3
 -qīujan (zw. 1) 'levend maken' 4.3.2
 raíhtis (adv.) 'namelijk, toch'
 -raíhtjan (zw. 1) 'richten' 15.2
 rasta (Fō) 'mijl' 33.1
 rapjo (Fn) 'getal' 5.1
 ráups (adj. a) 'rood' 18.4
 reiks (M wortelnomen) 'heerser, overheidspersoon' 5.3
 reiran (zw. 3) 'sidderen, trillen, beven'
 reiro (Fn) 'siddering'
 rinnan (st. abl. 3) 'rennen, lopen' 31.2, 31.14
 urrinnan (st. abl. 3) 'opgaan' 9.1
 riqis (Na) 'duisternis' 3.2, 3.4.1
 rodjan (zw. 1) 'spreken' 9.1
 runs (M(i)) 'loop, verloop' 9.1
 sa (pron. dem.) 'die, de' 6.3, 9.1, 9.2, 9.3, 39.1, 40.7, 40.9
 sabbato (gen. *sabbatáus, sabbate*) 'sabbat'
 saei (pron. rel.) '(hij) die' 6.4, 9.4
 saggws (Mi) 'zang' 3.2, 31.10.1
 sah (pron. dem.) 'juist die' 9.4
 sahvazuh saei (pron. indef. + pron. rel.) 'alwie'
 sái (tussenwerpsel) 'zie'
 sáían (st. abl. 7 + red.) 'zaaien' 3.3, 4.3, 20.1, 36.3.7
 saíhs (num.) 'zes' 8.1, 15.2, 15.5
 saíhsta (num.) 'zesde' 8.2
 saíhvan (st. abl. 5) 'zien' 3.2, 3.3, 4.3, 9.1, 9.4, 29.3, 31.3.4, 31.5.4, 31.10.1, 36.3.5, 37.6.2
 atsaíhvan (st. abl. 5) 'erop toezien'

gasaihvan (st. abl. 5) 'zien'
 insaihvan (st. abl. 5) 'opkijken'
 ussaihvan (st. abl. 5) 'ziende worden'
 -sailjan (zw. 1) 'met een touw vastbinden' 35.7
 sair (Na) 'pijn' 17.1
 saiwala (Fō) 'ziel' 3.2, 38.4
 saíws (M) 'meer' 17.1, 28.2
 salbon (zw. 2) 'zalven' 3.3, 4.4, 4.7, 37.2.3
 gasalbon (zw. 2) 'zalven'
 Salome 'Salome'
 salt (Na) 'zout' 26, 31.3.5
 sandjan (zw. 1) 'zenden' 37.6.2
 Saúlaúmon 'Salomo' 9.3
 seins (pron. poss.) 'zijn/haar (eigen)' 6.2, 9.3, 40.4, 40.5
 -seps (Fi) 'zaad' 20.1, 20.4
 sibja (Fjō) 'verwantschap' 31.5.1
 sibun (num.) 'zeven' 8.1
 sibuntehund (num.) 'zeventig' 8.1, 41
 siggwan (st. abl. 3) 'zingen, reciteren' 31.2, 31.5.4, 35.4, 35.5
 sigljo (Nn) 'zegel' 5.1
 sigqan (st. abl. 3) 'zinken' 3.2, 31.4
 sik (pron. refl. acc.) 'zich' 6.1, 9.3, 9.4
 silba (pron. dem.) 'zelf' 9.4, 40.7
 sineigs (adj. a) 'oud' 7.4
 sinista (superl. van *sineigs*) 'oudste' 7.4
 sinteino (adv.) 'altijd, dagelijks'
 sinteins (adj. a) 'dagelijks' 9.3
 sinps (Ma) 'keer'
 siponeis (Mja) 'leerling'
 sitan (st. abl. 5) 'zitten' 3.4.1, 36.3.5
 dissitan (st. abl. 5) 'bezit nemen van'
 -skadwjan (zw. 1) 'beschaduwten' 3.2
 -skafts - zie: gaskafts 31.10.2
 skáidan (red. 1) 'scheiden' 4.3
 -skapjan (st. abl. 6) 'scheppen' 31.10.1, 31.10.2, 36.3.6.3
 skeinan (st. abl. 1) 'schijnen, lichten' 3.2
 gaskeirjan (zw. 1) 'verklaren, uitleggen'
 skeirs (adj. a of ja) 'helder, duidelijk' 3.3, 22.1
 skip (Na) 'schip'
 -skiuban (st. abl. 2) 'schuiven' 31.5.5
 skohs (Ma) 'schoen' 31.3.5, 31.4, 38.9
 skula (Mn) 'schuldenaar' 9.3
 skulan (prt. prs. 4) 'schuldig zijn, moeten' 4.5, 37.7.2
 skulds (part. praet., adj.) 'schuldig' 4.5, 26
 slahan (st. abl. 6) 'slaan' 4.3, 31.3.5, 31.13.1, 37.6.2
 slahs Mi 'slag, kwaal'
 slepan (red. 4) 'slapen' 4.3, 36.3.8.1, 36.3.8.2
 -smeitan (st. abl. 1) 'strijken' 31.3.5
 snáíws (M) 'sneeuw' 3.2, 31.5.4
 sneipan (st. abl. 1) 'snijden, oogsten' 31.3.5
 sokjan (zw. 1) 'zoeken' 4.7, 24.1, 31.2, 37.6.2

spaíkulatur 'opziener' 3.3
speiwan (st. abl. 1) 'spuwen' 25.1, 28.2, 31.3.5, 31.10.1
spráuto (adv.) 'snel, spoedig'
stáins (Ma) 'steen' 3.3, 9.3, 9.4, 17.1, 17.3
gastaldan (red. 3) 'verdwenen' 4.3
standan (st. abl. 6) 'staan' 4.3, 30.2, 31.3.5, 31.10.1, 36.3.6.1, 37.2.2
gastandan (st. abl. 6) 'blijven staan, halt houden'
staps (Mi) 'plaats, plek'
stáúa (Fō) 'gericht' 3.3, 24.1
stáúa (Mn) 'rechter' 3.3, 24.1
stáutan (red. 2) 'stoten' 3.4.1., 18.1, 35.7
steigan (st. abl. 1) 'stijgen' 3.2, 3.4.1, 3.4.2, 4.3, 15.2, 15.5, 31.10.1, 36.1, 36.3.1, 37.2.2
stilan (st. abl. 4) 'stelen' 3.2, 4.3
stiurjan (zw. 1) 'opstellen, doen gelden, beweren' 19.2
stojan (zw. 1) 'richten, rechtspreken over' 24.1
sums (pron. indef. sterk a) 'een of ander, sommig'
sunja (Fjō) 'waarheid' 4.4
sunjon (zw. 2) 'verontschuldigen' 4.4
sunno (Nn) 'zon' 9.1
suns (adv.) 'spoedig'
sunsáiw (adv.) 'dadelijk, onmiddellijk' 9.1
sunus (Mu) 'zoon' 3.2, 3.4.1, 5.1, 5.2, 5.3, 16.2, 38.10
swa (adv.) 'zo'
swaihra (Mn) 'schoonvader' 3.2
swaleiks (pron. dem. sterk, adj. a) 'zodanig' 40.7

swaran (st. abl. 6) 'zweren' 31.3.5, 36.3.6.3
 swaswe (vw) 'zoals' 9.3
 swe (vw) 'zoals' 9.3
 swein (Na) 'zwijn' 22.1, 22.5
 sweþaúh - zie: ip sweþaúh
 gaswiltan (st. abl. 3) 'sterven' 9.4
 swistar (Fr) 'zuster' 3.2, 5.1, 5.3, 25.1
 swnagogafaps (Mi) 'overste van de synagoge'
 tagl (Na) 'haar' 3.3
 taíhswa (adj. a zwak) 'rechter' (in: taíhswái 'aan de rechterkant'
 taíhun (num.) 'tien' 3.2, 3.3, 8.1, 31.1
 taíhunda (num.) 'tiende' 8.2
 taíhuntaíhund (num.) 'honderd' 8.1
 táiknjan (zw. 1) 'tonen' 4.4
 táikns (Fi) 'teken' 3.3, 4.4, 31.4
 -taíran (st. abl. 4) 'scheuren' 27
 taleiþa kumei (Aramees), 'meisje, sta op'
 -tamjan (zw. 1) '(be)heersen, (be)dwingen' 3.2
 táujan (zw. 1) 'doen, maken, handelen' 3.4.2, 9.1, 28.4
 -teihan (st. abl. 1) '(ver)kondigen' 22.5, 29.3, 36.3.1
 gateihan (st. abl. 1) 'verkondigen' 4.3
 tekan (st. abl. 7 + red. + dat.) 'aanraken' 30.2, 36.3.7
 attekan (st. abl. 7 + red. + dat.) 'aanraken' 9.1
 tiuhan (st. abl. 2) 'trekken, voeren' 3.3, 4.3, 19.5, 29.3, 31.10.1, 36.3.2.1
 tráúan (zw. 3 + dat.) 'vertrouwen'
 triggws (adj. a) 'trouw' 3.2
 triu (Na) 'boom' 3.2, 3.4.1
 trudan (st. abl. 4) 'treden' 4.3, 36.3.4
 tuggo (Fn) 'tong' 3.4.1, 5.1, 5.3, 12.3, 38.2, 38.4
 tunþus (Mu) 'tand' 31.3.2
 twa hunda (num.) 'tweehonderd' 8.1
 twái (num.) 'twee' 8.1, 9.4
 twái tigjus (num.) 'twee tientallen, twintig' 8.1, 41
 twalif (num.: gen. *twalibe*) 'twaalf' 8.1, 9.1, 41
 twos þūsundjos (num.) 'tweeduizend' 8.1
 þagkjan (onregelm. zwak) 'denken, overdenken' 3.3, 4.2, 4.5, 29.1, 31.10.2,
 37.7.1, 37.7.2
 þahan (zw. 3) 'zwijgen'
 þamma - zie: sa
 þan (vw. + opt.) 'wanneer'; (bw.) 'dan'
 þanamáis (adv.) 'verder, nog, meer'
 -þarban (zw. 3) 'zich onthouden' 27, 31.5.1
 þarei (adv.) 'waar'
 þaruh (adv.) 'daar, toen'
 þatáinei (adv.) 'alleen, slechts'
 þatei (vw) 'dat' (heeft vaak de waarde van een dubbele punt) 9.3
 þáu (vw.) 'dan' (na compar.); ni þáu (adv.) 'ook niet'
 þaurban (prt. prs. 3) 'nodig hebben' 4.5, 9.1, 37.7.2
 þaurfts (adj. a) 'nodig' 33.1
 gapaúrnsnan (zw. 4) 'ver-, uitdrogen' 9.1
 þaurstei (Fn) 'dorst' 27

gapeihan (st. abl. 1) 'naar voren komen' 29.3
peins (pron. poss.) 'jouw' 6.2, 9.2, 9.4
piuda (Fō) 'volk'
piudangardi (Fjō) 'koninkrijk'
piudinassus (Mu) 'koninkrijk'
piudisks (adj.) 'heidens'; piudisko (adv.) 'heidens' 19.2
piufs (Ma) 'dief' 3.2, 3.4.1
pius (Ma) 'dienaar, bediende' 3.4.2
-pláihan (red. 1) 'aansporen, troosten' 29.3
pliuhan (st. abl. 2) 'vlieden' 3.2
gapliuhan (st. abl. 2) 'op de vlucht slaan'
preihan (st. abl. 1) 'dringen, aandringen op' 29.1, 31.13.2
preis (num.) 'drie' 3.2, 8.1, 31.3.2, 31.5.2, 31.10.1
bridja (num.) 'derde' 8.2, 41
priskan (st. abl. 3) 'dorsen' 4.3, 36.1, 36.3.3.3
uspriutan (st. abl. 2 + dat.) 'lastigvallen'
pu (pron. pcrs.) 'jij' 6.1, 6.4, 9.1, 9.4, 40.1
bugkjan (onregelm. zw. + dat.) 'dunken' 4.5, 29.1, 37.7.1
gapulan (zw. 3) 'lijden, verdragen'
pūsundi (Fjō) 'duizend' 8.1
pwahan (st. abl. 6) 'wassen' 31.3.3, 37.6.2
ubils (adj. a) 'kwaad, slecht' 7.4, 16.2, 25.2

ufar (vz. + dat.) 'over, boven'
 -uh (part. enclitisch bij het eerste woord van de zin) 'en' 3.3, 6.3, 6.6
 und (vz. + acc.) 'tot (op)' 6.3, 40.4
 und andi 'tenslotte'
 und filu máis 'zoveel te meer'
 unsar (pron. poss.) 'onze' 6.2, 9.3, 40.6
 unte (vw) 'want'
 unwiss (adj.) 'onzeker' 31.3.5
 urráisjan (zw. 1) 'opwekken'
 urreisan (st. abl. 1) 'opstaan' 3.3
 us (vz. + dat.) 'uit'
 usfilmei (Fn) 'ontzetting'
 usgrudja (adj. zwak) 'moedeloos'
 usskáus (adj.) 'voorzichtig' 18.1
 ūta (adv.) 'buiten' 3.4.1
 wahsjan (st. abl. 6) 'wassen, groeien' 4.3, 31.3.3, 36.3.6.1,
 wái (interj.) 'wee' 17.1
 biwáibjan (zw. 1) 'omkleden' 9.1, 9.2
 wáifáirhvjan - zie onder fáirhvjan
 wáihsta (Mn) 'hoek'
 wáihsts (Fi) 'ding, zaak, iets.' - in: *ni wáihstái* 'in niets' 9.1, 40.10
 waír (Ma) 'man' 3.2, 3.4.1, 3.4.2, 15.5
 waírpan (st. abl. 3) 'werpen' 3.3, 4.3, 27
 uswaírpan (st. abl. 3) 'uitwerpen' (+ dat)
 waírs (adv. compar.) 'slechter'
 waírsiza (compar.) 'slechter' 7.4
 waírpan (st. abl. 3) 'worden, geschieden' 3.4.2
 frawaírpan (st. abl. 3) 'te gronde gaan' 31.11
 gawaljan (zw. 1) 'uitverkiezen'
 afwalwjjan (zw. 1) 'wegwentelen' 9.4
 atwalwjjan (zw. 1) 'erheen rollen' 9.3
 wandjan (zw. 1) 'wenden' 14.1, 31.2
 gawandjan (zw. 1) 'wenden'
 frawardjan (zw. 1) 'te gronde richten' 31.11
 warjan (zw. 1) 'weren'
 wasjan (zw. 1) 'kleden' 3.4.1
 gawasjan (zw. 1 + dat.) 'bekleden met' 9.3
 wato (Nn) 'water' 3.4.1
 wasti (Fjō) 'kleed' 9.1, 9.2
 waúrd (Na) 'woord' 5.1, 5.3, 7.3, 27, 31.5.2, 38.6
 andwaúrdjan (zw. 1) 'antwoorden' 11
 filuwaúrdjan (zw. 1) 'veel woorden gebruiken'
 waúrkjan (onregelm. zw.) 'werken, maken' 4.5, 37.7.1
 waúrms (M) 'worm, slang' 3.3, 27
 waúrstw (Na) 'werk' 3.2
 waúrstwja (Mn) 'arbeider' 3.2
 weihnan (zw. 4) 'geheiligd worden' 9.4
 weihs (adj. a) 'heilig' 9.2, 39.1
 wein (Na) 'wijn' 22.1
 weis (pron. pers.) 'wij' 9.3, 40.1
 fraweitan (st. abl. 1) 'wreken'

wens (Fi) 'hoop' 14.1
widuwo (Fn) 'weduwe' 15.5
wigs (Ma) 'weg'
wilja (Mn), 'wil' 38.8
wiljan (onregelm. ww.) (willen) 4.5, 37.8.3
wilpeis (adj. ja) 'wild' 7.2, 39.1
wilwa (Mn) 'rover'
wisan (st. abl. 5) 'zijn' 4.6, 9.1, 9.2, 9.3, 9.4, 17.4, 31.3.5, 37.8.2
inwisan (st. abl. 5) 'voorbij zijn.'
witan (prt. prs. 1) 'weten' 4.5, 17.4, 31.2, 31.10.1, 31.10.2, 31.14, 37.7.1, 37.7.2
wláiton (zw. 2) 'omkijken'
wlits (M) '(aan)gezicht, gelaat' 3.2
wopjan (zw. 1) 'roepen' 9.3
wrikan (st. abl. 5) 'vervolgen' 4.3, 36.3.4
gawrikan (st. abl. 5) 'wreken' 9.3, 19.4
wulpus (Mu) 'heerlijkheid'
wunds (adj. a) 'verwond' 16.2

Grieks

(a)kouein 'horen' 18.4
(he)katon 'honderd' 31.10.1
(korak)īnos 'jonge raaf' 22.5
(ti)thēmi 'ik plaats' 20.4
agros 'akker' 14.4
aiōn 'leven, tijd' 17.5
auksanein 'vermeerderen' 18.4
deik(nūmi) 'ik wijs' 22.5
ethos 'zede' 15.5
geuomai 'proeven' 19.5
grūmea 'restje' 23.7
kleptō 'ik steel' 30.1
krōpion 'sikkel' 31.10.1

lukos 'wolf' 38.1
 mūs 'muis' 23.7
 oida 'ik weet' 37.7.1
 oinos 'één op de dobbelsteen' 17.5
 oktō 'acht' 14.4
 patēr 'vader' 11, 14.4
 pempō 'ik zend' 30.1
 pherō 'ik draag' 30.1
 phōr 'dief' 30.2
 phoreō 'dragen' 30.2
 phrātēr 'lid van een broederschap' 11, 24.3
 pūon 'etter' 23.7
 strephō 'ik draai' 30.1

Latijn

Catō 39.1
 Graecus 'Griek' 21.2
 aevum 'tijd' 17.5
 ager 'akker' 14.4
 augēre 'vermeerderen' 18.4
 beta 'biet' 21.2
 bonus 'goed' 39.1
 breve '(kort) schrijven' 21.2
 campio 'vechter' 23.2
 capere 'pakken, vangen' 36.3.6.1, 37.4.1
 capiō 'ik vang' 37.4.1
 captus 'gevangen' 31.10.1
 carpere 'plukken' 31.10.1
 cāseus 'kaas' 20.3
 catus 'geslepen' 39.1
 caupo 'marskramer' 31.10.2
 centum 'honderd' 16.6, 31.10.1
 cepi 'ik heb gevangen' 36.3.6.1
 claustrum 'kluister' 23.2
 clōstrum 'kluister' 23.2
 coepi 'ik begin' 37.7.1
 corōna 'krans' 23.2
 crēta 'krijt' 21.2, 22.1, 23.2
 dicere 'zeggen' 22.5
 dominus 'heer' 39.1
 ducere 'trekken' 19.5, 31.10.1
 est 'is' 39.1
 facere 'maken' 31.10.1
 feci 'ik heb gemaakt' 20.4
 fenestra 'venster' 14.2
 fēriāri 'vieren' 21.2
 fero 'ik draag' 30.2

ferre 'brengen' 31.10.1
fingere 'zich verbeelden' 14.2
flōs 'bloem' 24.3
fors 30.2
frāter 'broeder' 24.3, 31.11
grūmus 'aardheuvel' 23.7
gustus 'smaak' 31.10.1
homo 'mens' 38.1
hostis 'vijand' 31.10.1
iugum 'juk' 16.6
libet 'het lust (mij)' 31.10.1
longus 'lang' 31.10.1
lupus 'wolf' 38.1
mancus 'verminkt' 14.2
medius 'midden' 15.5, 31.10.1
memini 'ik herinner me' 37.7.1
mensa 'tafel' 38.1
mors 'dood' 16.6
mūlus 'muilnier' 23.2
mūrus 'muur' 23.2
mūs 'muis' 23.7
nidus 'nest' 15.5
nōvi 'ik ken' 37.7.1
octō 'acht' 14.4, 31.10.1
ōdi 'ik haat' 37.7.1
offendimentum 'kinband aan muts' 15.5
pangere 'vastslaan, vaststellen' 29.1
pater 'vader' 14.4, 31.10.1, 31.11
pecu 'vee' 38.1
pensāre 'overwegen' 14.2
piscis 'vis' 31.10.1
plēnus 'vol' 31.14
plūma 'veer' 23.2
poena 'straf' 21.2
prō 'voor' 41
pūs 'etter' 23.7
puteus 'put' 25.2
regula 'regel' 21.2
rūfus 'rood' 18.4
rumpo 'breken' 37.2.2
rūpi 'ik heb gebroken' 37.2.2
rūta 'ruit' 35.7
saeda 'zijde' 21.2
scabere 'krabben' 31.10.1
sēmen 'zaad' 20.4
sequi 'volgen' 31.10.1
sex 'zes' 15.5
sitis 'dorst' 38.1
spēgulum 'spiegel' 21.2
spuere 'spuwen' 31.10.1
stāre 'staan' 30.2, 31.10.1, 36.3.6.1
status 'stand' 30.2, 36.3.6.1

suīnus (adj.) 'van het zwijn' 22.5
 tegula 'dakpan' 31.5.5
 tenuis 'dun, fijn,' 31.14
 tongēre 'leren kennen' 29.1
 trēs 'drie' 31.10.1
 ūnus 'een' 17.5
 venīre 'komen' 31.10.1
 vidēre 'zien' 37.7.1
 vidua 'weduwe' 15.5
 vīnum 'wijn' 22.1
 vir 'man' 15.5

Litouws

kerpù 'met een schaar snijden' 31.10.1
 pīlnas 'vol' 31.14
 šim̃tas 'honderd' 16.6, 31.10.1
 sniēgas 'sneeuw' 31.5.4
 trenkiù 'met kracht stoten' 29.1

Middelnederlands

Blode 'laf, bleu' 39.3
 bluwen 'slaan' 28.3, 28.5
 (ter)curen 'in hoge mate' 23.3
 dennen (stoff. bnw.) 14.3
 diepe 'diepte' 12.3, 38.4
 dijn 'jouw' 10.5
 dorren 'durven' 37.7.1
 du 22.3, 40.2, 40.3
 dwaen 'wassen, reinigen' 31.3.3, 36.3.6.3., 37.6.2
 erien 'ploegen' 31.2
 ger(u)wen 'tooien, looien' 28.6
 gheneren 'in het leven houden' 31.5.6, 31.13.1, 33.1, 37.2.3
 ghereeden 'gereed maken' 17.3, 17.4
 ghunt (dem.) 39.2
 hane 'haan' 38.2
 herde 'herder' 38.2, 38.8.1
 hoghe 'hoogte' 38.4
 labure 'werk' 23.3
 leder 'trap' 31.3.3
 liden 'gaan' 35.7, 37.4.3
 mekel 'groot' 31.2
 merren 'talmen' 34.3
 miede 'loon' 21.1

nisten 'nestelen' 15.5
nochtie 'toen nog' 34.4
onnen 'gunnen' 37.7.1, 37.7.2
ors 'paard' 33.1
oude 'ouderdom' 38.4
prenden 'nemen' 37.3
ree, reeuw 'lijk' 28.2
rinnen 'stromen, rennen' 31.14
roeken 'geven om' 37.7.1
sibbe 'verwantschap' 31.5.1
standen 'staan' 36.3.6.3
tien 'trekken' 29.3, 31.13.1
treken 'trekken' 36.3.4
u 40.3
vlaen 'villen' 36.3.6.3
vruchten 'vrezén' 10.5
ware 'zorg' 11
weder 'wie van beiden' 40.8

Nederlands

A 31.3.4
Adelbert 33.1
Baarn 33.1
Christus 33.1
Denderleeuw 28.2
Edam 29.3
Ee 31.3.4
Gooi 28.4
's-Gravenhage 38.4
Griek 21.2
Haamstede 17.3
Heemstede 17.3
Heiligerlee 28.2
Hendrik 31.9
s-Herenberg 38.4
s-Hertogenbosch 38.4
Hoge Rijndijk 11
IJ 31.3.4
Ie 31.3.4
Jood 16.2
Kaag 18.2
Keizersgracht 31.3.1
Kerst 33.1
Koog 18.2
Krommenie 29.3
Loevestein 17.3
Mekkelhorst 31.2

Nieuwersluis 39.2
 Nijkerk 28.3
 Oldebroek 26
 Oldehove 26
 Oosterwolde 26
 Pekela 29.3
 Petten 10.3, 25.2
 Schelde 38.10
 Schiermonnikoog 22.1
 Schouwen 38.10
 Uwe Edelheid 40.2
 Viestraat 29.3
 Weteringschans 11
 Woldberg 26
 Zeeuwen 28.2
 aalmoes 38.9
 aan 38.2
 aanhoudend 11
 aanstalten 26
 aard 12.3
 aarde 12.3, 27
 acht 31.3.3
 -achtig 14.1
 achter 31.3.1
 achtste 41
 af 31.3.1
 afdoen 34.4
 agente 12.3
 akerboom 'eikeboom' 31.2
 akker 31.2
 altaar 26
 amandelen 33.4
 amechtig 14.1
 ander 33.4, 39.1, 41
 anderhalf 41
 antwoord 11
 antwoorden 11
 appel 38.5
 arbeidzaam 11
 arm 27
 baak 38.9
 baar: zie draagbaar
 bakker 38.5
 bal 14.2
 banaan 10.2
 baren 27, 30.2
 bed 35.8, 38.4
 bede 35.8,
 bedeesd 20.2
 bederven 36.3.3.3
 beduiden 31.8.1

beduud 23.5
beek 27, 38.10
been 38.6, 38.12
beer 27
beet 38.8.1
beetwortel 21.2
begeren 27
begrafenis 31.5.5
behendig 14.3
behoef 24.1
beide 17.3, 17.4, 30.1
belendend 14.3
beluiken 11
ben 'mandje' 25.1
bereid 17.2
berg 27
bergen 31.5.3, 36.3.3.1, 36.3.3.3,
beseffen 36.3.6.3, 37.3, 37.9
besturen 10.2
bestuurder 31.9
beuk 10.2, 27
beuren 27
bevelen 31.3.3, 37.3
bevinden 37.4.3
bezem 33.3, 38.5
bidden 36.3.5, 36.3.6.3
bieden 16.2, 19.2, 19.3, 22.1, 30.1, 31.5.2, 36.3.2.1
bier 19.2
biet 21.2
big 10.3
bijten 17.4
bil 14.2, 15.3
binden 12.2, 12.3, 15.2, 15.5, 16.2, 31.5.1, 31.5.2, 33.4, 35.7, 36.3.3.2,
blaasbalg 31.5.3
blauw 28.2, 28.5
blij 31.8.1, 39.3
blijven 37.4.3, 41
bloem 24.1, 29.2
bloesem 31.3.5
blussen 25.1
bodem 31.8.4
boek 10.2, 24.1
boer 23.5
boerderij 31.9
boete 12.3
bok 16.4
boksen 31.3.3
boom 'bodem' 18.3
boom 18.2, 18.3, 31.8.4,

boomgaard 34.2
 boor 27
 boos 39.3
 boosdoener 31.9
 boot 27
 boud 35.9
 bouwen 23.1, 23.3, 37.9
 brand 33.1
 branden 33.1
 breien 14.2
 breken 10.1, 36.3.4
 brengen 29.1, 29.2, 31.10.2, 37.2.3, 37.4.3, 37.7.1, 37.9
 brief 21.2
 broeden 31.8.2
 broeder 24.1, 31.8.3
 bron 33.1
 brug 25.2, 31.5.3
 bruid 31.3.1
 bruiloft 31.3.1
 bui 23.4
 buigen 31.14, 36.3.2.2
 buit 35.9
 buitenstaander 31.9
 bukken 31.14
 bun 'mandje' 25.1
 buur 23.5
 buut 35.9
 chaos 31.3.3, 35.7
 chloor 31.3.3
 daad 38.3
 daags 38.5
 daalder 31.9
 daar 40.4
 dag 10.1, 14.1, 14.3, 30.1, 31.5.2, 31.5.6, 35.5, 35.7, 35.8, 37.9, 38.1, 38.2,
 38.3, 38.4, 38.5, 38.11, 38.12
 dal 38.6
 dazen 20.2
 de 38.8.2, 40.7
 degen 38.5
 degene 40.7
 delven 36.3.3.1
 den 14.3
 denken 29.1, 29.2, 31.10.2, 36.6.4, 37.7.1
 derde 41
 derven 27, 31.5.1, 33.1
 deugen 37.7.2
 deze 40.7
 dezelfde 40.7
 die (dem.) 38.8.2, 40.4, 40.7
 die (rel.) 40.9
 diender 31.9

dier 22.1
dierbaar 19.4, 22.1
diets 10.2, 10.5, 19.4
dinsdag 29.1
do (Jan) 31.8.4
doch 16.4
dochter 16.2, 16.4
doen 37.8.1, 37.8.4, 37.9
dof 16.3
dol 'malle meid' 16.4
dol 'niet meer pakkend' 16.4
dom 16.4, 31.5.1, 35.7
domheid 31.5.1
donder 31.9
dood 31.8.4
doorgronden 37.4.3
dóórlopen 11
doorlópen 11
dorp 12.3
dorsen 36.3.3.3
dorst 27
dozijn 41
draagbaar 30.2
draaien 22.3
dragen 14.3, 36.1, 36.3.6.3
d'r eige(n) 40.5
drenken 37.2.3
drie 31.3.2, 31.5.2
dringen 29.1, 31.13.2
drinken 37.2.3
droef 39.3
druipen 36.3.2.2
druk 16.3
duf 16.3
duits 10.2, 10.5, 19.2, 19.4, 23.1
duivel 23.5
duizelen 23.5
duizend 23.5
dun 16.2, 31.14, 39.3
dunken 29.2, 37.7.1
durven 37.7.1, 37.7.2
duur 19.4, 39.3
duwen 10.2, 23.1, 23.3, 23.3, 28.3 28.5
eekhoorn 17.2
een 17.3, 17.4
eer 41
eerste 41
eeuwigheid 22.3

eik 17.2
 eiken (stoff. bnw.) 17.2
 eiland 10.3,
 eind 31.5.5,
 einde 14.2, 17.4, 31.5.2
 eindelijk 31.5.5
 elder 'uier' 10.2
 elf 12.3, 29.2, 41
 els 38.9
 er 40.4
 erf 12.3, 38.10
 erg 12.3
 erve 38.10
 eten 10.1, 36.2
 eten-en-drinke 12.3
 euvel 16.2, 25.2
 even 31.5.5
 fatsoenlijk 31.9
 fier 35.7
 fijn 31.9
 fitten 31.3.1
 flakkeren 31.3.1
 flonkeren 31.3.1
 fluisteren 31.3.1
 fluit 23.4
 foei 31.3.1
 folteren 26, 31.3.1
 frommelen 31.3.1
 fruit 23.4, 31.3.1
 gaan 32.2, 37.8.1, 37.8.4, 37.9
 gaanderij 31.9
 gaar 28.6
 gaarde 27
 gaarne 27
 gang 35.7
 -gave 12.3
 gast 14.3, 38.10, 38.12, 38.4
 gat 14.3
 gebed 15.4, 35.7, 35.8, 38.3
 gebergte 37.4.3
 gebeuren 23.3
 gebod 38.3
 geboren 30.2
 gebroeders 37.4.3
 gebuur 23.3
 gedijen 29.3
 gedurende 23.3
 gedwee 20.2
 geel 28.6
 geen 17.4
 geest 17.4

geeuwen 28.2
gehalte 26
geheim 17.3
gek (z.nw.)39.1
gelden 26
geleden 31.8.1
geloof 18.3
geloven 18.2
gelovig 18.2
gene (dem.) 31.7, 40.7
geneugte 10.2
genezen 31.13.1, 37.2.3
genoegen 10.2
gereed 17.2
gerfkamer 'consistorie' 28.6
geschieden 31.8.3
gestalte 26
getal 14.3, 30.1, 35.8
getouw 28.4
getuige 12.3
geven 12.3, 15.2, 15.4, 17.4, 31.10.2, 31.3.1, 31.5.1, 31.5.3, 35.7, 36.3.5, 37.6.2, 37.9
geweld 26, 38.10
gewis 31.3.5
gewricht 33.1
gift 15.4, 31.3.1, 31.10.2
gij 31.7, 37.6.1, 40.2, 40.3
gillen 15.3
ginder 31.7
ginds 31.7, 40.7
gisteren 15.3
gniffelen 10.2
gnorren 10.2
gnuiven 10.2
god 16.5, 31.8.1
godsvrucht 33.1
goed 39.2, 39.5
gooien 10.2
goud 26, 28.5
gouw 28.4, 28.5
graaf 31.5.1, 38.3, 38.8.1
grienen 22.4
grijnen 22.4
groen (z.nw.) 39.1
groen 24.2, 39.3
groezelig 23.5
groot 18.2, 39.5
gros 41
gruis 23.5
gruzelementen 23.5
gunnen 37.7.2

haan 14.1, 35.7, 38.2, 38.4, 38.12
 haar (poss.) 40.6
 half 31.3.1, 31.5.1
 halte 26
 hand 14.2, 14.3
 hangen 29.1, 29.3, 31.13.2, 36.3.8.2
 hard 27
 hart 27, 38.2, 38.4, 38.8.1
 hartstochtelijk 11
 hebben 31.3.3, 31.8.1, 37.1, 37.3, 37.6.5, 37.7.1
 heel 17.2, 35.7
 heem 17.3
 heer 12.2, 39.1
 heffen 31.2, 31.3.1, 36.3.3.1, 36.3.6.3, 37.3
 heide 17.1, 17.4
 heilig 35.7
 heim 17.3
 heimwee 17.3
 heinde 14.2
 heks 31.3.3
 hel 38.10, 38.8.1
 helen 17.2
 helft 31.3.1,
 helpen 15.4, 16.2, 33.2, 36.3.3.1, 36.3.3.3
 hem (refl.) 40.5
 hen (pers.) 10.2
 hengst 12.2
 herder 27, 31.5.2
 herfst 31.10.1
 heten 17.3, 36.1, 36.3.8.2, 37.2.2
 hetwelk (rel.) 40.9
 hier 22.1
 hij 40.4
 hoe 31.3.4, 40.8
 hoed 38.11
 hok 16.4
 honderd 16.6, 33.4
 hoofd 31.8.1
 hoog 18.1, 31.3.3
 hoogte 38.5
 hooi 28.4
 hoop 'opeenhoping' 18.3
 hoop 'verwachting' 18.3
 hoorn 27, 31.3.3
 horen 37.6.3
 -horn 27
 horst 31.2
 hotel 38.5
 houden 31.5.2, 36.3.8.1, 36.3.8.2, 37.9
 hovaardig 31.3.3
 huidig 19.2

huis 23.1, 23.3
huisdeur 34.3
hun (poss.) 40.6
hun (pers.) 10.2
huwen 28.3
iemand 40.10
iep 22.3
iets 40.10
ijver 22.3
ijzer 22.3
ik 22.3, 31.5.6, 40.1
immer 29.2
in dier voege 38.2
jaar 20.3, 38.6, 38.11
jagen 37.3
jammer 29.2
je (indef.) 40.10
jegens 31.7
jij 31.7, 37.6.1, 40.2, 40.3,
jouw 40.6
juk 16.6
jullie 37.6.1, 40.2, 40.3
kaal 31.9
kaas 20.2
kalk 12.3
kalm 12.3
kampioen 23.2
kennen 12.2, 14.2
kerk 12.3
keur 23.3, 31.13.1
kiekeboe 22.4
kiezen 31.11, 31.13.1, 31.4, 35.7
kijken 22.4
kind 38.7, 38.11
klein 17.3, 17.4
kleven 37.9
klimmen 36.3.3.3
klooster 23.2, 38.3
kluister 23.2
knol 16.3
knul 16.3
koekje 24.1
kok 38.5
komen 29.2, 31.4, 36.3.4, 37.4.3
koning 16.3, 31.5.3, 34.1
koninklijk 31.5.3
koninkrijk 31.5.3
kopen 29.2, 31.10.2, 37.7.1
koud 24.1, 26

koude 31.8.1, 38.4
kracht 31.3.1
krachtig 35.7
kreupel 23.3, 25.2
krijt 21.2, 22.1, 23.2
kroon 23.2
kruin 23.2
kruipen 25.2
kudde 38.11
kuiken 19.4
kunne 38.10, 38.8.1
kunnen 37.7.1, 37.7.2
kwaad 31.8.2, 31.8.4
kwajongen 31.8.4
kweern 'handmolen' 27
kwelen 31.8.1
kwijten 37.3, 37.9
laakbaar 34.4
laat (bnw.) 20.3, 39.5
lachen 14.1, 31.2, 31.3.3, 36.3.6.3, 37.3
laden 37.3, 37.9
-lage 12.3
lam 35.8, 38.3, 38.7, 38.11
land 14.3
lang 31.5.3, 35.8
langzaam 31.5.3
lankmoedig 31.5.3
laten 20.4, 36.1, 36.3.8.1, 37.1, 37.2.2,
leeg 31.8.1
leggen 31.5.3, 37.6.5
leiden 22.3, 31.8.4
lenen '(geld) lenen' 25.1
lenen 'leunen' 25.1
lepel 38.5
leraar 38.5
leren 17.1
lessen 25.1
lest (superl.) 39.5
leugen 16.3
leunen 25.1
leven 37.2.3
lezen 17.4, 35.4
lid 38.3
(-) lieden 10.2, 19.4, 31.8.1, 36.3.2.2, 40.2
lief(e)lijk 31.5.5
liegen 31.5.3
lier 22.1
liggen 14.2, 36.3.5, 36.3.6.3, 37.6.5
lijden 22.3
lijf 31.5.1
lispden 32.2

loochenen 31.5.5
lopen 10.1, 12.3, 18.1, 31.3.1, 36.3.8.2
loven 18.3
lover 38.9
lozen 18.2
lucht 16.2, 31.3.1
lui 23.4
luiden 'lieden' 10.2, 19.4, 31.8.1, 36.3.2.2
luiden (nw) 31.8.4
luiken 'sluiten' 36.3.2.2
maal 27
maar 20.3, 27
machtig 14.1
maken 10.1
man 38.6, 40.10
mark 27
meest 17.4
meester 38.3, 38.11
melk 12.3
men 40.10
menen 17.4
mens 29.1, 38.2, 38.4, 39.1
met voorbedachten rade 39.2
meter 38.6
midden 15.5, 31.5.2
middernacht 39.2
minder 31.9
moe 39.3
moeder 31.8.1, 31.8.3, 38.6
moeten 12.3, 37.7.1, 37.7.2
mogelijk 31.5.5
mogen 36.1, 37.1, 37.7.1, 37.7.2
mond 29.1
moord 16.6, 33.1
-muiden 29.1
muilezel 23.2
muis 23.4
mulder 31.9
muur 23.2, 23.3
naald 33.1
nachtschade 28.6
-name 12.3
natuur 23.3
neigen 31.3.3
nemen 12.3, 16.2, 33.3, 37.6.2, 37.6.3, 37.9
nering 31.13.1
nest 15.5, 38.4
nestelen 15.4
niemand 40.10
niets 40.10

nieuw 28.3, 39.2
 nijgen 31.3.3
 noch 31.3.3
 noemen 24.1
 nog 31.3.3
 nooddruft 33.1
 nou 23.1
 nu 10.2, 23.2, 23.3, 28.5
 onder 31.3.3, 33.4
 ónderhouden 11
 onderhóúden 11
 ons (pron.) 29.1
 ons (poss.) 33.4, 40.6
 ontbinden 34.1
 oog 18.1
 oom 38.5
 oor 18.1
 ootmoedig 11
 op 34.1
 opdoen 34.1
 optrekken 34.1
 oud 31.3.2
 oven 31.3.3
 paard 10.1
 peen 38.9
 peinzen 14.2
 peinzensmoede 37.4.1
 penninkje 31.5.3
 piepen 22.4
 pijn 21.2
 pijpen 22.4
 ploeg 24.1
 pluim 23.2
 politie 12.3
 pond 31.4
 portier 38.5
 psalter 26
 put 10.3, 25.2
 raad 31.8.4
 raaf 38.9
 raden 31.8.4
 recht 15.4
 reeuwroof 'beroving van een lijk' 28.2
 reeweg 28.2
 regel 21.2
 regen 12.3
 rein 31.3.3
 rennen 12.2, 33.1
 reuk 18.3
 richten 15.2, 15.4
 ridder 25.1, 38.3, 38.5

riet 35.7
rijk 39.3
rijkdom 34.4
roede 24.1
roepen 24.1, 36.3.8.2
rood 31.8.2
rook 18.2, 18.3
rug 10.3
ruiken 36.3.2.2
ruit 35.7
rust 33.1
sage 31.3.5
schaap 20.2, 20.3
schacht 31.3.1
schade 31.8.1
schaden 37.6.4
schaduw 28.6
schede 17.3
schelp 25.1
schenden 12.2, 36.3.3.3
schenken 36.3.3.3
scheper 20.2
scheppen 36.3.3.1, 36.3.6.3,
scheren 36.3.4
schier 22.1
schijnen 37.9
schip 15.4, 17.4
schoen 31.3.5, 31.4, 38.9
schok 'zestigtal' 41
school 38.8.2
schouwen 18.1, 28.5
schrikken 36.3.3.3
schuifelen 31.5.5
schuld 26, 28.5, 30.1, 38.10
schulp 25.1
schuur 23.3, 23.4
sein 31.3.5
sier 35.7
sijpelen 31.3.5
sint 15.3
sinte- 25.1
sissen 31.3.5
sjorren 10.2
sjouwen 10.2
slaan 31.3.5, 31.13.1, 36.3.6.3, 37.6.2
slaap 20.3
slapen 36.3.8.2
slee 31.8.1
sluier 23.4
sluiten 36.3.2.2
slurpen 27

smid 15.3, 31.3.2
 smidse 31.3.2
 smijten 31.3.5
 sneeuw 28.2, 31.5.4, 32.2
 sneu 18.2
 snijden 31.3.5, 31.8.1, 31.8.2
 snoeven 23.5
 snood 18.2
 snuiven 23.5
 snurken 27
 soldaat 26
 sommig 40.10
 spaander 38.9
 spiegel 21.2
 spijten 37.9
 spouwen 28.3, 31.8.1
 spouwmuur 28.3
 sprake 12.3
 spreken 15.4, 16.5, 36.3.4
 spreuk 16.3, 16.5
 sproke 16.3
 spuwen 25.1, 28.2, 28.3, 28.5, 31.3.5
 staaf 14.3
 staaltje 20.3
 staan 31.3.5, 36.3.6.3, 37.8.1, 37.8.4 37.9
 stad 14.3, 38.10, 38.11
 staf 14.3
 stede 38.8.1
 steen 10.2, 17.1, 17.4,
 -stein 17.3
 steken 36.3.4
 stenen 'steunen' 17.4
 sterk 27
 sterven 36.3.3.3,
 steunbeer 30.2
 steunen 25.1
 stijgen 15.2, 36.1, 36.3.1, 37.2.2
 stok 16.4
 stolp 12.3, 16.3
 stoten 18.1, 35.7
 stout 35.7
 stro 28.2, 28.5
 stuk 10.2
 stulp 16.3
 sturen 19.2, 19.4, 23.1
 substituut 23.1
 sufferd 38.5
 suiker 31.3.5
 sukkelen 31.3.5
 tachtig 41
 tam 14.3

tand 31.3.2
te gelegener tijd 39.2
teen 38.9
tegel 31.5.5
teken 31.4, 38.5
ten gebruike van 38.2
ter 39.2
teren 27
ternauwernood 39.2
teugel 23.3, 31.13.1
tien 10.1
tijd 22.3
tjalk 10.2
tjotter 10.2
toelage 12.3
toename 12.3
tong 12.3 38.2, 38.3, 38.4, 38.8.1
tooien 28.4
traag 39.3
treden 36.3.4
treffen 36.3.3.3
trekken 36.3.3.3
trouw 3.2
tuinier 38.5
tussen 25.1
twaalf 41
twee 15.3
tweede 41
twintig 15.3
twintigste 41
u 40.2
uitdrukking 38.5
uitgang 31.5.3, 35.7
uitgave 12.3
uitverkoren 31.11
uur 23.3
uw 40.6
vaars 31.13.1
vader 31.8.1, 31.8.3, 38.6
vandaag 14.1, 38.5
vangen 29.1, 29.3, 31.13.2, 36.3.8.2
var 31.13.1
varen 36.3.6.2
vechten 36.3.3.3
vee 29.3, 31.3.1
veel 10.2, 25.1
veen 14.1, 17.4, 30.1, 38.10
veer 31.8.1
veertig 41
veinzaard 38.5

veinzen 14.2
 veld 35.4
 ven 14.1, 30.1, 38.10
 venster 14.2
 verbintenis 31.5.5
 verdoemen 10.5, 29.2
 verf 25.1
 vergankelijk 31.5.5
 vergulden 26
 verkopen 37.4.3
 verminken 14.2, 15.3
 vermoeden 31.8.4
 vermoeien 31.8.4
 verstand 33.4
 verzenen 27
 verzoeken 37.6.1
 verzorgen 11
 vet 29.2
 vete 17.1
 vier 35.7
 vierde 41
 vieren 21.2
 vijf 10.3, 29.1, 31.3.1
 vijfde 41
 vijftig 31.3.1, 41
 vilt 35.4
 vinden 31.5.2, 35.7, 37.4.3
 vis 31.4
 vitten 31.3.1
 vlechten 16.6, 36.3.3.3
 vlees 17.3
 vleien 29.3
 vlerk 31.8.3
 voet 38.6
 vogel 16.3, 38.5
 vol 16.5, 31.14, 34.2
 voorste 41
 voorzorg 11
 vos 31.3.3
 vragen 37.3
 vreselijk 31.3.5
 vrezen 31.3.5
 vriend 29.2, 38.6, 38.12
 vroom 41
 vrucht 31.3.1
 vuil 19.2
 vul 19.2
 vullen 16.2, 16.5
 vuur 19.4
 waan 14.1
 waar 20.3

waarnemen 11
wafel 31.5.5
waken 31.2
wakker 31.2
waldhoorn 26
walg 12.3
wambuis 23.4
wasem 31.3.5
wassen 'groeien' 31.3.3, 36.3.6.1, 36.3.6.3
wassen 'reinigen' 36.3.6.1
wat (indef.) 40.10
wat 31.3.4, 32.2
water 20.3
we (indef.) 40.10
web 31.5.1, 35.9
weduwe 15.5
wee 17.1
weerwolf (lett.) 'man-wolf' 15.5
wees 31.3.5
weg 31.5.3
wegen 36.3.4
welk (rel.) 4.9, 40.8
welp 25.1
wenden 12.2, 14.1, 31.2
werken 27, 37.7.1
werpen 10.2, 27, 32.2, 36.3.3.1, 36.3.3.3
wervel 33.1
werven 33.1, 36.3.3.3
weten 12.3, 17.3, 17.4, 31.10.2, 37.7.1, 37.7.2
weven 31.5.5
wezen 17.4, 31.3.5, 31.5.6, 33.3, 37.1, 37.8.1, 37.8.2
wieden 31.8.1
wij 40.1
wijden 10.5, 31.8.3
wijn 22.1
wijs 12.3
wijze 12.3
wijzen 37.3, 37.9
wil 38.8.1
willen 37.8.3
witboek 34.4
wond 16.2, 16.4
woninkje 31.5.3
woord 27, 31.5.2, 38.2, 38.3, 38.6, 38.12
worden 25.1, 36.3.3.3, 37.4.3
worm 27
worstelen 25.1
wreken 36.3.4, 37.3
wrijven 32.2
wuft 25.1

wulp(s) 25.1
 zaad 20.1
 zaaien 20.1, 37.3, 37.9
 zakdoek 34.4
 zalven 37.2.3
 zang 3.2, 31.5.4
 zede 15.5
 zee 17.1, 28.2
 zeel 35.7
 zeer 17.1
 zegge en schrijve 37.6.1
 zeggen 14.2, 17.4, 22.3, 31.7, 31.8.1 31.8.4, 37.3, 37.6.5, 37.9
 zeil 14.2, 35.7
 zeis 38.9
 zenden 12.2, 36.3.3.3, 37.3, 37.6.2
 zes 15.2, 15.5
 zesde 41
 zestig 41
 zeven 38.11
 zeven (num.) 25.1
 zeventig 41
 zich 40.5
 ziek 31.3.5
 ziel 38.2, 38.4, 38.8.1, 38.12
 zien 29.3, 31.3.4, 31.5.4, 37.6.2, 37.8.1, 37.9
 zier 35.7
 zij (pron.) 40.4
 zijde 21.2
 zijn (poss.) 40.6
 zijn (ww.) - zie: wezen
 zilt 14.2, 26
 zindelijk 31.9
 zingen 31.5.4, 35.8
 zinken 31.4
 zinnen 35.8
 zitten 36.3.5, 36.3.6.3, 37.9
 z'n eige(n) 40.5
 zoeken 24.1, 24.2, 31.2, 37.6.2, 37.7.1
 zoel 32.2
 zomer 16.3, 18.3
 zon 12.3
 zoon 10.2, 16.2, 38.4, 38.8.1, 38.12
 zot (znw.) 39.1
 zout 26, 28.5, 31.3.5
 zulk 40.7
 zullen 36.1, 37.1, 37.7.1, 37.7.2
 zuster 25.1
 zuur 23.1
 zwaar 31.9
 zwemmen 36.3.3.3, 37.3
 zweren 'een eed afleggen' 36.3.4, 36.3.6.3

zweren 'etteren' 36.3.4
zweren 31.3.5
zwerm 12.3
zwijn 22.1
zwoel 32.2

Sanskrit

ajra(s) 'akker' 14.4
aṣṭāu 'acht' 14.4
kṛpāṇa 'zwaard' 31.10.1
pitar 'vader' 14.4
śatam 'honderd' 31.10.1
vēda 'ik weet' 37.7.1